

AZƏBAYCAN DÖVLƏT İQTISAD UNIVERSİTETİ
UNEC

İ.Q.QULİYEV S.İ.HÜMBƏTOVA

İNVESTİSIYA LAYİHƏLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ
KURSUNUN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR
METODİK VƏSAİT

BAKİ 2023

RƏYÇİLƏR

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “İqtisadiyyat və idarəetmə”

kafedrasının professoru, i.e.d. E.M.Sadıqov

Azərbaycan Universitetinin “Maliyyə və iqtisadiyyat ” kafedrasının müdiri,

dosenti, i.e.n. N.B.Böyükkişi

Elmi redaktor:

i.e.n., dosent İ. Z. Seyfullayev

Metodik vəsaitin “Giriş” bölməsi, I, II,V, VII, XI,XII, XIII,XV mövzuları, “Praktiki məsələlər və onların həlli nümunələri” və “İnvestisiya fəaliyyətinə dair mühüm məfhum və anlayışların izahlı lüğəti” bölmələri (196524 işarə) dos.İ.Q.Quliyev tərəfindən, II, IV, VI, VIII, IX,X, XIV mövzuları və “Özünüoxlama testləri” bölməsi(200499 işarə)isə dos.S.İ.Hümbətova tərəfindən hazırlanmışdır.

AZƏBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

İ.Q.QULİYEV S.İ.HÜMBƏTOVA

İNVESTİSIYA LAYİHƏLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ
KURSUNUN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR
METODİK VƏSAİT

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
Elmi Şurasının 12 may 2023-cü il tarixli
EŞ 187 sayılı qərarı ilə çapa tövsiyyə
olunmuşdur.

BAKİ 2023

MÜNDƏRİCAT

S№	Mövzular	səhifə
	Ön söz	5 - 6
1	İnvestisiya fəaliyyətinin əsasları	7 -13
2	İnvestisiya layihələrinin təsnifatı və texniki–iqtisadi əsaslandırılması	13 -22
3	İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsipləri	22-28
4	İqtisadi səmərəliliyin müəyyən olunmasının konseptual modeli	28 - 38
5	İnvestisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodları	38-48
6	İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi mərhələləri	48-59
7	Layihənin ictimai və kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	59-64
8	İnvestisiya layihəsində iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	64-74
9	Layihənin səmərəliliyinin müəyyən edilməsində qiymət və inflyasiya amili	74-43
10	İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi formaları və metodları	84-91
11	İnvestisiya layihələrinin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi	91-102
12	İnvestisiya layihələrinin iqtisadi qiymətləndirilməsində risk amili	102-113
13	Real investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	113-127
14	Maliyyə investisiyalarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	127-133
15	Müxtəlif tipli investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	134-146
	Praktiki məsələlər və onların həlli nümunələri	147-172
	Özünüyoxlama testləri	173-258
	İnvestisiya fəaliyyətinə dair mühüm məfhum və anlayışların izahlı lüğəti	259-278
	Tövsiyyə olunan ədəbiyyat siyahısı	279-280

GİRİŞ

İnvestisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi geniş nəzəri biliklərin bazasında çoxsaylı səmərəlilik göstəricilərinin mürəkkəb riyazi, iqtisadi və statistik metodlarla hesablanılmasını, onun reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğunun aşkar olunmasını, sosial və ekoloji effektlərinin müəyyənləşdirilməsini əhatə edir. Demək olar ki, o, biznesin (şirkətin) qiymətləndirilməsindən sonra mürəkkəblik dərəcəsinə görə qiymətləndirmə fəaliyyətinin ən çətin istiqamətlərindən biridir. Belə də olmalıdır, çünki layihə fəaliyyət, istehsal, proqram və sistemdir. Onun əhatə etdiyi sferalarda fəaliyyətə başlanğıc vəziyyətinin, proseslərin gedişinin və yekun nəticələrin ardıcıl qiymətləndirilməsi lazım gəlir. Ona görə də layihələrin səmərəlilik göstəricilərinin seçilməsi, hesablanması və təhlili aparılmadan layihənin qəbul edilib-edilməməsi, investorların maraqlarının təmin olunması səviyyəsi barədə mühakimə yürütmək mümkün deyil.

İnvestisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin yalnız iqtisadi maraqlara deyil, insan kapitalının, sosial sferanın inkişafı məqsədlərinə də yönəldilməsi onların qiymətləndirilməsi məsələlərini daha da aktuallaşdırır. Əlbəttə, nəzəri baxışlara istinadən demək olar ki, iqtisadi baxımdan səmərəli olsa da cəmiyyət, ekoloji tarazlıq baxımından mənfi effektlərə səbəb olacağı aşkar edilən layihədən imtina olunmalıdır. Bu vəziyyətin yaranması elmi-metodiki baxımdan sübut olunmalıdır. Ona görə də layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması, maliyyə-investisiya büdcəsinin tərtibi, onun həyata keçirilməsində regional və sahəvi xüsusiyyətlərin, iştirakçıların maraq və mənafelərinin nəzərə alınması ilə hesablamaların düzgün aparılması təmin olunmalıdır.

Təqdim olunan metodun vəsaitin strukturunun qurulması zamanı qeyd edilən məqsədlərin təmin olunması ön plana çəkilmişdir. Nəzəri biliklərin mənimsənilməsi səviyyəsinin praktiki olaraq yoxlanılması və yüksəldilməsi məqsədilə özünüyoxlama testləri, müxtəlif tipli məsələlər və nəhayət mühüm iqtisadi anlayışların yığcam mahiyyət açıqlamaları verilmişdir. Şübhəsiz ki, yardımçı vəsaitdən istifadə onlarda paralel şəkildə müraciət olunmasını nəzərdə tutur.

Təqdim olunan metodiki göstərişlərin hazırlanması da məhz bu məqsədə xidmət edir. İki əvvəl əvvəl işıq üzü görmüş “İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi” adlı dərs vəsaitindən sonra müvafiq kursun öyrənilməsinə dair metodiki göstərişlərin hazırlanması əslində onun daha dərinlən mənimsənilməsinə xidmət edir. Beləki, dərs vəsaitində kursun öyrənilməsinin nəzəri, metodoloji və təcürbi əsaslarının tam şəffaflığı ilə şərh olunmasına nail olmaq bir qədər çətindir. Müəlliflər olaraq, belə hesab edirik ki, metodiki vəsait həmin dərs vəsaitinə yardımçı və tamamlayıcı vəsait kimi əhəmiyyətli olacaqdır. Metodiki vəsaitdə kursun tədris proqramı üzrə öyrənilən mövzular üzrə nəzəri biliklərin möhkəmləndirilməsi üçün lazım olan əlavə materiallar özünə yer almışdır. Hesab edirik ki, o, seminar məşğələlərinin aparılmasında, eləcə də bakalavr və magisrtlərin kursu mənimsəmə faizinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli olacaqdır.

I MÖVZU. İnvestisiya fəaliyyətinin əsasları.

Mövzunun tədrisinin aşağıdakı sualların öyrənilməsi üzərində aparılması məqsəduyğundur:

1.1. İnvestisiyanın iqtisadi mahiyyətinə nəzəri və hüquqi yanaşmalar.

1.2. İnvestisiyanın təsnifatının əsas əlamətləri.

1.3. İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri və subyektləri.

Bir sıra iqtisadi kateqoriya və anlayışların məzmunu nəzəri mənbələrlə yanaşı qanunvericilik aktlarında da öz əksini tapır. Onlardan biri də “investisiya” anlayışıdır. Bu anlayış latın sözü olan “investire” sözündən götürülmüşdür və “geyindirirəm” deməkdir. Burada ona sosial-iqtisadi proqram və layihələrə uzunmüddətli kapital qoyuluşu baxılması nəzərdə tutulur.

Əksər mənbələrə görə investisiya mənfəət yaxud sosial səmərə əldə etmək üçün qanunvericiliklə qadağan olunmayan sahibkarlıq və digər fəaliyyət növlərinə kapital qoyuluşudur. Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il tarixdə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanuna görə “investisiya—gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir[1]. Bəzən “müsbət sosial səmərə” ifadəsi işlədilsə də hesab edirik ki, buna ehtiyac yoxdur, çünki “səmərə” anlayışı bilavasitə müsbət nəticələri ifadə edir. İnvestisiya fəaliyyətinin əsas məqsədi mənfəətin əldə edilməsi olsa da cəmiyyətin mənəvi tərəqqisinə, insan kapitalının inkişafına investisiya qoyuluşunun nəticəsi səmərə ilə ifadə olunur.

İnvestisiyanın mahiyyəti onun formalaşması mənbələri baxımından da açıqlana bilər. İnkər olunmaz faktdır ki, gələcəkdə investisiyaya sahib olmaq üçün cari istehlakın azaldılması və ya qənaət lazımdır. Burada “dama-dama göl olar, axa-axa heç” deyimi yada düşür. Bu baxımdan bəzən sahibkarlıq fəaliyyətini investisiyalaşdırmaqla gələcəkdə tələbatın daha dolğun ödənilməsi üçün cari istehlakdan imtina aktına da investisiya kimi baxılır. Bu yanaşma investisiya anlayışının iki tərəfini aşkar edir: xərclənmiş və gözlənilən nəticəni təmin edən kapital. Ardıcıl olaraq, investisiyanın iqtisadi mahiyyəti əsasən xərc-nəticə

əlaqələrinin təhlili ilə bağlıdır. Xərclərin və nəticələrin müqayisəsi əsasında investisiyanın iqtisadi qiymətləndirilməsini aparmaq olar. İnvestisiyalaşdırmanın məqsəinə uyğun olaraq, nəticələr xərclərdən yüksək olmalıdır, əks halda investisiya səmərəsiz olur.

İnvestisiyalaşdırma ilə bağlı qərarların qəbulu zamanı cari istehlakdan imtinanın “qiymətləndirilməsi” məsələsi ön plana çıxır. Ona görə ki, investisiya qoyuluşu zamanı potensial investorların hamısını istənilən həcmdə nəticə qane etmir, çünki onların fərdi maraqları və gözləntiləri vardır. İstənilən halda kapitalın investisiyalaşdırma prosesində yaranan artımı aşağıdakıları təmin etməlidir:

- İnvestorun gəlir səviyyəsi ilə bağlı minimum tələblərinin ödənilməsini;
- Gələcəkdə baş verəcək inflyasiya prosesindən qaynaqlanan itkilərin ödənilməsini;
- Gözlənilməz və əlverişsiz hadisələrin baş verməsi nəticəsində gəlirlərin bir hissəsinin itirilməsi riskinin kompensasiya olunmasını.

Bütün müəssisələrin investisiya fəaliyyəti bu və ya digər dərəcədə onun həyata keçirdiyi investisiya layihəsinin maliyyə mənbələrinin məhdudluğu, inflyasiya və risk kimi amillərlə müşayiət olunur. Ona görə də investisiyalaşdırma probleminin həllinə investisiyanın mahiyyətinin və iqtisadiyyatdakı rolunun araşdırılmasından başlamaq lazımdır.

Elmi mənbələrdə göstəriləndi kimi, “investisiya” anlayışı latın mənşəli “invest” sözündən götürülməklə “vəsait qoyuluşu” mənasını verir. O, ümumi şəkildə investisiya mənfəətin əldə olunması yaxud müsbət sosial səmərəyə nail olunması üçün sahibkarlıq fəaliyyətinə yönəldilən pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar, əmlak, eləcə də dəyərə malik olan əmlak və sair hüquqlardır. Nəticə etibarilə kapital artımının əsas mənbəyinin və investisiyalaşdırmanın hərəkətverici motivinin mənfəət olduğu qənaətinə gəlirik.

Müxtəlif dillərdə nəşr olunan izahlı lüğətlərdə investisiyanın mahiyyətinə fərqli yanaşmalar var, Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

Maksimillanın izahlı lüğəti-

İnvestisiya bilavasitə istehlak üçün deyil, məhsul istehsalı üçün nəzərdə tutulan xərc axınıdır.

Oksford izahlı lüğəti –

1. İnvestisiya gələcək istehlak üçün əmtəə istehsalından ötrü maşın və avadanlıqların, istehsal vasitələrinin alınmasıdır. Göründüyü kimi, bu variantda investisiya kapital qoyuluşları ilə eyniləşdirilir;

2. İnvestisiya mənfəət yaxud kapitalın artımı şəklində maliyyə vəsaiti əldə etmək üçün aktivlərin (qiymətli kağızların, incəsənət əsərlərinin və s.) alışıdır.

Verilən mahiyyət açıqlamalarından investisiyanın kapital və maliyyə qoyuluşları kimi iki tərkib elementinin olması aşkar edilir.

İnvestisiyanın iqtisadi mahiyyəti məntiqi olaraq, vəsait qouuluşu (resurs xərcləri) və nəticələrin alınmasının zaman əlaqəsi baxımından da şərh edilə bilər. Bu iki proses ardıcıl, paralel və interval vaxt ardıcılığında və ya axınlarında baş verir.

Göstərilən vaxt axınlarının mahiyyətinin açıqlanmasına ehtiyac vardır.

İstənilən iqtisadi proses investisiyaya söykənir və resursların iqtisadi məhsula çevrilməsi ilə yekunlaşır.

İqtisadi resursların cəlb olunması və onların istehsal amili kimi çıxış etməsi müəyyən müddət ərzində baş verir. İqtisadi ədəbiyyatda ayrıca qeyd olunmasa da vaxtın özü də xüsusi iqtisadi resursdur.

İqtisadi resurs olaraq, mövzunun tədrisində vaxtın səciyyələndirilməsi lazımdır.

İqtisadiyyatın baza konsepsiyalarına görə pul məbləğinin dəyəri (gəlirlər və xərclər) vaxta görə dəyişir. Başqa sözlə, maliyyə resursları müvəqqəti dəyərə malikdirlər. Bu məsələyə kapital qoyuluşunun vaxt keçdikcə və məhsuldarlığın artması nəticəsində dəyərinin artması (gəlir gətirmək qabiliyyəti), pulun alıcılıq qabiliyyətinin dəyişməsi aspektlərindən baxılmalıdır.

İqtisadi ədəbiyyatda investisiyanın müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatına rast gəlinir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- İnvestisiyalaşdırma obyekt;

- İnvestisiyalaşdırma sferası;
- İnvestisiyalaşdırma dövrü;
- İnvestisiyanın mülkiyyət növü;
- İnvestisiyalaşdırmada iştirakın xarakteri;
- İnvestisiyanın regional xarakteri.

İnvestisiyalaşdırma obyektinə görə real investisiyalar, maliyyə investisiyaları və intellektual investisiyalar fərqləndirilir.

İnvestisiyalaşdırma sferasına görə investisiyaların təsnifatı onların yönəldildiyi fəaliyyət sferasına görə aparılır. Məsələn, tikinti təşkilatı üçün investisiyalaşdırma sferaları aşağıdakılar ola bilər:

- təchizat sferası (tikinti materialları, texnika və s. ilə təminat);
- istehsal sferası (tikinti işlərinin aparılması);
- satış sferası (tikinti məhsulunun satışı və icarəyə verilməsi).

Mülkiyyət formasına görə dövlət investisiyaları, xüsusi (özəl) investisiyalar xarici investisiyalar və müştərək (birgə) investisiyalar fərqləndirilir.

İnvestisiyalaşdırma dövrünə görə investisiyalar qısamüddətli və uzunmüddətli investisiyalar kimi iki qrupa ayrılır. Qısamüddətli investisiyalar adətən, bir ildən yuxarı olmayan müddətə kapital qoyuluşu, uzunmüddətli investisiyalar isə real sektora kapital qoyuluşudur.

İnvestisiyaların regional xarakteri onların aşağıdakı üç qrupda təsnifləşdirilməsini nəzərdə tutur:

- ✓ daxili investisiyalar
- ✓ regional investisiyalar
- ✓ xarici investisiyalar

Təsnifləşdirilən bütün investisiya növlərinin mahiyyəti və onlar arasındakı əlaqələrin şərh olunması məqsədəuyğundur.

İnvestisiya növlərinin təqdim olunan təsnifatı investisiya fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə zəmin yaratsa da investisiyanın qiymətləndirilməsi prosesinə təsir göstərən bir sıra amilləri uçota almır. Həmin vacib amillər arasında investisiya prosesində istifadə olunan resursların

məhdudluğu, investisiya ilə bağlı olan funksional fəaliyyət, sahəvi yanaşma, unvestisiya riski, investisiyalaşdırmanın məqsədi, səmərə(səmərəlilik) kimi amilləri xüsusi qeyd etmək olar.

Birbaşa və portfel investisiyalarının təsnifatı, onların mahiyyətinin və tətbiqi sferalarının səciyyəsi də diqqəti cəlb edən məsələlərdəndir. Birbaşa investisiyalar uzunmüddətli kapital qoyuluşu olmaqla əsasən real aktivlərin alınması ilə bağlıdır. Portfel investisiyaları isə layihələr qrupuna və müxtəlif müəssisələrin qiymətli kağızlarına yaxud onların iki və daha çox növünə kapital qoyuluşudur.

İnvestisiyaları real sektorda iştirakı formalarına görə sahibkarlıq obyektlərinin yaradılmasına, istehsalın genişləndirilməsinə və rekonstruksiya (texniki yenidənqurmaya) uönəldilən investisiyalar fərqləndirilir.

Maliyyələşmə mənbələrinə görə xüsusi və cəlb edilmiş) investisiyalar təsnifləşdirilir. Onlar arasındakı nisbətlər və onun dəyişməsi meylləri müəssisənin maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinə öz təsirini göstərir.

İnvestisiya fəaliyyətinə dar və geniş mənada yanaşmaq olar. Dar mənada o, investisiyalaşdırma prosesinin həyata keçirilməsi üçün zəruri praktiki tədbirlərin məcmusudur. Geniş mənada isə investisiya fəaliyyəti investisiya obyektlərinin yaradılması və ya seçilməsi, istismarı və ləğv edilməsi, həmçinin kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi və zəruri halda xarici maliyyələşdirmənin cəlb edilməsi üzrə ardıcıl hərəkətlərin məcmusudur. Onun aşağıdakı növləri vardır:

- ❖ yerli vətəndaşlar, qeyri-dövlət müəssisələri və təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;
- ❖ dövlət idarəetmə orqanları, müəssisələri və təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;
- ❖ xarici vətəndaşlar, müəssisələr, dövlətlər və beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;
- ❖ Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyəti;
- ❖ elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək üçün həyata keçirilən innovasiya fəaliyyəti[1].O,investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi

uzunmüddətli elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsini, fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsini, eləcə də yeni, qənaətcil texnika və texnologiya növlərinin istehsalı, yayılması və tətbiqini əhatə edir.

Ardıcıl olaraq, investisiya fəaliyyətinə yeni obyektlərin yaradılması, eləcə də əsas fondların işə salınması üzrə işlərin texnoloji vəhdəti kimi baxılması, bu istiqamətdə görülməli işlərin ümumi və ardıcıl siyahısı nəzərdən keçirilməlidir.

Maliyyə menecmentində investisiya fəaliyyətinə investisiyalaşdırmanın başlıca istiqamətlərinin texniki- iqtisadi əsaslandırılması, həmçinin maliyyə resurslarının həcmi və cəlb edilməsi mənbələrinin əsaslandırılması kimi baxılır.

Ölkənin qanunvericilik aktlarında investorların təsərrüfat fəaliyyətinin əsas prinsipləri təsbit olunmuş, investisiya fəaliyyətinin subyektləri və obyektləri müəyyən edilmişdir. Bir qədər konkret yanaşsaq, göstərilən prinsiplər arasında qoyulmuş kapitalın bərabər hüquqlu olması, investorun müstəsna sərbəstliyi, investisiya fəaliyyətinin iştirakçıları arasında qarşılıqlı münasibətlərin müqavilə yaxud kontrakt əsasında qurulması, qeyd-şərtsiz bütün iştirakçıların öz öhdəliklərinə görə məsuliyyətliyi xüsusi yer tutur.

İnvestisiya fəaliyyətinin birbaşa və dolayı iştirakçıları onun subyektləri hesab olunurlar. Birbaşa iştirakçılar sərbəst maliyyə resurslarına malik olan investorlar və həmin resurslara ehtiyacı olan subyektlərdir. İnvestisiya fəaliyyətinin dolayı iştirakçıları (üçüncü tərəf) birbaşa iştirakçılar arasında qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyəti təmin edən vasitəçilərdir (banklar və s.).

Investor kimdir və qanunvericiliklə kimlərin (hansı subyektlərin) investor kimi fəaliyyətinə icazə verilməsi məsələlərinə aydınlıq gətirilməlidir.

İnvestisiyalaşdırma ilə bağlı qərarlarının qəbulunda investisiya obyektinin seçilməsi mühüm addımlardan biridir. Mahiyyət etibarilə investisiya obyekti investisiyanın yönəldildiyi sahibkarlıq fəaliyyəti obyektidir.

Azərbaycan Respublikasının “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanunu ilə investisiya obyektlərinin təsbit olunmuş siyahısı açıqlanmalı və şərh olunmalıdır.

Ölkədə səmərəli investisiya fəaliyyətinin təşkili üçün müvafiq iqtisadi, texniki, hüquqi əsaslar formalaşdırılmalıdır. Göstərilə bilər ki, təkmil investisiya

infrastrukturu olmadan həmin məqsədə nail olmaq mümkün deyil. Burada bank sisteminin iqtisadiyyatın real sektorunu kreditlərlə təmin etmək, eləcə də pensiya fondlarının və sığorta şirkətlərinin investor kimi çıxış etmək imkanlarının olması və fond bazarının inkişafı mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnvestisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi istiqamətlərindən biri də informasiya texnologiyalarından istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Hazırkı dövrdə bu amilin rolu və təsir dərəcəsi getdikcə artır.

Yekunda investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən amillər və onların təsir dairəsi barədə ətraflı məlumat verilməlidir.

Özünüoxlama sualları

1. İnvestisiya anlayışının mahiyyətinə nəzəri və qanunvericilik baxımından mövcud yanaşmaları şərh edin.
2. Real və maliyyə investisiyalarının qarşılıqlı əlaqələri nədən ibarətdir?
3. İntellektual investisiyaların mahiyyətini və strukturunu şərh edin.
4. Birbaşa və portfel investisiyalarını səciyyələndirin.
5. İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri nədən ibarətdir?
6. Hansı subyektlər investisiya fəaliyyətinin subyektləri ola bilərlər?
7. İnvestisiya fəaliyyətinin mahiyyətini və onun təkilati - hüquqi tənzimlənməsi mexanizmini şərh edin.

II MÖVZU. İnvestisiya layihələrinin təsnifatı və texniki –iqtisadi əsaslandırılması

Mövzunun tədrisinin aşağıdakı suallar əsasında aparılması tövsiyyə olunur.

2.1. Layihə və onun əsas xüsusiyyətləri

2.2. İnvestisiya layihələrinin məqsədləri və təsnifatı.

2.3. İnvestisiya layihəsinin həyat tsikli.

2.4. İnvestisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılması istiqamətləri.

Layihə anlayışı latın mənşəli “*projektus*” sözündən götürülməklə “irəliyə atılmış” mənasını verir. Bu anlayışı bir neçə variantda şərh etmək olar. Layihənin ilk növbədə ideya və plan kimi, eyni zamanda tikililərin işlənmiş planı və sənədlərin ilkin mətni kimi xarakterizə olunmasına daha çox yer verilir.

Nəzəri mənbələrdə və qanunvericilik aktlarında layihə anlayışı barədə mövcud fikirləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- Layihə perspektiv məqsədlərin formalaşdırılması və onlara nail olunması üzrə tədbirlər kompleksidir;
- Layihə sənədləşmə və fəaliyyətdir.

Qeyd olunan fikirləri daha açıq şəkildə ifadə etsək, demək olar ki, layihə başlanğıcı və sonu olan, resursların və vaxtın məhdudluğu, məhsulun keyfiyyəti və risk səviyyəsi üzrə tələblər nəzərə alınmaqla perspektiv məqsədlərə nail olunması üzrə tədbirlər kompleksidir.

Layihənin mahiyyət açıqlamalarında görünən fərqlər konkret layihə işlərinin həcmi, resurs və vaxt məsrəfləri, keyfiyyət və risk səviyyəsindən irəli gəlir.

Bununla belə, layihəni digər fəaliyyət növlərindən fərqləndirən spesifik xüsusiyyətlər vardır. Həmin xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

1. Layihə məhdud vaxt müddətinə malikdir. Vaxt məhdudiyyəti olmasa o, proqram kimi təqdim olunur.

2. Layihənin reallaşdırılması nadir nailiyyətlərlə və yeni məhsulların istehsalı ilə yekunlaşmalıdır, əks halda o, seriyalı istehsal kimi səciyyələndirilə bilər.

3. Hər bir layihə ardıcıl mərhələlər şəklində işlənir və həyata keçirilir.

Mənecment baxımından layihə sistemin vaxt və vəsait xərcləri baxımından ilkin vəziyyətinin dəyişməsidir və üç ardıcıl elementdən ibarətdir:

ideya(problem) → (qərar) reallaşdırma vasitəsi → nəticə

Ardıcıl olaraq, layihənin proqram, inkişaf və istehsal prosesi ilə oxşar və fərqli cəhətləri nəzərdən keçirilməlidir.

Hər bir layihənin reallaşdırılması qarşıya qoyulan konkret məqsədlərə xidmət edir. Həmin məqsədlərin birmənalı olaraq, mənfəətin əldə olunmasından ibarət olmasını düşünmək yanlışdır. Beləki, investisiya layihəsinin məqsədləri ümumi şəkildə dəyərlə ifadə olunan və oluna bilməyən məqsədlər kimi təsnifləşdirilə bilər. Birinci qrup məqsədlər əsasən investorun tələblərinin ödənilməsi və müəssisənin əmlak vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır. Onlar cari və investisiya xərclərinin azaldılması, satış həcmi və ardıcıl olaraq, mənfəətin artırılması göstəriciləri ilə əlaqədardır.

İnvestisiya layihələrinin ikinci qrup, yəni dəyərlə ifadə oluna bilməyən məqsədlərinə investorun (təşəbbüskarın) müstəqilliyə və populyarlığa cəhdlərini, həmçinin sosial proqramların həyata keçirilməsini və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasını aid etmək olar.

Konkret məqsədlərin investisiya layihəsinin səmərəliliyinə təsiri məsələləri bir qədər geniş şərh olunmalıdır.

Hər bir layihənin reallaşdırıldığı müəyyən mühit vardır. Lakin layihənin hər hansı sferaya aid olması həmin mühitin ona birbaşa təsirini azaltmır. Nisbətən yüksək təsir gücünə malik olan mühit amillərinə sosial-mədəni mühit, beynəlxalq siyasi mühit və ətraf (biznes) mühit aid edilə bilər.

İnvestisiyalaşma ilə bağlı qərarların qəbulunun əsas şərti iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış layihənin işlənilməsidir. İnvestisiyalaşdırma real iqtisadi həyatda investisiya layihələri formasını alır. “İnvestisiya layihəsi” anlayışı hazırda izahı birmənalı olmayan anlayışlardan biridir. Ona aşağıdakı bir neçə aspektdən yanaşmaq olar:

- İnvestisiya layihəsi konkret məqsədlərə nail olunmasını təmin edən tədbirlər kompleksini əhatə edən fəaliyyətdir;
- İnvestisiya layihəsi bu və ya digər tədbirlərin reallaşdırılması üçün zəruri təşkilati-hüquqi və hesablaşma-maliyyə sənədləri dəstidir.
- İnvestisiya layihəsi qanunvericiliyə və mövcud standartlara uyğun olaraq, investisiyalaşdırmanın həcmi və müddətinin iqtisadi məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılmasıdır.

- İnvestisiya layihəsi yeni istehsalın mənimsənilməsinə yaxud mövcud istehsalın modernləşdirilməsinə, eləcə də layihə iştirakçılarının maraqlarının təmin olunmasına yönəldilən kompleks tədbirlər planıdır.

Bundan sonra layihə iştirakçılarının aktiv və passiv iştirakçılara ayrılması, layihənin reallaşdırılmasının təkrar istehsal aspekti və bütün layihə iştirakçılarının məqsədlərinə nail olunması məsələləri şərh olunmalıdır.

İnvestisiyalasdırma üzrə məsələlərin həlli vəsaitlər qoyuluşunun hansı istiqamətinin (istehsal, kommersiya, qiymətli kağızlar bazarı və s.) daha səmərəli olacağı müəyyən edilməlidir. Bu zaman aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmalıdır:

- uzunmüddətli ödəmə müddətli kapital qoyuluşlarını uzunmüddətli borc vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilməlidir;
- yüksək riskli investisiyalar xüsusi vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilməlidir;
- Kapital qoyuluşu onun depozitə qoyulmasından daha çox mənfəət gətirməlidir;
- İnvestisiyanın rentabelliği inflyasiya indeksindən yüksək olmalıdır.

İnvestisiya layihələrinin təhlili və təsnifatı müəyyən meyarlar əsasında aparılır. Onların idarə olunması nöqteyi-nəzərindən müvafiq təsnifatın aşağıdakı əlamətlər üzrə aparılması məqsədəuyğun sayılır:

- tələb olunan investisiyaların həcmi;
- layihənin reallaşdırılması müddəti;
- risklilik səviyyəsi;
- layihədən əldə olunan pul gəlirlərinin tipi;
- layihələr arasında münasibətlər;

Layihə iştirakçıları tərəfindən onun reallaşdırılması imkanlarının və maliyyələşdirilməsi mənbələrinin müəyyən edilməsi tələb olunan investisiyaların həcmindən asılıdır. Bəzən “layihənin miqyası” kimi qəbul edilən investisiyaların həcminə görə iri (meqa), ənənəvi (orta) və xırda layihələr fərqləndirilir. İnvestisiya layihələrinin miqyasına görə təsnifatının nisbi xarakter daşmasını nəzərə alaraq,

meqa, orta və xırda layihələrin əsas xüsusiyyətləri və parametrləri şərh olunmalıdır.

Layihələr reallaşdırılması müddətinə görə qısa, orta və uzunmüddətli, risklilik səviyyəsinə görə isə riskli və risksiz layihələrə bölünürlər. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün bu təsnifat əhəmiyyətlidir. Həmin məqsəd üçün daha riskli layihələrin seçilməsi və idarə olunması zəruridir.

İnvestisiya layihələrinin təsnifatı zamanı iştirakçıların dövlət müəssisələri, birgə (müştərik) müəssisələr və xarici investorlardan hər hansı birinin olmasına daha yüksək diqqət yetirilir.

Layihələrin reallaşdırılması nəticəsi kimi əldə olunan pul axınları ordinar və qeyri-ordinar pul axınlarına bölünür. Qiymətləndirmə meyarının seçilməsi üçün bu təsnifat vacibdir, çünki bütün meyarlar qeyri-ordinar pul axınlarına malik olan layihələrin qiymətləndirilməsi üçün məqbul sayılır.

Ordinar və qeyri-ordinar pul axınlarının mahiyyəti və formalaşması prosesləri barədə müfəssəl məlumat verilməlidir.

İstiqaməltinə görə kommersiya layihələr, sosial və ekoloji layihələr təsnifləşdirilir. Ardıcıl olaraq, səviyyəsinə görə layihə, proqram və sistem fərqləndirilir. Bunu prinsipcə layihənin inkişaf səviyyələri kimi də qəbul etmək olar.

İnvestisiya layihələrinin reallaşdırılması zamanı onlar arasında qarşılıqlı münasibətlər də nəzərə alınmalıdır. Bu əlaməti üzrə müstəqil, alternativ, qarşılıqlı tamamlanan (əvəzedici) və sinergetik layihələr fərqləndirilir.

Əgər bir layihənin reallaşdırılması və ya ondan imtina olunması digərinin rentabelliyyəinə heç bir təsir göstərmirsə onda belə layihələr müstəqil layihələr adlanır.

Qarşılıqlı münasibətlərinə görə fərqləndirilən digər layihələr də praktiki nümunələr əsasında səciyyələndirilməlidir.

İnvestisiya layihələrinin təsnifatının mühüm əlamətlərindən biri də investisiya strategiyasının tipləri və müvafiq risklərin səviyyəsidir. Nəzəri baxımdan müəssisə tərəfindən passiv və ya aktiv investisiya strategiyaları həyata keçirilə bilər.

Passiv və aktiv investisiya strategiyalarının əsas istiqamətləri, tətbiqi sferası barədə məlumatlar verilməlidir.

İnvestisiya layihəsi istehsalın təşkili barədə ideyanın yaranmasından yaradılan obyektin həyat tsiklinin bitməsinə qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövr investisiyaqabağı, investisiya və istismar fazalarını özündə birləşdirir:

İnvestisiyaqabağı fazada investisiya imkanları müəyyən edilir, layihəqabağı tədqiqatlar aparılır və layihənin reallaşdırılması imkanları qiymətləndirilir. Bu işin görülməsi xüsusən xarici investorların cəlb olunacağı iri layihələr üçün vacibdir.

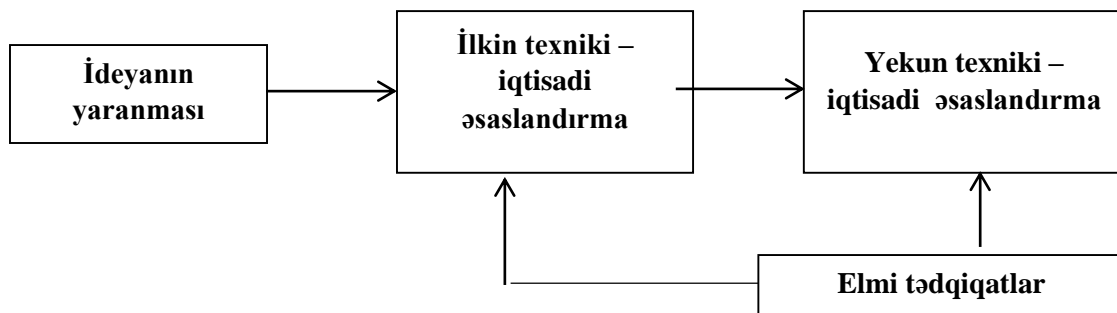
Layihənin investisiyaqabağı fazasında aşağıdakı məsələlərin həlli nəzərdə tutulur:

- layihənin ilkin ideyasının və reallaşdırılması konsepsiyasının reallığının diaqnostikası;
- layihənin biznes-planının işlənilməsi;
- layihənin reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğunu təsdiq edən ekspert qərarının alınması;
- obyektin yerləşməsi yerinin seçilməsi;
- layihə təşkilatının seçilməsi və layihə-axtarış işlərinin maliyyə təminatı;
- layihə-smeta sənədlərinin işlənilməsi və təsdiq olunması (torpaq sahəsinin və tikintiyə icazənin alınması);
- işçi sənədlərin hazırlanması və podrat müqaviləsinin bağlanması. Bu, tikinti təşkilatları arasında müsabiqənin keçirilməsi ilə də reallaş bilər.
- əgər layihə xüsusi vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilə bilmirsə, investisiya təklifinin hazırlanması və zəruri investisiyanın cəlb olunması;
- layihənin reallaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizminin formalaşdırılması.

Ardıcıl olaraq, “İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və onların maliyyələşdirmə üçün seçilməsi üzrə metodiki tövsiyyələr”ə uyğun olaraq layihənin reallaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmi barədə ətraflı məlumat verilməlidir.

Əgər layihə nəzərdə tutulan investisiya qərarlarını reallaşdıran və fəaliyyətdə olan müəssisə üzrə işlənirsə, onda investisiyaqabağı fazanın ilk mərhələsi investisiyaləşdirmə imkanlarının aşkar edilməsindən ibarət olur.

İnvestisiya layihəsinin işlənilməsi onun ilkin və yekun texniki – iqtisadi əsaslandırılması mərhələlərində yerinə yetirilir. İnvestisiyaqabağı fazada adətən məhsul istehsalının təşkili və texnologiyası, marketinq və s. ilə bağlı zəruri tədqiqatlar aparılır. Bunu aşağıdakı şəkildən də görmək olar

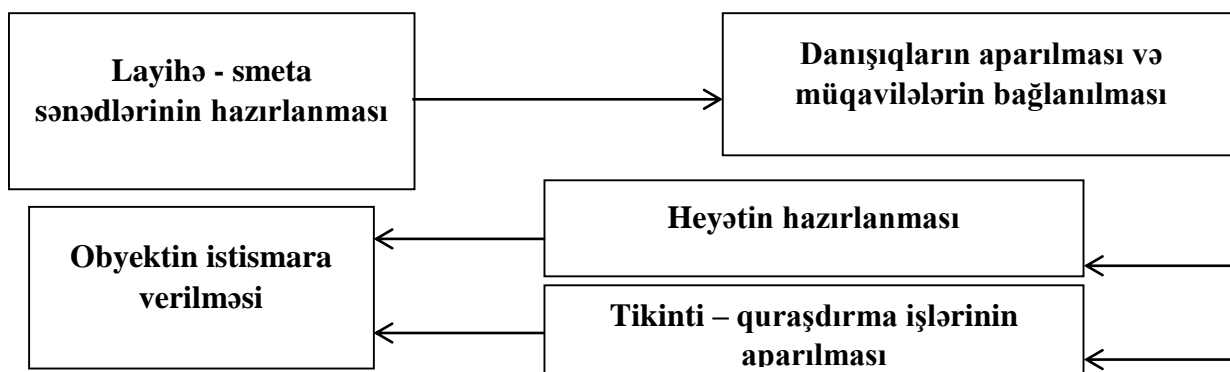
Şəkil 1. İnvestisiyaqabağı fazanın mərhələləri.

Mənbə: М.И.Пример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко «Экономическая оценка инвестиций», Питер 2008, səh. 50.

İnvestisiyaqabağı fazada zəruri işlərin reallaşdırılması xərcləri kifayət qədər çoxdur. Göstərilə bilər ki, xarici ölkələrdə tikinti məhsulunun dəyərində layihələşdirmə xərcləri orta hesabla 4 - 6 faiz təşkil edir.

Göstərilənlərin davamı olaraq, müxtəlif ölkələrdə iri və aşağı kapitaltutumlu layihələr üzrə investisiyaqabağı mərhələdə tədqiqat xərclərinin kəmiyyət dəyişmələri barədə məlumat verilməlidir.

Nəzərə alınmalıdır ki, transaksiya xərclərinin çox olması layihəni bahalaşdırmaqla onun investisiya cəlbediciliyini azaldır. Hesablamalar görə investisiyaqabağı və investisiya fazalarının xərcləri nisbəti təxminən 1:20 kimi olarsa, onda tranzaksiya xərclərinin 70%-ə qədəri investisiyaqabağı fazanın payına düşür. Ardıcıl olaraq, investisiya fazasının mərhələlərini nəzərdən keçirək.

Şəkil 2. İnvestisiya fazasının mərhələləri.

Mənbə: ~~Mənbə:~~ İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.53.

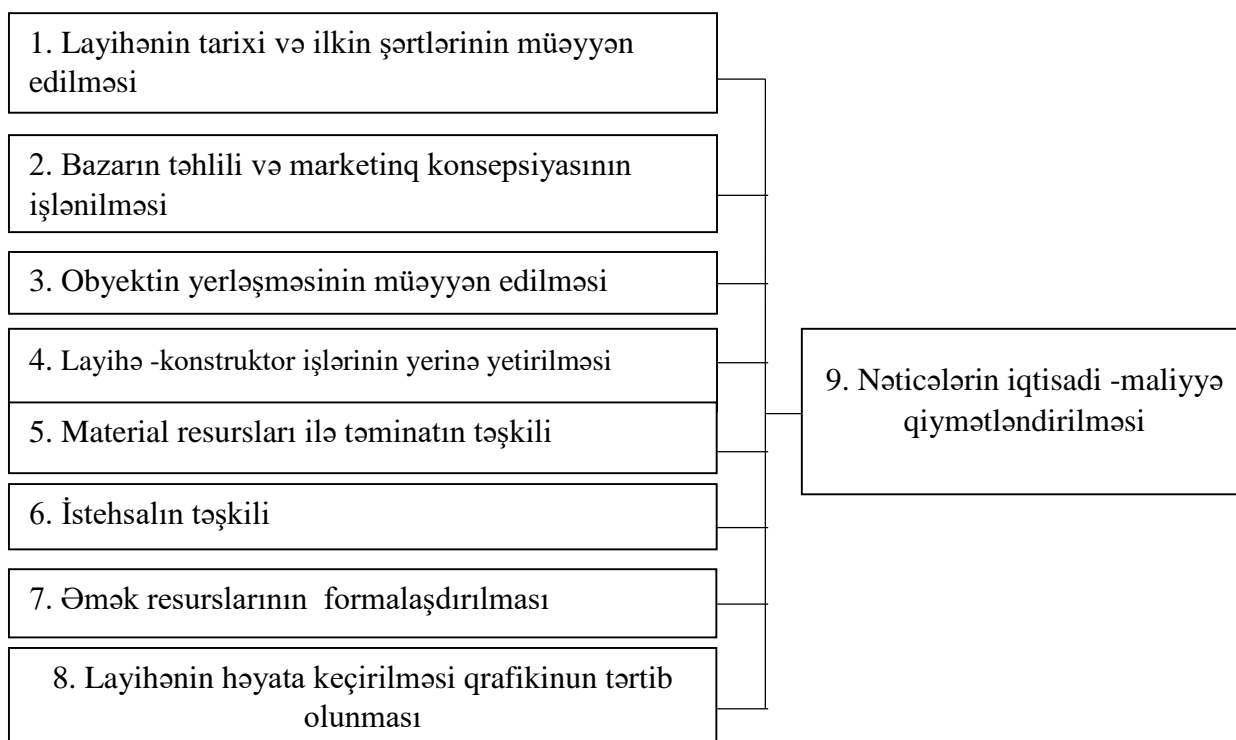
İnvestisiya fazasında istehsal aktivlərinin formalaşdırılır ki, bu proses də əsasən xərclərin qaytarılmaz xarakteri ilə səciyyələnir. Layihə başa çatana qədər gəlir əldə olunmaması bunun başlıca səbəbidir.

İnvestisiya fazasının əsas mərhələləri və onlar arasında əlaqələr öyrənilməli və şərh olunmalıdır.

İnvestisiya fazasında obyektin smeta sənədlərində nəzərdə tutulan vaxt və resurs xərcləri üzrə hədlər mütləq gözlənilməlidir və bi adı çəkilən fazanın əsas xüsusiyyətidir. *Qoyulan hədlərdən kənarlaşmanın nəticələrinin şərh olunmasına ehtiyac vardır.*

İnvestisiya layihəsinin istismar fazasında perspektiv dövrdə yaranan problemlərin nəzərdə keçirilməsi zəruridir. Bu problemlərə müxtəlif vaxt intervalları (qısamüddətli perspektiv və s.) kontekstində baxılmalıdır. Bundan əlavə istismar fazasının davamlılığı müddəti ilə bağlı müddəalara aydınlıq gətirilməlidir. Bu müddət layihələşdirmə prosesində adətən texnoloji avadanlığın normativ xidmət müddətinə və bir sıra hallarda, məhsulun yeniləşdirilməsi tempinə istinadən müəyyən edilir.

İnvestisiya layihəsinin işlənməsi istehsalın təşkili və inkişafı məsələlərinin həlli üsullarının tətbiqinin texniki imkanlarının müəyyən olunmasıdır. Bununla da investisiyalaşdırma qərarlarının qəbul edilməsi üçün zəruri informasiya əldə oluna bilər. Beynəlxalq təcrübədə investisiya layihəsinin texniki – iqtisadi əsaslandırılması aşağıdakı mərhələlər üzrə yerinə yetirilir:

Şəkil 3. Layihənin texniki – iqtisadi əsaslandırılmasının əsas istiqamətləri.

Mənbə: М.И.Пример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко «Экономическая оценка инвестиций», Питер 2008, səh. 53.

Tədris prosesində texniki – iqtisadi əsaslandırmanın bütün mərhələlərində görülən işlər, nəzərə alınması zəruri olan amillər və şərtlər şərh olunmalıdır. Eyni zamanda həmin mərhələlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələri müəyyən edilməlidir.

Layihənin sistemliliyini əsas tutaraq, demək olar ki, texniki-iqtisadi əsaslandırmanın bir mərhələsinin göstəriciləri digərlərinin müvafiq göstəricilərinin hesablanması üçün baza sayılır. İnvestisiya fəalyyətinin yekun nəticəsi texniki – iqtisadi əsaslandırmanın sonuuncu mərhələsində öz əksini tapır.

Texniki – iqtisadi əsaslandırmanın yuxarıda göstərilən mərhələləri onun iriləşdirilmiş struktur sxemi kimi qəbul edilməlidir. Ona görə ki, spesifik informasiyanın bazasında müəyyən metodika ilə işlənmiş hər bir mərhələ texniki-iqtisadi əsaslandırmanın yekun mərhələsinin reallaşdırılması üçün zəmin yaradır.

Ümumiyyətlə, konkret layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması üzrə işlər müəyyən ardıcılıqla yerinə yetirilməlidir. Hətta layihə üzrə ilkin informasiya əsasında pul axınları iki variantda, yəni təkmilləşdirmədən əvvəl və təkmilləşdirmədən sonrakı vəziyyətlər nəzərə alınmaqla formalaşdırılmalıdır.

Özünüyoxlama sualları

1. Layihə, fəaliyyət, sistem, proqram, istehsal və inkişaf anlayışlarını səciyyələndirin.
2. Layihənin xarakterik xüsusiyyətlərini şərh edin.
3. İnvestisiya layihələrinin təsnifləşdirilməsi hansı əlamətlər üzrə aparılır?
4. Layihənin həyat tsikli nədir və hansı fazalardan ibarətdir?
5. İnvestisiyaqabağı fazanın ümini səciyyəsini verin.
6. İnvestisiya layihəsinin texniki –iqtisadi əsaslandırılması hansı mərhələlər üzrə aparılır?
7. İlkin və yekun texniki-iqtisadi əsaslandırma mərhələləri arasında olan fərqləri və əlaqələri şərh edin.

III MÖVZU. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsipləri

Mövzunun tədrisinin aşağıdakı ardıcıl sualların cavablandırılması üzərində qurulması tövsiyə olunur.

3.1. Layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsipləri və onların təsnifatı.

3.2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin metodoloji prinsipləri və onların xarakteristikası.

3.3. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin metodiki prinsipləri.

3.4. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin əməliyyat prinsipləri.

Layihələrin təsnifatının geniş və reallaşdırılması şərtlərinin müxtəlif olmasına baxmayaraq, onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi vahid prinsiplər əsasında aparılmalıdır. Həmin prinsiplərin təsnifatını və səmərəliliyin qiymətləndirilməsindəki rolunu aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

Metodoloji prinsiplər	Metodiki prinsiplər	Əməliyyat prinsipləri
layihənin xarakterindən və məqsədindən asılı olmayaraq iqtisadi subyektlərin səmərəli davranışını təmin edirlər	layihələrin və qərarların səmərəliliyinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasını təmin edirlər	layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosedurunun asanlaşdırır və qiymətləndirmənin dəqiqliyini təmin edirlər
1.Ölçülənlik	1.“layihə ilə” və “layihəsiz” vəziyyətlərin müqayisəsi	1.Parametrlərin qarşılıqlı əlaqəsi
2.Müqayisəlilik	2.Nadirlik	2.Modelləşdirmə
3.Sərfəlilik	3.Suboptimallaşdırma	3.Layihənin reallaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmi
4.Maraqların razılaşdırılması	4.Keçmişin idarəolunmazlığı	4.Qiymətləndirmənin çoxmərhələliliyi
5.Resursların ödənişliliyi	5.Dinamiklik	5.İnformasiya və metodiki uzlaşma
6.İnkarolunmazlıq və maksimum effekt	5.Pulların müvəqqəti dəyəri	6.Asanlaşdırma (simplifikasiya)
7.Sistemlilik	6.İnformasiyanın natamamlığı	
8.Komplekslilik	7. Kapitalın strukturu	
9.Metodların inkarolunmazlığı	8.Çoxvalyutalılıq	

Şəkil 4. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsipləri.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.59-60.

Hər bir qrupa aid olan prinsiplər sadalanmalı və onların mahiyyəti şərh edilməlidir. Bu baxımdan investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin metodoloji prinsiplərinə aşağıdakı kimi yanaşmaq olar:

Ölçülənlik prinsipinə görə layihənin səmərəliliyini müəyyən edən parametrlər kəmiyyətə qiymətləndirilə bilər. Obyektin parametrlərinin nominal yaxud sıra şkalasında qiymətləndirilməsi mümkündür. Bu prinsipə qeyri - iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri (binanın seysmik dayanıqlığı, yanğın təhlükəsizliyi və s.) də ölçülə bilər.

Müqayisəlilik prinsipi istənilən iki layihənin müqayisə olunanlığını nəzərdə tutur. Bu zaman aşağıdakı vəziyyətlərdən hər hansı birinin yaranması qaçılmazdır:

- Birinci layihə ikincidən səmərəlidir (üstündür);
- İkinci layihə birincidən səmərəlidir (üstündür);
- Hər iki layihə bərabər səmərəliliyə malikdir.

Layihələrin müqayisəsi zamanı nəticələrin və iqtisadi davranış qaydalarının ziddiyyət təşkil etməməsi üçün iki tələb yerinə yetirilməlidir:

- Monotonluq - layihənin nəticələrinin yüksəlməsi və layihə xərclərinin azalması onun səmərəliliyini yüksəltməlidir. Daha geniş mənada bu tələb layihənin texniki-iqtisadi, sosial, ekoloji və digər parametrlərinin yaxud reallaşdırılması şəraitinin yaxşılaşması zamanı onun səmərəliliyinin yüksəlməsini ifadə edir.
- Tranzitivlik - üç layihənin səmərəlilik baxımından müqayisəsini nəzərdə tutur. Əgər X layihəsi Y layihəsindən səmərəlidirsə, eyni zamanda Y və Z layihələri bərabər səmərəliliyə malikdirsə, onda X layihəsi həm də Z layihəsindən də səmərəlidir.

Sərfəlilik – layihənin reallaşdırılması onun bütün iştirakçıları üçün sərfəli olmalıdır.

İştirakçıların maraqlarının uzlaşdırılması - layihənin reallaşdırılması iştirakçıların fəaliyyətinin koordinasiyasını tələb edir. İştirakçıların maraqları hər zaman üst-üstə düşmür və onlar layihənin səmərəliliyini müxtəlif göstəricilər və

metodlar əsasında qiymətləndirirlər. Nəticə etibarilə hər bir iştirakçı üçün sərfəli olacağı halda layihənin reallaşdırılması mümkündür.

Resursların ödənişliliyi - resursların məhdudluğu və onlara olan tələbatın qeyri-məhdudluğu layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə, layihədə istifadə olunan hər bir resurs digər layihədə də istifadə oluna bilər. Bu da resursların ödənişliyində öz əksini tapır..

İnkarolunmazlıq və maksimum effekt - istənilən layihələrin müqayisəsi vahid meyar üzrə həyata keçirilir. Belə meyar layihənin məcmuu nəticələri və xərcləri arasındakı fərq olan integral effektdir. Integral effekt mənfi olan layihə səmərəsiz hesab edilir. Alternativ layihələrin müqayisəsi zamanı üstünlük integral effekti yüksək olan layihəyə verilir.

Sistəmlilik - layihənin istənilən iştirakçı üçün səmərəliliyi onun ümumi sistemdən ayrılması vəziyyətindən və qarşılıqlı fəaliyyətindən asılıdır.

Komplekslilik - layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə kompleks yanaşma layihələşdirilən obyektin strukturunun və layihənin daha əhəmiyyətli nəticələrinin uçotunu və layihənin həyat tsiklinin nəzərdən keçirilməsini nəzərdə tutur. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, layihənin səmərəliliyi yalnız əldə olan nəticələr və xərclərlə deyil, onun bütün həyat tsiklindeki müvafiq göstəricilərlə müəyyən olunur.

Metodların inkarolunmazlığı – bu və ya digər metoddan hər hansı məqsədlər üçün istifadə ilə bağlı pozitiv və neqativ fikirlər yarana bilər. Bu baxımdan həqiqi, yanlış və doğru fikirlər fərqləndirilir.

Bu fikirlərin mahiyyəti və qarşılıqlı əlaqəsi barədə ətraflı məlumat verilməlidir. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin metodiki prinsiplərinin spesifik xüsusiyyətləri və şərtləri vardır. Bir qədər lokanik şəkildə onları aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

“Layihə ilə” və “layihəsiz” vəziyyətlərin müqayisəsi - layihənin qiymətləndirilməsi “layihə ilə” (layihənin reallaşdırılması) və “layihəsiz”(layihədən imtina olunması) vəziyyətlərin müqayisəsinə əsaslanır. Belə müqayisə iki variantda aparılır:

1. Layihənin həyata keçirilməsi xərcləri və nəticələr ondan imtina zamanı yarana bilən xərc və nəticələrlə müqayisə edilir;

2. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi layihənin reallaşdırılması xərcləri və nəticələrinin dinamikası göstəriciləri əsasında aparılır.

Nadirlik - istənilən layihəyə onu digər layihələrdən fərqləndirən amilləri uçota almaqla yanaşmaq lazımdır. Bu zaman qiymətləndirilən layihənin digərləri ilə ümumi cəhətləri olan halda da etmək olar.

Suboptimallaşdırma- səmərəliliyin qiymətləndirilməsi layihə parametrlərinin optimal kəmiyyətlərində aparılmalıdır. Belə parametrlərin optimal kombinasiyası obyektiv qiymətləndirmənin əsasını təşkil edir. Layihənin bir neçə iştirakçısı olarsa, parametrlərin optimal uzlaşması onların hər biri üçün layihənin səmərəliliyini təmin edir.

Keçmişin idarəolunmazlığı - qəbul edilən qərarların keçmişə təsir göstərə bilməməsi səbəbindən qiymətləndirmə zamanı hesablama dövrünün başlanğıcına qədər sərf olunmuş xərclər və əldə olunan gəlirlər əks olunmamalı, eyni zamanda layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı itkilər uçota alınmamalıdır.

Dinamiklik - layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində vaxt amilinin uçotunu nəzərdə tutur. Həmin amilin təsir istiqamətləri aşağıdakılar ola bilər:

- ✓ Layihənin reallaşdırılması prosesində obyektlərin strukturu, müəssisələrin texniki-iqtisadi göstəriciləri və digər parametrlər dəyişə bilər.
- ✓ İqtisadi göstəricilərin (qiymətlərin, valyuta məzənnəsinin və vergi dərəcələrinin) vaxt baxımından dəyişməsi baş verə bilər.
- ✓ Məhsulun istehsalı və resursların istehlakı, həmçinin onlara görə ödənişlər arasında müəyyən vaxt müddəti ola bilər. Həmin müddətinin uçota alınması üçün dövriyyə kapitalının formalaşdırılması və artımı xərcləri pul axınına daxil edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, layihə sənədləşmələrində dövriyyə kapitalının səmərəlilik göstəricilərinə təsirinin uçota alınmasına baxmayaraq, bu təsirin inflyasiya zamanı daha da yüksəlməsi inkarolunmazdır.

Pulun vaxta görə dəyəri - Layihə xərclərinin və nəticələrin vaxt görə bölüşdürülməsi şəraitində müqayisəsini nəzərdə tutur. Bu halda hesablamalarda müxtəlif dövrlü xərclər və nəticələr müqayisə oluna bilən olmalıdır və eyni vaxt anına gətirilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, müxtəlif vaxtlarda əldə edilən bərabər kəmiyyətli nəticələr cəmiyyət və təsərrüfat subyektləri üçün eyni dəyərə malikdirlər. Nəticələrin daha əvvəl əldə olunması və xərclərin nisbətən gec sərf olunması layihənin səmərəlilik göstəricilərini yüksəldir.

İnformasiyanın natamamlığı - səmərəliliyin qiymətləndirilməsi əsasən qeyri-müəyyənlik, layihə və onun reallaşdırılması şəraiti, eləcə də xarici mühit haqqında informasiyanın yam və dürüst olmaması şəraitində aparılır. Ona görə də layihənin reallaşdırılması bir sıra risklərlə müşayiət olunur.

Kapitalın strukturu – məlum olduğu kimi, layihədə istifadə olunan kapital xüsusi və borc kapitalından ibarətdir. Kapitalın növlərinin risk dərəcəsinə görə fərqlənməsini nəzərə alaraq, onun strukturunun layihənin dəyərinə təsir göstərən başlıca amillərdən biri olduğunu söyləmək olar.

Çoxvalyutalılıq - layihənin reallaşdırılması ilə bağlı xərclər və əldə olunan nəticələr idxal-ixrac əməliyyatları, xarici valyutada borcların alınması ilə bağlı ola bilər. Bu da hesablamalarda milli valyuta ilə yanaşı xarici valyutada istifadə zərurəti yaradır. Müxtəlif valyutaların məzənnə dəyişmələrinin fərqli olmasını nəzərə alaraq, layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində çoxvalyutalılığın uçotu metodologiyasından istifadə olunmasını tələb edir.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin əməliyyat prinsipləri əsasən hesablamaların aparılmasına riyazi yanaşmaları və onların sadələşdirilməsini nəzərdə tutur. Onların təsnifatını və xarakteristikasını aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

Layihənin parametrlərinin qarşılıqlı əlaqəsi - layihənin parametrləri haqqında ilkin informasiyanı formalaşdıran zaman nəzərə almaq lazımdır ki, hər hansı parametrin dəyişməsi ardıcıl şəkildə digər parametrlərin dəyişməsinə səbəb olur.

Modelləşdirmə - səmərəliliyin qiymətləndirilməsi layihənin qarşılıqlı əlaqəli parametrləri və xarici mühit arasındakı asılılığın uçotu ilə aparılır. Son nəticədə modelləşdirmə vaxta görə bölünmüş xərclərin və nəticələrin formalaşmasına gətirilir. Layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif modellərdən istifadə olunsada bu modellərdə fərqli texniki vasitələrdən istifadə istisna olunmur.

Layihənin reallaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmi - layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi onun reallaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizminin, xüsusilə onun maliyyələşdirilməsi sxeminin uçotu ilə həyata keçirilə bilər. Həmin mexanizmin dəyişdirilməsi layihənin bütün səmərəlilik göstəricilərini də dəyişir. Bu baxımdan ona yeni layihə yaxud köhnə layihənin yeni variantının işlənilməsi kimi baxılmalıdır.

Layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin çoxmərhələliliyi - layihənin işlənilməsi və reallaşdırılması bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. Bu mərhələlər ümumi şəkildə layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasından, maliyyələşdirmə sxeminin seçilməsindən və iqtisadi monitorinqdən ibarətdir. Layihə və xarici mühit barədə ilkin informasiya hər bir növbəti mərhələdə yenilənir və tamamlanır. Bununla da layihənin alternativ variantlarının tərkibi dəyişir.

İnformasiya və metodiki uzlaşma - layihələrin müxtəlif variantları müqayisə edilən zaman informasiyanın və səmərəliliyin qiymətləndirilməsi metodlarının uzlaşması təmin edilməlidir. Bundan əlavə səmərəlilik göstəricilərinin ölçü vahidləri və müəyyən edilməsi metodları, normativ baza və xarici mühit barədə informasiya da koordinasiya olunmalıdır.

Sadələşdirmə- eyni bir nəticəyə gətirən qiymətləndirmə metodlarından informasiya və hesablama baxımından sadə olanının seçilməsi məqsəduyğundur.

Özünüyoxlama sualları

1. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin metodoloji prinsipləri nəyə xidmət edir?
2. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin metodiki prinsipləri nəyə xidmət edir?

3. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin əməliyyat prinsipləri nəyə xidmət edir?
4. Müqayisəlilik prinsipini, onun monotonluq və tranzitivliklə bağlı tələblərini şərh edin.
5. Dinamiklik və pulun vaxta görə dəyəri prinsipləri nəyi ifadə edir?
6. Komplekslilik prinsipinin mahiyyətini praktiki nümunə əsasında şərh edin

IV MÖVZU. İqtisadi səmərəliliyin müəyyən olunmasının konseptual modeli

Mövzunun aşağıdakı sualların ardıcıl şərh olunması əsasında tədrisi məqsəduyğun hesab edilir:

- 4.1. İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətinə elmi-nəzəri baxışlar.**
- 4.2. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsinin başlıca vəzifələri.**
- 4.3. İnvestorun iqtisadi maraqlarının layihə qərarları ilə müqayisəsi.**
- 4.4. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin növləri və göstəriciləri.**

Səmərəlilik anlayışının mahiyyəti barədə müxtəlif və ziddiyyətli fikirlər vardır. Hazırda səmərəlilik, səmərə, effekt, effektivlik, rasuonallıq kimi ifadələrin mənə çalarlarının şərh olunması ilə bağlı kifayət qədər məbahisəli fikirlərin olmasını söyləmək mümkündür. İstənilən halda səmərəlilik qiymətləndirilən obyektinin keyfiyyətini və fəaliyyətin müsbət nəticələrini xarakterizə edən nisbi kateqoriyadır. Səmərəliliyin mahiyyəti amerikalı ekspert Peter Drucker tərəfindən “Nəticəlilik düzgün iş görmək, səmərəlilik isə işi düzgün görməkdir” kimi ifadə olunmuşdur.

Səmərəliliyin mahiyyəti barədə elmi-nəzəri mənbələrdə öz əksini tapmış fikirləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- 1. Səmərəlilik sistemin fəaliyyəti nəticələrinin onun əldə edilməsinə sərf olunan resurslara nisbətidir.**

Bu yanaşmaya görə əslində nəticələrin “faydalı” və ya “müsbət” olması vacibdir. Həmin nəticələr müəssisələrin fəaliyyəti göstəriciləri ilə xarakterizə olunur və onlar arasında müqayisə aparmaq imkanı yaradır. Yekun qərar isə "daha səmərəli" və ya "az səmərəli" subyektlərin seçilməsi olur.

2. Səmərəlilik proses iştirakçılarının təmin olunma yaxıd məmnunluq dərəcəsidir.

Prinsipcə məmnunluq layihə iştirakçılarının maraqlarının reallaşdırılması dərəcəsidir. Onun aşkar edilməsi üçün ilk növbədə proses iştirakçısı olan subyektləri və qrupları müəyyənləşdirmək lazımdır. Ona görə ki, onların hər birinin özünəməxsus maraqları və məqsədləri vardır. Bu da fərqli səmərəlilik meyarlarının formalaşmasına zəmin yaradır. Əslində həmin meyarlar sistemi məlumdur: satış həcmi, mənfəət, işçilərin gəlirləri, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti və s. Sosial-iqtisadi maraqların və müəssisələrin məqsədlərin koordinasiyası idarəetmənin əsas vəzifəsidir.

3. Səmərəlilik etalona uyğunluq dərəcəsidir.

Bu yanaşma istinadən sistemin vəziyyəti etalonlarla müqayisə edilir. Fəaliyyət göstəricilərinin müqayisəsi rəqiblərlə müqayisədə şirkətin fəaliyyətinin səmərəli cəhətlərinin müəyyən edilməsinə imkanı verir. Bu da bazar payının genişləndirilməsinə, tərəfdaşlarla istehsal - texniki əməkdaşlığın üstünlüklərini müəyyən etmək üçün zəmin yaradır.

4. Səmərəlilik qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq qabiliyyətidir.

Bu yanaşmanın layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadəsi aşağıdakı iki səbəbdən məhdud ola bilər:

- məqsədlərin həmişə açıq şəkildə tərtib edilməməsi onlara nail olunmaq dərəcəsinin qiymətləndirilməsinə imkan vermir;
- məqsədlər məlum olduğu halda onların sayı adətən çox olur ki, layihənin reallaşdırılması vəziyyətini maliyyə, təşkilati və innovativ baxımından xarakterizə edir. Çoxməqsədli yaxud çoxşaxəli yanaşma isə məqsədlərə nail olunmaq dərəcəsinin qiymətləndirilməsini mürəkkəbləşdirir.

İnvestisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyi ilə bağlı olan əsas anlayışlar “nəticələr” və “xərclər”dir. Nəticələr investorların məqsədləri ilə bağlıdır. Onlar ümumi şəkildə iqtisadi və qeyri - iqtisadi nəticələrdən ibarətdir. İnvestisiyayönümlü hesablamalar əsasən dəyər ifadəsində qiymətləndirilə bilən məqsədlərə yönəldilir. Qeyri-iqtisadi nəticələr dəyərlə ifadə olunmur və investisiya hesablamalardan kənarda qiymətləndirilir. Onların iqtisadi nəticələrlə cəmlənməsi qeyri-mümkündür, lakin investor tərəfindən uçota alınmalıdır.

Qarşıya qoyulan layihə məqsədlərinə nail olmaq üçün müəyyən xərclər sərf olunmalıdır. Belə xərclər birdəfəlik və cari xərclərdən ibarətdir. Avadanlıqların alınmasına, binaların inşasına və s. çəkilən birdəfəlik xərclər əsas kapitalda, xammal, material ehtiyatlarının yaradılmasına çəkilən xərclər isə dövriyyə kapitalında cəmlənir. Öz növbəsində cari xərclərin məhsulun (xidmətin) maya dəyərini formalaşdırmasını qeyd etmək olar.

Nəticələrin və xərclərin fərqi ibarət olan səmərə layihənin reallaşdırılması nəticəsində investor gözləmələrinin reallaşması dərəcəsi barədə mühakimə yürütməyə imkan verir. Onu iki variantda ifadə etmək olar: *səmərə = məcmu nəticələrlə məcmu xərclərin və ya məcmu nəticələrlə cari xərclərin fərqi*.

Layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində səmərə ilə yanaşı səmərəlilik göstəricisindən də istifadə olunur. Səmərəlilik süni kateqoriya olmaqla layihə məqsədlərinə nəyin hesabına nail olunması barədə düşünməyə imkan verir. O, xərclərin və nəticələrin nisbəti kimi müəyyən edilir. Lakin bu metodun müəyyən çatışazlıqlarının olması da vurulandır. Beləki, burada investorun nəticələr və xərclərlə bağlı fərdi tələbləri uçota alınmır. Bununla bərabər dinamik modellərdə səmərəliliyi investorun məqbul gəlir norması barədə tələbləri nəzərə alınmaqla, müqayisəli şəkildə gətirilmiş nəticələrin və xərclərin fərqi kimi müəyyən etmək olar.

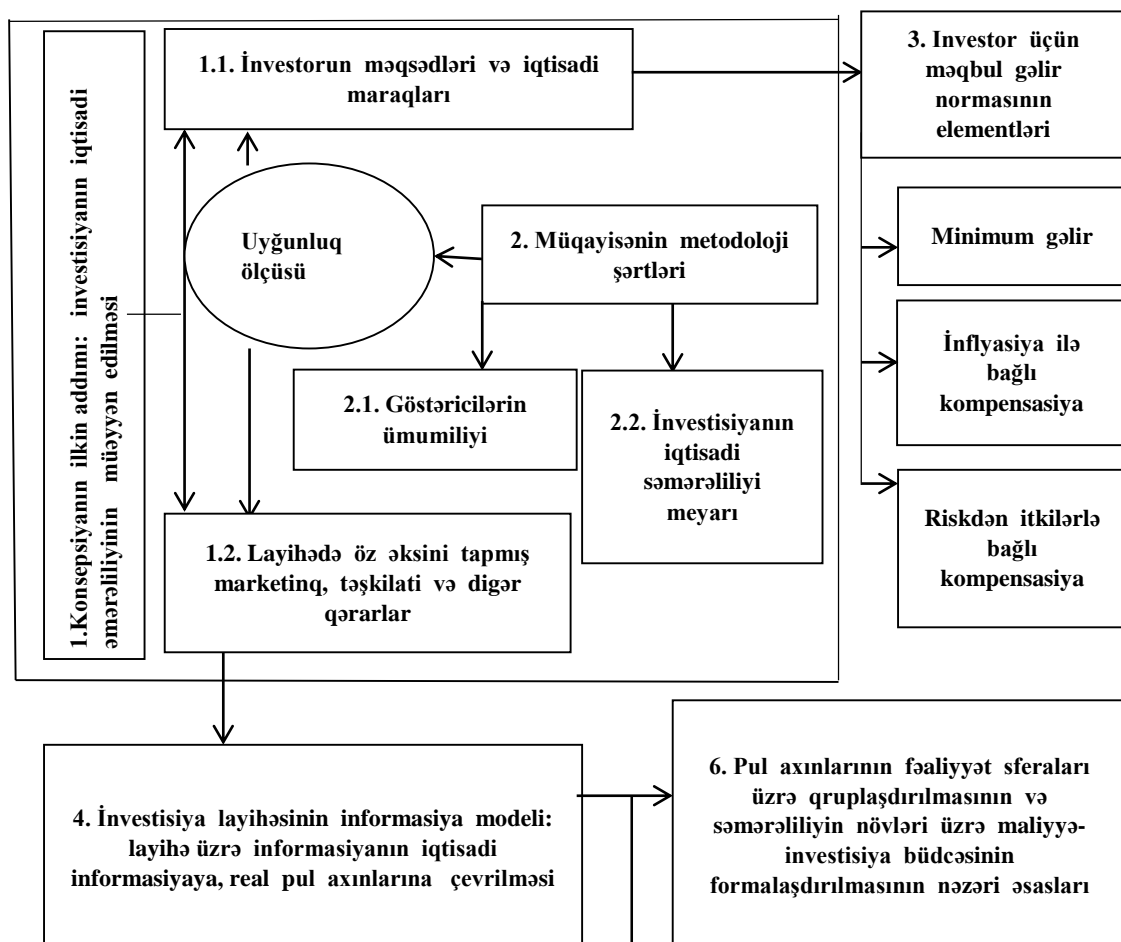
İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi əsasən aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə xidmət edir:

1.Layihənin reallaşdırılmasının iqtisadi məqsədəuyğunluq dərəcəsinin qiymətləndirilməsi, yəni məcmu nəticələrin məcmu xərclərdən yüksək olması şərtlərinin yoxlanılması;

2.Təqdim olunan layihənin alternativ layihələrlə müqayisədə üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi;

3.Gələcəkdə investisiya proqramına daxil edilməsi məqsədilə layihələrin səmərəlilik göstəriciləri üzrə sıralanması.

İnvestisiya layihəsinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi onda öz əksini tapmış texniki, təşkilati, maliyyə və digər qərarların investorların məqsədlərinə və maraqlarına uyğunluğunun müəyyən olunmasından ibarətdir. Burada əsas vəzifə investorun iqtisadi maraq parametrlərinin müəyyən edilməsi, layihə qərarları ilə bağlı obyektiv göstəricilərin seçilməsi və qiymətləndirilməsidir.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.76.

İnvestisiyanın iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən olunmasının konseptual modelində iki uyğunluq meyarı seçilir:

1. İnvestorun məqsədləri və iqtisadi maraqları. İnvestor üçün məqbul gəlir norması kimi ümumiləşdirilə bilən bu meyar tərkibcə minimum gəlir səviyyəsindən, inflyasiya və risklərdən itkilərlə bağlı kompensasiyadan ibarətdir.

2. Layihədə öz əksini tapmış texniki marketing, təşkilati və digər qərarlar.

Uyğunluq meyarı seçildikdən sonra müqayisənin aparılması üçün iki metodoloji şərt nəzərdən keçirilir: *göstəricilərin ümumiliyi və investisiyanın iqtisadi səmərəlilik meyarı*.

Konseptual baxımdan yanaşmaqla növbəti addımda layihənin informasiya modeli qurulmalıdır. Bu zaman layihə informasiyanın real pul axınlarına çevrilməsi təmin olunur və ardıcıl olaraq, onların formalaşdırılmasının metodoloji prinsipləri müəyyənləşdirilir.

Gəlir normasının differensiallaşdırılması və səmərəlilik hesablamalarına daxil edilməsi də metodoloji baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. O, ilk növbədə səmərəliliyin növləri, inflyasiyanın və risklərin uçotu üsulları üzrə differensiallaşdırılır. Gəlir normaları səmərəlilik hesablamalarına birbaşa və dolayı metidlarla daxil edilir. Onların hesablanması mövcud iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq, cari və proqnoz qiymətlərdə aparıla bilər.

Əvvəldə göstəriləni kimi, investorun iqtisadi maraqlarının layihə qərarları ilə müqayisəsinin ilkin şərti göstəricilərin ümumiliyidir. O, investorun iqtisadi maraqlarının və layihə qərarlarının uyğunluğunun təmin olunmasına xidmət edir.

Onların dəyər qiymətləndirilməsi mümfündür, lakin bundan əvvəl, müqayisə olunan parametrlər və investisiya prosesində onların iqtisadi təzahürünün obyektiv formaları aydınlaşdırılmalıdır.

Layihəyə yönəldilən investisiyanın gəlirliliyi üzrə investorun tələbi gəlir normasında öz əksini tapır. İnvestisiyanın mahiyyəti baxımından bu, gələcək dövrdə tələbatın dolğun ödənilməsi naminə cari istehlakdan imtinanın qiymətidir. Bu baxımdan qərar qəbul edən şəxs istehlakda imtinaya görə kompensasiya həddinin nə qədər olmasını bilməlidir.

Qoyulan suala onun cavablandırılması baxımından konseptual və metodiki gəhətdən yanaşmaq lazımdır.

İqtisadi baxımdan investorun marağı ilə sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi uyğunlaşdırılmalıdır. Bu məqsəd mənfəətdə və onun artımında maddiləşir. Bu baxımdan cari istehlakdan imtinaya görə kompensasiya mənfəətdə, onun həddi isə investisiya qiyuluşu ilə mənfəətin müqayisəsində ifadə olunmalıdır.

Xalis mənfəətin istənilən artımı hər bir investorun maraqlarına uyğun olmaya bilər. Kapitalın artımı aşağıdakıları təmin edəcək səviyyədə olmalıdır:

- cari dövrdə mövcud vəsaitlərin istehlaka yönəldilməsindən imtinanın kompensasiya edilməsi;
- qarşıdakı dövrdə baş verə biləcək inflyasiya nəticəsində pulun dəyərsizləşməsinin kompensasiyası;
- investisiya riskləri ilə şərtlənən mümkün itkilərin ödənilməsi.

Qeyri-iqtisadi informasiyanın iqtisadi informasiyaya çevrilməsi aşağıdakı tələblərə və metodoloji prinsiplərə uyğun olaraq aparılmalıdır:

1. milli iqtisadiyyatın təşkilati-iqtisadi mexanizminin tələbləri;
2. yalnız qarşıda dövrə aid xərclərin uçota alınması;
3. əvvəllər istehsal olunmuş və layihədə alternativ dəyəri üzrə istifadə oluna bilən resursların uçotu;
4. inflyasiya səviyyəsinin uçotu;
5. layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması fazasında riskin uçotu.

İnvestisiyanın iqtisadi səmərəliliyi meyarı kimi çıxış edən mənfəətin mahiyyəti onun funksiyalarında ifadə olunur. İqtisadçıların əksəriyyəti fəaliyyətin ümumiləşdirilmiş nəticəsi, təkrar istehsal və stimullaşdırıcı funksiyaları ayırırlar. Hesab edilir ki, bu funksiyalar mənfəətin təbiətinə daha yaxındırlar. İqtisadi kateqoriya olaraq, mənfəət cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində izafi məhsulun yaranması, bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə formalaşan iqtisadi münasibətlərin reallaşdırılması formasıdır.

Layihənin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində əsas problem onun gəlirlilik səviyyəsinin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Həmin problemin həllinə sadə, iriləşdirilmiş (statik) metodlardan və hesablama dövründə texniki-iqtisadi göstəricilərin dəyişməsinə, investisiya risklərini, investorların maraqlarını uçota alan (dinamik) metodların tətbiqi kimi iki yanaşma fərqləndirilir. Adından məlum olduğu kimi, birinci yanaşma statik, ikinci yanaşma isə layihənin qarşılıqlı əlaqədə olan parametrlərinin dinamik modellərinin qurulmasını nəzərdə tutur. Bu baxımdan onları səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin statik və dinamik metodları adlandırırlar.

İnvestisiya qərarlarının qiymətləndirilməsinin ilkin mərhələlərində investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması prosesində sadə metodlar geniş istifadə edilir.

İqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin müəyyən edilməsində əsas çətinliklər investisiya fəaliyyətinin istiqamətləri üzrə xərclər və nəticələr haqqında informasiyanın məhdudluğu, dürüstlüyü və qeyri- müəyyənliyi ilə əlaqədardır. Bəzən zəruri investisiya həcmi, cari istehsal xərcləri, satış həcmi və qiymət səviyyəsi barədə ilkin informasiyanın əldə olunmasının ekspert üsullarından istifadə olunur. Uyğun informasiyanın mövcudluğu şəraitində layihənin ödəmə müddəti və mənfəət norması kimi iqtisadi səmərəlilik göstəricilərini hesablamaq olar.

$$\text{Mənfəət norması} = \text{mənfəət} / \text{investisiyalar}$$

və

$$\text{İnvestisiyanın ödəmə müddəti} = \text{investisiyalar} / \text{mənfəət}$$

Göründüyü kimi, bu göstəricilərin hesablanması metodları onların bir-birinin qarşılıqlı tərs kəmiyyəti olmasını aşkar edir.

$$\text{Mənfəət norması} = 1 / \text{investisiyanın ödəmə müddəti}$$

və
İnvestisiyanın ödəmə müddəti = 1/ mənfəət norması

Müəssisənin investisiya strategiyası işlənilərkən konkret məsələlərin həllinin alternativ variantları nəzərdən keçirilir. Təbii ki, investisiyalaşdırmanın müqayisəli şəkildə daha yüksək gəlir normasına malik olan varianta üstünlük verilir. Müəssisənin perspektiv inkişafı vəzifələrini nəzərə alınmaqla iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsini və layihənin maliyyə dayanıqlığını təmin edən tədbirlər prioritet sayılır.

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin statik metodlarından investisiya layihəsinin texniki- iqtisadi əsaslandırılması alətləri kimi istifadə olunması imkanları məhduddur. Bu da onların bəzi çatışmazlıqlarından irəli gəlir. Lakin, dinamik metodlardan istifadə olunması ilə həmin çatışmazlıqların aradan qaldırılması mümkündür.

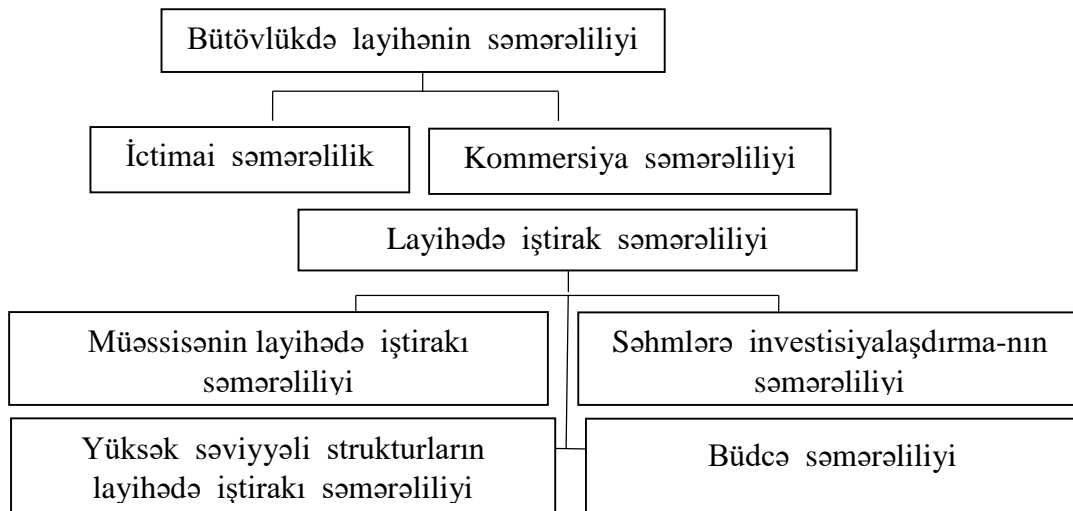
Mövcud təcrübə və metodik göstərişlərlə səmərəliliyin qiymətləndirilməsində aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilməsi tövsiyyə olunur:

- Xalis gəlir;
- Xalis diskontlaşdırılmış gəlir və ya inteqral səmərə (xalis cari dəyər- NPV);
- Gəlirlilik və ya mənfəətlilik indeksi (PI);
- Ödəmə müddəti;
- Daxili gəlir norması (İRR);
- Maliyyə dayanıqlığı əmsalları.

Bəzən layihənin digər iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri onun maliyyə dayanıqlığı göstəricilərini arasında uyğunsuzluğun olması barədə fikirlərə rast gəlinir. Lakin həmin göstəricilər vahid sistem şəklində nəzərdən keçirilməlidir, çünki onlar vahid informasiya bazasına malikdir.

İnvestisiya layihəsinin iştirakçılarının sayı nə qədər çox olsa da onların mövqeyi ilkin informasiyada və səmərəlilik göstəricilərinin hesablanılmasında öz əksini tapır. Ona görə də onların qiymətləndirmənin nəticələri və layihədə iştirakın məqsəduyğunluğu barədə qərarları fərqli ola bilər.

İqtisadi ədəbiyyatda və metodiki göstərişlərdə investisiya layihələrinin səmərəliliyinin növlərinin aşağıdakı təsnifatı öz əksini tarmışdır:

Şəkil 6. Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin növləri.

Mənbə: М.И.Ример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко «Экономическая оценка инвестиций», Питер 2008, səh. 89.

Bütövlükdə layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi onun potensial iştirakçılar üçün cəlbediciliyinin müəyyən edilməsinə xidmət edir. İctimai səmərəliliyin müəyyən edilməsi ilə layihənin reallaşdırılmasının cəmiyyət üçün sosial- iqtisadi nəticələri aşkar olunur. İctimai səmərəlilik layihə xərcləri və gəlirləri ilə bərabər layihənin həyata keçirilməsinin qeyri-iqtisadi effektlərini(ekoloji, sosial və s.)də uçota alır. Sosial əhəmiyyətli və bir neçə ölkənin marağında olan investisiya layihələrinin ictimai səmərəliliyi qiymətləndirilir. Əgər layihənin dövlət orqanları tərəfindən ekspertizasının aparılması tələb olunmursa, onun ictimai səmərəlilik göstəricilərinin müəyyən edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Ardıcıl olaraq, layihənin həyata keçirilməsinin investor(təşəbbüskar) üçün iqtisadi nəticələri kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi vasitəsilə reallaşır. Kommersiya səmərəliliyi bəzən investisiya xərclərinin və ya bütövlükdə layihənin səmərəliliyi kimi şərh olunsa da iqtisadi baxımdan o, texniki, texnoloji və təşkilati layihə qərarlarını səciyyələndirir. Fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, bu zaman layihənin maliyyə parametrləri istisna olunur.

Layihədə iştirak səmərəliliyi layihənin reallaşdırılması imkanlarının və iştirakçıların layihədə iştirakı maraqlarının yoxlanılması məqsədilə müəyyən edilir. Səmərəliliyin bu növü ilk növbədə layihə təşəbbüskarı(investor) və potensial səhmdarlar üçün müəyyən edilir. Onu bəzən layihə üzrə xüsusi(səhmdar) kapitalın səmərəliliyi kimi də adlandırırlar.

İştirakçıların sayı, fəaliyyət sferası, maliyyə imkanları və s. layihədə iştirak səmərəliliyinin demək olar ki, müxtəlif altnövlərini formalaşdırır. Onlar arasında yüksək səviyyəli strukturların, bankların layihədə iştirakı səmərəliliyi və layihənin büdcə səmərəliliyi xüsusi yer tutur. Onu da qeyd edək ki, yüksək səviyyəli strukturlara maliyyə-sənaye qrupları və holdinqlər aid edilir. Büdcə səmərəliliyi isə bütün səviyyəli büdcələrin xərc və gəlirləri baxımından dövlətin layihədə iştirakı səmərəliliyini əks etdirir.

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyin bütün növlərinin hesablanması göstəriciləri sistemi və metodoloji prinsipləri vahiddir. Lakin səmərəliliyin konkret növündə layihənin real pul axınlarını formalaşdıran ilkin parametrlər fərqlənilir. Ümumən, layihənin parametrləri vahid səmərəlilik göstəricilərində reallaşsa da ictimai səmərəlilik göstəriciləri istisna təşkil edir.

Özünüyoxlama sualları

1. İnvestisiya layihəsinin iqtisadi səmərəliliyinə kəmiyyət və keyfiyyət yanaşmalarını şərh edin.
2. İnvestorun iqtisadi maraqları və layihə qərarlarının uzlaşdırılması necə aparılır?
3. Mənfəət(gəlir) norması nədir və necə hesablanır?
4. İnvestisiyanın ödəmə müddəti necə müəyyən olunur?
5. Mənfəət norması və ödəmə müddəti arasında əlaqə və asılılıqları şərh edin.
6. Layihənin səmərəlilik göstəricilərini sadalayın.
7. Bütövlükdə layihənin səmərəliliyi nəyi xarakterizə edir?
8. Hansı layihələrin ictimai səmərəliliyi qiymətləndirilir?

9. Layihənin kommersiya səmərəliliyi hansı məqsədlə və kimlərin maraqları naminə qiymətləndirilir?

10. Layihədə iştirak səmərəliliyi nədir və hansı məqsədlə qiymətləndirilir?

V MÖVZU. İnvestisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodları

Mövzunun öyrənilməsi üçün aşağıdakı sualların ardıcıl şəkildə nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğundur:

5.1. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi metodları və onların təsnifatı.

5.2. İnvestisiya layihəsinin statik göstəricilərinin qiymətləndirilməsi metodları.

5.3. İnvestisiya layihələrinin dinamik göstəricilərinin qiymətləndirilməsi metodları.

Təqdim olunan investisiya layihəsinin reallaşdırılmasının məqsəduyğunluğu barədə qərar onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və səmərəlilik meyarları əsasında verilir. İnvestisiyalaşdırma qərarlarının qəbul olunması isə investisiyaların səmərəliliyinin iqtisadi qiymətləndirilməsinin əsasını təşkil edir.

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyini əks etdirən göstəriciləri ümumi şəkildə üç qrupa ayırmaq olar:

- ✓ kommersiya səmərəliliyi göstəriciləri- layihə reallaşdırılmasının onun iştirakçıları üçün maliyyə nəticələrini əks etdirirlər;
- ✓ büdcə səmərəliliyi göstəriciləri -layihənin həyata keçirilməsinin müxtəlif səviyyəli büdcələr üçün maliyyə nəticələrini əks etdirirlər;
- ✓ iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri-investisiya layihəsinin reallaşdırılması xərclərini və nəticələri uçota alırlar.

Qeyd olunan göstəricilərin müqayisəsi bir investisiya layihəsinin digərindən üstün olması barədə nəticə çıxarmağa imkan verir.

İnvestisiyanın səmərəliliyi göstəricilərinin müəyyən əlamətlər üzrə təsnifləşdirilməsi aparılır. Həmin təsnifatı aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

- layihənin reallaşdırılması nəticələri və xərcləri arasındakı fərq kimi müəyyən edilən mütləq göstəricilər;
- layihənin nəticələrinin onun reallaşdırılması xərclərinə nisbəti kimi müəyyən edilən nisbi göstəricilər;
- investisiyanın ödəmə müddətinin müəyyən olunduğu vaxt göstəriciləri.

Əgər müxtəlif vaxtlarda formalaşan pul axınları bərabər qiymətləndirilirsə, həm göstəricinin özü və həm də qiymətləndirmə metodu statukdir. Əksinə, müxtəlif dövrlü pul axınlarının diskontlaşdırılaraq, ekvivalent əsasa gətirilməsi və müqayisə olunması tələb edildirsə, onda dinamik metodlardan istifadə edilməsi zəruridir.

Statik göstəricilərə investisiyanın sadə ödəmə müddətini və səmərəlilik göstəricilərini aid etmək olar. Dinamik göstəricilərin siyahısı bir qədər genişdir və xalis diskontlaşdırılmış gəlirdən və ödəmə müddətindən, investisiyanın rentabelliği indeksindən, daxili gəir normasından və s. ibarətdir.

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi bir sıra şərtlərin və tələblərin gözlənilməsi əsasında aparılır. Beləki, pulun vaxta görə dəyərinin dəyişməsi, alternativ xərclər, layihənin parametrlərinin mümkün dəyişiklikləri, inflyasiya və layihə riskləri nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə, hesablamaların real pul axınları əsasında aparılması da tələb olunur.

İnvestisiya layihəsi ilk baxışdan nə qədər mükəmməl işlənib hazırlansa da onun qəbul edilib- edilməməsi barədə qərar mütəxəssislər tərəfindən səmərəlilik göstəricilərinin uyğun metodlarla qiymətləndirilməsindən sonra verilir. Bu, əsasən yeni layihələr aiddir. Lakin, artıq reallaşdırılmaqda olan layihələrin də modernləşdirilmə məqsədilə qiymətləndirilməsi aparıla bilər. Göstərilən layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan metodlar da yekcins deyil. Qeyd edilə bilər ki, hazırlıq mərhələsindən keçmiş layihələrin qiymətləndirilməsi metodları ətraf mühitlə, siyasi vəziyyətlə, vaxt müddəti ilə, iqtisadi amillərlə, qarşıya qoyulan məqsədlərlə və qiymətləndirmənin miqyası ilə bağlı ola bilər.

Ətraf mühit amilinin uçotu layihənin ekoloji vəziyyətə vura biləcəyi zərərin müəyyən edilməsinə istiqamətlənir. Başlıca prinsip ondan ibarətdir ki, təqdim olunan

layihənin iqtisadi səmərəliliyi və sosial effekti nə qədər yüksək olsa da əgər onun reallaşdırılması ətraf mühitə ciddi zərər vurursa, həmin layihə yenidən işlənilməlidir və ya ondan imtina olunmalıdır.

Qiymətləndirmə prosesində siyasi vəziyyət amili daxili və xarici siyasi vəziyyətin, daxili iqtisadi siyasətin prioritetlərinin və xarici iqtisadi əlaqələrin mövcud vəziyyətinin nəzərə alınmasını ifadə edir.

Layihənin iqtisadi səmərəliliyi göstəricilərinin hesablanması və nəticənin optimallığı baxımından vaxt amilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Vaxta görə qiymətləndirmə qısa və uzunmüddətli fəaliyyətin nəticələri nəzərə alınır. Başqa sözlə, layihənin nəticə və xərclərinin zamana görə dinamikası qiymətləndirilir. Dinamik qiymətləndirmədə pul axınlarının cari və gələcək dəyəri hesablamalara daxil edilsə də statik qiymətləndirmədə bütün fəaliyyət dövrü hesablamalardan kənarda qalır və layihənin birillik fəaliyyəti qiymətləndirilir. Qiymətləndirmənin göstərilən metodları və layihələr arasında asılılığı nəzərə almaq lazımdır. Beləki, statik qiymətləndirmə layihənin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin ilkin mərhələsidir və həmin mərhələdə mənfəətin və xərclərin hesablanması aparılır. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi metodların seçiminə risk, inflyasiya və mənfəətin kəmiyyəti kimi iqtisadi amillər əhəmiyyətli təsir göstərir.

Layihələrin qiymətləndirilməsi bir və çoxməqsədli ola bilər. Qiymətləndirmənin birməqsədliyi hesablamaların müddətini və çəkilən xərcləri, eyni zamanda onların mürəkkəbliyini azaldır. Əksinə, layihələrin çoxməqsədli qiymətləndirilməsi daha mürəkkəbdir və bu baxımdan qarşıya qoyulan məqsədlərin tam şəkildə reallaşması mümkün olmur.

Layihələrin ayrılıqda və ya birlikdə qiymətləndirilməsi qiymətləndirmənin miqyasını müəyyən edir. Layihələr ayrılıqda hazırlanır, qiymətləndirilir və sonra müqayisə olunurlar.

İnvestisiya layihəsinin statik göstəricilərindən biri ödəmə müddətidir (Payback Period-PP). Layihənin ödəmə müddəti onun reallaşdırılmasından əldə olunan gəlirlərin ilkin investisiyalara bərabər olduğu ana qədər olan vaxt müddətidir. Bu göstərici investisiya qoyuluşunun tam qaytarılması ilə bağlıdır. Onun

hesablanması üçün ödəniş sırasının elementləri artan yekunla cəmlənməli və bu proses müsbət kəmiyyət alınana qədər davam etdirilməlidir. Nəticədə planlaşdırma intervalının məcmu pul axını saldosunun müsbət kəmiyyət aldığı sıra nömrəsi ödəmə müddətini göstərəcəkdir.

Ödəmə müddəti hesablanan zamna aşağıdakı şərt yerinə yetirilməlidir:

$$\sum P_r \geq I_0$$

burada, P_r – məcmu pul axını saldosunun, I_0 isə ilkin investisiyanın kəmiyyətidir.

Əgər əldə olunan gəlirlər illər üzrə bərabər kəmiyyətli və silsiləvidirsə, yəni annuitet şəklindədirsə, onda ödəmə müddətini müəyyən etmək üçün birdəfəlik xərclər onlarla şərtlənən illik gəlirə bölünür.

$$PP = I_0 : A$$

burada, PP – sadə ödəmə müddəti,

I_0 – ilkin investisiyanın kəmiyyəti,

A – annuitetin ölçüsüdür.

Sadə olmasına baxmayaraq, layihənin ödəmə müddətinin bir meyar kimi müəyyən çatışmazlıqları vardır. İnlrdan ən başlıcası pulun vaxta görə dəyərinin dəyişməsinin uçota alınmaması, həmçinin dövrü olaraq, sabit və dəyişən gəlir axınlarına malik layihələrin müqayisəsinin məhduglaşmasıdır.

Layihənin statik maliyyə göstəricilərindən buru də layihənin rentabelliği əmsalidir (Account Rate of Return - ARR). Onu bir neçə variant (alqoritm) üzrə hesablamaq olar.

Birinci variantda layihənin orta illik mənfəətindən büdcəyə ayırmalar çıxılır və alınan kəmiyyət investisiyanın orta kəmiyyətinə bölünür:

$$ARR = M_t : \frac{1}{2} \times I_0$$

burada, M_t - büdcəyə ayırmalar çıxılmaqla layihənin orta illik mənfəətinin kəmiyyətidir.

Əgər layihənin rentabelliği indeksi ilkin investisiya qoyuluşu əsasında hesablanarsa, onda

$$ARR = M_t : I_o$$

olar. Bu metodla hesablanılan rentabellik indeksindən uzunmüddətli dövrdə sabit gəlirlər (annuitet) gətirən layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilə bilər.

İkinci hesablama variantı büdcəyə ayırmalar çıxılmaqla layihənin orta illik mənfəətin kəmiyyətinə, ilkin investisiyanın qalıq dəyərində və dövr ərzində investisiyanın orta kəmiyyətinə əsasən aparılır.

$$ARR = M_t : \left(\frac{1}{2} \times (I_o - I_q) \right)$$

burada, I_q – ilkin investisiyanın qalıq dəyəridir.

Layihənin rentabelliği göstəricisinin hesablanması sadə olsa da onun bir sıra çatışmazlıqları vardır. Birincisi, o, pulun vaxta görə dəyərinin dəyişməsinə və diskontlaşdırmanın aparılması zəruriliyini nəzərdə tutmur. İkincisi, investisiyanın rentabelliği indeksi hesablanarkən mənfəətin illər üzrə bölgüsü aparılmır. Bu baxımdan həmin göstərici yalnız bərabər gəlir axınlarına malik qısamüddətli layihələrin qiymətləndirilməsi üçün münasibdir.

İnvestisiya layihələrinin dinamik göstəriciləri arasında xalis cari dəyər (NPV) xüsusi yer tutur. Müasir elmi mənbələrdə onun xalis diskontlaşdırılmış gəlir, xalis gətirilmiş gəlir, layihənin reallaşdırılmasının maliyyə yekunu və cari dəyər kimi sinonimlərindən istifadə olunur.

Layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə dair metodiki tövsiyyələrdə xalis diskontlaşdırılmış gəlir (XDG) göstəricisindən istifadə təklif olunur. Bununla bərabər o, ingilis dilindəki ekvivalenti olan Net Present Value (NPV), yəni “xalis cari dəyər” iqtisadi kateqoriyasına uyğundur.

Xalis cari dəyər (NPV) proqnoz dövründə əldə olunan diskontlaşdırılmış gəlir axınlarının və xərclərin fərqi kimi hesablanır. Mahiyyətə o, layihənin gələcək pul axınlarının cari dəyəri və reallaşdırılması xərclərinin müqayisəsindən ibarətdir.

Dinamik metodun tətbiqi algoritmi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. investisiya layihələrinin pul axınının hesablanması;

2. alternativ investisiya qoyuluşlarının gəlirliyi və layihə riskinin uçoti ilə diskontlaşdırma dərəcəsinin müəyyən edilməsi;
3. xalis cari dəyərin hesablanması.

Sabit diskontlaşdırma dərəcəsi və birdəfəlik ilkin investisiyalar üçün xalis cari dəyəri aşağıdakı kimi hesablamaq olar:

$$NPV = -I_o + \sum_{t=1}^T C_t(1+i)^{-t}$$

burada, C_t – t vaxt anına investisiyanın reallaşdırılmasından pul axını;

t – hesablama addımı (ay, rüb, il);

i – diskontlaşdırma dərəcəsidir.

Pul axınları cari və deflyasiya olunmuş qiymətlərdə hesablanılmalıdır. Gəlirlərin proqnozlaşdırılması zamanı layihə ilə əlaqəli olan bütün daxilolmaların illər üzünə uçota alınmasına çalışmaq lazımdır. Əgər layihənin reallaşdırılması dövrünün sonunda avadanlığın ləğvetmə dəyəri yaxud dövrüyyə vəsaitlərinin bir hissəsinin sərbəstləşdirilməsi şəklində planlaşdırılan daxilolmalar müvafiq dövrlərin gəlirləri kimi uçota alınmalıdır.

Dinamik metodun tətbiqi ilə hesablamaların əsasında pulun vaxta görə dəyərinin dəyişməsi müddəası durur. Pul axınının gələcək dəyərinin onun cari dəyərinə gətirilməsi prosesi diskontlaşdırma, onun aparıldığı dərəcə isə diskontlaşdırma (diskont) dərəcəsi (əmsalı) adlanır. Diskontlaşdırma dərəcəsi

$$F = \frac{1}{(1+i)^t}$$

düsturu ilə hesablanır.

Əgər layihə maliyyə resurslarının birdəfəlik deyil, bir neçə il ərzində ardıcıl investisiyalaşdırılmasını nəzərdə tutursa, xalis cari dəyər

$$NPV = -\sum_{t=1}^I I_t(1+i)^{-t} + \sum_{t=1}^I I_o(1+i)^{-t}$$

kimi müəyyən ediləcəkdir. Burada, I_t – ilkin investisiyaların pul axınıdır.

Ardıcıl olaraq, dinamik metodların tətbiqi ilə rentabellik (mənfəətlilik) indeksi (Profitability Index - PI) hesablanan zaman pul axınlarının xalis cari dəyəri xərclərin xalis cari dəyərinə bölünür.

$$PI = \frac{\sum_{t=1}^I C_t(1+i)^{-t}}{I_0}$$

Rentabellik indeksi riyazi baxımdan layihənin xərc vahidinə düşən gəlirlərin səviyyəsini əks etdirən göstəricidir. Bu göstərici nə qədər yüksəkdirsə, layihəyə investisiya qiyuluşunun səmərəliliyi də bir o qədər yüksəkdir. Xalis cari dəyərin (NPV) maksimumlaşdırılması üçün rentabellik indeksinin kəmiyyət dəyişmələrinə diqqət yetirilməlidir. Bu göstəricinin kəmiyyətinə görə layihənin qəbulu şərtlərinə baxaq.

- $PI > 1$ olarsa, layihə qəbul edilməlidir;
- $PI < 1$ olarsa, layihədən imtina olunmalıdır;
- $PI = 1$ olduğu halda isə layihə nə mənfəətli və nə də zərərliyədir. Bu zaman onun yenidən işlənilməsi və tamamlanması tövsiyə edilir.

Rentabellik indeksinin hesablanması təxminən bərabər xalis cari dəyərə malik olan, lakin investisiya tələbinə görə fərqlənən alternativ layihələrin müqayisəsi üçün əlverişlidir. Bu halda daha yüksək səmərəliliyi təmin edən layihəyə üstünlük verilir. Beləliklə, rentabellik indeksi investisiya resurslarının məhdudluğu şəraitində səmərəlilik səviyyəsinə görə layihələrin sıralanmasına imkan verir.

Səmərəlilik göstəricilərindən biri olan daxili mənfəət norması (IRR) layihənin xalis cari dəyəri (NPV) sıfıra bərabər olan zaman diskontlaşdırma dərəcəsinə bərabər olan kəmiyyətdir.

$$NPV = 0 \text{ olduqda, } IRR = i$$

Səmərəliliyin təhlilində bu göstəricidən istifadənin məqsədi verilən layihənin təmin edəcəyi gəlirin maksimum məqbul səviyyəsini müəyyən etməkdir. Əgər layihə tamamilə bank kreditləri hesabına maliyyələşdirilsə, onda IRR faiz dərəcəsinin yuxarı həddini göstərir. Kreditlərə görə faiz dərəcəsinin IRR-dən yüksək olması layihənin zərərli başa çatacağını şərtləndirir.

Daxili mənfəət normasının optimal kəmiyyətində müəssisənin qəbul etdiyi investisiya qərarlarının rentabellik səviyyəsi layihə üzrə kapitalın cari qiymətindən (CC) aşağı olmamalıdır. Konkret layihə üçün hesablanmış IRR və CC göstəriciləri müqayisə olunur, alınan nəticə əsasında layihə barədə yekun qərar verilir. Beləliklə,-

- a. əgər $IRR > CC$ olarsa, layihə qəbul edilməlidir;
- b. əgər $IRR < CC$ olarsa, layihədən imtina olunmalıdır;
- c. əgər $IRR = CC$ olarsa, layihə nə mənfəətli və nə də zərərli dir.

Layihənin sərfəli olub-olmaması barədə qərar IRR və normativ rentabelli yin müqayisəsi əsasında verilir. Bu zaman daxili mənfəət norması ilə seçilmiş diskont dərəcəsi arasındakı fərq nə qədər yüksək olarsa, layihə bir o qədər dayanıqlı hesab olunur.

Daxulu mənfəət normasının hesablanması ilə həm də layihənin zərərsiz olacağı diskontlaşdırma dərəcəsinin maksimum kəmiyyəti müəyyən olunur. İnvestisiya fəaliyyətinin təhlilində daha çox istifadə olunan NPV, IRR və PI meyarları eyni bir konsepsiyanın elementləri olduğundan onların nəticələri də qarşılıqlı əlaqə və asılılığa malikdirlər. Layihə üçün həmin əlaqə və asılılıqları aşağıdakı riyazi nisbətlər kimi ufade etmək olar:

Əgər			
$NPV > 1$		$IRR > CC$	$PI > 1$
$NPV < 1$	olarsa, onda	$IRR < CC$	$PI < 1$
$NPV = 1$		$IRR = CC$	$PI = 1$

Modifikasiya olunmuş daxili gəlir normasının (Modified Internal Rate of Return) hesablanması layihənin pul vəsaitlərinin dövrü xərclənməsi zamanı daxili gəlir normasının çatışmazlıqlarını aradan qaldırır. Daşınmaz əmlakın bir neçə il ərzində tikintisi belə xərclənmələrə münunə ola bilər. Burada fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, reinvestisiyalaşdırma maliyyə bazarının təhlili nəticəsində müəyyənləşdirilən risksiz dərəcə üzrə aparılır.

Xərclərin risksiz faiz dərəcəsi üzrə diskontlaşdırılması onların yekun cari dəyərinin müəyyənləşdirilməsini təmin edir. Alınan nəticə öz növbəsində layihənin gəlirliyinin obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan verir və düzgün investisiya qərarlarının qəbuluna zəmin yaradır.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti (Discounted Payback Period - DPP) göstəricisi hesablanan zaman statuk metodun tətbiqi vəziyyətindən fərqli olaraq, pulun vaxta görə dəyərinin dəyişməsi nəzərə alınır.

$$\sum P_k x I: (1 + r)^k \geq 0$$

Bu şərt daxilində DPP göstəricisi minimum səviyyəyə enir. İstənilən halda diskontlaşdırma zamanı ödəmə müddətinin artmasını və $DPP > PP$ olduğunu nəzərə almaq lazım gəlir (PP sadə ödəmə müddətidir).

Hesablamalar göstərir ki, sabit iqtisadi vəziyyət üçün səciyyəvi olan aşağı diskontlaşdırma dərəcəsi alınan nəticəni yüksəldir. Onun yüksək olması zamanı ödəmə müddəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Beləki, sadə ödəmə müddəti (PP) göstəricisinə görə səmərəli olan layihənin DPP göstəricisi üzrə səmərəsiz kimi qiymətləndirilməsi istisna olunmur.

PP və DPP göstəricilərindən istifadə etməklə investisiya layihələri barədə qərarların qəbulu aşağıdakı şərtlər əsasında aparılır:

- ✓ ödəmə baş verirsə, layihə qəbul edilir;
- ✓ layihənin ödəmə müddəti konkret şirkət tərəfindən müəyyən edilmiş vaxt müddətini ötməzsə, layihə qəbul edilir.

Ödəmə müddətinin xalis cari dəyər və ya daxili gəlir norması əsasında müəyyən edilməsi yardımçı xarakter daşıyır. Bu göstəricisinin çatışmazlığı onun gələcək pul axınlarını uçota almamasıdır. Ona görə də ödəmə müddəti göstəricisi layihənin cəlbədiciliyinin dəqiq meyarı olmaya da bilər. Bəzi hallarda isə ödəmə müddəti investisiyalaşdırma qərarların qəbulu üçün əsas ola bilər. Misal olaraq, investisiyanın investisiya riskinin yüksək olması vəziyyətini göstərmək olar. Həmin vəziyyətdə ödəmə müddəti daha qısa olan layihəyə üstünlük verilir. Bundan əlavə likvidlik probleminin həlli üçün şirkət rəhbərliyi tərəfindən ödəmə müddəti üzrə müəyyən limit qoyula bilər. Bu da şirkətin investisiyanın mümkün qədər tez ödənilməsinə nail olmaq məqsədindən irəli gəlir.

PP və DDP göstəricilərinin kəmiyyəti layihənin likvidliyi və riskliliyi barədə aşağıdakı nəticələrə gəlinməsinə imkan verir:

- ödəmə müddəti nə qədər qısadırsa, layihə riski bir o qədər aşağıdır;
- ödəmə müddəti qısa olan layihə likviddir.

Likvidliyin yüksəldilməsində maraqlı olan şirkətlərdə, eləcə də investisiya qoyuluşlarının yüksək risk səviyyəsi ilə bağlı olan sahələrdə bu göstəricilərdən istifadə olunmalıdır. Uzunmüddətli borclar hesabına maliyyələşdirilən layihələr üzrə DDP və PP göstəricilərinin hesablanması məqsədəuyğundur. Bu zaman layihənin ödəmə müddətinin borc vəsaitlərindən istifadə müddətindən az olması vacib şərtidir.

Layihənin səmərəliliyi göstəricilərindən heç biri ayrılıqda layihə qərarlarının verilməsi üçün qənaətləndirici deyil. Verilən qərarlarda əvvəldə sadalanan göstəricilərin kəmiyyəti və layihə iştirakçılarının maraqları uzlaşdırılmalı və nəzərə alınmalıdır.

Özünüoxlama sualları

1. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyini xarakterizə edən statik göstəricilər hansılardır?.
2. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyini xarakterizə edən dinamik göstəricilər hansılardır?.
3. Layihənin xalis cari dəyəri (NPV) nədir?
4. Sadə ödəmə müddəti (PP) necə hesablanır?
5. Diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti (DPP) necə hesablanır?
6. Daxili gəlir norması (DPP) nədir və necə hesablanır?
7. Müxtəlif səmərəlilik göstəricilərinin müqayisəsi əsasında layihənin qəbul edilməsi və ya ondan imtina şərtlərini şərh edin.

VI MÖVZU. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi mərhələləri

Mövzunun tədrisinin aşağıdakı sualların ardıcıl öyrənməsi üzərində qurulması məqsədəuyğundur:

6.1. Layihənin səmərəliliyin qiymətləndirilməsi alqoritmi.

6.2. Layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin informasiya bazası.

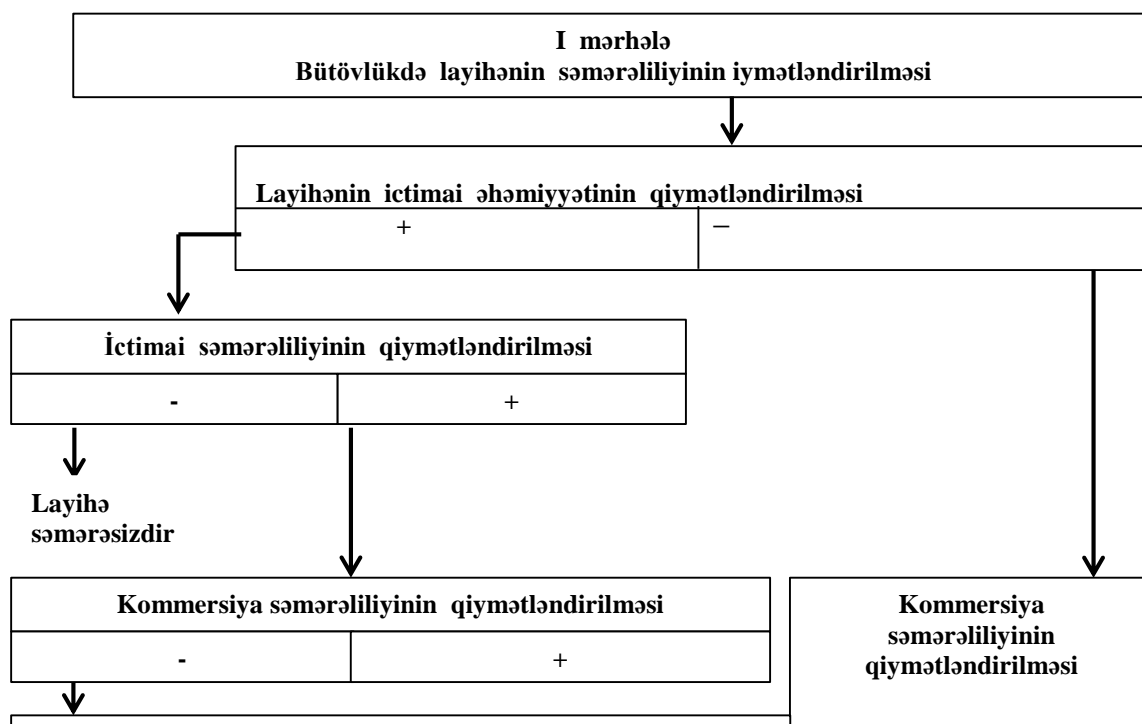
6.3. İnvestisiya xərclərinin və tələbatının qiymətləndirilməsi.

6.4. İnvestisiya layihəsinin büdcəsinin tərtib edilməsi.

Layihənin müxtəlif iştirakçılarının iqtisadi maraqları və layihənin maliyyələşdirilməsi mənbələri eyni deyil. Ona görə də onların hər biri üçün layihənin qiymətləndirilməsi zərurəti yaranır. Bu zaman səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması metodologiyası və onların şərhı eyni olacaqdır. Lakin real pul axınlarının müəyyən edilməsinin informasiya bazası fərqlənəcəkdir. Bu baxımdan səmərəliliyin müxtəlif növlərinin qiymətləndirilməsi mərhələləri və müvafiq metodiki yanaşmalar müəyyən edilməlidir.

Səmərəliliyin növlərinin və göstəricilərinin təsnifatına uyğun olaraq, onun qiymətləndirilməsinin də ki mərhələdə aparılması tövsiyyə edilir.

Bütövlükdə layihənin səmərəliliyinin müəyyən oluması birinci mərhələ sayılır. Əgər onun səmərəliliyi təsdiqlənərsə, onda layihədə iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi adlanan ikinci mərhələyə keçilir.

Mənbə: М.И.Пример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко «Экономическая оценка инвестиций», Питер 2008, səh. 141.

Birinci mərhələdə əsas vəzifə layihənin xüsusi kapital hesabına (kreditlərdən istifadə olunmadan) maliyyələşdirilməsi imkanlarına əsaslanaraq bütövlükdə layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Belə yanaşma çərçivəsində layihənin səmərəliliyi nəzərdə tutulan texniki və təşkilati qərarların səmərəliliyi kimi ifadə edilir. Birinci mərhələdə layihənin ictimai əhəmiyyətindən asılı olaraq hesablamaların aparılması üsulları fərqlənir. İctimai cəhətdən əhəmiyyətli layihələrin ilk növbədə ictimai səmərəliliyi qiymətləndirilir. İctimai səmərəliliyi olmayan layihənin reallaşdırılması tövsiyyə olunmur və belə layihənin təşəbbüskarları dövlət himayədarlığına iddia edə bilməzlər.

Əgər layihənin ictimai səmərəliliyi yüksək olarsa, onun kommersiya səmərəliliyi də qiymətləndirilir. Belə layihənin kommersiya səmərəliliyi aşağı olarsa, onun tələb olunan səviyyəyə çatdırılması üçün dövlət himayədarlığından faydalanmaq imkanlarına baxıla bilər. Lokal layihələr üzrə bütövlükdə layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosesi yalnız kommersiya səmərəliliyinin müəyyən edilməsi ilə yekunlaşır.

Layihə təşəbbüskarı və ya investor layihənin maliyyələşdirilməsi mənbələri üzrə informasiyaya malik deyilsə, onda layihənin kommersiya səmərəliliyi müəyyən edilir. Əksinə, iştirakçılar zəruri informasiya bazasına sahib olarsa, onda layihə

hesablamalarından kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi çıxarıla bilər. Bu yanaşma bütün layihələr üçün məqbuldur.

Hesablanmış səmərəlilik göstəricilərinə görə investisiya cəlbəediciliyi yüksək olan layihələr üçün ikinci mərhələyə keçilir. Bu mərhələdə mümkün maliyyələşdirmə xərcləri, mənfəətin bölgüsü variantları nəzərdən keçirilir, layihənin maliyyə baxımından reallaşdırılması imkanları və investorların layihədə iştirak səmərəliliyi müəyyən edilir. Bundan sonra ardıcıl olaraq, layihə iştirakçılarının sayı dəqiqləşdirilir və onların layihədə iştirakı səmərəliliyi qiymətləndirilir.

İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi müəyyən metodoloji ardıcılıqla yerinə yetirilir. Bu ardıcılığı aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

- ilkin informasiyanın toplanılması;
- real pul axınlarının iqtisadi məzmununu ifadə edən aqreqatlaşdırılmış informasiyanın hazırlanması;
- pul axınlarının tərkibinə, investorların iqtisadi maraqlarına görə fərqlənən səmərəlilik növlərinin qiymətləndirilməsi.

Layihənin texniki – iqtisadi əsaslandırılması məqsədləri üçün istifadə olunan informasiya onun məzmununu müəyyən edən informasiyadan, eləcə də makroiqtisadi vəziyyəti və vergi mühitini səciyyələndirən informasiyadan ibarətdir.

Ətraf(biznes)mühi haqqında informasiya səmərəliliyin qiymətləndirilməsində xüsusi yer tutur. Ətraf mühit göstəricilərinə materialların və resursların qiymətləri, faiz dərəcələri, inflyasiya, uçot dərəcəsi və valyuta məzənnəsi aid edilir.

Layihənin reallaşdırılması nəticələrinə istifadə olunan maddi resursların topdansatış qiymətləri əhəmiyyətli təsir göstərir. Səmərəlilik göstəriciləri cari və proqnoz qiymətlərdə ifadə olunur. Cari, bazis yaxud sabit qiymətlər gözlənilən inflyasiya səviyyəsini uçota almırlar. Bu, onların mütləq sabitliyini ifadə etmir. Ona görə ki, cari qiymətlər inflyasiya səviyyəsindən asılı olmayaraq, məhsulun keyfiyyətinin dəyişməsi və layihə məhsulunun qiymətinin tədricən dünya qiymətinə yaxınlaşması nəticəsində dəyişə bilər.

Layihədə istifadə olunan resursların, məhsul və xidmət növlərinin proqnoz qiymətləri inflyasiyanın proqnozlaşdırılan dinamikasını uçuotu ilə müəyyən edirlər.

İnvestisiya layihələri bir neçə valyutadan istifadə əsasında reallaşdırıla bilər. Layihə məhsulları daxili və xarici bazarlarda satıla bilər. Bundan əlavə layihədə bir neçə ölkənin iştirakı onun transmilli xarakter almasını şərtləndirə bilər.

Səmərəlilik göstəricilərinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün pul axınlarının layihənin həyata keçirilməsində istifadə olunan valyutada, yəni daxili bazarda milli, xarici bazarda xarici valyutada ifadə olunması tövsiyyə edilir. Yekun nəticəni müəyyən etmək üçün onlar vahid valyutaya gətirilməli və deflyasiya edilməlidir. Bir qayda olaraq, yekun valyuta kimi, daxili investisiya layihələri üçün milli valyuta seçilir. Əgər əlavə tələb olarsa, pul axınları əlavə valyutaya (dollar, avro və s) gətirilə bilər.

Səmərəlilik hesablamalarının aparılması üçün inflyasiya səviyyəsi və onun dəyişməsi dinamikası barədə informasiya tələb olunur. Onu milli iqtisadiyyatın inkişafına dair rəsmi nəşrlərdən əldə etmək olar.

Gəlir və xərclərə inflyasiyanın fərqli təsiri vardır. Bu baxımdan inflyasiyanın dinamikasını aşağıdakı elementlər üzrə proqnozlaşdırmaq olar:

- İnvestisiya xərcləri (avadanlıq və s);
- cari xərclər (material, əmək haqqı xərcləri və s);
- məhsullar.

Zəruru halda aylıq inflyasiya göstəricilərini illik göstəricilərə gətirmək üçün

$$I_{il} = (1 + I_{ay})^{12-1} - 1$$

düsturundan istifadə olunur. Burada, I_{il} və I_{ay} inflyasiyanın illik və aylıq templəridir.

Faiz dərəcələri layihəyə cəlb olunan borc vəsaitlərinin qiyməti kimi çıxış edir. İnvestor üçün məqbul gəlir normasının əsaslandırılmasında uzunmüddətli kreditlər üzrə faiz dərəcələrindən istifadə olunur. Faizlərin ödənilməsi

dövründən real pul axınlarının kreditlərə xidmət xərclərinin hesablanılmasında istifadə edilir. Onun standart kəmiyyəti otuz günə bərabərdir.

Səmərəlilik göstəriciləri iki və daha çox valyutada hesablanan layihələr üçün valyuta məzənnəsinin nəzərə alınması zəruridir. Bu məqsədlə layihənin başlanılması və hesablama dövrünə valyuta məzənnəsinin dinamikaası proqnozlaşdırılmalıdır.

Layihənin maliyyə - iqtisadi göstəricilərinə vergilərin təsiri də uqota alınmalıdır. Eyni zamanda investisiya layihəsinin həyata keçirildiyi fəaliyyət sahələri və növləri üzrə vergi güzəştləri müvafiq qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmalıdır.

Layihənin investisiya xərcləri onun reallaşdırılması üçün zəruri maliyyə resurslarına olan tələbatdır. Həmin resurslar hesabına lazımi aktivlərin alınması, yaradılması və kapitallaşdırılmayan xərclərin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. İnvestisiya xərclərinin kəmiyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi layihənin uğurla başa çatdırılmasının vacib şərtlərindən biridir. Maliyyə təminatı aşağı olan istənilən (hətta yüksək gəlirli) layihə reallaşdırıla bilmir.

İnvestisiya xərcləri üç istiqamət üzrə təsnifləşdirilir və müəyyən edilir:

- a. İnvestisiyaqabağı xərclər: texniki – iqtisadi əsaslandırmanın aparılması, torpaq sahəsinin ayrılması və mənimsənilməsi xərcləri;
- b. İstehsalın mənimsənilməsi xərcləri: tikinti – quraşdırma işlərinə, avadanlıqların, istehsal və qeyri – istehsal təyinatlı obyektlərin alınmasına çəkilən xərclər;
- c. İstehsalqabağı xərclər (buraxılış – nizamlama işləri və s.).

İnvestisiya xərcləri müəyyən edilərkən kapitallaşdırılmayan xərclərin kəmiyyətinə, tərkibinə və quruluşuna diqqət yetirmək lazımdır. Məsələ ondan ibarətdir ki, elmi mənbələrdə əsaslı xərclər adlandırılan marketinq tədqiqatlarının aparılması, tenderlərin təşkili, sığorta, kadrların hazırlanması və texniki nəzarətin təmin edilməsi xərcləri əsas kapitalın dəyərini artırırlar. Onlar kapitallaşdırılmayan xərclər hesab edilirlər və yüksək paya malik ola bilərlər.

Kapitalaşdırılmayan xərclər layihə üzrə obyektlərin yaradılmasına tələb olunan maliyyə resurslarının tərkibinə daxil edirlər. Bu və ya digər şərtlər iqtisadi göstəricilərin hesablanması zamanı nəzərə alınmalıdır. Göstərilə bilər ki, layihə büdcəsi tərtib olunarkən investisiya xərcləri tam həcmdə uçota alınır. Lakin, əsas fondların köhnəmə məbləği müəyyən edilən zaman investisiya xərcləri kapitalaşdırılmayan xərclər çıxılmaq şərti ilə nəzərə alınır.

İnvestisiya layihəsinin reallaşdırılmasında əvvəllər istifadə olunmuş, lakin texniki parametrlərinə görə yararlı əmlakdan istifadə edilə bilər. Bu qəbildən olan əmlak növlərinin balans dəyəri və köhnəmə dərəcəsi məlumdur. Bununla yanaşı keçmişdə əmlakın alınmasına çəkilən xərclərin yeni layihənin investisiya xərclərinə daxil edilməsinə fərqli yanaşılmalıdır. Beləki, istismarda olmuş və yeni layihədə istifadə olunan əmlakın alternativ dəyəri üzrə uçota alınması tövsiyyə edilir. Alternativ dəyər dedikdə, əmlakdan alternativ istifadə variantında əldə olunan maksimum diskontlaşdırılmış səmərə başa düşülür. Onun qiymətləndirilməsi zamanı satış, əmlakın icarəyə verilməsi və digər layihələrə vəsait qoyuluşu kimi alternativ variantlar nəzərdən keçirilməlidir. Ümumi metodikaya görə diskont dərəcəsinə investorun layihə üzrə gəlir normasına bərabər qəbul etməklə sadalanan variantlar üzrə mümkün diskontlaşdırılmış gəlir hesablanmalıdır.

Alternativ dəyərin qiymətləndirilməsi metodikasına görə xalis layihənin diskontlaşdırılmış gəliri aşağıdakı iki variantda hesablanır:

- əvvəllər istismarda olmuş əmlakın layihəyə əvəzsiz olaraq verilməsi fərziyyəsi əsasında qiymətləndirmə;
- analoji texniki təyinatlı yeni avadanlığın cəlb olunması təsəvvürünə istinadən qiymətləndirmə.

Bu variantlar üzrə hesablanmış xalis diskontlaşdırılmış gəlirlərin kəmiyyətləri arasındakı fərq buraxılmış səmərəni müəyyən edir.

İnvestisiya xərclərinin vaxta görə bölgüsü aparılmalıdır və bu bölgü avadanlıq istehsalçıları (təchizatçılar) və tikinti təşkilatları ilə danışıqların,

investisiyaqabağı və tikinti– quraşdırma işlərinin aparılmasının təqvim qrafikinə uyğun olmalıdır.

Mövzuda əsas kapitala investisiyalar üzrə informasiyanın hazırlanması şərtlərinə aydınlıq gətirilməlidir.

Kapitallaşdırılan xərclər çıxılmaqla investisiya xərcləri amortizasiya ayırmalarının hesablanması üçün istifadə olunan informasiyanın daşıyıcıları olmaqla bərabər layihə üzrə əsas kapitalın dəyərini formalaşdırır.

Amortizasiyanın məbləği xətti və qeyri – xətti metodlarla hesablanır. Xətti metodla binaların, qurğuların, eləcə də normativ xidmət müddəti 20 ildən yuxarı olan istehsal vasitələrinin amortizasiyası məbləği müəyyən edilir. Amortizasiyanın qeyri – xətti yaxud sürətləndirilmiş metodu xətti metodla müqayisədə əsas vəsaitlərin alınması üzrə xərclərin daha tez silinməsinə imkan verir. Eyni zamanda mənfəətin hesablanması üçün vergiyə cəlb etmə bazası da ixtisar olunur.

İnvestisiya layihəsinin reallaşdırılması üçün müəssisə fasiləsiz fəaliyyət göstərməli və bundan ötrü onun maiyyə resurslarına tələbatı daimi aktivlərlə və dövriyyə vəsaitləri ilə təmin olunmalıdır.

Dövriyyə vəsaitlərinin kəmiyyəti istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin edəcək qədər qənaətbəxş olmalıdır. Onların çatışmazlığı materialların dəyərinin, əmək haqqının və vergilərin vaxtında ödənilməməsinə, hətta bəzən müəssisənin müflisləşməsinə səbəb olur.

Normalaşdırılan cari passivlərə və dövriyyə kapitalına olan tələbat əsasında xüsusi dövriyyə kapitalı müəyyən edilir. Normalaşdırılan cari passivlər və dövriyyə kapitalı həm də dövriyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsinin qısamüddətli mənbələri kimi çıxış edirlər.

Xammal, material, bitməmiş istehsal, hazır məhsullar və pul vəsaitləri ehtiyatlarının yaradılması üçün zəruri vəsaitlər normalaşdırılan cari aktivlərdir. Dövriyyə aktivlərinin bütün digər tərkib elementləri normalaşdırılmır və cəlb olunmuş maliyyə vəsaitləri hesabına ödənilirlər.

Büdcə və heyətlə hesablaşmalar, avanslar və faizlər cari normalaşdırılan passivlər sayılırlar. Xüsusi dövriyyə kapitalına olan tələbatın müəyyən edilməsi zamanı aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$XDK_t = A_c - P_d$$

burada, XDK_t - xüsusi dövriyyə kapitalına olan tələbat, A_c – cari aktivlərin dəyəri, P_d – dayanıqlı passivlərin dəyəridir.

Dövriyyə kapitalının formalaşdırılması və maliyyə vəsaitlərinə tələbatın müəyyən edilməsi üçün cari aktivlərin və passivlərin ayrı – ayrı tərkib elementləri üzrə normativlər düzgün müəyyən edilməlidir. Xammal və materialların istehsal ehtiyatları cari aktivlərin tərkibində yüksək xüsusi çəkiyə malik olduğundan onların normalaşdırılması da diqqət mərkəzində olmalıdır. Qeyd olunan məqsədlər üçün müəssisələrdə materialların cari, sığorta, nəqliyyat və hazırlıq ehtiyatları yaradılır.

Xammal, material və yanacaq növlərinin iki ardıcıl göndərişi arasındakı dövrdə istehsal tələbatının ödənilməsi üçün cari ehtiyatların yaradılması nəzərdə tutulur. Cari material ehtiyatının yaradılması üçün zəruri dövriyyə vəsaitlərinin kəmiyyəti xammal və materialların növləri və ya qrupları üzrə aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$\text{Cari ehtiyatlar} = \text{orta sutkalıq tələbat} \times \text{ehtiyat norması}$$

Hesablamaların aparılması üçün xərc smetasından və kontraktlarda nəzərdə tutulan maddi–texniki təchizat səviyyəsi və göndərişlərin intensivliyi barədə informasiyadan istifadə olunur.

Sığorta ehtiyatlarının yaradılması faktiki və planlaşdırılan göndərişlərin kənarlaşmaları zamanı istehsalın təmin olunmasına xidmət edir. Onların kəmiyyəti iriləşdirilmiş şəkildə qiymətləndirilir. Bir qayda olaraq, onun orta cari ehtiyatın yarısı kəmiyyətində müəyyən edilməsi tövsiyyə olunur. Ardıcıl olaraq, nəqliyyat ehtiyatları dəyəri ödənilmiş və istehlakçılara göndərilməsi təmin olunmuş maddi resursları əhatə edir.

İstehsal prosesinə ötürülməzdən əvvəl material növünün hazırlanmasına ehtiyac olarsa, hazırlıq ehtiyatları yaradılır.

Dövriyyə vəsaitlərinə olan tələbat bəzən cari ehtiyatın maksimum kəmiyyəti ilə deyil, növbəti göndəriş üçün planlaşdırılan maksimum və anbardakı cari ehtiyatlar arasındakı fərqi orta kəmiyyəti ilə müəyyən edilir.

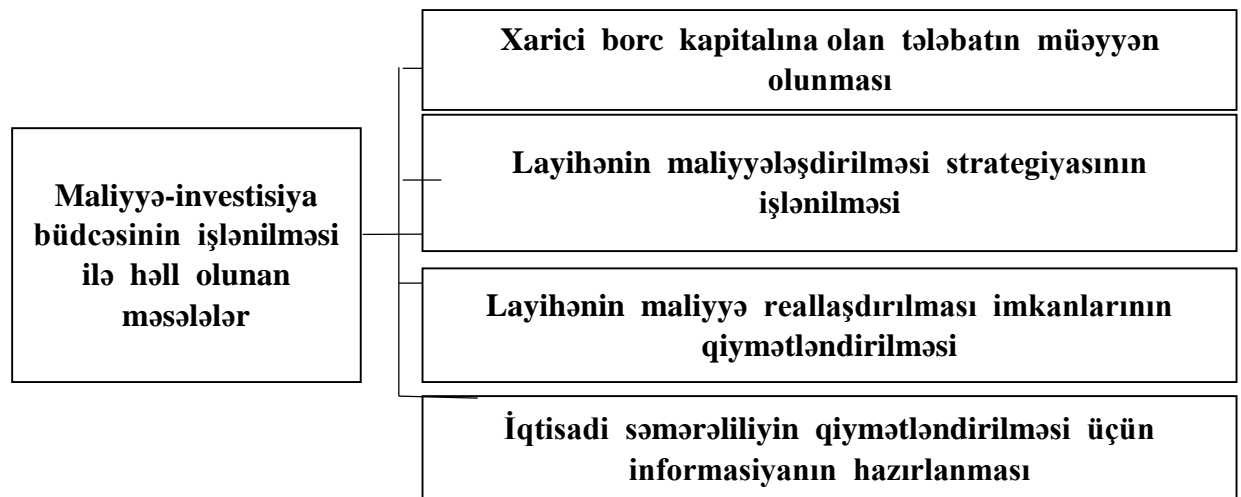
İşlənməsi və reallaşdırılması prosedurunun yerinə yetirilməsi baxımından investisiya layihəsini maliyyə əməliyyatları modeli kimi qəbul etməklər. Həmin modeldə pul vəsaitləri daxilolmalarının və xərclərin vaxt üzrə bölgüsü mərkəzi yer tutur. Onun əyani forması layihənin maliyyə - investisiya büdcəsidir. Maliyyə - investisiya büdcəsi (MİB) layihənin işlənməsi, həyata keçirilməsi və ləğv edilməsi ilə şərtlənən bütün gəlirləri və xərcləri özündə əks etdirir.

Maliyyə-investisiya büdcəsində pul axınlarının növləri	Pul axınlarının texniki-iqtisadi əsaslandırılması əməliyyatları
Əməliyyat fəaliyyəti	
1.Reallaşdırmadan gəlirlər	İstehsal proqramının işlənməsi
2.Əməliyyat xərcləri	Cari xərclərin hesablanması
3.Kredit üzrə faizlər	Borcun ödənilməsi və ona xidmət xərclərinin hesablanması
4.Vergilər	Mənfəətin hesablanması
İnvestisiya fəaliyyəti	
5.Artıq aktivlərin satışı	Əsas fondların çıxış qrafikinə tərtib edilməsi
6.Daimi aktivlərə investisiyalar	Avadanlığın alınması, tikinti-quraşdırma işlərinin aparılması və s. xərclərin hesablanması
7.Dövriyyə aktivlərinə investisiyalar	Dövriyyə aktivlərinin formalaşdırılmasına yönəldilən investisiyalara tələbatın hesablanması
Maliyyə fəaliyyəti	
8.Səhmdar kapital	Qiymətli kağızların (səhmlərin) emissiyası planının işlənməsi
9.Borc (kredit)	Kreditə olan tələbatın hesablanması
10.Borcun qaytarılması	Borcun ödənilməsi və ona xidmət xərclərinin hesablanması
11.Dividendlər	Dividend siyasətinin reallaşdırılması planının işlənməsi

Şəkil 8. Maliyyə -investisiya büdcəsinin real pul axınlarının formalaşdırılması sxemi.

Mənbə: М.И.Ример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко «Экономическая оценка инвестиций», Питер 2008, səh. 170.

layihənin texniki – iqtisadi əsaslandırılmasında xüsusi rol oynayan maliyyə - investisiya büdcəsi layihə informasiyasının işlənməsi nəticəsində alınan yekun göstəricilərin icmal cədvəlidir. Onun tərtib olunması ilə aşağıdakı vəzifələr öz həllini tapır.

Şəkil 9. Maliyyə - investisiya büdcəsinin işlənməsi ilə həll olunan vəzifələr.

Mənbə: М.И.Ример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко «Экономическая оценка инвестиций», Питер 2008, səh. 171.

Layihənin maliyyə - investisiya büdcəsində nəzərdə tutulan əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri üzrə qruplaşdırılır.

Əməliyyat fəaliyyətindən pul axınları bilavasitə istehsal prosesi ilə bağlıdır. Burada satışdan və satışdankənar əməliyyatlardan əldə edilən gəlirlərə daxilolmalar kimi baxılır. Əməliyyat fəaliyyəti bolməsinin işlənməsi metodikasının mənfəətin hesablanması ilə ortaq xüsusiyyətləri olsa da burada əməliyyat xərcləri amortizasiya daxil edilməyən cari xərcləri əks etdirir. Beləliklə, əməliyyat fəaliyyətinin yekun nəticəsi müəssisənin vergiyə cəlb etmədən sonrakı (amortizasiya ayırmaları çıxılmaqla) gəliridir. Həmin nəticə daxilolmaların və xərclərin fərqi kimi müəyyən edilir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, amortizasiya müəssisənin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələrindən biridir. Müəssisənin aktivlərinin dəyəri və amortizasiya norması

ilə vergiyə cəlb olunan mənfəət arasında tərs mütənasib, əməliyyat fəaliyyətindən əldə olunan gəlirin məbləği arasında isə düz mütənasib asılılıq mövcuddur.

Mövzunun tədrisi gedişində qeyd olunan əlaqə və asılılıqların daha geniş şərh edilməsi tövsiyyə olunur.

İnvestisiya fəaliyyəti dövrüyyə aktivlərinin alınmasına ödənişlər və layihənin sonunda formalaşan ləğvetmə xərcləri olə bağlıdır. Cari dövrdə istifadə olunmayan, “artıq” aktivlərin satışından əldə olunan gəlirlər də daxilolmaların mənbəyi kimi çıxış edir. Maliyyə-investisiya büdcəsinin “İnvestisiya fəaliyyəti” bölməsində yeni aktivlərin alınması xərcləri və layihənin başlanması tarixinə mövcud olan aktivlərin balans dəyəri uçota alınır.

“Maliyyə əməliyyatları” bölməsində xüsusi(səhmdar) kapital və cəlb olunan vəsaitlər (borc kapitalı, subsidiya və dotasiyalar) daxilolmalar, borc öhdəliklərinin ödənilməsinə yönəldilən vəsaitlər isə xərclər kimi çıxış edirlər.

Sadalanan fəaliyyət sferaları arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqələr vardır. Layihənin maliyyə - investisiya büdcəsinin müvafiq bölmələrinin pul axınlarının saldosu qiymətləndirmə tarixinə likvid vəsaitlərin qalığından ibarətdir. Beləliklə, dövrün sonuna pul axınları əvvəlki dövrün sərbəst pul vəsaitlərinin məbləği ilə likvid vəsaitlərinin qalığının cəmi kimi hesablanır. Hesablamaların yekun nəticələrinə diqqət yetirmək lazımdır, çünki mənfə yekun layihənin reallaşdırılmasının qeyri-mükünlüyünü təsdiq edir.

Maliyyə - investisiya büdcəsi investisiya layihələşdirilməsi sxemi və fəaliyyətdə olan müəssisənin mühasibat balansı ilə eyni sıraya qoyula bilər.

Ardıcıl olaraq, maliyyə-investisiya büdcəsinin tərtibinin informasiya bazasını təşkil edən maliyyə-mühasibat sənədləri barədə məlumat verilməlidir.

Özünüyoxlama sualları

1. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi mərhələlərini şərh edin.
2. İnvestisiya xərclərinin tərkibi nədən ibarətdir?
3. İnvestisiyaya olan tələbat necə müəyyən edilir?

4. Layihənin maliyyə-investisiya büdcəsinin işlənməsi hansı vəzifələrin həllinə xidmət edir?
5. Layihənin pul axınları hansı fəaliyyət sferaları üzrə qruplaşdırılır?
6. Əməliyyat fəaliyyəti ilə bağlı pul axınlarının formalaşması sxemini izah edin.
7. İnvestisiya fəaliyyəti ilə bağlı pul axınlarının formalaşması sxemini izah edin.
8. Maliyyə fəaliyyəti ilə bağlı pul axınlarının formalaşması sxemini izah edin.

VII MÖVZU. Layihənin ictimai və kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Mövzunun aşağıdakı sualların ardıcıl tədrisi üzərində qurulması məqsəduyğundur:

- 7.1. Layihənin ictimai səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədləri.**
- 7.2. İctimai səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması alqoritmi.**
- 7.3. Layihənin kommersiya səmərəliliyinin göstəriciləri sistemi.**

Məlum olduğu kimi, investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi cəmiyyət və kommersiya nöqteyi-nəzərindən aparılır. Bəzi həm də layihənin ictimai və kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi anlamına gəlir. Hər iki halda nəzərdə tutulur ki, layihə investorun xüsusi vəsaitləri hesabına reallaşdırılır.

Layihənin ictimai səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi investisiya və əməliyyat fəaliyyətinin pul axınları əsasında aparılır. Bu zaman ödənilmiş vergilər əməliyyat fəaliyyətinin maddələrindən çıxılır, çünki mənfəətin bir hissəsinin büdcəyə ödənilməsi milli iqtisadiyyat mövqeyindən xərc hesab olunmur. Ona görə də ictimai səmərəlilik qiymətləndirilərkən pul axınlarından ölkənin real xərclərini əks etdirməyən transfer ödəmələri çıxılmalıdır.

Kommersiya və layihədə iştirak səmərəlilikləri qiymətləndirilən zaman pul axınlarında vergilərin uçotu qaydası dəyişir. Hesablamalarda vergilər layihə

xərclərini, subsidiyalar (güzəştlər) isə gəlirləri artırır. Beləki, mənfəət vergisi xalis mənfəəti azaltmaqla layihənin kommersiya səmərəliliyini müəyyən edən pul axınını da ixtisar edir. Müəssisə vergiləri ödəyərkən gəlirin bir hissəsi müəssisədən dövlətə keçdiyinə görə ölkənin milli gəliri azalmır.

İctimai səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üçün pul axınları “iqtisadi” yaxud “gizli” qiymətlərlə müəyyən edilir. Həmin qiymətlərin fərqlə cəhəti odur ki, onlar xarici effektləri və ictimai rifahı uçota alırlar. “Gizli qiymət” əmtəənin real iqtisadi dəyərin və ya cəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən qiymətliliyini əks etdirir. Təkmil rəqabət (tələb və təklifin balanslılığı) şəraitində o, bazar qiyməti ilə üst-üstə düşür. Lakin bazar qiyməti əksər hallarda iqtisadi dəyəri təhrif olunmuş şəkildə əks etdirdiyindən ictimai səmərəliliyin qiymətləndirilməsində ondan istifadə edilməsi cəmiyyətin maraqları ilə uzlaşmayan qərarların qəbulunu şərtləndirə bilər.

Səmərəliliyin bazar qiymətləri və iqtisadi qiymətlər üzrə müəyyən edilməsini praktiki nümunələr əsasında şərh etmək lazımdır.

Səmərəliliyin qiymətləndirilməs parametrlərindən biri olan gəlir norması meyar tələblərinə uyğun olmalıdır. Bu zaman onun özünün kəmiyyəti cəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməlidir. Göstərilən tələbin yerinə yetirilməsi ilk öncə xüsusi (səhmdar) kapital üçün gəlir normasına mümkün variant kimi baxılır. Əgər layihənin ictimai səmərəlilik meyarı ümumi mənfəətdirsə, onda gəlir norması qəbul edilmiş ümumi meyardan vergiyə cəlb olunan mənfəətin kəmiyyəti qədər yüksək olmalıdır.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ictimai səmərəliliyin qiymətləndirilməsində sosial diskont normasından istifadə olunur və ictimai əhəmiyyətli layihənin həyata keçirilməsinin nəticələri iqtisadiyyatın digər sahələrində öz sosial və ekoloji təsirlərini göstərir.

Pul axınlarının ictimai səmərəlilik göstəriciləri arasında mühüm yer tutması onların tərkibinə və layihə xərcləri ilə müqayisəsinə diqqət yetirilməsini tələb edir. Ona görə ki, həmin müqayisənin bazasında digər səmərəlilik göstəriciləri də müəyyən olunur. Tərkib etibarilə layihədə investisiya fəaliyyətindən daxil olan pul axınları hesablama dövründə əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşlarından (əmlakın

alternativ dəyəri daxil olunmaqla), əmlakın ləğvetmə dəyərindən və dövriyyə kapitalının dəyişməsindən ibarətdir.

Məlum olduğu kimi, layihənin ictimai səmərəliliyi investisiya və əməliyyat fəaliyyətindən pul axınlarına istinadən müəyyən edilir. Əməliyyat fəaliyyətindən pul axınları satış həcmnin və cari xərclərin əsasında hesablanır. Bu zaman aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmalıdır:

- pul axınlarında vəsaitlərin depozitlərə və qiymətli kağızlara qoyuluşları nəzərə alınmır;
- satış həcmi sair gəlirlərin ilə müəyyən edilir.

Sair gəlirlərə əsasən əmlakın və intellektual mülkiyyətin kənara satışından daxilolmalar aid edilir.

Əməliyyat və investisiya fəaliyyətindən pul axınlarının əsasında layihənin inteqral effektinin hesablanması müəyyən ardıcılıqla yerinə yetirilir.

Əməliyyat fəaliyyəti üzrə:

- məhsul satışından, istifadədən çıxarılmış əmlakın satışından və layihənin reallaşdırılması gedişində yaradılan qeyri-maddi aktivlərin satışından əldə olunan gəlirlər toplanaraq, daxilolmalar hesablanır;
- layihənin reallaşdırılmasına sərf olunan material və əmək xərcləri (ayırımlarla birlikdə) toplanaraq, xərclər hesablanır.
- layihənin reallaşdırılması ilə əlaqədar dolayı maliyyə nəticələrinin (əhalinin və təşkilatların gəlirlərinin, iş yerlərinin yaradılması ilə bağlı büdcə xərclərinin) dəyişməsinin (artması (+) və ya azalması (-)) müəyyən edilməsi
- əvvəlki üç mərhələnin nəticələrini toplamaqla əməliyyat fəaliyyətindən pul axınının hesablanması.

İnvestisiya fəaliyyəti üzrə:

- əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşunun və dövriyyə kapitalının dəyişməsi (artımı (+) və ya azalması (-)) məbləğinin toplanılması ilə investisiya fəaliyyətindən daxilolmaların müəyyən edilməsi;

- əməliyyat və investisiya fəaliyyətindən daxilolmaları cəmləməklə layihənin pul axınlarının müəyyən edilməsi;
- layihənin pul axınlarının deflyasiya olunmuş qiymətlərdə yenidən hesablanması;
- deflyasiya olunmuş qiymətlərdə pul axınlarının ardıcıl olaraq, diskontlaşdırma əmsalına və bölüşdürmə əmsalına vurmaqla, layihənin diskontlaşdırılmış inteqral effektinin müəyyən edilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlərarası kontraktlar əsasında həyata keçirilən layihələrin səmərəliliyi qiymətləndirilən zaman onların reallaşdırılmamasından irəli gələn itkilər nəzərə alınmalıdır. Həmin itkilər bir dövlət tərəfindən digərinə tətbiq olunan sanksiyalarla bağlı ola bilər.

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyi növlərinin qiymətləndirilməsində müəyyən tələblərə, şərtlərə əməl olunmalı və uyğun prinsiplər gözlənilməlidir. Bi baxımdan layihənin kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsiplərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ✓ layihədə əmtəə(xidmət) və material xərclərinin müəyyən edilməsində sabit və dəyişən qiymətlərdən istifadə olunması;
- ✓ pul axınlarının hesablanılmasında resursların alışı və məhsulların satışı valyutalarından istifadə edilməsi;
- ✓ əməliyyat xərclərinin tərkibində əmək haqqı (ayırımların uçotu ilə) xərclərinin layihədə normalaşdırılmış ölçüdə qəbul edilməsi;
- ✓ hər hansı məhsulun istehsalını və istehlakını nəzərdə tutan layihədə (məsələn, avadanlığın istehsalı və istehlakı), məhsulun alınması xərcinin deyil, istehsalı xərcinin uçota alınması;
- ✓ layihənin səmərəliliyi onun yalnız xüsusi vəsaitlər hesabına reallaşdırılması fərziyyəsi ilə qiymətləndirildiyi halda pul axınlarında borcların alınması və ödənilməsi xərclərinin nəzərə alınmaması;
- ✓ layihədə pul vəsaitlərinin əlaqələndirilməsi (depozit qiyuluşu, qiymətli kağızların alışı və s.) nəzərdə tutularsa, onları qoyuluşu və ödənilməsinin əməliyyat fəaliyyətindən pul axınlarında uçota alınması.

Layihənin kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin informasiya bazası əsasən mənfəət və zərərlər haqqında hesabatdan, səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması ilə pul axınları cədvəlindən, hesablama dövrü üzrə aktiv və passivlər balansının proqnozundan istifadə oluna bilər. Sonuncunu bəzən balans hesabatı cədvəli adlandırırlar.

Kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı pul axınları adətən “istehsala bağlılıq” metoduna əsasən hesablanır. Əməliyyat fəaliyyətindən pul axınları bilavasitə son məhsulun kənara satışından əldə olunan gəlirdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, reallaşdırılan məhsulun həcmi ilə dəyəri ödənilmiş (ödəniş avansla həyata keçirilsə) və istehsal olunmuş məhsulun həcmi bərabər olmur. Ona görə ki, istehsal olunan məhsulun bir hissəsi ehtiyatların artımına yönəldilir.

Məhsulun istehsalı və satışı xərcləri müəyyən edilərkən onların tərkibi təsnifatı üzrə (birbaşa material xərcləri, satış xərcləri, idarəetmə xərcləri və s.) nəzərə alınır. Bundan əlavə vergilərin və dividendlərin hesablanması üçün mənfəət və zərərlər haqqında hesabat tərtib edilir. Əsas vəsaitlərin amortizasiyası və mənfəət hesabına maliyyələşdirilə bilən kapital qoyuluşları da həmin hesabat cədvəlində öz əksini tapır.

Cədvəl 1.

Mənfəət və zərərlər haqqında hesabatın strukturu

SN -si	Göstəricilər	Hesablama dövrünün addımları üzrə göstəricinin kəmiyyəti		
		0	1
1	Qiymətə daxil edilən vergi və yığımlar çıxılmaqla satışdan gəlir			
2	Qiymətli kağızlarla əməliyyatlardan gəlirlər			
3	Alınan dividendlər			

- 4 Borc yaxud kredit müqavilələri üzrə alınan faizlər
- 5 Sair gəlirlər
- 6 **Satışdankənar gəlirlər =str2+str3+str4+str5**
- 7 Mənfəət vergisinin hesablanılmasında uçota alınan xərclər:
 - amortizasiya ayırmaları
 - vergilər
 - borclara görə ödənilən faizlər
- 8 Keçmiş dövrlərin cari dövrə aid edilən itkiləri
- 9 **Vergiə cəlbolunan mənfəət=str1+str6-str7- str8**
- 10 Mənfəət vergisi
- 11 Alınan dividendlərə görə vergilər
- 12 Dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarına görə alınan faizlərdən vergilər
- 13 **Xalis mənfəət =str9-str10-str11- str12**
- 14 Vergiyə cəlbətmədə uçota alınmayan əməliyyat xərcləri
- 15 Maliyyə ehtiyatlarına ayırmalar
- 16 Ehtiyat kapitalına ayırmalar
- 17 Mənfəət hesabına həyata keçirilən investisiyalar
- 18 Səhmdarlara ödənilən dividendlər
- 19 Xalis mənfəətdən ayırmalar və xərclər =

$$\text{str14+str15+str16+str17+str18}$$
- 20 Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət = **str13 – str19**

Hesabat cədvəlində göstərilən gəlirlər və xərclər dolayı vergilər nəzərə alınmadan hesablanır. Layihələrin əksəriyyətində əlavə maliyyə vəsaitlərinə tələbat təxminən ilkin investisiyaların həcminə bərabər olur.

Özünüyoxlama sualları

1. Layihənin ictimai və kommersiya səmərəliliyinin oxşar və fərqli cəhətləri hansılardır?
2. Bazar və “iqtisadi”(“gizli”) qiymətlər arasında fərq nədən ibarətdir?
3. Əməliyyat fəaliyyəti üzrə ictimai səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması alqoritmini şərh edin.

4. İnvestisiya fəaliyyəti üzrə ictimai səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması alqoritmini şərh edin.
5. Fəaliyyət sferaları üzrə layihənin kommersiya səmərəliliyi göstəriciləri hansı ardıcılıqla hesablanır?
6. Layihənin kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsipləri hansılardır?
7. Layihənin mənfəəti və zərərləri barədə hesabatı səciyyələndirin.

VIII MÖVZU. İnvestisiya layihəsində iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Mövzunun tədrisi prosesində aşağıdakı sualların ardıcıl şəkildə öyrənilməsi tövsiyə olunur:

8.1. Layihədə iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin ilkin əsasları.

8.2. İnvestisiya layihəsinin maliyyə reallaşdırılması imkanlarının müəyyən edilməsi

8.3. Müəssisənin layihədə iştirakı səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

8.4. Bankların və yüksək səviyyəli strukturların layihədə iştirakı səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Əvvəlki mövzularda qeyd olunduğu kimi, layihədə iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi səmərəliliyi müəyyən edilməsinin ikinci mərhələsidir. Burada ilkin addım iştirakçıların sayının, tərkibinin və onlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bundan sonra layihə iştirakçılarından hər birinin üzərinə düşən öhdəliklər (eləcə də risk) dəqiqləşdirilir. Başqa sözlə, layihə iştirakçıların reallaşdıracağı “altlayihələr”ə bölünür. Hər bir iştirakçı üçün altlayihə üzrə formalaşan pul axınlarının əsasında layihənin maliyyə reallaşdırılması imkanları qiymətləndirilir. Bu yanaşma kredit təşkilatlarına şamil olunmur.

Layihə iştirakçılarının (banklar istisna olmaqla) sayı nə qədər çox olarsa, onlar arasında ümumi effektin bölüşdürülməsi məsələsi bir o qədər mürəkkəbləşir.

Bu məsələnin həlli bir iştirakçının öz məhsulunu digərinə satışı qiymətinin, həmçinin məhsul və ya mənfəət payının müəyyən olunması ilə bağlıdır. İştirakçıların gəlirləri və xərclərinin kəmiyyəti (vergilər daxil olmaqla) də bilavasitə onun həllindən asılıdır. Bu baxımdan layihə qurucusu hər bir iştirakçı üçün əlverişli olan və maliyyə reallaşdırıla mümkün olan qərar verməlidir. Layihənin reallaşdırılmasının optimal təşkilati-iqtisadi mexanizminin formalaşdırılmasından ibarət olan həmin qərar yalnız layihə qurucusu üçün deyil, bütün iştirakçılar üçün səmərəlilik hesablamalarının aparılması baxımından əhəmiyyətlidir.

Ümumi halda layihənin reallaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizminin formalaşdırılmasının ümumi metodu olmasa da təcrübədə onun parametrlərinin seçilməsi zərurəti yaranır. Parametrlərin müxtəlifliyi səmərəlilik hesablamalarının bur neçə variantda aparılmasını şərtləndirir. Bu halda layihə qurucusu tərəfindən məqbul sayılan variant layihə iştirakçıları ilə razılaşdırılmalıdır. Ola bilər ki, layihə qurucusu tərəfindən iştirakçılardan hər hansı birinin məqsəd və maraqları tam uçota alınmasın. Buna misal olaraq, iştirakçını qane edən diskont normasının təyin edilməməsi göstərilə bilər. Ümumiyyətlə, Digər tərəfdən, nəzərdən keçirilən variantların iştirakçıların maraqlarını təmin etməməsi sifarişçinin layihədən imtina etməsinə əsas vermir. Bunu aşağıdakı arqumentlərlə əsaslandırmaq :

1. Ola bilər ki, hesablama variantlarını işləyən şəxsin peşəkarlıq səviyyəsi aşağıdır. Ona görə də iştirakçıların maraqlarının uzlaşdırılmasının təmin edən qarşılıqlı münasibətlərin yeni sxemi formalaşdırıla bilər;
2. İştirakçıların tərkibinin formalaşdırılmasında səhvlərə yol verilə bilər ki, bu da onlardan bəzilərinin dəyişilməsi ilə nizamlana bilər.

Layihənin yalnız bir iştirakçısı olarsa, səmərəlilik hesablamaları asanlaşır. Lakin kreditin optimal ölçüsünün və şərtlərinin müəyyən edilməsi məsələsinin həlli tələb olunur. Burada kreditin həcmi və götürülməsi vaxtının, eləcə də qaytarılması qrafikinə düzgün seçilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Səmərəlilik göstəricilərinin hesablanılmasından layihənin maliyyə reallaşdırılması imkanları yoxlanılmalıdır. Bu proses aşağıdakı ardıcıl mərhələlər üzrə yerinə yetirilir:

- layihə iştirakçılarının tərkibi müəyyən edilir;
- layihənin xüsusi kapital hesabına reallaşdırılması imkanları və səviyyəsi yoxlanılır,
- zəruri olduğu halda borc vəsaitlərinə olan tələbat müəyyən edilir;
- borc vəsaitlərinin cəlb olunması və qaytarılması sxemi dəqiqləşdirilir.

Bu prosedurun sistemli şəkildə yerinə yetirilməsində diqqətli olmaq lazımdır. Layihə kapitalının minimum dəyəri ilə onun reallaşdırılması kapitalının strukturunun optimallığına çalışmaq lazımdır.

Səmərəlilik hesablamalarının obyektivliyinin artırılması üçün hesablama addımlarında pul axınlarının optimal bölgüsü təmin olunmalıdır. Onların hansı addımda formalaşmasından asılı olmayaraq, gəlir yaxud xərclərin bölgü əmsalı vasitəsilə addım daxilində bərabər bölgüsünə nə nəzarət olunmalıdır.

Layihənin maliyyə reallaşdırılmasında metodiki cəhətdən əhəmiyyət kəsb edən digər məsələ ilkin pul axınlarına düzəlişlərin edilməsidir. Bu, müəssisənin gəlir və xərclərinin balanslı olması zərurətindən irəli gəlir. Heç şübhəsiz ki, balanslılıq müəssisənin normal fəaliyyətinin mütləq şərtidir. Bu şərtin yerinə yetirilməsi səviyyəsini layihənin maliyyə - investisiya büdcəsində investisiya, əməliyyat və maliyyə fəaliyyətlərindən pul axınlarının məcmu saldosu ilə müəyyən etmək olar. Hesablama dövrünün bütün addımlarında pul axınının məcmu saldosunun kəmiyyəti müsbət (yaxud sıfıra bərabər) olmalıdır. İstənilən addımda onun kəmiyyətinin mənfi olması müəssisənin ödəmə qabiliyyətini itirməsini ifadə edir. Bu da faktiki olaraq, onun müflisləşməsi deməkdir. Onun qarşısının alınmasına yönəldilən maliyyə planlaşdırılmasının məqsədi layihənin reallaşdırılmasının bütün dövrlərində müsbət likvid qalıqın təmin edilməsidir. Buna müxtəlif yollarla nail olmaq mümkündür. Planlaşdırmanın ilkin mərhələsində büdcə gəlirlərinin artırılması yaxud xərclərin azaldılması üzrə tədbirlərə üstünlük verilir.

İnvestisiya layihəsinin maliyyə reallaşdırılmasının təmin edilməsi üçün hesablama dövrünün əvvəlki addımlarında toplanmış sərbəst pul

vəsaitlərindən sonrakı addımlarda yaranan vəsait çatışmazlığının aradan qaldırılması məqsədilə istifadə edilir.

Maliyyə reallaşdırılması imkanlarının yoxlanılması nəticə etibarilə layihə gəlirlərinin və xərclərin balanslılığının təhlilinə gətirilir. Büdcənin balanslılığının təmin olunması üçün adi və imtiyazlı səhmlər üzrə pul axınlarının uçota alınması məqsədəuyğundur. Bundan əlavə layihə qurucusu tərəfindən səhmlərin növlərə bölgüsü əsaslandırılmalı, dividend siyasəti işlənilməlidir. Burada əsas məsələ dividendlərin ümumi həcmnin səhm növləri üzrə bölgüsündən ibarətdir. Ona görə də imtiyazlı səhmlərin gəlirliyi, eləcə də onun adi səhmlərin gəlirliyinə nisbəti göstəriciləri nəzərə alınmalıdır. Belə hesablamalar şərti xarakter daşısa da layihədə iştirak üçün potensial investorların cəlb olunması imkanlarının araşdırılması üçün vasitəçi ola bilərlər.

Layihədə müəssisənin iştirakı səmərəliliyi göstəriciləri müəyyən edilən zaman pul vəsaitlərindən istifadə imkanlarının onların mənbəyindən asılı olmaması təsəvvürünə istinad edilir. Ona görə də bütün fəaliyyət növlərindən pul axınları nəzərə alınır. Bu halada borc vəsaitləri pul axınlarına, borclara görə ödənişlər isə xərclərə aid edilir. Aparılan səmərəlilik hesablamalarında müəssisə səhmdarlardan ayrılır. Səhmdarların xüsusi vəsaitlərinə də müəssisənin xüsusi vəsaitləri kimi baxılır. Məhz bu səbəbdən də hesablamalarda onlar arasındakı hesablaşmalar, o cümlədən, səhmdarlara dividend ödənişləri uçota alınmır. Layihənin maliyyə reallaşdırılması imkanları yoxlanılan zamanı xüsusi vəsait qoyuluşlarının uçota alındığı pul axınlarından da istifadə olunur. Müəssisənin xüsusi vəsait qoyuluşlarına səhmdarların xüsusi vəsaitləri ilə bərabər layihədən kənar daxilolmalar aid edilir.

Layihələrin işlənməsi zamanı xarici borcların həcmnin layihənin maliyyələşdirilməsi üçün tələb olunandan çox olması, həmçinin hər hansı addımda əldə olunan gəlirlərlə ödənilə bilməyən xərclərin əvvəlki addımların gəlirləri ilə ödənilməsi kimi fərqli vəziyyətlər yarana bilər. Hər iki halda müəssisənin vəsaitlərinin bir hissəsi “ehtiyatlaşdırılmalı”, izafi (əlavə) vəsaitlərin qoyulduğu Marafli fondlar yaradılmalıdır. Bununla yanaşı, nəzərə alınmalıdır ki, ehtiyat fondlara qoyulan vəsaitlərin səmərəliliyi müəssisənin sərbəst vəsaitləri ilə

müqayisədə aşağıdır. Buna misal olaraq, depozitlər üzrə faizlərin diskont normasından aşağı olması göstərilə bilər. Belə qənaətə gəlmək olar ki, ehtiyat fondlara vəsait qoyuluşu layihənin səmərəliliyini aşağı salır.

Texniki-iqtisadi əsaslandırmanın və hesablamaların dəyişən qiymətlərdə aparılması məqsədəuyğun sayılır. İlk mərhələdə və müvafiq hesablamalarda inflyasiyanın birrəqəmli olmasını nəzərə alaraq, inflyasiya indeksinin dinamikası ilə kifayətlənmək olar. Hesablamaların reallığının yüksəldülməsi üçün isə resurs növlərinin qiymətlərinin dinamikasının proqnozlaşdırılması lazım gəlir.

Məsələnin maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, layihədə iştirak səmərəliliyi iştirak barədə qərar verməyən potensial iştirakçılara münasibətdə qiymətləndirilməlidir, çünki aparılan hesablamalar onları layihədə iştiraka sövq edə bilər. Lakin müəssisə müəyyən şərtlər daxilində özünün layihədə iştirakına razılıq vermişdirsə, onlara görə əlavə hesablamalar aparılmır.

Layihə iştirakçıları olan səhmdarlar üçün layihənin səmərəliliyi göstəricisinin müəyyən edilməsinin özünəməxsus metod və prinsipləri vardır. Beləki, səhm növlərinin (adi və imtiyazlı) fərdi pul axınları əsasında səhmdarlar qrupları üzrə layihənin səmərəliliyi göstəriciləri hesablanır. Müvafiq pul axınlarında səhmdarların səhm növlərinə investisiya qoyuluşları və gəlirləri öz əksini tapır. Belə hesablamaların istiqamətverici xarakter daşmasını da inkar etmək olmaz. Ona görə ki, dividend siyasəti layihə materialları əsasında deyil, səhmdar müəssisələr tərəfindən və səhmdarların yığıncaqları ilə tənzimlənir.

Layihənin səmərəliliyinə dair hesablamalar potensial səhmdarların layihədə iştiraka cəlb olunması alətlərindən biridir. Hesablamaların aparılması zamanı aşağıdakı şərtlərin uçota alınması tövsiyyə olunur:

- Səhm sahiblərinə deyil, səhmlərə aid olan gəlirlər və xərclər uçota alınır. Lakin təkrar bazarda səhm dövriyyəsiindən yaranan pul axınları nəzərə alınmır, çünki bu zaman səhmlərin gəlirliyi və gəlirləri deyil, sahibləri dəyişir;
- Pul axınlarında ödənilmiş dividendlər, hesabat dövrünün sonuna bölüşdürülməmiş mənfəət və ləğv edilən müəssisənin əmlakının

reallaşdırılmasından əldə olunan gəlirlərin (ləğvetmə xərcləri çıxılmaqla) səhmlərə düşən hissəsi öz əksini tapır;

- Layihə xərclərində onun reallaşdırılmasının başlanğıcında səhmlərin alınması xərcləri, dividendlərə və ləğv edilən müəssisənin əmlakının reallaşdırılmasından əldə olunan gəlirlərə görə ödənilən vergilər uçota alınır;
- Səhm sahibləri və səhmdar müəssisə üçün diskont norması bərabər qəbul edilir;
- Mənfəətin kreditorlarla hesablaşmalardan, layihəyə investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsindən və maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasından sonra qalan hissəsi dividendlərin ödənilməsinə yönəldilir. Qeyd oluna bilər ki, dividendlərin mövcud kəmiyyəti səhmdarlar tərəfindən layihənin reallaşdırılması gedişində azaldıla bilər;
- Layihə başa çatarkən müəssisənin əmlakının satışından əldə olunan gəlirlər və müəssisənin digər aktivləri səhmdarlar arasında bölünür. Əgər səhmdarların başqa tələbləri olarsa, hesablamalara düzəlişlərin edilməsi mümkündür.

Layihədə müəssisənin iştirakı səmərəliliyinin hesablanmasına layihənin kommersiya səmərəliliyinin yaxud xüsusi (səhmdar) kapitalın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi kimi baxılır. Bu da onların metodiki baxımdan yaxınlığı ilə izah oluna bilər. Unutmaq olmaz ki, zaman layihə iştirakçısı olan konkret müəssisənin pul axınları uçota alınır və həmin pul axınlarının tərkibi dəyişir. Digər səmərəlilik hesablamalarından fərqli olaraq, burada hesablamalar maliyyə fəaliyyətindən pul axınlarına əsasən aparılır. Eyni zamanda pul axınlarında xüsusi vəsaitlərin qoyuluşu və dividend ödənişləri nəzərə alınmır.

Layihənin reallaşdırılmasında müəssisənin əmlakının uzunmüddətli istifadəsi nəzərdə tutulursa, onda investisiya fəaliyyətindən axınlarına əmlakın alternativ dəyəri də daxil edilir. Əgər layihədə əmlakdan qısamüddətli (1-2 illik) istifadə nəzərdə tutulursa, onun istismarı xərclərini cari alternativ xərclər kimi uçota almaq lazımdır.

Dövriyyə kapitalı cari aktivlərin və passivlərin bütün növlərinin uçotu ilə müəyyən edilir. Bu zaman borcların alınmasının və ödənilməsinin məhsul istehsalı ilə sinxronlaşdırılması deyil, müəyyən olunmuş vaxt anında həyata keçirilməsi vəziyyəti yaranır. “İstehsala bağlılıq” metodundan istifadə zamanı aktivlərin və passivlərin kəmiyyəti məhsul istehsalının və ödənişin orta müddəti arasındakı fərqə, həmçinin ödənişin məbləğinə əsasən müəyyən edilir. Nəticə etibarilə, mühasibat balansında borclar üzrə öhdəliklərin tam həcmdə uçota alınması layihə təhlili və mühasibat uçotu metodlarının fərqli olmasını göstərir.

Cədvəl 2.

Müəssisənin layihədə iştirakı səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nümunəvi forması.

Göstəricilər	Hesablama dövrünün addımları üzrə göstəricinin kəmiyyəti		
	0	1
Əməliyyat fəaliyyəti			
1. Son məhsulun razılaşdırılmasından gəlirlər			
2. İstifadədən çıxarılmış əmlakın satışından gəlirlər			
3. Layihənin reallaşdırılması gedişində yaradılan qeyri-maddi aktivlərin satışından gəlirlər			
4. Ehtiyat fondlardan daxilolmalar, əvvəllər depozitə və qiymətli kağızlara qoyulmuş vəsaitlərin qaytarılması			
5. Depozitlər və əvvəllər alınmış qiymətli kağızlar üzrə faizlər			
6. Alınan avadanlığa görə ƏDV-nin ödənilməsi			
7. Pul gəlirləri = str1+.....+ str6			
8. Layihənin reallaşdırılmasına material xərcləri			
9. Ayırmalarla birlikdə əməyin ödənilməsi xərcləri			
10. Əlavə fondlara, qiymətli kağızlara və depozitə vəsait qoyuluşu			
11. Vergilər (mənfəət vergisi də daxil olmaqla)			
12. Pul xərcləri = str8+str9+str10+str11			
13. Əməliyyat fəaliyyətindən pul axınları = str7-str12			
İnvestisiya fəaliyyəti			
14. Qoyulmuş əmlakın alternativ dəyəri uçota alınmadan əsas vəsaitlərin alınmasına kapital qoyuluşu			
15. Əmlakın lizinq müqaviləsi üzrə alınması xərcləri			
16. Dövriyyə kapitalının artımı (+) yaxud azalması (-)			
17. Layihədə istifadənin başlanğıcında əmlakın alternativ dəyəri			

18.Layihədə istifadəsinin başa çatması anında əmlakın alternativ dəyəri

19.İnvestisiya fəaliyyətindən pul axını
= **str18 -(str14+str15+str16+str17)**

Maliyyə fəaliyyəti

20.Subsidiyalar (dotasiyalar)

21.Borcların, qiymətli kağızların buraxılışından vəsaitlərin alınması

22.Pul gəlirləri = **str20+str21**

23.Alınmış borcların və onlara görə faizlərin ödənilməsi

24.Borclara xidmət üzrə digər xərclər

25.Pul xərcləri =**str23+str24**

26.Maliyyə fəaliyyətindən pul axını = **str22-str25**

27.Müəssisənin layihədə iştirakından xalis gəlir (kommersiya effekti) =**str13+str19+str26**

28.Deflyasiya olunmuş qiymətlərdə xalis gəlir (kommersiya effekti)

29.Diskontlaşdırma əmsalı

30.Bölüşdürmə əmsalı

31.Diskontlaşdırılmış kommersiya effekti
= **str28 x str29 x str30**

32.Diskontlaşdırılmış investisiyaların gəlirliliyi indeksi

33.Diskontlaşdırılmış xərclərin gəlirliliyi indeksi

Məlumdur ki, məcmu pul axınları layihə üzrə pul axınlarının alınmasını təmin edir. Bu, vergiyə cəlb etmə sisteminin qeyri-xətti olmasından və müxtəlif iştirakçıların eyni vergilərə cəlb olunma dərəcəsinin fərqliliyindən irəli gəlir. Elə bina görə də bütövlükdə layihənin səmərəliliyi iştirakçılardan hər biri üçün onun səmərəliliyinin təmin olunmasına zəmanət vermir.

İnvestisiya layihəsində kommersiya banklarının iştirakı bir sıra amillərlə əlaqədardır. Həmin amillərə əsasən borcalanın etibarlılığı, layihənin investisiya cəlbediciliyi və kreditləşdirmənin səmərəliliyi aid edilir. Banklar üçün layihədə iştirak səmərəliliyinin əsas göstəricisi kredit üzrə illik faiz dərəcəsidir. Bu dərəcə mahiyyət etibarilə onların gəlir normasıdır. Bankların gəlir norması öz növbəsində onların minimum gəlirini, inflyasiya itkilərinin kompensasiyasını və kredit risklərinə görə mükafatların məbləğini özündə birləşdirir.

Layihədə bankın iştirakı səmərəliliyinin faiz dərəcəsi vasitəsilə qiymətləndirilməsi müvafiq variantlardan biridir. Bu məsələnin əsaslı həlli xalis diskontlaşdırılmış gəlir (XDG) göstəricisindən istifadə olunması ilə bağlıdır.

Layihənin bank tərəfindən kreditləşdirilməsinin məqsədəuyğunluğu onun müsbət kəmiyyəti ilə müəyyən edilir. Bu zaman qaytarılan kredit resursları onlara hesablanmış faizlərlə birlikdə gəlirlər, kredit xətti üzrə bankın vəsait qoyuluşları isə xərclər kimi uçota alınır. Kreditor üçün xalis diskontlaşdırılmış gəlir (XDG) aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$XDG_{kr} = \sum_{m=1}^t \frac{K_m + F_m}{(1+i)^t} - \sum_{m=1}^t \frac{K_m}{(1+i)^t}$$

burada, K_m – hesablamanın m addımında qaytarılan kredit resursları, F_m – kreditlərə görə ödənilən faizlərin məbləği, i – diskontlaşdırma əmsalıdır.

Bank üçün diskontlaşdırma dərəcəsi risk səviyyəsi yaxud kreditlərə görə faiz dərəcəsi eyni olan alternativ maliyyə alətlərinin maksimum gəliyyəliyi səviyyəsində müəyyənləşdirilə bilər.

Mövzunun öyrənilməsi gedişində diskontlaşdırma əmsalının (dərəcəsinin) müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələyə tam aydınlıq gətirilməlidir.

Layihənin reallaşdırılması birbaşa iştirakçılarla bərabər yüksək səviyyəli strukturların da maraqlarına toxunur. Həmin strukturları ərazi (ölkə, inzibati ərazi vahidləri) və sahə (sahələr, holdinqlər, maliyyə - sənaye qrupları) əlamətlərinə görə fərqləndirmək olar. Onlar layihədə iştirak etməklə yanaşı, iştirakçı olmadan da layihənin reallaşdırılmasına təsir göstərmək gücünə malik olan strukturlardır. Konkret zaman və məkanda yaranmış vəziyyətdə asılı olaraq, layihənin səmərəliliyi qiymətləndirilərkən onların məqsəd və maraqlarını da nəzərə almaq lazımdır.

Ardısıl olaraq, qey edilə bilər ki, layihənin regional səmərəliliyi ictimai səmərəlilik hesablamalarına analogi qaydada müəyyən edilir. Budan əlavə hesablamalar aparılan zaman aşağıdakı xüsusiyyətlərin və şərtlərin uçota alınması lazım gəlir:

- regiona kənardan (xaricdən) daxil olan vəsaitlər (borc vəsaitləri, subsidiya və dotasiyalar, vergilər) layihənin pul gəlirlərində, layihənin reallaşdırılması ilə əlaqədar olaraq, kənara (xaricə) ödənişlər (resurslardan istifadəyə görə ödənişlər, vergilər) isə pul xərclərində öz əksini tapır.

- iqtisadiyyatın qarşılıqlı fəaliyyət göstərən sahə və komplekslərində sosial və ekoloji effektlər region çərçivəsində uçota alınır.
- İstehsal və istehlak edilən resursların dəyərinin qiymətləndirilməsi ictimai səmərəlilik hesablamalarına analoji qaydada və regional düzəlişlərin edilməsi ilə aparılır.

Layihənin sahəvi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi səhmdar kapitalın iştirakı səmərəliliyinə analoji qaydada aparılırsa da əlavə olaraq, aşağıdakı şərtlərin gözlənilməsi tələb olunur:

- layihənin reallaşdırılmasının sahəvi strukturların və müəssisələrin fəaliyyətinə təsiri uçota alınır;
- yüksək səviyyəli strukturlara daxil olan iştirakçı müəssisələr arasındakı qarşılıqlı hesablaşmalar uçota alınmır;
- layihədə iştirak edən müəssisələrə sahəvi fondlar tərəfindən verilən kreditlərə görə ödənilən faizlər hesablamalarda uçota alınmır;
- Layihə xərclərinin tərkibində sahəvi fondlara, yüksək səviyyəli strukturların müvafiq fondlarına ayırmalar və dividendlər uçota alınmır.

Birbaşa iştirakçıların layihədə iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan gəlir norması yüksək səviyyəli strukturlar tərəfindən seçilir. Yüksək səviyyəli layihə iştirakçısının gəlir normasının əsaslandırılmasına metodiki yanaşma kommersiya və xüsusi kapitalın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün gəlir normasının əsaslandırılmasına yanaşmalarla eynilik təşkil edir. Lakin bu zaman bəzi spesifik tələblərin nəzərə alınması lazımdır. Əyanilik üçün göstərilə bilər ki, tələb olunan gəlir norması müəssisənin kapitalının orta çəkili dəyərindən aşağı olmamalıdır.

Özünüyoxlama sualları

1. layihədə iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin ilkin əsasları nədən ibarətdir?
2. Layihənin maliyyə reallaşdırılması imkanları necə yoxlanılır?
3. Müəssisənin layihədə iştirakı səmərəliliyi necə qiymətləndirilir?

4. Layihə iştirakçısı olan bank üçün xalis dickontlaşdırılmış gəlir (XDG)necə hesablanır?
5. Yüksək səviyyəli strukturların layihədə iştirakı səmərəliliyi necə qiymətləndirilir?
6. Layihənin regional səmərəliliyini qiymətləndirilməsində nəzərə alınması zəruri olan şərtləri şərh edin.
7. Layihənin sahəvi səmərəliliyini qiymətləndirilməsində nəzərə alınması zəruri olan şərtləri şərh edin.

IX MÖVZU. Layihənin səmərəliliyinin müəyyən edilməsində qiymət və inflyasiya amili

Mövzunun aşağıdakı sulların ardıcıl şərh edilməsi əsasında tədris olunması məqsəduyğundur:

9.1. Cari və proqnoz qiymətlərdə səmərəlilik hesablamalarının ümumi səciyyəsi.

9.2. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinə inflyasiyanın təsərunun müəyyən edilməsi.

9.3. Səmərəlilik hesablamalarında qiymət və infliasiya amillərindən istifadə.

Məlumdur ki, qiymətlərin dinamikasında baş verən dəyişikliklər müxtəlif dövrlərdə aparılan iqtisadi hesablamalarda inflyasiya səviyyəsinin nəzərə alınmasını zəruri edir. Nəzəri mənbələrə istinadən deyə bilərik ki, inflyasiya anlayışı müəyyən vaxt uunintervalında pul vəsaitlərinin alıcılıq qabiliyyətinin azalması və ya tədavül kanallarının əmtəə kütləsi ilə təmin olunmamış pullarla doldurulması kimi şərh olunur.İnflyasiya layihənin səmərəliliyinə əhəmiyyətli, daha dəqiq desək, mənfi təsir göstərir. Bu təsir uzunmüddətli investisiya tsiklinə malik olan, böyük miqdarda borc vəsaitləri tələb edən, bir neçə valyutadan istifadə etməklə reallaşdırılan layihələrin səmərəlilik göstəricilərinə daha güclüdür.

Layihələrin səmərəliliyi göstəriciləri müəyyən edilərkən, inflyasiya səviyyəsinin hesablamalara daxil edilməsi metodları düzgün seçilməlidir.

Doğrudur, inflyasiya amilinin uçota alınması hesablamaları çətinləşdirir, lakin investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodologiyasını cəmiyyətin iqtisadi həyatının mövcud reallıqlarına uyğunlaşdırır. İstənilən halda *“inflyasiya istənilən iqtisadi sistemdə istisna deyil, əsasən qaydadır”* müddəası diqqət mərkəzində olmalıdır.

Şərhlərin davamında inflyasiyanın yaranması səbəbləri və növləri barədə xatırlatma xarakterli məlumatlar verilməlidir.

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsinə iki yanaşmanı fərqləndirə bilərik:

- mövcud(cari) qiymətlərdə səmərəliliyin müəyyən edilməsi;
- səmərəlilik göstəricilərinin proqnoz qiymətlərlə (inflyasiyanın uçotu ilə) hesablanması.

Göstərilən yanaşmaları ziddiyyətli və bir-birinə alternativ hesab etmək olmaz. Cari qiymətlərdə hesablamalar ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırma mərhələsində aparılır. Bu, ilkin mərhələdə informasiyanın məəhdudluğu şəraitində şəraitində hesablamaların aparılmasını sadələşdirir. Eyni zamanda cari (təsbit olunmuş) qiymətlərdən istifadə hesablamaların aralıq nəticələrinin təhlilini də asanlaşdırır. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsində bu qiymətlərdən istifadə investisiyalaşdırma qərarını qəbul edən şəxs üçün layihənin planlaşdırılan nəticələrinin qiymətləndirilməsi və müqayisə edilməsi imkanları yaradır. Həmin nəticələr layihədə qəbul edilən texniki, texnoloji, təşkilati, marketinq və s. qərarların icrasından irəli gəlir.

Bir məqamı da nəzərə almaq lazımdır ki, cari qiymətlərdə aparılan hesablamalar da inflyasiya amilinin uçotunu istisna etmir (edə bilmir desək, bəlkə daha dəqiq olar). Əgər mövcud informasiya cari qiymətlərə nəzərən formalaşmışdırsa, onda hesablanmış səmərəlilik göstəriciləri real (inflyasiyanın uçota alınmadığı) ölçüdə olacaqdır.

Səmərəlilik göstəricisi olan və hesablanmış daxili gəlir norması investor üçün məqbul gəlir norması ilə müqayisə olunur. Bir çox hallarda kredit faizinin dərəcəsi daxili gəlir norması kimi çıxış edir. Lakin bank faiz dərəcələri kreditləşdirmə dövründəki inflyasiya tempini uçota alır və praktiki olaraq,

nominaldır. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, cari qiymətlərdən istifadə etməklə hesablanmış daxili gəlir norması ilə müqayisə olunmaq üçün faiz dərəcələri inflyasiyadan təmizlənməli, real faizlərə gətirilməlidir. Lakin nominal dərəcədən real faiz dərəcələrinə keçmək üçün əvvəlcə inflyasiya komponentinin ölçüsü qiymətləndirilməlidir.

Layihənin yekun texniki – iqtisadi əsaslandırma mərhələsində kommersiya və layihədə iştirak səmərəliliyi mütləq proqnoz qiymətlərdə aparılmalıdır. Bu qiymətlərdən istifadə edilməsi borc vəsaitlərinə tələbatın əsaslandırılmasının və investisiya layihəsinin maliyyə reallaşdırılması imkanlarının düzgün qiymətləndirilməsinin obyektiv şərtidir.

İnflyasiya cari qiymətlərdə hesablanmış pul axınlarına düzəlişlərin edilməsinə əsas veriməklə, səmərəlilik göstəricilərinin yeni səviyyəsini formalaşdırır. Bəzən bu, layihənin qəbul edilənliyi yaxud səmərəliliyi barədə investorların ilkin mühakimələrinin dəyişməsinə gətirib çıxarır.

Səmərəlilik hesablamalarına inflyasiya səviyyəsinin daxil edilməsi məqsədilə məqsədilə bir sıra göstəricilərdən istifadə olunur. Onlara əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- daxili inflyasiyanın ümumi indeksi;
- milli valyuta məzənnəsinin dəyişməsi proqnozu;
- məhsulların və resursların (neft, qaz, enerji resursları və s.) qiymətlərinin, əmək haqqının və digər iriləşdirilmiş göstəricilərin dəyişməsi proqnozu;
- vergilərin, rüsumların və dövlət tənzimlənməsinin digər maliyyə normativlərinin proqnozu.

İnflyasiya səviyyəsinin ölçülməsində istehlak qiymətləri indeksindən (İQİ) daha geniş istifadə olunur. “İnflyasiya səviyyəsi” anlayışının özü istehlak qiymətləri indeksinin (İQİ) artımı ilə bağlıdır və onlar arasında əlaqə düsturu aşağıdakı kimidir:

$$i_f = \text{İQİ} - 1$$

Mövzinin öyrənilməsi gedişində istehlak qiymətləri indeksi və Ümumi Daxili Məhsulun deflyatoru göstəriciləri, onların hesablanması qaydaları haqqında əlavə şərtlər verilməlidir.

İnvestisiya fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq, aparılan maliyyə - iqtisadi hesablamalarda inflyasiya amilinin uçota alınması aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

1. pul vəsaitlərinin dəyər artımına düzəlişlərin olunması;
2. diskontlaşdırma məqsədilə istifadə olunan faiz dərəcəsinin formalaşdırılması;
3. İnflyasiyanın səviyyə dəyişmələrini özündə əks etdirən investisiya gəlirlərinin formalaşdırılması.

İnflyasiyanın uçotu ilə pul axınlarına düzəlişlərin edilməsində nominal və real faiz dərəcələri göstəricilərinəndən istifadə edilir. Məlum olduğu kimi, bir sıra iqtisadi göstəricilərin nominal və real səviyyələri hesablanır. Onlar arasındakı fərqlərin (nisbətlərin) əsasən qiymət indeksləri, inflyasiya səviyyəsi və əlavə olaraq, investisiya riski olması qənaətinə gəlmək olar. Nominal və real faiz dərəcələri də istisna deyil. Onlar arasında əlaqəni riyazi şəkildə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

$$1 + r_n = (1 + r_r) (1 + i_f),$$

burada, r_n və r_r – uyğun olaraq, nominal və real faiz dərəcələri, i_f – inflyasiyanın ümumi səviyyəsidir.

Əgər bərabərliyin sağındakı mötərizələri vurmanın paylama qanununa əsasən açsaq, onda

$$1 + r_n = 1 + i_f + r_r + r_r * i_f,$$

bərabərliyi alınar.

Əgər faiz dərəcəsi və inflyasiya səviyyəsi çox aşağıdırsa, onda $r_r * i_f$ hasilinin kəmiyyəti də hesablama nəticələrinə cüzi təsir edəcəkdir. Bu halda

$$r_n = r_r + i_f,$$

yazmaq olar.

Nəticə: *İnflyasiyasız iqtisadiyyatda real və nominal faiz dərəcələri, eləcə də real və gözlənilən pul axınları bir-birinə bərabərdir.*

Layihənin xalis cari dəyəri (XCD və ya NPV) inflyasiyanın olmaması şəraitində

$$\text{XCD} = \sum_{t=1}^n \frac{RPA}{(1+r_r)^t},$$

düsturuna əsasən hesablanır. Burada, RPA – real pul axınıdır.

İnflyasiya zamanı layihənin xalis pul axınının dövr ərzində inflyasiya səviyyəsi qədər artacağını, nominal faiz dərəcəsi üzrə diskontlaşdırılan XCD – nin isə dəyişməyəcəyini müəyyən etmək olar.

$$\text{GPA} = \text{RPA} (1 + i_f)^t,$$

və

$$\text{XCD} = \sum_{t=0}^n \frac{RPA (1+i_f)^t}{(1+r_r)^t (1+i_f)^t} = \sum_{t=0}^n \frac{GPA}{(1+r_n)^t},$$

burada, GPA – gözlənilən pul axınlarıdır.

Beləliklə, layihənin səmərəlilik hesablamalarında inflyasiya səviyyəsinin uçota alınması üçün nominal və real pul axınlarının uyğun olaraq, nominal və real faiz dərəcəsi üzrə diskontlaşdırılması variantından biri seçilə bilər.

İnvestisiya gəlirlərində inflyasiya səviyyəsinin nəzərə alınması məqsədilə “inflyasiya mükafatı”nın (M_i kəmiyyəti müəyyən edilməlidir. Bu göstərici inflyasiya ilə bağlı investorun real gəlirində (G_r) yaranan itkilərin kompensasiya məbləğini müəyyən edir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$M_i = G_r \times i_f,$$

Ardıcıl olaraq, investisiya layihəsinin ümumi gəlir real gəlirlərlə investisiya mükafatının cəmi kimi müəyyən ediləcəkdir.

Hesablamalarda real faiz dərəcələrindən istifadə edilməsi və həmçinin pul axınının sabit qiymətlərdə hesablanması məhsulların qiymətlərinin və xərclərin (materialların qiymətlərinin) müxtəlif artım dinamikasının baş verdiyi vəziyyətin, başqa sözlə, struktur inflyasiyanın nəzərə alınmasına imkan verir. Bir nümunəyə diqqət yetirək. Şirkət eyni zamanda -

a. işçi ilə istehlak qiymətləri indeksinə uyğun olaraq, əmək haqqının yüksəldilməsini nəzərdə tutan uzunmüddətli əmək müqaviləsi bağlamışdır;

b. xammalı təsbit olunmuş müqavilə qiymətləri ilə alır.

Belə bir şəraitdə pul axınlarının cari qiymətlərdə hesablanması lazımdır. Hesablamaların sabit yaxud cari qiymətlərdə aparılması layihənin xüsusiyyətləri və investisiyalaşdırma şərtləri nəzərə alınmaqla analitiklər tərəfindən həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd olunan müddəalardan və riyazi yanaşmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki,-

1. Səmərəlilik hesablamalarında inflyasiya uçota alınmalıdır;
2. Inflyasiya səviyyəsi dəyişmələrinin dəqiq proqnozlaşdırılması mümkün olmadığından səhvlər qaçılmazdır;
3. Inflyasiya layihəyə investisiya qoyuluşu riskini yüksəldir.

Qiymətlərin dinamikasına çoxsaylı amillər təsir göstərdiyinə görə inflyasiyanın proqnozlaşdırılması mürəkkəbləşir və onun etibarlılığı azalır. Təcrübə göstərir ki, etibarlılıq və dəqiqlik baxımından ekspert proqnozları imitasion hesablamaların nəticələri ilə müqayisədə daha realdır. Belə şəraitdə hökumətin və Mərkəzi Bankın hesabatları da daxil olmaqla bir neçə mənbə inflyasiyanın proqnozunun əsası ola bilər. Bu, həm də investorların inflyasiya gözləmələrinin mümkün diapazonunu müəyyən edir.

İnflyasiyanın amortizasiya ayırmalarına təsiri zəif olmaqla, diskret xarakter daşıyır. Lakin əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi haqqında qərarlar istisna təşkil edir. Ardıcıl olaraq, uzunmüddətli kontraktların bağlanması anına təsbit olunmuş qiymətlərlə alınan resurslara inflyasiyanın təsiri əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir.

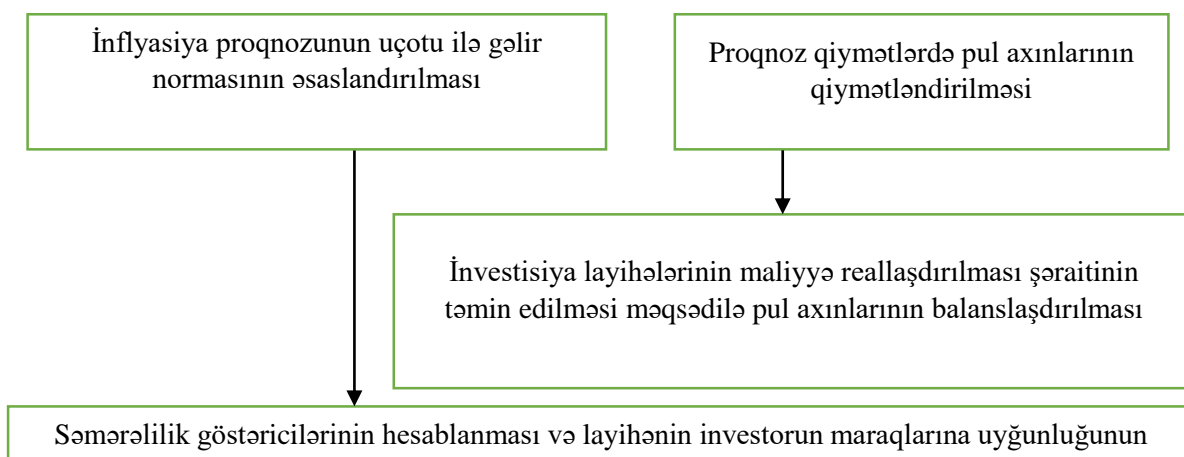
İnflyasiyadan asılı olaraq, bəzi xərc elementlərinin dəyişməsi qanunauyğunluqları fərqlənir. Dünya təcrübəsinə görə inflyasiyanın aşağı səviyyəsində əmək haqqı qiymətlərlə müqayisədə daha sürətlə artır və əksinə. Pul

axınlarının bəzi elementləri isə inflyasiya tempinə uyğun dəyişirlər. Misal olaraq, adi qaydada alınan resursların və hazır məhsulların qiymətləri göstərilə bilər.

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi mərhələlərinə uyğun olaraq, inflyasiyanın təsiri aşağıdakı istiqamətlər üzrə qiymətləndirilir:

- gəlir normasının əsaslandırılması;
- əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri üzrə pul axınlarının müəyyən edilməsi.

Cari qiymətlərdə hesablamaların nəticələri ilə müqayisədə proqnoz qiymətlərdə pul axınlarının formalaşdırılması nəticələri layihənin maliyyə-investisiya büdcəsində əhəmiyyətli dəyişikliklərə zəmin yaradır. Həmin dəyişikliklər ilk növbədə maliyyə-investisiya büdcəsinin balanslaşdırılması tələbini qarşıya qoyur ki, bu da layihənin maliyyə reallaşdırılmasının təmin edilməsinə yönəldilir.

Şəkil 10. Səmərəlilik hesablamalarında inflyasiyanın əks olunması sxemi.

Mənbə: М.И.Ример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко.«Экономическая оценка инвестиций»,Питер 2008, səh.217.

İnvestor üçün qəbul edilən gəlir normasından xalis diskontlaşdırılmış gəlirin və ümumi gəlir normasının hesablanılmasında istifadə olunur. Ümumi gəlir normasının müəyyən edilməsi zamanı dəyişən gəlir normasından istifadə olunması bəzi metodiki çətinliklər yaradır. Layihənin yalnız bir daxili gəlir norması yaratması bəllidirsə(mümkündürsə), onda belə bir sual yaranır: investor üçün məqbul gəlir norması hər bir hesablama addımında inflyasiya səviyyəsi dəyişmələrinin uçuotu ilə necə qiymətləndirilməlidir?

İnvestisiya layihəsinin məcmu pul axınlarının qiymətləndirilməsi prosesində inflyasiyanın uçota alınması hesablamaların yenidən proqnoz qiymətlərdə aparılmasını tələb etmir.

Mövzunun tədrisi gedişində son iki məsələnin tam şəkildə aydınlaşdırılması tövsiyyə olunur.

Mahiyyət etibarilə, məhsulların və resursların proqnoz qiyməti hesablama dövründə inflyasiya səviyyəsinə görə təshih olunmuş cari qiymətdir. Hesablamalarda cari qiymətlərin səmərəliliyin müəyyən edilməsində istifadə edilən səviyyəsi əsas götürülür.

Cari və proqnoz qiymətlər arasındakı əlaqə və asılılığı aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$Q_p = Q_c \times I_b$$

burada, Q_p —məhsulun (resursun) proqnoz qiyməti, Q_c - cari qiymət səviyyəsi, I_b isə inflyasiyanın bazis indeksidir.

Bu qiymət növlərindən pul axınlarının(gəlirlərin), məhsulların maya dəyərinin, investisiyalara olan tələbatın müəyyən edilməsində istifadə edilir.

Səmərəlilik göstəricilərinin proqnoz qiymətlərdə yenidən hesablanması bürövlükdə layihə yaxud layihənin gəlir və xərcləri üzrə aparıla bilər. Bundan ötrü hesablanmış pul axınları inflyasiyanın bazis indeksinə görə təşhih edilməlidir. Belə sadələşdirilmiş metodika əsasında səmərəliliyin inflyasiyanın proqnozlaşdırılan dinamikasından asılılığı və müəyyən qanunauyğunluqlar aşkar olunur.

Cari qiymətlərdə hesablanmış pul axınları (F_c) aşağıdakı düsturdan istifadə olunmaqla proqnoz qiymətlərdə pul axınlarına (F_p) gətirilir:

$$F_p = F_c (1+i)^t$$

burada, $(1+i)^t$ - inflyasiya indeksidir.

Pul axınının cari dəyərinin müəyyənəşdirilməsi məqsədilə inflyasiya səviyyəsi nəzərə alınmaqla, diskontlaşdırma

$$F_c = F_p / (1+E_g)^t * (1+i)^t$$

düsturuna əsasən aparılır. Burada, E_g – real (inflyasiyasız) gəlir normasıdır.

Diskontlaşdırılmış pul axınları əsasında hesablanan ödəmə müddəti dəyişməsə də daxili gəlir normasının proqnoz qiymətlərdə hesablanan kəmiyyəti cari qiymətlərdəki kəmiyyətindən yüksək olur.

Məhsulların (resursların) qiymətlərinin, faiz dərəcələrinin, inflyasiya səviyyəsinin dəyişmələri bazasında formalaşan pul axınlarının artımı qeyri-bərabər olur. Bu qeyri-bərabərliyin olması hesablamaları bir qədər çətinləşdirir. Onun uçota alınması üçün layihədə istifadə olunan məhsul və resurs növlərinin proqnoz qiymətləri, eləcə də qeyri-həmcinslik əmsalları hesablamalara daxil edilməlidir. Adı çəkilən əmsallar məhsulun qiymət artımının qiymətlərin ümumi orta artımı tempindən kənarlaşmasını əks etdirirlər.

Məhsul (xidmət) növləri üzrə qeyri-həmcinslik əmsalını (QH_m) hesablamaq üçün onların hesablama dövrünün hər hansı m addımındakı bazis qiymətləri indeksi (Q_m) inflyasiyanın həmin addımdakı bazis indeksinə (I_b) vurulur. Bunları nəzərə alaraq, proqnoz qiymətlərin müəyyən edilməsinin tam variantını təqdim etmək olar.

$$Q_p = Q_c * I_b * QH_m$$

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, proqnoz qiymətləri məhsulun cari qiymətini proqnozlaşdırılan inflyasiya indeksinə vurmaqla da müəyyən etmək olar. Lakin ikimci variant (qeyri-həmcinslik əmsalından istifadə) inflyasiya indeksi ilə yanaşı proqnozlaşdırılan qiymətlərin dinamikasının izlənilməsi imkanlarını da təmin edir və bu, həmin variantın üstünlüyü hesab edilir.

Mövzunun sonunda hər iki variantın tətbiqi ilə alınan nəticələr və onların müqayisəsi barədə fikirlər ümumiləşdirilməlidir.

Özünüyoxlama sualları

1. Maliyyə - iqtisadi hesablamalarda inflyasiyanın uçuğu hansı zərurətdən irəli gəlir?
2. Səmərelilik hesablamalarında inflyasiyanın uçuğu hansı göstəricilər vasitəsilə reallaşır?
3. Nominal və real faiz dərəcələrinin mahiyyətini şərh edin və onların riyazi ifadələrini verin.
4. Inflyasiyasız iqtisadiyyatda layihənin xalis cari dəyəri (XCD və ya NPV) necə hesablanır?
5. Pul axınının cari dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün inflyasiya səviyyəsinin uçuğu ilə diskontlaşdırma necə aparılır?
6. Səmərelilik hesablamalarında inflyasiyanın uçuğu sxemini şərh edin.
7. Qeyri-həmcinslik əmsalı nədir?
8. Proqnoz qiymətlərin hesablanılmasının tam sxemini şərh edin.

X MÖVZU. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi formaları və metodları

Mövzunun tədrisinin aşağıdakı sualların ardıcıl şərh edilməsi üzərində qurulması tövsiyyə olunur:

10.1. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi formaları və mənbələri.

10.2. İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi metodları.

10.3. İnvestisiya resurslarının formalaşması mənbələrinin optimallaşdırılması.

İnvestisiya layihəsinin reallaşdırılmasında mühüm addımlardan biri onun onun optimal maliyyələşdirilmə sxeminin qurulmasıdır. Maliyyələşdirmə sxemi elə qurulmalıdır ki, reallaşdırmanın hər bir mərhələsində nə izafi vəsaitlər toplanılmasın və nə də vəsait çatışmazlığı yaranmasın. Hər iki hal layihə üzrə vəsaitlərin yekun kəmiyyətinə və nəticələrə öz təsirini göstərir. Vəsait çatışmazlığının yaranması investorları daha ağır vəziyyətə sala bilər, çünki bu halda onlar qısa müddət ərzində daha ağır şərtlərlə birs vəsaitləri cəlb etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu da borslara xidmət xərclərini artırır və layihə gəlirlərini azaldır. Ona görə də layihənin reallaşdırılması gedişində əldə olunan gəlirlərlə xərclər vaxt baxımından əlaqələndirilməlidir. Bundan əlavə layihənin maliyyələşdirilməsinin səmərəli formaları və mənbələri müəyyən edilməlidir. hazırda investisiya fəaliyyətinin başlıca problemlərindən biridir. İnvestorlar öz maliyyə imkanlarını nəzərə alaraq, aşağıdakı maliyyələşdirmə formalarından və mənbələrindən özlərinə münasib olanını seçə bilərlər.

Cədvəl 3.

İnvestisiya layihələrinin formalarının və mənbələrinin ümumi səciyyəsi.

Maliyyələşdirmə formaları	Maliyyələşdirmə mənbələri
Xüsusi vəsaitlər hesabına maliyyələşdirmə	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mənfəət; ➤ Amortizasiya ayırmaları; ➤ Baş vermiş sığorta hadisələrinə görə kompensasiya ödənişləri.
İnvestorun təsərrüfatdaxili ehtiyatları hesabına maliyyələşdirmə	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mənfəət; ▪ Amortizasiya ayırmaları; ▪ Fiziki və hüquqi şəxslərin yığım və əmanətləri.
Borc vəsaitləri hesabına maliyyələşdirmə	<ul style="list-style-type: none"> • İstiqrazlar • Bank kreditləri • Büdcə kreditləri
Lizing maliyyələşdirilməsi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Maliyyə lizingi ✓ Operativ lizing ✓ Qaytarılan lizing
İBüdcədən ayırmalar hesabına maliyyələşdirmə	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dövlət büdcəsi ▪ Yerli büdcələr ▪ Büdcədən kənar fondlar
Xarici investisiyaların cəlb olunması ilə maliyyələşdirmə	Xarici fiziki və hüquqi şəxslərin kapitalı
Beynəlxalq investisiyalardan istifadə etməklə maliyyələşdirmə	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dünya Bankının, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının kreditləri; ▪ Beynəlxalq fondlar, agentlik və iri sığorta şirkətlərinin vəsaitləri

Layihələrin reallaşdırılması maliyyə resurslarının cəlb olunması ilə bağlı qərarlar layihələrin texniki – iqtisadi əsaslandırılmasının mütləq elementidir. Verilən düzgün qərarlar həm də müəssisənin investisiya fəaliyyətinin planlaşdırılması üçün əhəmiyyətli hesab olunurlar. Planlaşdırmanın aparılması kompleks məqsədlərin təmin olunmasına xidmət edir. Maliyyələşdirmə baxımından başlıca məqsəd ilk növbədə investisiya fəaliyyətinin ahəngdar (fasiləsiz) maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsidir. Təbii ki, bu prisedə müəssisələrin öz vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə də vacib məqsədlərdən biri sayılır. Ona nail olmaq üçün optimal istehlak-yığım nisbətləri müəyyən edilməlidir. Növbəti məqsədlər layihənin iqtisadi səmərəliliyinin və maliyyə dayanıqlığının yüksəldilməsidir. Onların nəticələri konkret layihədə yekunlaşmır, həm də layihəni reallaşdıran müəssisənin dəyərini artırır.

İnvestisiyaların cəlb olunması probleminin həllinə onların maliyyələşmə mənbələrinin və metodlarının araşdırılmasından başlamaq lazımdır, çünki bu istiqamətlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlqədədirlər. Əgər müəssisə borc vəsaitlərini cəlb etmişdirsə, fəalyyəti nəticələrindən asılı olmayaraq, borc öhdəliklərin ödəməldir. Ona görə də mənbələrin düzgün seçilməsi vacibdir. Göstərilə bilər ki, müəssisənin öz aktivlərinə investisiya qoyuluşunun uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi mənbələri daxili (xüsusi) vəsaitlərdən, borc vəsaitlərindən, cəlb olunmuş vəsaitlərdən və xarici investisiyalardan ibarətdir.

Ardıcıl olaraq, investisiya fəaliyyətinin uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi metodlarını nəzərdən keçirmək olar. Onlar aşağıdakılardır:

- Özünü maliyyələşdirmə;
- Səhmləşdirmə;
- Kredit maliyyələşdirilməsi;
- Maliyyə (investisiya) lizinzi;
- Qarışıq maliyyələşdirmə.

Göstərilən metodların hər birinin əlverişli tətbiqi sferaları göstərməli və əsas xüsusiyyətləri şərh olunmalıdır.

Bu məqsədlə hər bir metodun tətbiqinin məqsədə uyğunluğunu əsaslandırmaq lazım gəlir. Eyni zamanda konkret şərait təhlil olunmalı və spesifik metodiki alətlərdən istifadə edilməlidir. Maliyyələşdirmə metodlarına aid olan spesifik alətlərə ümumilikdə amortizasiya, kreditin qiyməti, borcların və faizlərin qaytarılması sxemi və maliyyə mənbələrinin optimallaşdırılması aid edilir.

Maliyyələşdirmə metodlarının tətbiqi konkret şəraitdə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilir:

- reallaşdırılması qrafikinə uyğun olaraq, investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinin etibarlılığının təmin edilməsi;
- layihə məqsədlərini gözləməklə investisiya xərclərinin azaldılması və xüsusi vəsait qoyuluşu üzrə gəlirlərin artırılması;
- layihənin və onu reallaşdıran müəssisənin maliyyə dayanıqlığının artırılması.

Araşdırmalardan məlim olur ki, maliyyə və fond bazarlarının sürətli inkişaf etdiyi hazırkı dövrdə ən geniş yayılmış maliyyələşdirmə metodu qarışıq metoddur. *Ona görə də tədris puosesində onun tətbiqi ilə bağlı metodiki məsələlər daha geniş şəkildə şərh olunmalıdır.*

Maliyyələşdirmənin qarışıq formasından istifadənin əsas problemi maliyyələşdirmə mənbələrinin strukturunun optimallaşdırılmasıdır. Həmin problem konkret layihənin və hətta investisiya proqramının işlənilməsində yaxud əsələndirilməsində yaranı bilər. Onun yaranamsını şərtləndirən səbəblər mənbələrin optilallaşdırmasını zəruri edir. Həmin səbəblər aşağıdakılardır:

- a.** bütün maliyyələşdirmə mənbələri layihə qurucusu və ya iştirakçıları üçün eyni əhəmiyyətə və dəyəərə milik deyil;
- b.** müəssisənin kapitalının formalaşmış strukturu onun maliyyə stratregiyasına uyğun olmaya bilər.

Qeyd edək ki, ikinci səbəblə bağlı vəziyyətin yaranması müəssisənin maliyyə dayanıqlığını azalda bilər.

Maliyyə mənbələri arasında seçim etmək üçün ilk növbədə onların hər birinin dəyəəri müəyyənləşdirilməlidir. Bu zaman müəssisənin perspektiv inkişafı istiqamətləri və potensialı nəzərə alınmalıdır, çünki təkmil informasiya bazasında qarşıya qoyulan əsas vəzifə cəlb edilən kapitalın gələcək dəyəərinin müəyyən olunmasıdır.

Müəssisənin kapitalının və onun müxtəlif elementlərinin dəyəəri fond bazarının konsepsiyasına əsasən müəyyən edilir. Bu konsepsiyaya kapital bazarında təklif edilən resursların tələb-təklif nisbətləri əsasında formalaşan gəlir normasını tələb etməsini özündə ehtiva edir. Belə çıxır ki, tərəflər, yəni borcalan və investor üçün resursların dəyəəri müəyyən edilməlidir. Mövcud metodikaya görə alıcı üçün maliyyə resurslarının dəyəəri vergiyə cəlbətmədən sonrakı baza üzrə hesablanır. Bununla da vergi ödənişlərindən sonra layihənin iqtisadi səmərəliliyinin formalaşmasında iştirak edən xalis pul axınlarının kəmiyyəti müəyyən edilmiş olur.

İnvestorlar tərəfindən tələb olunan yaxud onlar üçün məqbul gəlir norması onların pul vəsaitlərindən istifadəyə görə ödənilən qiymətdir. Konkret resursun dəyəri isə prinsip etibarilə qarşı tərəfin borcunun həqiqi dəyəridir.

Konkret maliyyə resursunun dəyəri ilə həmin resursa görə investorlar tərəfindən tələb olunan gəlir norması arasındakı qarşılıqlı əlaqəni aşağıdakı məntiqi düsturla ifadə etmək olar:

$$\text{Resursun}(və ya \text{ resurs növünün}) \text{ dəyəri} = \text{resursa görə ödənilən gəlir norması} - \text{vergilər} + \text{“üzən xərclər”}$$

Resursa görə tələb olunan gəlir norması pulun vaxta görə dəyərinin dəyişməsi və risklərin kompensasiyasının uçuğu ilə əsaslandırılmışdır. Öz üzərinə daha yüksək risk gətirən investorun yüksək gəlir normasına iddialı olacağı inkar edilə bilməz. İstənilən fəaliyyət sferasında yüksək gəlirin investorları yüksək risklərə getməsinə ustuqamətləndirməsi elmi-təcrübi baxımdan sübut olunmuşdur.

Əgər səhm növləri arasında müqayisə ararsaq, deyə bilərik ki, adi səhmlər səhmdarlara borcların ödənilməsində aşağı reytingli ilmaqla bərabər həm də daha risklidir. Onların gələcək dəyəri dəqiq məlum deyil və firma tərəfindən onlara görə dividendlər ödənilməyə də bilər. Dividendlərlərin ödənilməsi nəzərdə tutularsa, növbəlilik prinsipi gözlənilməlidir: əvvəlcə istiqrazların və imtiyazlı səhmlərin, sonra adi səhmlərin sahibləri dividendlər əldə edəcəklər.

“Üzən xərclər” qiymətli kağızların emissiyası zamanı onların hazırlanması və səhm satıcılarının risklərinin sığortalanması xərclərindən ibarətdir. Emissiya xərcləri bir qiymətli kağızın buraxılış maya dəyəri (çap xərcləri, qeydiyyat xərcləri, vergilər və s.) əsasında hesablanır.

Maliyyə resursunun dəyəri aşağıdakı metodiki ardıcılıqla müəyyən edilir:

1. Əvvəlcə, investorların maraq və mənafeləri nəzərə alınmaqla, onlar üçün məqbul gəlir norması müəyyən edilir;
2. Maliyyə resursunun vergiyə cəlb olunması şərtləri və kapitalın “üzən” dəyəri nəzərə alınmaqla hesablanmış gəlir norması kapitalın dəyərinə gətirilir.

İmtiyazlı səhmlər adi səhmlərlə müqayisədə dividendlərin ödənişi sahəsində daha üstün sayılırlar. Onlara görə hesablanmış dividendlərin razılaşdırılmış

normalarıla ödənilməsi aparılır.İmtiyazlı səhm sahibləri (investorlar) üçün məqbul gəlir norması(G_n) aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$G_n = \frac{D}{Q_{im}},$$

burada, D – gözlənilən (sabit) dividend ödənişinin məbləği; Q_{im} – imtiyazlı səhmin qiymətidir.

Səhmlərə görə ödənilən dividendlərin məbləği vergiyə cəlb olunan mənfəətdən çıxılmadığına görə onlar vergilərin ödənilməsindən sonra nağd pulların axını kimi çıxış edir.Bu baxımdan imtiyazlı səhmlərin dəyərinin vergi ödənişlərinə görə təshih edilməsi tələb olunmur.Qeyd edilənlər nəzərə alınmaqla, imtiyazlı səhmlərin dəyəri(S_d)

$$S_d = \frac{D}{(1-f)*Q_{im}} = \frac{G_n}{1-f}$$

düsturuna əsasən müəyyən edilir.Burada, f -səhm buraxılışının “üzən” dəyəridir.

İmtiyazlı səhmlərin dəyərinin istiqrazların dəyərindən yüksək olması onların daha riskliliyindən və yüksək gəlir norması tələb etməsindən irəli gəlir.

Adi səhmlər və bölüşdürülməyən mənfəət adi səhm sahiblərini dəyişən dividendlərlə təmin edirlər. Bölüşdürülməyən mənfəət cari əməliyyatlarda saxlanılan elə bir daxili mənbədir ki, onun hesabına yeni layihələrin maliyyələşdirilməsi və səhmdarlara əlavə vəsaitlərin ödənilməsi təmin edilir.

Müqayisəli şəkildə yanaşsaq, deyə bilərik ki, investorun adi səhmlər və bölüşdürülməyən mənfəətə görə tələb etdikləri gəlir norması onların bazarda əldə edə biləcəkləri alternativ dəyər əsasında müəyyən edilir. Hər iki mənbəyə görə investorlar tərəfindən məqbul sayılan gəlir normaları eynidir.Bunu tam əsaslı saymaq lazımdır. Ona görə ki, investorlar yeni səhmlərin emissiyasına və əlavə investisiyalara görə bərabər gəlir tələb edirlər.Əgər müəssisə bölüşdürülməmiş mənfəətdən istifadə edərsə, onda investorlar bu imkanlardan məhrum olurlar. Halbuki, həmin vəsaitlər hesabına onlar şirkətin daha çox adi səhmlərini almaqla, onlara görə tələb etdikləri miqdarda dividendlərə iddiaçı ola bilərlər.Bölüşdürülməyən mənfəətin səhmdarlara ödənilməsi vəziyyətdən asılı olaraq, bir müddət təxirə salına bilər. Göstərilə bilər ki, .gər firma gələcəkdə

gəlirlərin daha da artırılması məqsədilə yeni layihələrə başlayarsa bu, baş verə bilər. Lakin cari dividendlərdən imtina edən investorlar perspektivdə yüksək gəlirlərlə mükafatlandırılırlar.

Adi səhmlər investorlara sabit dividendlər vəd etmir. Səhmdarlar dividendlərin daha da artırılmasını gözlədiklərinə görə tələb olunan gəlir normasını müəyyən edilməsində “dividendlərin daimi artım modeli”ndən istifadəni məqbul sayırlar. Bu model gəlirlərin gələcək artımını və diskont dərəcəsini uçota alır.

$$G_n = \frac{D_1}{Q_a} + q,$$

burada, D_1 - bir səhmə görə gözlənilən dividendin məbləği; Q_a - adi səhmlərin cari qiyməti; q - dividendlərin gözlənilən artımıdır.

Gələcək nağd pul axınlarının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutduğuna görə gözlənilən dividend ödənişlərinin müəyyən edilməsi çətinləşir. Hesablamaların təkamilli olması da qeyri-mümkündür. Ona görə də firmanın gəlirlərinin ümumiqtisadi inkişaf meyllərindən asılılığı nəzərə alınmalıdır.

Adi səhmlərin və bölüşdürülməyən mənfəətin investorlar üçün eyni gəlir normasına malik olması heç də onların eyni dəyərli olması deyil. Firmanın kapital elementi kimi, adi səhmlərin dəyərini (S_d)

$$S_d = \frac{D_1}{(1-f) \cdot Q_a} + q$$

düsturu ilə müəyyən etmək olar. Burada, f - adi səhmin qiymətindən faizlə “üzən” dəyəridir.

Bölüşdürülməyən mənfəətin dəyərini (BMD) aşağıdakı düsturla hesablamaq olar:

$$BMD = \frac{D_1}{Q_a} + q$$

Ardıcıl olaraq, uzunmüddətli kreditin dəyəri aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$D_k = \frac{K_f \cdot x(1-T)}{1-f},$$

burada, K_f - kreditə görə faiz dərəcəsi, T - mənfəət vergisinin dərəcəsidir.

Maliyyə lizinqinin dəyərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı olk növbədə lizinq ödənişlərinin formalaşmasının kredit üzrə faiz dərəcələrindən, amortizasiyanın hesablanması üsulundan, lizinq faizindən, avans ödənişlərinin kəmiyyətindən və lizinq müqaviləsinin müddətindən asılı olan xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Sadalanan amillərin uçuotu ilə maliyyə lizinqinin dəyəri

$$L_d = \frac{L_0 \cdot (1 - T)}{1 - f}$$

düsturu ilə hesablanır. Burada, L_0 - illik lizinq ödənişinin məbləğidir.

Özünüyoxlama sualları

1. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin mənbələri və onlar arasında seçim meyarları hansılardır?
2. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi formalarını sadalayın və onlar arasındakı fərqləri şərh edin.
3. Lizinqin mahiyyətini və əsas növlərini şərh edin.
4. Amortizasiyanı istehsal xərcinin elementi və investisiya mənbəyi kimi səciyyələndirin.
5. Adi və imtiyazlı səhmlərin dəyəri necə müəyyən edilir?
6. Uzunmüddətli kreditin dəyərinin müəyyənləşdirilməsi düsturunu şərh edin
7. Maliyyə lizinqinin fərqli cəhətlərini və qiymətləndirilməs üsulunu şərh edin
8. İpoteka kreditinin mahiyyətini, onunla bağlı olan göstəriciləri və onun verilməsi təcrübəsini şərh edin.
9. Layihənin investisiya mənbələrinin optimallaşdırılmasına necə nail oluna bilər?

XI MÖVZU. İnvestisiya layihələrinin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi

Mövzunun tədrisinin aşağıdakı məsləhətlərin iqtisadi-riyazi şərtləri əsasında aparılması tövsiyyə olunur:

11.1. İnvestisiya layihəsinin maliyyə vəziyyətinin və dayanıqlığının qiymətləndirilməsinin ümumi aspektləri.

11.2. Layihənin tədiyyə qabiliyyətliliyi göstəriciləri və onların optimal hədləri.

11.3. Layihənin likvidlik göstəricilərinin müəyyən edilməsi.

11.4. Layihə aktivlərinin rentabelliği və dövriyyəsi göstəricilərinin hesablanması

11.5. Dayanıqlı artım əmsalı və onun kəmiyyət dəyişmələrinin səciyyəsi.

İnvestisiya layihəsinin iqtisadi baxımdan səmərəli olması mütləq şəkildə onun reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğuna əsas vermir. Ona görə ki, layihə gözlənilən gəlirlər və rentabelliklə bərabər onu həyata keçirən müəssisənin dayanıqlığını da təmin etməlidir. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin olunması məsələsinə yanaşmalar birmənalı deyil, onun daha çox perspektiv dövrdə təmin edilməsi nəzərdə turulur. Daha dəqiq desək, o, strateji məqsəd olaraq qarşıya qoyulur. Həmin məqsədə nail olunmasının təşkilati-iqtisadi əsasları isə müəssisənin cari maliyyə vəziyyəti ilə müəyyənləşir.

İnvestisiya layihəsinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi investisiya obyektinin obyektiv və dəqiq texniki-iqtisadi təsvirini verən başlıca parametrləri aşkar edir. Bi məsələnin həllinə cəhd edən layihə meneceri lazımi ilkin informasiyanı toplamalı və sistemləşdirməli, kompleks təhlillər aparmaqla layihənin səmərəliliyi göstəriciləri müəyyən etməlidir. Bundan sonra alınan nəticələr qiymətləndirilməli və müəssisənin maliyyə vəziyyəti barədə yekun rəy verilməlidir.

Layihənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində əsas məqsəd onun reallaşdırılmasının bütün mərhələlərində müəssisənin mövcud maliyyə öhdəliklərini

vaxtında və tam həcmdə ödəmək qabiliyyətinin müəyyən olunmasıdır. Bi da nəticə etibarilə layihənin tədiyyə qabiliyyətinin və likvidliyinin qiymətləndirilməsi deməkdir. Maliyyə öhdəlikləri dedükdə, layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan bütün ödənişlər başa düşülür. Onlara kreditlərin və onlara görə hesablanmış faizlərin, əmək haqqının və müvafiq sosial ödənişlərin, vergilərin və hesabların ödənilməsi daxildir. Layihənin reallaşdırılmasının (hesablama dövrünün) hər hansı mərhələsində (addımında) maliyyə öhdəlikləri yerinə yetirilməzsə, onda layihə yenidən işlənilməli yaxud ondan imtina olunmalıdır. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, layihənin iqtisadi səmərəliliyi nə qədər yüksək olsa da müəssisənin ödəmə qabiliyyətini itirməsi onun müflisləşməsinin ilkin əlaməti sayılır.

İnvestisiya layihəsinin maliyyə vəziyyətinin araşdırılmasında vacib məsələlərdən biri də layihə iştirakçılarının maraqlarının koordinasiyası və optimallaşdırılması imkanlarının aşkar olunmasıdır. Kapital sahibləri (investorlar) öz gəlirlərini yüksəltmək və risklərini minimumlaşdırmaq, eləcə də müəssisənin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün maliyyə vəziyyətini qiymətləndirirlər. Əslində, tam əminliklə deyə bilərik ki, investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarının hamısı heç də eyni səmərəlilik göstəricilərinin artımında maraqlı deyil, müxtəlif iştirakçıların maraq dairəsində olan konkret göstəricilər vardır. Beləliklə, maliyyələşdirmə subyektləri və onların maraqlı olduqları maliyyə göstəricilərinin qarşılıqlı əlaqəsini aşağıdakı cədvəldə olduğu kimi ifadə etmək olar.

Cədvəl 4.

Maliyyə göstəricilərinin və investorların maraqlarının qarşılıqlı əlaqəsi.

Maliyyələşdirmə subyektəri	Göstəricilər
Qısamüddətli investisiya qoyuluşunu həyata keçirən kreditorlar	1. Dövriyyə kapitalının kəmiyyəti 2. Likvidlik (ümumi və təcili) əmsalları 3. Debitor borcların dövriyyəsi 4. Mal-material qiymətlilərinin dövriyyəsi

Uzunmüddətli investisiya qoyuluşunu həyata keçirən kreditorlar	6. Kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsi əmsalı 7. Xüsusi və borc vəsaitləri arasındakı nisbət 8. Borc kapitalının aktivlərin ümumi dəyərində nisbəti 9. Ümumi tədiyyə qabiliyyətliyi əmsalı
İnvestorlar- səhmdarlar	10. Səhmlərə görə mənfəət norması 11. Səhmdar kapitalın mənfəət norması 12. Səhmlərin kotirovkası əmsalı 13. Dividend ödənişləri 14. Səhmlərin gəlirliyi 15. Qiymətin səhmin mənfəət normasına nisbəti 16. Dayanıqlı artım əmsalı

İnvestisiya layihəsinin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün zəruri- ilkin informasiya mənbələrinə müəssisənin mühasibat balansı, mənfəət və zərərlər barədə hesabat və maliyyə-investisiya büdcəsi aiddir. Həmin informasiya mənbələrində proqnoz hesablama dövrünə planlaşdırılan göstəricilər öz əksini tapır. Onlar investisiyanın iqtisadi səmərəliliyi göstəriciləri ilə eynidir. Burada fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, resurslara olan tələbatın və onun təmin edilməsinin maliyyə mənbələrinin əsaslandırılması üçün şirkətin bütün fəaliyyət istiqamətləri müvafiq real pul axınları ilə əlaqələndirilir.

layihənin maliyyə dayanıqlığı göstəricilərindən bəzilərini hesablamaq üçün maliyyə-investisiya büdcəsi əsasdır. Ona istinad olunması kreditləşdirmə haqqında qərarların verilməsi üçün səmərəli hesab edilir. Maliyyə-investisiya büdcəsində məhsul satışından və layihənin maliyyələşdirilməsinə cəlb olunan mənbələrdən gəlirlərlə məhsulun maya dəyəri (amortizasiya çıxılmaqla), sabit aktivlərin artımı, kreditlər üzrə ödənişlər və sair cari xərclər arasındakı fərq hesablanır. Bununla da müəssisədə sərbəst vəsaitlərin mövcudluğu barədə vəziyyət aşkar edilir. Müəssisənin kifayət qədər sərbəst maliyyə resurslarına sahib olması investisiya layihəsinin maliyyə reallaşdırılması imkanlarının geniş olması barədə mühakimə yürütməyə əsas verir. Bu da öz növbəsində layihənin davam etməsi üçün hər bir

hesablama addımında (reallaşdırma mərhələsində) tələb olunan miqdarda pul vəsaitləri olmasını təmin edən pul axınlarının formalaşdırılmasıdır. Layihənin reallaşdırılmasının istənilən mərhələsində sərbəst maluyyə vəsaitlərinin mənfi kəmiyyəti müəssisənin müflis olmasını ifadə edir ki, bu da onun öz maliyyə öhdəliklərini ödəmək imkanlarını itirməsi deməkdir. Yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün layihənin parametrlərinə yenidən baxmaq və əlavə maliyyələşdirmə mənbələri axtarmaq tələb olunur.

Maliyyə təhlilinin aparılması üçün əsas olan mühasibat balansı ilk növbədə investisiya prosesinin xarici iştirakçıları kimi tanınan kreditorları, səhmdarları və vergi orqanlarını maraqlandıran sənəddir. O, bor icmal cədvəl forması kimi, layihənin aktivlərinin və investisiyalaşdırma mənbələrinin (passivlərinin) ümumiləşdirilmiş nisbətlerini əks etdirir.

Müəssisənin mühasibat balansının mənfi saldo ilə yekunlaşması nizamnamə kapitalından və səhmdar kapitaldan səmərəsiz istifadənin nəticəsi olmaqla, layihənin təsisçilərinə olan inamı azaldır. Konkret tarixə tərtib olunan balansın aktivləri likvidlik dərəcəsinə, yəni nağd pul vəsaitlərinə çevrilməsi tezliyinə, passivləri isə hüquqi mənsubiyyətinə və öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təciliyyət dərəcəsinə görə qruplaşdırılır. Fərqli gəhət ondan ibarətdir ki, investisiya layihəsinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı balansın bəzi maddələri aqreqatlaşdırıla bilər.

Cədvəl 5.

İlin əvvəlinə müəssisənin qruplaşdırılmış balansı.

Aktiv	Məbləğ	Passiv	Məbləğ
1. Dövriyyədən kənar aktivlər		1. Xüsusi kapital	
2. Dövriyyə aktivləri		2. Uzunmüddətli passivlər	
o cümlədən		3. Qısamüddətli passivlər (kreditor borclar, büdcə və heyət qarşısındakı borclar)	
<ul style="list-style-type: none"> • Material ehtiyatları • Debitor borclar • Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları (qiymətli kağızlar) • Pul vəsaitləri 			
3. İtkilər			
Aktivlərin yekunu		Passivlərin yekunu	

İnvestisiya layihəsinin maliyyə vəziyyətinin və onun maliyyə dayanıqlığının obyektiv qiymətləndirilməsi üçün bir sıra maliyyə əmsalları və ya göstəriciləri hesablanılmalıdır. Bu məqsədlə hesablanan göstəriciləri ümumiləşdirilmiş şəkildə iki qrupa ayırmaq olar:

- tədiyyə qabiliyyətlik əmsalları;
- likvidlik dərəcələri.

Layihənin tədiyyə qabiliyyətliyi dedəkdə onun reallaşdırılması ilə əlaqədar yaranmış borc öhdəliklərinin vaxtında və tam həcmdə ödənilməsi imkanları başa düşülür. Onun müəyyən edilməsi məqsədlə bir qayda olaraq, aşağıdakı göstəricilər hesablanır:

1.Ümumi tədiyyə qabiliyyətlik əmsalı;

2.Uzunmüddətli borcların xüsusi kapitalın və uzunmüddətli borcların cəminə nisbəti əmsalı;

3.Kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsi əmsalı.

Ümumi tədiyyə qabiliyyətlik əmsalı ($K_{\bar{u}}$) məcmu borcların məcmu aktivlərə nisbəti kimi müəyyən edilir, yəni

$$K_{\bar{u}} = MB : MA$$

burada, MB - məcmu borclar, MA isə məcmu aktivlərdir.

Bu əmsal vasitəsilə müəssisənin aktivlərinin hansı hissəsinin borc kapitalı hesabına formalaşması müəyyən edilir. Onun hesablanılmasında başlıca məqsəd müəssisənin müfisləşməsi əlamətlərinin əvvəlcədən aşkar olunmasıdır. Layihə kapitalının strukturunda borc kapitalının xüsusi çəkisinin yüksək olması və ya artımı risk yaradır. Ona görə ki, müəssisənin gəlirlərinin həcmindən asılı olmayaraq, alınan kreditlər və onlara görə faizlər vaxtında qaytarılmalıdır.

Ümumi tədiyyə qabiliyyətlik əmsalı nə qədər yüksək olarsa, müəssisənin borcları da bir o qədər çox, tədiyyə qabiliyyəti isə bir o qədər aşağı olar. Təcrübədə onun 0,2 – 0,3 arasında olan kəmiyyəti optimal sayılır. Bu, o deməkdir ki, layihənin kapitalının strukturunda borc vəsaitlərinin xüsusi çəkisi 20-30 faizdən çox olmamalıdır.

Uzunmüddətli borcların xüsusi kapitalın və uzunmüddətli borcların cəminə olan nisbəti əmsalı uzunmüddətli kapitalın hansı hissəsinin kreditorlar tərəfindən təmin edilməsini göstərir. Bu da özlüyündə borc vəsaitlərinin cəlb olunması ilə bağlıdır. Ona alternativ olan variant səhmdar kapitalın artırılması üçün səhmlərin emissiyası və ya mənfəətin adi səhmlər üzrə dividendlər kimi bölüşdürülmə ilə hissəsinin reinvestisiyası, başqa sözlə təkrar investisiyalandırılmasıdır.

Müəssisənin kapitalının strukturunu təhlil etmək üçün hər şeydən əvvəl xüsusi və borc kapitalı arasındakı nisbəti hesablamaq lazımdır. Sabit iqtisadi inkişaf və mənfəət normasının kreditlərə görə faiz dərəcəsiindən yüksək olması şəraitində böyük həcmdə borc yüksək gəlirin əldə olunmasını təmin edə bilər. Əksinə, durğunluq zamanı itkilərlə üzləşmək riski yüksəlir. Borc vəsaitlərindən istifadə olunmadan reallaşdırılan layihələr az riskli olsalar da iqtisadi artım şəraitində arzi olunan mənfəəti təmin etmirlər. Xüsusi və borc vəsaitlərinin optimal nisbətləri bərədə rəy və yanaşmalar fərqlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Dünya Bankının borclarında xüsusi və borc kapitalı arasındakı nisbət uzun müddət ərzində maksimum “40:60” kimi olmuşdur. Mənbələrdə bu nisbətin sabit gəlirli müəssisələr üçün “30:70”, təzəcə yaradılmış maliyyə şirkətləri üçün “25:75”, yüksək imici ilə tanınmış şirkətlər üçün isə “10:90” kimi olmasının mümkünlüyü təsdiqlənir. Göstərilən nisbətin kəmiyyətindən asılı olmayaraq, gəlirlərin azalmasının hansı səviyyəsində kreditlərə görə faizlərin ödənilməsində müəssisənin çətinliklərlə üzləşə biləcəyini müəyyən etmək lazımdır.

Kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsi əmsalı maliyyə gərginliyi dərəcəsiini və layihənin riskini xarakterizə edir. O, faizlərin ödənilməsinədək olan operativ mənfəətin kreditlər üzrə faiz ödənişlərinin məbləğinə nisbəti kimi hesablanır. Dünya Bankının tövsiyyələrinə və təcrübəsinə görə kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsi əmsalının 1,5-ə bərabər olan kəmiyyəti normal sayılır. Bununla yanaşı müəssisənin proqnozlaşdırılan gəlirlərinin sabitliyi dərəcəsiindən asılı olaraq, 0,1,3 – 2,0 aralığında dəyişə bilər.

Müəssisə öz uzunmüddətli öhdəlikləri ilə bərabər investisiya layihəsinin reallaşdırılması ilə bağlı cari öhdəlikləri də ödəməlidir. İnvestisiya layihəsinin cari

və ya qısamüddətli öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək qabiliyyəti likvidlik adlanır. Buna əsasən cari aktivlərin reallaşdırılması ilə nail olunur. Aktivlərin likvidlik dərəcəsinə görə fərqlənməsi müəssisənin aktivlərinin strukturuna ciddi təsir göstərir.

Cədvəl 6.

Aktivlərin likvidlik dərəcəsinə görə təsnifatı.

Aktivlərin likvidlik dərəcəsi	Aktivlər
Yüksək	Pul vəsaitləri, tələb olunanadək depozit qoyuluşları
	Qısa dövrəyə müddətli kotirovka olunan qiymətli kağızlar (əmanət sertifikatları, veksellər və s.)
	Müddətli depozit qoyuluşları
	Zəif kotirovka olunan qiymətli kağızlar (uzunmüddətli istiqrazlar, müəssisələrin səhmləri)
	Avadanlıqlar, mexanizmlər
	İstehlak təyinatlı daşınmaz əmlak (qarajlar, bağ evləri, mənzillər)
Aşağı	İstehsal təyinatlı binalar və qurğular, yarımçıq tikinti obyektləri

Aktivlərin likvidliyi ilə layihənin tədiyyə qabiliyyətliliyi arasında müəyyən əlaqə vardır. Əgər likvidlik aşağı olarsa, layihənin tədiyyə qabiliyyətliliyi təmin oluna bilməz.

Aktivlərin likvidliyini qiymətləndirmək üçün ümumi və təcili likvidlik əmsalları hesablanır. Ümumi likvidlik əmsalı (K_l) aşağıdakı kimi hesablanır

$$K_l = CA : CP$$

burada, CA– cari (qısamüddətli) aktivlər, CP - cari (qısamüddətli) passivlərdir. Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, bu əmsal müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətini ifadə edir və onun normal kəmiyyəti 2-yə bərabər

qəbul olunur. Onun çox yüksək olması vəsaitlərdən səmərəsiz istifadəyə, onların “ölü kapital”a çevrilməsinə səbəb ola bilər.

Ardıcıl olaraq, göstərilə bilər ki, müəssisənin dövriyyə kapitalı (D_k)

$$D_k = CA - CP$$

kimi müəyyən edilir. Ondan əlverişsiz bazar konyunkturası şəraitində cari tələbatın maliyyələşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər. Təcili likvidlik əmsalı (K_t) asan reallaşdırılan dəyəri cari passivlərə nisbəti kimi hesablanır, yəni

$$K_t = \text{asan reallaşdırılan aktivlər} / \text{cari passivlər}$$

Cari öhdəliklərin qısa müddətdə yerinə yetirilməsi qabiliyyətini ifadə edən bu əmsalın kəmiyyətinin 0,5-1,2 aralığında dəyişməsi məqbul sayılır.

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində qeyd olunan göstəricilərdən əlavə analitik məqsədlər üçün rentabellik və aktivlərin dövriyyəsi göstəriciləri də müəyyən edilir.

İnvestisiya layihəsinin iştirakçılarının cari mənfəətliyini qiymətləndirmək üçün rentabellik göstəricisindən istifadə olunur. Təcrübədə onun aşağıdakı dörd variantda hesablanması mümkündür:

1. Aktivlərin rentabelliği (R_a)

$$R_a = \frac{XM + F(1 - M_v)}{\text{məcmuü aktivlər}}$$

2. İnvestisiyalasdırılmış kapitalın rentabelliği (R_i)

$$R_i = \frac{XM + F(1 - M_v)}{\text{investisiyalasdırılmış kapitalın həcmi}}$$

3. Nizamnamə kapitalının rentabelliği (R_n)

$$R_n = \frac{XM + F(1 - M_v)}{\text{nizamnamə kapitalı}}$$

4. Satışın rentabelliği (R_s)

$$R_s = \frac{XM}{SG}$$

burada, XM - xalis mənfəət, M_v - mənfəət vergisinin dərəcəsi, SG isə satışdan gəlirdir. Göründüyü kimi, düsturlarda satışın rentabelliğinin hesablanması istisna olmaqla, kəsrin surəti dəyişmir.

Ardıcıl olaraq əməliyyat fəaliyyətinin səmərəliliyinin, tədarük, satış və qiymət siyasətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi dövriyyə göstəricilərindən istifadə edilir. Onlara aşağıdakılar aid edilir:

1. Aktivlərin dövriyyəsi (D_a)

$$D_a = \frac{SG}{\text{məcmu aktivlərin dəyəri}}$$

2. İnvestisiyalaşdırılmış kapitalın dövriyyəsi (D_i)

$$D_i = \frac{SG}{\text{investisiyalaşdırılmış kapitalın həcmi}}$$

3. Nizamnamə kapitalının dövriyyəsi (D_n)

$$D_n = \frac{SG}{\text{nizamnamə kapitalı}}$$

4. Cari aktivlərin dövriyyəsi (D_c)

$$D_c = \frac{SG}{\text{cari aktivlərin dəyəri}}$$

Bu göstəricilərin dövriyyə günlərinin sayına görə də hesablanması mümkündür. Bu məqsədlə dövr ərzində aktivin orta qalığını onun birgünlük dövriyyəsinə bölmək lazımdır.

Layihənin əlverişsiz maliyyə vəziyyətini əks etdirən rentabellik və dövriyyə göstəricilərinin son hədd kəmiyyətləri barədə iştirakçıların fərdi təsəvvürləri ola bilər. Buna baxmayaraq, həmin göstəricilərin kəmiyyəti əsasən istehsal texnologiyasından, istehlak olunan resursların və istehsal edilən məhsulların qiymətlərindən asılıdır.

İnvestisiya layihəsinin yuxarıda nəzərdən keçirilən maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin siyahısı ayrı-ayrı layihə iştirakçılarının tələbləri ilə tamamlana bilər. Bu, eyni zamanda müəssisənin müflisləşməsi prosedurunun başlanılmasının mövcud meyarların dəyişdirilməsindən də irəli gələ bilər.

Əgər səhmdar kapital layihənin maliyyələşdirməsi mənbəyi olarsa, onda səhmlərin gəlirliyi əmsalları, səhmin və səhmdar kapitalın mənfəət norması, səhmlərin kotirovkası əmsalı və investisiya cəlbəediciliyi, eləcə də dayanıqlı artım əmsalı hesablanır.

Dayanıqlı artım əmsalı(K_d) səhmdar cəmiyyətin daxili maliyyələşdirmə hesabına gələcəkdə öz aktivlərini artırması imkanlarını əks etdirir və aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_d = \frac{XM-D}{İK}$$

burada, İK – investisiyalaşdırılan kapitalın kəmiyyətidir.

Layihənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilkin və inteqrallaşdırılmış iqtisadi informasiya əsasında və eyni planlaşdırma intervalında aparılır. Maliyyə - investisiya büdcəsində və balansda göstərilən iqtisadi səmərəlilik və maliyyə dayanıqlığı göstəriciləri real pul axınları əsasında müəyyən edildiyindən həmin göstəricilər sistemi də balanslaşdırılmış olar.

Qeyd olunan müddəalardan iki mühüm nəticə çıxarmaq olar:

1. İnvestisiyalaşdırma haqqında qərarlar yalnız balanslaşdırılmış göstəricilər sisteminə əsaslanmalıdır. Bu zaman həmin göstəricilərin səviyyəsində investorların tələbləri də nəzərə alınmalıdır.

2. Balanslaşdırılmış göstəricilər sisteminə nail olunması layihənin idarə edilməsinin mühüm elementidir. Pul axınları və göstəricilər arasındakı mürəkkəb məntiqi əlaqələr səmərəlilik göstəricilərinin təhlili və onlara düzəlişlərin edilməsi ardıcılığını əvvəlcədən müəyyən edir. Bu ardıcılıq maliyyə-investisiya büdcəsində maliyyə dayanıqlığı göstəricilərindən balansda pul axınlarına doğru hərəkət edir və iqtisadi səmərəlilik göstəricilərində yekunlaşır.

Beləliklə, layihənin(müəssisənin) maliyyə dayanıqlığının yüksəldilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi səmərəli ola bilər:

- İnvestisiyalaşdırma mənbələrinin strukturunun, eləcə də istehsal ehtiyatlarının, bitməmiş istehsalın və hazır məhsul ehtiyatlarının kəmiyyətinin optimallaşdırılması;
- Dövriyyə vəsaitlərinin çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün kreditor borcların debitor borclardan yüksək olmasının təmin edilməsi;
- Maliyyə gərginliyinin tədricən azaldılmasına imkan verən maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması;

- Layihə gəlirlərinin artırılması və vəsaitlərin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi.

Göstərilən tədbirlərin planlaşdırılması layihənin maliyyə dayanıqlığı və iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Qeyri-qənaətbəxş maliyyə dayanıqlığı göstəriciləri müəssisənin investisiya strategiyasının və taktikasının dəyişdirilməsini tələb edir. Yeni strategiya əsasən səmərəsiz investisiya layihələrindən kənarlaşmaq və vəsaitlərin daha səmərəli aktivlərə reinvestisiyası üzərində qurula bilər.

Özünüyoxlama sualları

1. Layihənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən meyarlar hansılardır?
2. Layihənin tədiyyə qabiliyyətliliyi hansı göstəricilərlə müəyyən olunur?
3. Layihənin likvidliyi göstəricilərini və onların optimal hədlərini şərh edin.
4. Aktivlər likvidlik dərəcəsinə görə necə təsnifləşdirilir?
5. Layihənin dövriyyə göstəriciləri hansılardır?
6. Müəssisənin qruplaşdırılmış balansının strukturunu şərh edin
7. Layihənin rentabelliği göstəricilərinin hesablanması üsullarını şərh edin.
8. Dayanıqlı artım əmsalı nəyi müəyyən edir və necə hesablanır?

XII MÖVZU. İnvestisiya layihələrinin iqtisadi qiymətləndirilməsində risk amili.

Mövzunun tədrisi zamanı aşağıdakı sualların ardıcıl öyrənilməsi tövsiyə olunur:

- 12.1. Risk və qeyri-müəyyənliyin iqtisadi məzmunu və qarşılıqlı əlaqəsi.**
- 12.2. Risklərin azaldılması metodları və üsulları.**
- 12.3. Layihə risklərinin qiymətləndirilməsinə kəmiyyət və keyfiyyət yanaşmaları.**
- 12.4. Layihənin zərərsizlik nöqtəsi və təhlükəsizlik diapazonu.**

“Risk” anlayışının iqtisadi məzmunu ilk dəfə Amerika iqtisadçısı Frenk Naytın 1921-ci ildə çap olunmuş “Risk, qeyri-müəyyənlik və gəlirlər” adlı tədqiqat əsərində şərh olunmuşdur. F.Nayt riskin mahiyyətini ölçülə bilən qeyri-

müəyyənlik kimi müəyyən etmişdir. Risk geniş mənada qeyri-müəyyən və əlverişsiz nəticəsi olan vəziyyətdir. Dar mənada isə o, planlaşdırılmış addımın mənfi və səmərəsiz nəticəsinin olması ehtimalıdır.

Nəzəri mənbələrdə və tədqiqat əsərlərində risk anlayışı barədə verilən fikirləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

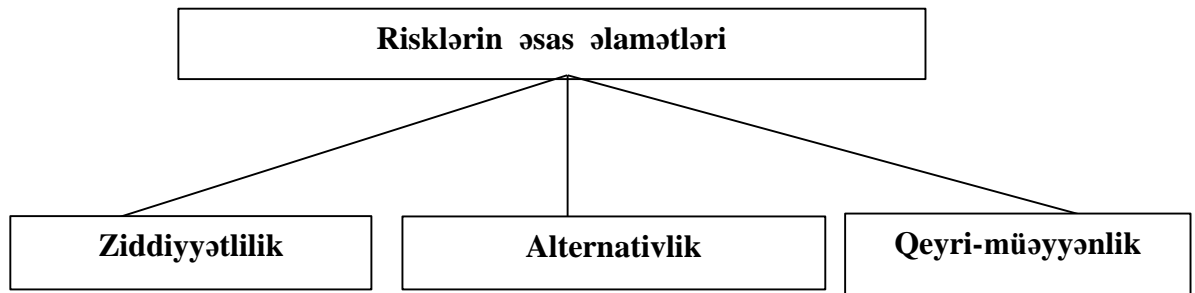
- Risk itkilərin yaranması və ya gözlənilən gəlirlərin əldə olunmaması ehtimalıdır;
- Risk müəyyən addımlar atarkən şirkətin öz resurslarını itirməsi və ya gəlir əldə etməməsi ehtimalıdır;
- Risk əlverişli nəticə əldə etmək ümidi ilə uğursuzluq baş verdiyi halda alternativ variantlardan daha pis vəziyyətə düşmək ehtimalıdır;
- Risk mütləq seçim şəraitində qeyri-müəyyənliyin qarşısının alınmasına yönəldilən addımdır.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi risk gözlənilməz və əlverişsiz şəraitin yaranması nəticəsində planlaşdırılan gəlirin əldə olunmaması ehtimalıdır.

Risk anlayışının mahiyyətinin daha dərinədən öyrənilməsi üçün “risk vəziyyəti” anlayışı da nəzərdən keçirilməlidir. Risk vəziyyəti statik proseslərlə bağlıdır və aşağıdakı cəhətlərlə səciyyələnir:

- Riskin mövcudluğu bilavasitə qeyri-müəyyənliklə bağlıdır;
- Qərarlar qəbul edilərkən riskin mövcudluğu alternativlərin olmasını şərtləndirir;
- Alternativ variantlardan hər birinin reallaşdırılması nəticələri qiymətləndirilə bilər.

Qarşıya qoyulan məqsədə nail olunmaması ehtimalı riskin başlıca elementidir. Bunun əksinə olaraq, gözlənilmədiyindən daha yüksək nəticə əldə oluna da bilər. Beləliklə, risk konkret müddət ərzində strateji məqsədlərə nail olunmasına mənfi təsir göstərə bilən daxili və xarici amillərin məcmusudur. Həmin amillər uçota alınmaqla risklərin aşağıdakı əsas əlamətlərini ayırmaq olar:

Şəkil 11. Risklərin əsas əlamətləri.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.192.

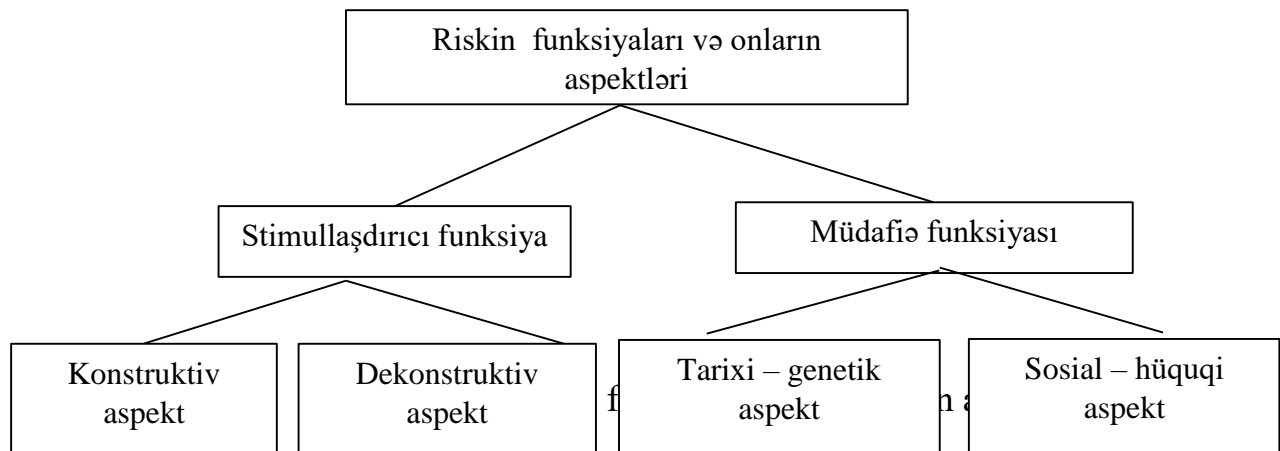
Risk innovativ ideyaların və eksperimentlərin istehsala tətbiqini təmin etməklə texniki tərəqqini sürətləndirir. Eyni zamanda risk hadisələrin obyektiv inkişaf qanunauyğunluqlarını tam şəkildə uçota almadığına görə alternativlərin seçilməsində avanturizmə və sosial tərəqqinin zəifləməsinə səbəb olur. Bu da onun ziddiyyətliliyini təsdiq edir.

Alternativlilik qərarların bir neçə variantlarının və onlar arasında seçim imkanlarının olmasıdır. Əgər müəyyən fəaliyyət sferasında alternativ qərarlar və seçim yoxdursa, orada riskli vəziyyətin, ümumiyyətlə riskin olmaması barədə mühakimə yürütmək olar. Alternativlər arasında seçim konkret risk vəziyyətindən asılı olaraq müxtəlif üsullarla aparılır. Sadə vəziyyətlərdə seçim retrospektiv təcrübəyə əsasən, mürəkkəb vəziyyətlərdə isə xüsusi metodların tətbiqi ilə aparılır.

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, risk birbaşa qeyri-müəyyənliklə bağlıdır. Bu baxımdan risklərin qiymətləndirilməsini və idarə olunmasını qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması üsullarından biri kimi qəbul edirlər.

Risk şəraitində biznesin təşkili və idarə olunması üzrə qərarların qəbulu strategiyasına görə gəlirlilik və risk eyni istiqamətdə dəyişir: gəlirlilik nə qədər yüksəkdirsə, onu təmin edən əməliyyat riskləri də bir o qədər yüksəkdir. Ona görə də maliyyə əməliyyatının aparılması qərarlarının qəbulu zamanı yarana biləcək bütün risklər və onların nəticələri nəzərə alınmalıdır. Bununla yanaşı risklərin idarə olunması məqsədlərinə nail olunması strategiyası seçilməlidir. Həmin məqsədlər əməliyyat risklərinin azaldılmasından, risk dərəcəsi ilə əməliyyatların həyata keçirilməsi nəticələri arasında nisbətlərin optimallaşdırılmasından və daha yüksək

gəlir norması tələbi ilə əməliyyat risklərinin dərəcələrinin balanslaşdırılmasından ibarət ola bilər.

Şəkil 12. Risklərin funksiyaları.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.193.

Stimullaşdırıcı funksiyanın konstruktiv aspekti iqtisadi məsələlərin həllində riskin özünəməxsus katalizator rolunu oynaması, dekonstruktiv aspekti isə qərarların qəbulunda və reallaşdırılmasında avantürizmə yol verilməsi ilə əlaqədardır.

Müdafiə funksiyasının genetik aspekti insanların daim mümkün əlverişsiz nəticələrdən müdafiə üsullarının və vasitələrinin axtarışında olmasını ifadə edir. Sosial-hüquqi aspekt isə müvafiq qanunavericilik aktlarına risk kateqoriyasının daxil edilməsinin zəruriliyi ilə bağlıdır.

Riskin iqtisadi məzmunun daha dərindən araşdırılması üçün onun yaranması mənbələri də öyrənilməlidir. Həmin mənbələrə adətən aşağıdakılar aid edilir:

1. Təbii hadisələr və təbii fəlakətlər (daşqın, qasırğa, sürüşmə, zəlzələ, şaxta, quraqlıq və s.). Bu hadisələr investorların fəaliyyətinə mənfi təsir göstərməklə planlaşdırılmayan xərclər yaradırlar.

2. Təsadüfilik. Sosial-iqtisadi və texnoloji proseslər eyni şəraitdə və vəziyyətdə baş vermir. Bu da həmin proseslərdə təsadüfilik elementinin mövcudluğunu və həmçinin qəbul edilən qərarların nəticələrinin əvvəlcədən müəyyən olunmasının qeyri-mümkünlüyünü təsdiq edir.

3. Mübahisəli ideyalar, ziddiyyətlər və maraqların toqquşması. Burada daha çox müharibələr, daxili münaqişələr, rəqabət və adi maraqların toqquşması nəzərdə tutulur. Onların baş verməsi zamanı investorlar xarici ticarət əməliyyatlarının dayandırılması, məhsulların və müəssisələrin müsadirə edilməsi, xarici sərmayələrə məhdudiyyətlərin qoyulması, eləcə də ölkə xaricində yerləşdirilən aktivlərin və gəlirlərin “dondurulması” (zorla alınması) və s. hallarla qarşılaşa bilərlər.

Qeyri-müəyyənlik qəbul olunan qərarlar haqqında natamam və qeyri-dəqiq informasiyadan yaranan təsəvvürlərdir. İqtisadi proseslərə xas olan qeyri-müəyyənlik elementləri birtərəfli çıxışı (həlli) olmayan vəziyyətin yaranmasına səbəb olur. Yaranması ehtimalının kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsi imkanı məhdud olan vəziyyət risk vəziyyəti kimi qəbul edilir.

Qeyri-müəyyənliyin daxili (endogen) və xarici (ekzogen) amilləri vardır. Endogen amillər bilavasitə müəssisənin fəaliyyətindən asılıdır və onlara məhsul buraxılışı həcmi, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin, istehsalın rentabelliyyətinin, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi imkanlarının dəyişməsi aid edilir. Sadalanan amillər istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində bir sıra risklər yaradırlar.

Qeyri-müəyyənliyin ekzogen amillərinə siyasi qeyri – sabitlik, sosial-iqtisadi gərginlik, milli və etnik münaqişələr, maliyyə bazarının qeyri-dayanıqlığı, inflyasiya, investisiyalara olan tələbatın və istehlak tələbinin dəyişməsi aid edilir.

Qeyri-müəyyənliyin yaranması və riskin baş verməsi səbəbləri müəyyən edildikdən sonra onların təhlili, qiymətləndirilməsi və aşağı salınması metodları müəyyən edilməlidir.

İqtisadi idarəetmə təcrübəsində risklərin azaldılmasının aşağıdakı metodlarından daha çox istifadə olunur:

1. Sistemli risklərin seçilməsi.
2. Riskin layihə iştirakçıları arasında bölünməsi.
3. Sığortalanmaq və özünüsığortalama.
4. Dürüst və tam informasiyanın əldə edilməsi.
5. Kapitalın məhdudlaşdırılması.

6. Ehtiyat vəsaitlərin toplanılması.

Sistemsiz risklər müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı olduğundan müəssisə aparılan təhlilin nəticələrinə istinadən onların ən əlverişlisini seçmək barədə qərar qəbul edir. Bu zaman nəticələri bir-birindən asılı olmayan fəaliyyət istiqamətləri arasında müəssisənin gücünün bölüşdürülməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Sistemsiz risklərin seçilməsi müəssisənin fəaliyyətinin genişləndirilməsini, yeni məhsul(xidmət) növlərinin istehsalının mənimsənilməsinə yönəldilir. Bu da prinsip etibarilə, müəssisənin qarşılaya biləcəyi risklərin yaranmasına imkan verilə bilməsi deməkdir.

Riskin layihə iştirakçıları arasında bölünməsi metoduna görə risk onun öhdəsindən gələ biləcək iştirakçıya ötürülməlidir, çünki layihə iştirakçıları vahid komandanın üzvləri kimi, maksimum gəlir əldə etməyə çalışırlar.

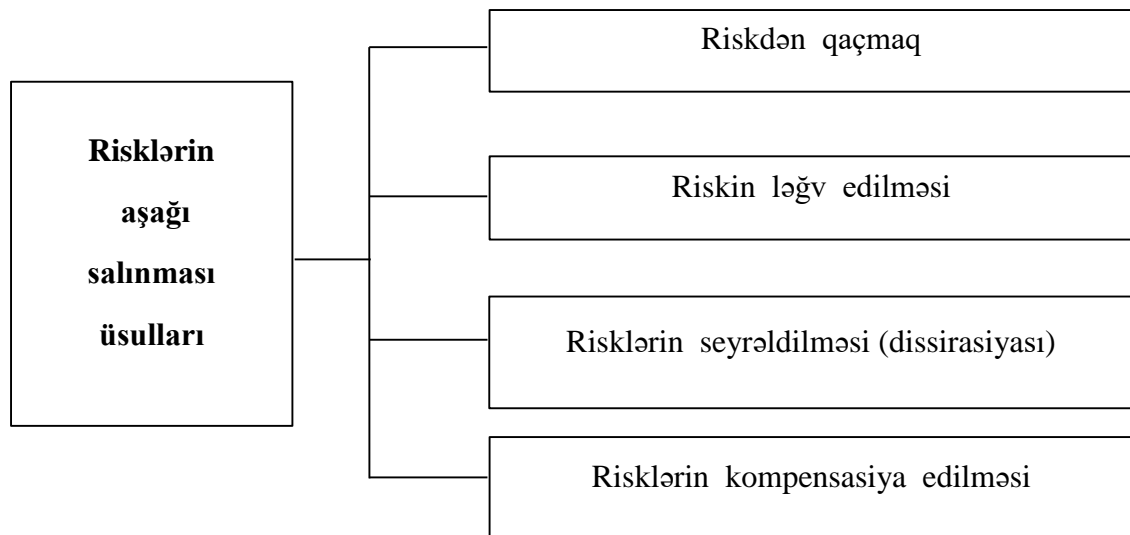
Sığortalanmaq və özünüsığortalama metoduna görə müəssisə sığorta şirkətinə müraciət edə və özünü sığortalaya bilər.

Dürüst və tam informasiyanın əldə edilməsi metodu gizli və açıq dərc edilən mənbələrdən əldə olunan istənilən informasiyanın müasir iqtisadi münasibətlər sistemində dəyəərə malik olmasını ehtiva edir.

Kapitalın məhdudlaşdırılması metodu banklar tərəfindən dəqiqləşdirilmiş hesabatlar aparıldıqdan sonra digər müəssisələrə tətbiq olunur.

Ehtiyat vəsaitlərin toplanılması metodunun tətbiqi zamanı müəssisə layihənin dəyərini əvvəlcədən məqsədli şəkildə 7-12 faiz artırır. Risk hadisəsi baş verərkən yaranan zərər və ya itkilər ehtiyat vəsaitlər hesabına kompensasiya olunur. Əgər risk hadisəsi baş verməzsə, ehtiyat vəsaitlər müəssisənin gəliri olaraq qalır.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələr xarakteri, təsir istiqamətləri və dərəcələri üzrə fərqlənən risklərlə üzləşirlər. Bu da risklərin təhlili və aşağı salınması üsullarının da fərqliliyini şərtləndirir.

Şəkil 13. Risklərin aşağı salınması üsulları.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.197.

“Riskdən qaçmaq” üsulunun tətbiqi zamanı etibarsız tərəfdaşlardan imtina olunması, təsərrüfat risklərindən sığoortalanma, riskli layihələrdən kənarlaşmaq və təminat axtarışı tədbirlərinin həyata keçirilməsinə üstünlük verilir:

“Riskin ləğv edilməsi” üsulundan istifadə vençur müəssisələrin yaradılması və riskli layihələrin reallaşdırılması üçün xüsusi bölmələrin yaradılmasını nəzərdə tutur.

“Risklərin seyrəldilməsi (dissipasiyası)” üsulu öz növbəsində fəaliyyət sahələrinin genişləndirilməsi, məsuliyyətin istehsal bölmələri arasında bölüşdürülməsi, ticarət mərkəzlərinin sayının artırılması, investisiyanın şaxələndirilməsi və risklərin vaxta görə paylanması hətə həyata keçirilməsini ön plana çəkir.

“Risklərin kompensasiya edilməsi” üsulu sosial-iqtisadi mühitin və hüquqi bazanın monitorinqini, strateji planlaşdırmanın aparılmasını, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini, ehtiyat mənbələrin yaradılmasını və məqsədyönlü marketing planının işlənilməsini əhatə edir.

Risklərin səmərəli idarə edilməsi üçün onların azaldılması meodları və üsullarının tətbiqi ilə bərabər aşağıdakı qaydalara da əməl olunmalıdır:

1. risk sərəncamda olan kapitəla uyğun olmalıdır;

2. riskin nəticələri barədə əvvəcdən düşünmək lazımdır;
3. azdan ötrü çox ilə risk etmək olmaz;
4. istənilən məsələnin alternativ həlli yolu da ola bilər;

Bu qaydalara uyğun olaraq, risklər üzrə maksimum zərər hesablanılmalı, alınan kəmiyyət müəssisənin maliyyə imkanları və kapital qouyluşu ilə müqayisə edilməlidir.

İnvestisiya layihələri üçün səciyyəvi olan risklərin qiymətləndirilməsinə keyfiyyət və kəmiyyət yanaşmaları vardır. Keyfiyyət yanaşması risklərin müəyyən əlamətlər üzrə təsnifləşdirilməsini, onların mümkün neqativ nəticələrinin müəyyən edilməsini, risklərin mənbələrinin aşkar olunmasını, eləcə də itkilərin minimumlaşdırılması tədbirlərini əhatə edir. Bu yanaşma metodiki baxımdan sadə görünə bilər, lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, analitiklər aşkar olunmuş risklərin neqativ nəticələrini kəmiyyətcə qiymətləndirməlidirlər və bundan sonra sabitləşdirmə tədbirləri işlənilib hazırlanmalıdır. Proseslərin gedişi ardıcılıqla layihə risklərinin qiymətləndirilməsinə kəmiyyət yanaşmasının əsas vəzifələrini də müəyyən edir. Həmin vəzifələrə aşağıdakıları aid etmək olar:

- investisiya layihəsi ilə bağlı olan mümkün risklərin aşkar olunması və eyniləşdirilməsi (bəzi mənbələrdə identifikasiya kimi də qeyd olunur);
- aşkarlanmış risk növünün yaranması səbəblərinin və onun səviyyəsinə təsir göstərən amillərin müəyyən olunması;
- aşkar olunmuş risklərlə bağlı risk hadisələrinin baş verməsi (xəyali olaraq) nəticələrinin təsviri və qiymətləndirilməsi;
- risklərin nəticələrinin kompensasiya olunması və ya itkilərin ödənilməsi üzrə səmərəli tədbirlər planının işlənilməsi.

Buradan məlum olur ki, keyfiyyət yanaşmasının nəticələri kəmiyyət yanaşması üçün zəruri-lik informasiyadır.

Risklərin səviyyəsinə təsir göstərən amilləri bir qayda olaraq, obyektiv və subyektiv amillərə ayırırlar. Obyektiv amillər adından göründüyü kimi, bilavasitə layihədən (müəssisədən) asılı deyil və əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ inflyasiyanın baş verməsi və ya sürətlənməsi;

- ❖ rəqabət mühitinin dəyişməsi;
- ❖ siyasi və iqtisadi böhranlar;
- ❖ ekoloji vəziyyətin dəyişməsi;
- ❖ vergi qanunvericiliyində aparılan dəyişikliklər və s.

Subyektiv risk amilləri bilavasitə layihə(firma) ilə əlaqədar olduğundan, onlara istehsal potensialının dəyişməsini, texniki təchizat səviyyəsini, əmək məhsuldarlığının səviyyəsini, maliyyə siyasətini və s. aid etmək olar.

Risqlərin istənilən növü bir çox amillərin təsiri ilə yaranır. Ona görə də riskin təbiətini dərk etmədən həmin amillərin aşkar olunması, təhlili və qiymətləndirilməsi mümkün olmur. Bundan əlavə layihənin yaxud konkret biznesin riskliliyinin qiymətləndirilməsi metodlarını üçün konkret amilin təsir gücü müəyyən edilməlidir.

Qərb təcrübəsində keyfiyyət yanaşmasının əsas alətləri kimi, SWOT, PEST və GETS təhlil modellərindən geniş istifadə olunur. Özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, layihə və biznes risklərinin azaldılması tədbirlərin işlənilməsində onları uğurla tətbiq etmək olar.

SWOT təhlilin tətbiqi dəyərin formalaşması amillərinin aşkar olunmasına, dəyərin yüksəldilməsi strategiyasının işlənilməsinə və həyata keçirilməsinə, ümumiyyətlə, müəssisənin dəyərinin səmərəli idarə olunmasına zəmin yaradır. SWOT təhlil matrisinin strukturu aşağıdakı kimidir:

Daxili amillər	Güclü tərəflər	Zəif tərəflər
	S (strangths)	W (weaks)
Xarici amillər	Imkanlar	Təhdidlər
	O(oppurtunities)	T (threats)

Şəkil 14. SWOT təhlili matrisi.

Mənbə: В.Е.Есипов, Г.А.Маховикова и др. Коммерческая оценка инвестиций. Кнорус, Москва, 2012, с.322.

SWOT təhlil matrisinin hər bir hissəsində aidiyyət amillər təsür gücünə və ya istiqamətinə görə nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə, ilk növbədə, analitiklər tərəfindən ən güclü yaxud ən zəif hesab edilən tərəflər göstərilir. Bəzən aparıcı şirkətlər özlərinin əsas rəqiblərini bu təhlil metodu ilə qiymətləndirirlər.

SWOT təhlil metodunun düzgün tətbiqi xarici və işgüzar mühit barədə təsəvvür yaradır. Onun daxili və xarici amillər üzrə aparılmasına baxmayaraq, qiymətləndirilə bilən və müəssisənin dəyərinə təsir göstərən makroiqtisadi amillərə üstünlük verilir.

PEST təhlil siyasi (*political*), iqtisadi (*economic*), sosial (*social*) və texniki (*technical*) amillərin təhlilini əhatə edir.

Müəssisənin fəaliyyəti nəticələrinə və inkişaf perspektivlərinə siyasi arenada baş verən hadisələr əhəmiyyətli təsir göstərir. Siyasi mühit müxtəlif təşkilatların və şəxslərin cəmiyyət miqyasında fəaliyyəti müstəqilliyini məhdudlaşdıran hüquqi tənzimləmə amillərindən ibarətdir. Müəssisə mövcud qanunvericilik çərçivəsində iqtisadi fəaliyyət göstərir və ənənəvi olaraq, müdafiə və ictimai xidmət (nəqliyyat, aviasiya, təhsil, energetika və s) sahələrində dövlətin ümumi maraqlar naminə fəaliyyəti və tənzimləmə mexanizmi daha güclü olur. İqtisadi amillər arasında əhalinin alıcılıq qabiliyyəti xüsusi yer tutur. Ona görə ki, tədiyyə qabiliyyətli tələbin həcmi əhalinin cari gəlirlərindən və yığımlarından, qiymətlərin səviyyəsindən, borcların ümumi məbləğindən və kreditlərin əlçatanlığından asılıdır. Gəlirlərin və xərclərin dəyişməsi meyilləri biznesin (müəssisənin) dəyərinə təsir dərəcəsini artırır. Bu vəziyyət daha çox istehsal etdikləri məhsullara (xidmətlərə) olan tələbin qiymət və gəlirlərə görə elastikliyinə yüksək olduğu şirkətlər üçün səciyyəvidir.

Sosial amillər qrupuna əsasən ölkədə demoqrafik vəziyyətin dəyişməsini xarakterizə edən aşağıdakı amillər aid edilə bilər:

- a. Əhalinin demoqrafik artım tempi. Bu amil işgüzar aləm üçün daha əhəmiyyətlidir, çünki əhalinin sayının artması tələbatın və ardıcıl olaraq, biznes gəlirlərin artımını şərtləndirir;

- b.** Qocalma – cəmiyyət üzvlərinin yaş qrupları üzrə strukturunun dəyişməsinə xarakterizə edir;
- c.** Miqrasiya – əhalinin yüksək gəlirli iş yerləri, qabaqcıl təhsil, mədəniyyət və səhiyyə mərkəzləri olan iri şəhərlərə axınını (urbanizasiyanı) gücləndirir;
- d.** Təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi – yüksək ixtisaslı və savadlı insanların keyfiyyətli məhsullara və istirahət müəssisələrinə olan tələbi daha çoxdur.

Texniki amillər əsasən elmi – texniki tərəqqinin son nailiyyətlərindən praktiki istifadə ilə bağlı olan amillərdir. Hazırkı dövrdə istehsal ekologiyası ilə bağlı tələblər müəssisənin fəaliyyətində yeniliklərin edilməsi zərurətini yarada bilər. Bu da öz növbəsində elmi araşdırmalara investisiya qoyuluşunun artırılmasını tələb edir.

GETS (*government, economy, technology, society*) modeli biznesin bazar potensialını və likvidliyini azaldan amilləri aşkara çıxarır. Bu zaman başlıca təhlil obyektləri əsasən sisteməlik yaxud idarə olunmayan risklərdir.

Risqlərin keyfiyyət təhlilinin göstərilən metodlarının nəticələri risklərin azaldılması tədbirlərinin işlənməsində və həyata keçirilməsində uğurla istifadə oluna bilər. Müvafiq tədbirlərin işlənməsi zamanı əlavə informasiyanın əldə olunmasına ehtiyac yarana bilər. Əlavə informasiyanı əsasən elmi–tədqiqat müəssisələrindən, layihə təşkilatlarından və konsalting firmalarından almaq olar. Burada məqsəd səmərəsiz qərarların qəbul edilməsi ehtimalının azaldılması məqsədilə layihənin bəzi parametrlərinin dəqiqləşdirilməsi və ilkin informasiyanın etibarlılığının yüksəldilməsidir.

Zərərsizliyin təhlili analitik yanaşma olaraq, məhsulların istehsal xərcləri, gəlirlər və qiymət səviyyəsi arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsinə xidmət edir. Zərərsizlik nöqtəsi (ZN) istehsal(satış) həcmnin layihənin zərərsiz olduğu minimum səviyyəsini müəyyən edir. O, nə qədər aşağı olarsa, layihənin səmərəliliyi bir o qədər yüksək olar.

ZN = məcmu sabit xərclər : (məhsul vahidinin qiyməti – məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər)

Zərərsizlik nöqtəsinin analitik üsulla müəyyən edilməsi zamanı aşağıdakı bəzi fərziyyələr və ehtimalar qəbul edilir:

- ✓ İstehsal və satış həcmi uyğundur;
- ✓ Gəlir məbləği satış həcminə mütənasib olaraq dəyişir;
- ✓ Satışdankənar əməliyyatlardan alınan gəlirlər və xərclər satış həcmindən asılı deyil;
- ✓ Tam istehsal xərcləri sabit və dəyişən xərclərə bölünə bilər.

Satış həcmində zərərsizlik nöqtəsinin müəyyən edilməsinə fərqli yanaşmalar da ola bilər. Yuxarıda göstərilən hesablama düsturu birməhsullu layihələr üçün etibarlıdır. Lakin bütün layihələrin birməhsullu olmasını söyləmək olmaz. Elə layihələr vardır ki, qiymət səviyyələrinə və dəyişən xərclərin kəmiyyətinə görə bir-birindən fərqlənən bir neçə məhsul növünün buraxılışını təmin edirlər. Belə layihələr üzrə zərərsizlik nöqtəsi məhsul növünün ümumi satış həcmindəki payı əsasında və aşağıdakı mərhələlərdə müəyyən edilir:

1. Məcmu gəlir və məhsul növünün satış həcmində payı müəyyən edilir;
2. Satış həcmində ümumi mənfəət səviyyəsi və bütün məhsullar üzrə ümumi zərərsizlik nöqtəsi hesablanır.

Bu göstəricilər məhsul növləri arasında onların satış həcmindəki payına mütənasib olaraq bölüşdürülür. Məhsulun bütün növləri üçün dəyər ifadəsində ümumi zərərsizlik nöqtəsi aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$\text{ZN} = \text{sabit xərclər} / \text{satış həcmində ümumi mənfəətin payı}$$

Risqlərin təsirinə layihənin dayanıqlığını müəyyən etmək üçün təhlükəsizlik diapazonu (TD) hesablanır. O, layihənin zərərsizlik nöqtəsindəki istehsal həcmi bütövlükdə layihə (hesablama addımı) üzrə istehsal həcminə nisbətidir.

$$\text{TD} = (\text{proqnozlaşdırılan(faktiki) istehsal həcmi} - \text{zərərsizlik nöqtəsində istehsal həcmi}) / (\text{proqnozlaşdırılan(faktiki) istehsal həcmi})$$

Təhlükəsizlik diapazonunun yüksək olması risk şəraitində layihənin səmərəliliyini artırır. Onun 25–30 faizdən yüksək olması zamanı layihənin risklərin təsirinə dayanıqlığı yüksəlir.

Özünüyoxlama sualları

1. Risk yaranması səbəbləri və əsas əlamətləri hansılardır?
2. Risk və qeyri müəyyənliyin qarşılıqlı əlaqəsini şərh edin.
3. Risklərin azaldılması metodlarını və üsullarını şərh edin.
4. SWOT təhlilin aparılması sxemini şərh edin.
5. PEST təhlilin əhatə etdiyi amilləri səciyyələndirin.
6. GETS modelinin təhlil obyektlərini səciyyələndirin.
7. Zərərsizlik nöqtəsi və onun müəyyən olunması zamanı nəzərə alınan ehtimal və fərziyyələri şərh edin.
8. Təhlükəsizlik diapozonu necə hesablanır və onun kəmiyyəti nəyi ifadə edir?

XIII MÖVZU. Real investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Mövzunun tədrisinin aşağıdakı sualların ardıcıl öyrənilməsi əsasında qurulması məqsəda uyğundur:

13.1. Real investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsipləri.

13.2. Real investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri.

13.3. Real investisiya portfelinin formalaşması və qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri.

Investisiya qərarlarının qəbulu prosesində səmərəlilik göstəricilərinin qiymətləndirilməsi əsas mərhələlərdən biridir. Ona görə ki, investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin obyektivliyi onun aparılmasında müasir metodlardan istifadə ilə təmin edilir. Bu istiqamətdə istifadə olunan metodları yerli və xarici təcrübədən irəli gələn metodlara ayırmaq olar. Hazırda yerli təcrübədə kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində tətbiq olunan metodlar təkmil hesab edilmir. Ona görə ki, bu məqsədlə müəyyən olunan gəlir norması və ödəmə müddəti göstəriciləri real investisiyaların səmərəliliyinin obyektiv qiymətləndirilməsində bəzi təhriflərə yol verilməsini şərtləndirir. Bu, ondan irəli gəlir ki, hesablamalarda vaxt amili nəzərə alınmır, beləliklə də mənfəətin və investisiya qoyuluşlarının

məbləği cari dəyərə gətirilmir. Bundan əlavə yekunda bir-birinə uyğunluğu olmayan mənfəətin gələcək dəyəri və investisiyaların cari dəyəri göstəriciləri müqayisə olunur.

Daxili təcrübəyə görə investisiyalaşdırılan kapitalın qaytarılması göstəricisi yalnız mənfəətdir. Əslində investisiya pul axınları (xalis mənfəətlə amortizasiya ayırmalarının cəmi) şəklində qaytarılır. Amortizasiya ayırmaları məhsulun maya dəyərinə daxil edilir, müəssisənin sərəncamında qalır və əsas fondların bərpasına istifadə olunur. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, investisiyanın səmərəliliyinin yalnız mənfəət əsasında qiymətləndirilməsi gəlir normasını azaldır və ödəmə müddətini artırır. Səmərəlilik hesablamalarında mənfəətin və investisiyanın həcmi barədə ilkin informasiyadan istifadə olunmaqla investisiya layihələrinin riskliliyinin və likvidliyinin uçota alınmaması daxili təcrübənin çatışmazlığı kimi göstərilə bilər.

Xarici təcrübədə real investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində bir sıra baza metodiki prinsiplərdən istifadə olunur. Bu prinsiplərdən birincisinə görə investisiya layihəsinin istismarı prosesində yaranan pul axınları göstəricisi xalis mənfəətin və amortizasiya ayırmalarının məbləği kimi qiymətləndirilməlidir. Bu halda həmin göstərici investisiya layihəsinin reallaşdırılması illəri üzrə differensial şəkildə yaxud orta illik kəmiyyət kimi müəyyən edilə bilər.

İkinci prinsip ilkin investisiyaların və həm də pul axınının cari dəyərinin müəyyən edilməsidir. Bəzən investisiyalaşdırılan kapitalın cari dəyərinin hesablanılmasının zəruri olmaması barədə fikirlər söylənilir. Buna əsas verən argument kimi, investisiyalaşdırılan vəsaitlərin ilk baxışdan cari dəyərdə ifadə olunmuş kimi qəbul edilməsi göstərilir. Real təcrübədə investisiyalaşdırma prosesinin əksər hallarda birdəfəlik deyil, investisiya layihəsinin biznes-planında nəzərdə tutulan mərhələlər üzrə həyata keçirilməsi bu müddəanı təkrar edir. Əslində birinci mərhələ istisna olmaqla bütün növbəti mərhələlərdə investisiyalaşdırılan vəsaitlər cari dəyərə gətirilməlidir.

Üçüncü prinsipə görə müxtəlif investisiya layihələri üzrə pul axınları differensiallaşdırılmış faiz dərəcəsinə (diskont dərəcəsinə) görə

diskontlaşdırılmalıdır. Məlum olduğu kimi, investisiya gəlirləri (pul axınları) aşağıdakı dörd amil əsasında formalaşır:

- ✓ orta real depozit dərəcəsi;
- ✓ inflyasiya;
- ✓ risklərə görə mükafat;
- ✓ aşağı likvidliyə görə mükafat.

Sadalanən amillərə diqqət yetirməklə deyə bilərik ki, risk səviyyələrinə görə fərqlənən investisiya layihələri müxtəlif faiz dərəcələri üzrə diskontlaşdırmanın tətbiqi ilə müqayisə oluna bilərlər. Bu halda daha yüksək risk səviyyəli layihədə daha yüksək faiz dərəcəsiindən istifadə olunmalıdır. Fərqli investisiyalaşdırma dövrünə (likvidliyə) malik olan layihələr müqayisə edilərkən daha uzunmüddətli reallaşdırma dövrünə malik layihələrdə daha yüksək faiz dərəcəsi tətbiq edilir.

Real investisiyaların qiymətləndirilməsinin göstərilən prinsiplərinin uçuotu ilə onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikasına əsasən aşağıdakı dörd göstərici hesablanır:

- ❖ Xalis gətirilmiş gəlir;
- ❖ Ödəmə müddəti;
- ❖ Gəlirlilik indeksi
- ❖ Daxili gəlir norması.

İndi isə hər bir göstəricinin mahiyyətini və hesablanması qaydasını nəzərdən keçirək. Xalis gətirilmiş gəlir (XGG) mahiyyət etibarilə investisiyalaşdırmanın nəticələrinin ümumiləşdirilmiş göstəricisi yaxud onun mütləq ifadədə yekun effektidir.

Xalis gətirilmiş gəlir kəmiyyət baxımından investisiya layihəsinin istismarı dövründə əldə olunan pul axınlarının diskontlaşdırılmış cari dəyəri ilə onun reallaşdırılmasına yönəldilən investisiyaların məbləği arasındakı fərqdır. Müvafiq hesablama prosesi aşağıdakı düsturla aparılır:

$$XGG = PA - İV$$

burada, PA – investisiya layihəsinin istismarı dövründə yaranan pul axınının cari dəyəridir. Qeyd etmək lazımdır ki, obyektin yenidən investisiyalaşdırılması

mərhələsinin başlanılmasına qədər olan tam istismar müddətini müəyyən etmək çətindirsə, onda o, 5 ilə bərabər qəbul edilir. Bu da avadanlığın amortizasiyasının orta müddətidir.

IV – investisiya layihəsinin reallaşdırılmasına yönəldilən investisiyalaşdırılan vəsaitlərin cari dəyəridir. Onun hesablanması zamanı risk və likvidlik səviyyəsi üzrə differensiallaşdırılan diskont dərəcəsindən istifadə olunur.

Mövzunun öyrənilməsi gedişində real investisiyaların səmərəliliyi göstəricilərinin şərti nümunə əsasında hesablanması qaydası şərh edilməlidir. Bu məqsədlə iki alternativ layihənin biznes-planının nəzərdən keçirilməsi tövsiyyə olunur. Aşağıdakı cədvəllərdəki göstəricilərə uyğun kəmiyyət verməklə hesablama aparmaq olar.

Alternativ investisiya layihələrinin biznes-plan göstəriciləri

Göstəricilər	İnvestisiya layihələri	
	A	B
İnvestisiyalaşdırılan vəsaitlərin həcmi, manat	R₁	R₂
İnvestisiya layihəsinin reallaşdırılması müddəti, il	x	x
Məcmu pul axınının məbləği, manat	x	x
I il	x	x
II il	x	x
III il	-	x
IV il	-	x

Verilən məlumatlar əsasında diskontlaşdırma aparmaq üçün layihələr üzrə faiz dərəcələri seçilməli və ya müəyyən olunmalıdır. Sadəcə ona diqqət yetirmək lazımdır ki, layihə üzrə faiz dərəcəsinin yüksək olması onun reallaşdırılması müddətinin çox olması ilə əlaqələndirilir. Bundan sonra müvafiq hesablamalar aparmaq və onların nəticələrini aşağıdakı cədvəl formasında ümumiləşdirmək olar:

İnvestisiya layihələrinin pul axınlarının cari dəyərinin hesablanması nəticələri

	İnvestisiya layihələri					
	A			B		
	Gələcək dəyər, manat	Diskont vuruğu, x	Cari dəyər, manat	Gələcək dəyər, manat	Diskont vuruğu, x	Cari dəyər, manat
	a	b	a * b	a	b	a * b
I il	x	x	x	x	x	x
II il	x	x	x	x	x	x
III il	-	-	-	x	x	x
IV il	-	-	-	x	x	x
Cəmi	x	-	CD₁	x	-	CD₂

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, diskont vuruğunu tapmaq üçün vahid özü ilə faiz dərəcəsinin cəminə (məxrəcdə və ya bölənin qüvvət üstündə ilin sıra sayı göstərilməklə) bölünməlidir. Məsələn, əgər faiz dərəcəsi 12%-ə bərabər qəbul edilərsə, onda diskont vuruğu $1 : (1 + 0,12) = 0,8928$ -ə bərabər olacaqdır. Qeyd olunduğu kimi, əgər ikinci il üzrə pul axınları diskontlaşdırılırsa, diskont vuruğu $1 : (1 + 0,12)^2$ kimi hesablanılmalıdır.

Cədvəl üzrə hesablamalar başa çatdıqdan sonra layihələr üzrə xalis gətirilmiş gəlir müəyyən edilir. Beləliklə, həmin göstərici A layihəsi üzrə $(CD_1 - R_1)$ -ə, B layihəsi üzrə isə $(CD_2 - R_2)$ -yə bərabər olacaqdır.

Müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilən investisiya layihələrinin hansının xalis gətirilmiş gəliri daha yüksəkdirsə, o, daha səmərəli hesab olunacaqdır. Burada layihəyə investisiyalaşdırılan vəsaitlərin məbləği deyil, onların gələcək pul axını qismində səmərəliliyi əsas götürülür.

Xalis gətirilmiş gəlir göstəricisindən yalnız alternativ investisiya layihələrinin müqayisəli qiymətləndirilməsində deyil, eləcə də onların reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğu meyarı kimi istifadə oluna bilər. Onun kəmiyyəti mənfi və ya sıfıra bərabər olarsa, nəzərdə tutulan layihədən imtina edilməlidir. Ona görə ki, bu

halda investor kapital qoyuluşuna görə əlavə gəlir əldə etməyəcəkdir. Əksinə, xalis gətirilmiş gəlirin müsbət kəmiyyəti investorun kapitalının artımı imkanlarının olmasını təsdiq edir.

Pul axınlarının diskontlaşdırılmasının aparılması üçün seçilmiş faiz dərəcəsinin (diskont dərəcəsinin) bütün dövr ərzində sabit qəbul edilməsi xalis gətirilmiş gəlir göstəricinin başlıca çatışmazlığı hesab olunur. Reallıqda isə bu dərəcə iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə uyğun olaraq dəyişə bilər. Bu çatışmazlığına baxmayaraq, xalis gətirilmiş gəlir göstəricisi investisiyanın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində daha etibarlı göstəricilərdən biri hesab edilir.

Gəlirlilik indeksi (GI) metodiki cəhətdən “kapital qoyuluşlarının səmərəliliyi əmsali” göstəricisinə oxşardır, lakin onlar bir-birindən iqtisadi məzmununa görə tamamilə fərqli göstəricilərdir. Beləki, xalis mənfəət deyil, pul axını investisiya gəlirləri kimi qəbul edilir. Eyni zamanda investisiyalaşdırmadan gözlənilən gəlirlər (pul axınları) qiymətləndirmə zamanı cari dəyərə gətirilir. Hesablama prosesində aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$GI = \frac{PA}{IV}$$

burada, PA – pul axınlarının cari dəyəri;

IV – investisiya layihəsinin reallaşdırılmasına yönəldilən vəsaitlərin kəmiyyətidir.

Gəlirlilik indeksi göstəricisindən də investisiya layihələrinin müqayisəli qiymətləndirilməsində və eləcə də layihənin reallaşdırmaya qəbul edilməsi meyarı kimi istifadə edilə bilər. Əgər o, vahidə bərabər və ya ondan kiçikdirsə, verilən layihədən imtina olunmalıdır. Ona görə ki, belə layihə investor üçün gözlənilən və ya əlavə gəliri təmin etməyəcəkdir. Beləliklə, gəlirlilik indeksi göstəricisi vahiddən yüksək olan investisiya layihələrinin reallaşdırılmasına qərar verilə bilər.

İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri olan “gəlirlilik indeksi” və “xalis gətirilmiş gəlir” göstəriciləri arasında düz mütənasib asılılıq mövcuddur: *xalis gətirilmiş gəlirlərin artan zaman gəlirlilik indeksi də yüksəlir və əksinə.*

Bundan əlavə, xalis gətirilmiş gəlirin sıfıra bərabər kəmiyyətində gəlirlilik indeksi həmişə vahidə bərabər olur. Bu da investisiya layihəsinin reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsi üçün onların yalnız birindən istifadə oluna biləcəyini ifadə edir. Layihələrin müqayisəli qiymətləndirməsinin aparılması zamanı isə hər iki göstərici nəzərə alınmalıdır. Ona görə ki, bu, investorlara layihənin səmərəliliyini müxtəlif tərəflərdən qiymətləndirmək imkanları yaradır.

İnvestisiyanın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində geniş tətbiq olunan göstəricilərdən biri də ödəmə müddətidir. Bu göstərici mövcud “kapital qoyuluşlarının ödəmə müddəti” göstəricisindən fərqli olaraq, mənfəətə deyil, investisiyalaşdırılan vəsaitlərin və pul axınlarının məbləğinin cari dəyərində əsaslanır. Onu aşağıdakı düsturla hesablamaq olar:

$$\text{ÖM} = \frac{\text{IV}}{\text{PA}_0}$$

burada, ÖM – investisiya layihəsinə vəsait qoyuluşlarının ödəmə müddəti;

IV - investisiya layihəsinin reallaşdırılmasına yönəldilən vəsaitlərin məbləği;

PA_0 – dövr ərzində pul axınının orta məbləğidir. Bu müddət qısamüddətli qoyuluşlarda bir aya, uzunmüddətli qoyuluşlarda isə bir ilə bərabər qəbul edilir.

“Ödəmə müddəti” göstəricisi barədə qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ondan investisiyaların səmərəliliyi ilə yanaşı likvidlik və investisiya risklərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə istifadə edilə bilər. Layihənin ödəmə müddəti və risk səviyyəsi arasında müəyyən əlaqə vardır. Beləki, layihənin tam ödəmə müddətinə qədər olan reallaşdırma dövrü nə qədər uzun olarsa, onun risklilik səviyyəsi də bir o qədər yüksək olar.

İnvestisiyalaşdırılan vəsaitlərin ödənilməsi müddəti başa çatdıqdan sonra formalaşan pul axınlarının uçota alınmaması ödəmə müddəti göstəricisinin çatışmazlığı sayılır. Beləki, reallaşdırılması müddəti daha çox olan investisiya layihələri ödəmə müddətindən sonra qısamüddətli layihələrə nisbətən daha yüksək məbləğdə xalis gətirilmiş gəlirləri təmin edirlər.

Daxili gəlir norması göstəricisi hesablanması metodologiyası baxımından digər səmərəlilik göstəricilərindən daha mürəkkəb göstəricidir. Bu göstərici

investisiya layihəsinin diskont dərəcəsi ilə ifadə olunan gəlirlilik səviyyəsini ifadə edir. Ardıcıl olaraq, diskont dərəcəsindən istifadə olunmaqla investisiyalaşdırmadan əldə olunan pul axınlarının cari dəyəri layihənin həyata keçirilməsi məqsədilə investisiyalaşdırılan vəsaitlərin cari dəyərinə gətirilir. Daxili gəlir normasını diskontlaşdırma prosesində layihənin xalis gətirilmiş gəlirinin sıfıra bərabər olduğu diskont dərəcəsi kimi də səciyyələndirmək olar.

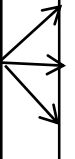
İnvestisiya layihələrinin müqayisəli qiymətləndirilməsi üçün daxili gəlir norması göstəricisindən istifadə daha məqbul variant hesab edilir. Ona görə ki, ondan istifadə müqayisəli qiymətləndirmənin yalnız verilən layihələr çərçivəsində deyil, daha geniş diapazonda aparılmasını şərtləndirə bilər. Beləki, investisiya layihəsinin daxili gəlir norması cari təsərrüfat fəaliyyətində istifadə olunan aktivlərin mənfəətliyi və eləcə də alternativ investisiyalaşdırma (depozit qoyuluşu və s.) üzrə mənfəət norması ilə müqayisə oluna bilər.

Hər bir şirkət öz investisiya risklərinin səviyyəsini nəzərə almaqla həyata keçirdiyi layihələrin daxili gəlir normasını müəyyən edə bilər. Təbii ki, səmərəlilik tələblərinə uyğun olmayan, daxili gəlir norması aşağı olan real investisiya layihələrindən imtina odilməlidir.

Real investisiyaların qiymətləndirilməsinin nəzərdən keçirilən göstəricilərinin sıx qarşılıqlı asılılıqlarını nəzərə alaraq, onlara kompleks şəkildə baxılması tövsiyyə olunur. Belə qiymətləndirmənin nəticələri şirkətin investisiya portfelinin formalaşdırılması üçün əhəmiyyətlidir.

Müasir dövrdə investisiya fəaliyyəti daha çox “portfel nəzəriyyəsi” ilə bağlıdır. Bu nəzəriyyə əksər investorların öz fəaliyyətlərində iki və daha çox investisiyalaşdırma obyektini seçmələrinə əsaslanır. İnvestisiyalaşdırma obyektlərinin düzgün seçimi prinsipcə investisiya portfelinin formalaşdırılması prosesidir.

Müəssisənin investisiya portfeli daha səmərəli və təhlükəsiz investisiya layihələrinin və strategiyasının reallaşdırılmasının təmin olunması məqsədilə formalaşdırılır. Bu prosesdə əsas məqsəd və onun təmin edilməsinin altməqsədləri seçilmiş strategiyaya uyğun olaraq müəyyənləşdirilir.

İnvestisiya portfelinin formalaşdırılması məqsədləri		
Əsas məqsəd		Altməqsədlər
Daha səmərəli və təhlükəsiz investisiyalaşdırma obyektlərinin seçilməsi yolu ilə müəssisənin investisiya strategiyasının reallaşdırılmasının təmin edilməsi		Kapitalın və gəlirlərin yüksək artım tempinin təmin olunması İnvestisiya risklərinin azaldılması İnvestisiya portfelinin qənaətbəxşliklikliyinin təmin olunması

Şəkil 13. Müəssisənin investisiya portfelinin formalaşdırılması məqsədləri.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.214.

Mövzunun öyrənilməso gedəşondə əsas və altməqsədləron təmin olunması ilə bağlı vəzifələr və inların reallaşdırılması nəticələri barədə şərhələr verilməlidir. İnvestisiya portfelinin formalaşdırılması məqsədlərinin müəyyən dərəcədə bir-birinə alternativ ola biləcəyi barədə məlumat verilməlidir.

Nəzərə alınmalıdır ki, kapitalın yüksək artım tempinə investisiya portfelinin cari gəlirliliyinin müəyyən dərəcədə azalması hesabına nail olunur. Bundan əlavə kapitalın və gəlirlərin artımı birbaşa investisiya risklərinin səviyyəsindən asılıdır.

İnvestisiya portfelinin formalaşdırılan zaman hər bir firma investisiyanın səmərəliliyini əks etdirən aşağıdakı göstəricilərin məqbul normativ kəmiyyətlərini müəyyən edə bilər:

- cari gəlirliliyin minimum səviyyəsi;
- investisiya riskinin maksimum səviyyəsi;
- kapital tutumuna görə yüksək likvidliyə malik olan layihələrin payı;
- kapitalın minimum artım tempi.

Müəssisələr investisiya portfellerinin prioritet məqsədləri, onların tərkib elementi olan investisiyalaşdırma obyektlərinin müxtəlifliyi və digər şərtlər nəzərə alınmaqla portfellerin tərkibini müəyyən edirlər. Nəticədə investisiya portfellerinin müəyyən edilən çoxnövliyi əsasında tipləşdirilməsi aparılır.

İnvestisiya portfellərinin tipləşdirilməsi müəssisənin investisiya fəaliyyətinin həcmi və istiqamətləri əsasında aparılır. Konkret olaraq, real investisiya layihələri portfeli istehsal müəssisələri tərəfindən formalaşdırılır.

Öz investisiya strategiyasının reallaşdırılması üçün müəssisələr tərəfindən investisiya portfellərinin müxtəlif əlamətlər üzrə fərqləndirilən tipləri formalaşdırılır. Bu baxımdan növlərinə görə real investisiya layihələri portfeli, qiymətli kağızlar portfeli və sair investisiyalaşdırma obyektləri portfeli təsnifləşdirilir. İnvestisiyalaşdırmanın prioritet istiqamətləri üzrə artım, gəlir və konservativ portfelmmər fərqləndirilir. Nəhayət, investisiyalaşdırmanın nail olunmuş məqsədlərinə görə portfellər balanslaşdırılmış və balanslaşdırılmamış portfellərə ayrılır.

İnvestisiya portfellərinin investisiyalaşdırmanın prioritet məqsədləri üzrə tipləşdirilməsi müəssisənin investisiya strategiyası və onun rəhbərliyinin mentaliteti ilə bağlıdır.

Mövzunun tədrisi gedişində artım və gəlir portfellərinin, eləcə də konservativ portfelin, onların aralıq növlərinin formalaşması xüsusiyyətləri barədə şərhlər verilməlidir. Bundan əlavə onların bəzilərinin aqressiv portfellər adlandırılması məsələsinə aydınlıq gətirilməlidir.

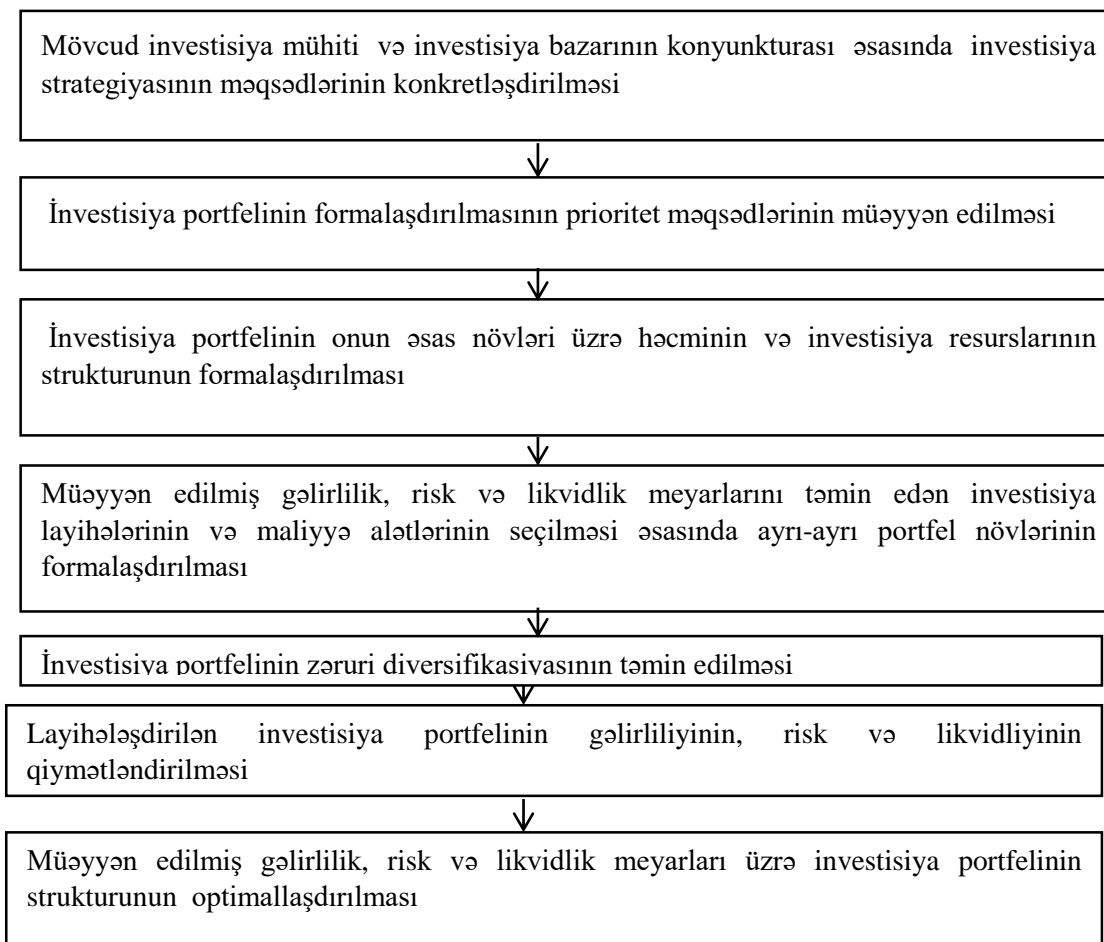
İnvestisiyalaşdırmanın nail olunmuş məqsədlərinə görə investisiya portfellərinin tipləşdirilməsi həmin məqsədlərin reallaşdırılması ilə bağlıdır. Balanslaşdırılmış portfel investisiya layihələrinin və maliyyə alətlərinin seçilməsi ilə seçilmiş məqsədlərin reallaşdırılması, balanslaşdırılmamış portfel isə investisiya layihələrinin və maliyyə alətlərinin onun formalaşdırılması məqsədlərinə uyğun olmaması ilə səciyyələnir.

Təcrübədə müəssisənin investisiya portfelinin formalaşdırılmasının aşağıdakı prinsipləri fərqləndirilir:

- İnvestisiya strategiyasının reallaşdırılmasının təmin olunması;
- Portfelin investisiya resurslarına uyğunluğunun təmin edilməsi prinsipi;
- Gəlirlilik- risk nisbətlərinin optimallaşdırılması prinsipi;
- Portfelin idarə olunanlığının təmin edilməsi prinsipi.

Mövzunun öyrənilməsi zamanı sadalanan prinsiplərin mahiyyəti və onlardan irəli gələn tələblər barədə ətraflı məlumat verilməlidir.

İnvestisiya portfelinin formalaşdırılması prinsipləri nəzərə alınmaqla müəssisənin real investisiya layihələri portfeli müəyyən məntiqi ardıcılıqla və aşağıdakı mərhələlər üzrə formalaşdırılır:

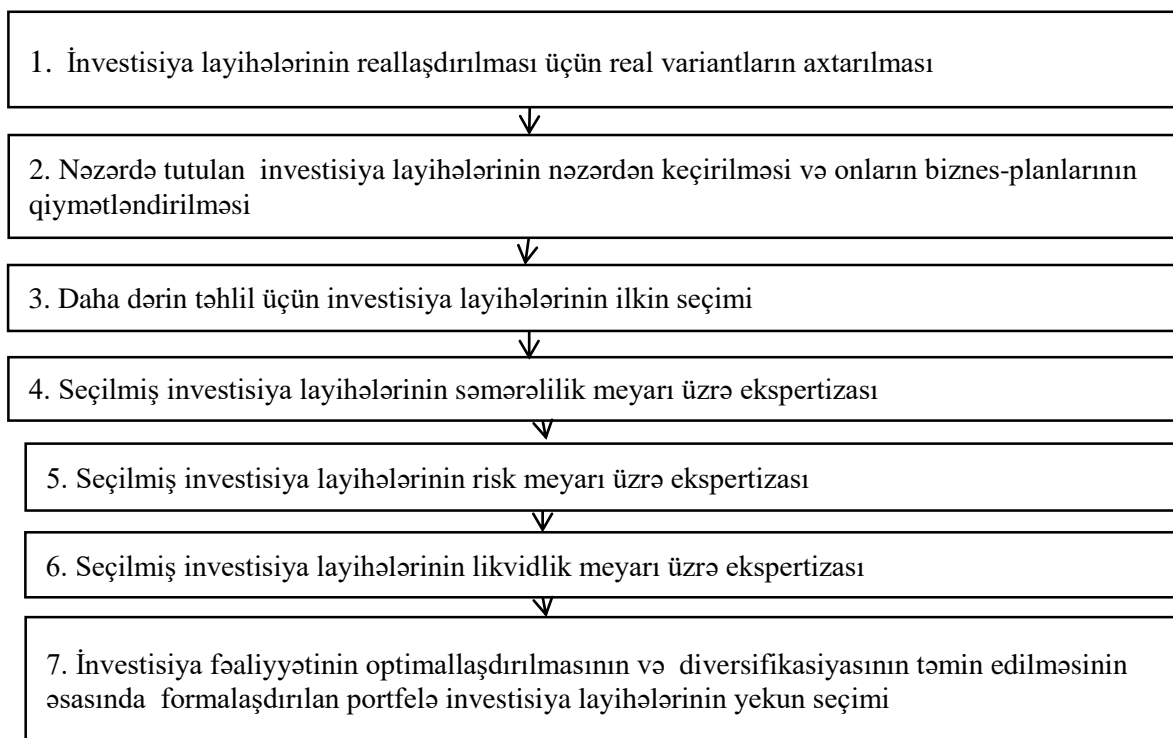
Şəkil 14. Müəssisənin investisiya portfelinin formalaşdırılması mərhələləri.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.219.

Real investisiya layihələri portfeli özünəməxsus xüsusiyyətlərlə digər investisiyalaşdırma alətləri portfelindən fərqlənir. Beləki, investisiya portfelinin digər növləri ilə müqayisədə onların kapital tutumu və likvidliyi daha aşağı, risk səviyyəsi isə reallaşdırmanın uzunmüddətliyi ilə əlaqədar olaraq daha yüksəkdir. Bu da həmin portfellərin idarəetmə baxımından mürəkkəb və əməktutumlu olmasını şərtləndirir.

Real investisiya layihələri müəssisənin investisiya strategiyasının və investisiya portfelinin formalaşdırılması məqsədləri müəyyən edildikdən sonra

formalaşdırılır. Məqsədlər ierarxiyası və investisiya resurslarının həcmi əsasında real investisiya layihələri portfeli aşağıdakı mərhələlərdən ibarət prosesin reallaşdırılması nəticəsində formalaşır:

Şəkil 15. Real investisiya layihələri portfelinin formalaşdırılması mərhələləri.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.220.

Layihələrin reallaşdırılması üzrə real variantların axtarılması sərbəst investisiya resurslarının kəmiyyətindən və investisiya bazarının vəziyyətindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. İnvestisiya fəaliyyəti üçün əlverişsiz olan mühit və amillər yeni investisiya layihələrinin axtarılmasına mane olmamalıdır. Real investisiya layihələrinin yeni variantlarının axtarışının müəssisə tərəfindən səmərəli təşkili onun məqsədyönlü portfel formalaşdırmaq imkanlarını artırır.

İkinci mərhələdə investisiya layihələrinin keyfiyyət parametrlərinin hərtərəfli ekspertizası üçün zəruri baza hazırlanır. Belə bazanın investisiya layihəsinin biznes-planı olması barədə fikirlər söylənilsə də təcrübə göstərir ki, onlar bəzən qiymətləndirmə üçün zəruri informasiya bloklarını tam əks etdirmir. Belə hallarda biznes-planlar onların qəbul edilmiş etalon variantları əlavə olunmaqla müəssisə tərəfindən yenidən işlənilmək (tamamlanmaq) üçün layihənin təşəbbüskarına göndərməlidir.

Mövzunun öyrənilməsi gedişində analoji qaydada digər mərhələlər də şərh olunmalı, investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi qiymətləndirilməsi sistemində müxtəlif göstəricilərin əhəmiyyətliyi barədə şərhlər verilməlidir.

Layihələrin qiymətləndirilməsində investisiya riski göstəricisi digər göstəricilərdən daha böyük rol oynayır. Mütəxəssislər layihənin investision keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində müvafiq göstəricilərin müxtəlif kəmiyyətlərini tövsiyyə edirlər.

Cədvəl 8.

İnvestisiya layihələrinin investision keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi göstəricilərinin tövsiyyə olunan kəmiyyətləri.

Qiymətləndirilən göstəricilər	Qiymətləndirilən göstəricilərin kəmiyyəti	
	bal və ya faiz	əmsal
İnvestisiya layihəsinin müəssisənin fəaliyyət strategiyasına və imicinə uyğunluğu	3	0.03
İnvestisiya layihəsinin reallaşdırıldığı sahənin xarakteristikası	5	0.05
İnvestisiya layihəsinin reallaşdırıldığı regionun xarakteristikası	7	0.07
İnvestisiya layihəsinin işlənilməsi dərəcəsi	4	0.04
Obyektin tikintisinin və istismarının xammal, material və enerji resursları ilə təminatlılığı	6	0.06
Layihənin reallaşdırılması üçün investisiyanın tələb olunan həcmi	5	0.05
Obyektlərin istismarının başlanılmasına qədər investisiyaların həyata keçirilməsi dövrü	7	0.07
İnvestisiyaların layihələşdirilən ödəmə müddəti	40	0.40
İnvestisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsi mənbələri	8	0.08
Layihənin vaxtında reallaşdırılması və hesablanmış səmərəliliyə çıxış riskinin səviyyəsi	15	0.15
Cəmi	100	1.00

İlkin qiymətləndirmə prosesində toplanan ballara görə investisiya layihələri aşağıdakı kateqoriyalara bölünür:

1. Prioritet investisiya layihələri - 80 baldan yuxarı;
2. “Ortadan yüksək” olan layihələr - 61-80 bal,
3. Orta səviyyəli layihələr - 50-60 bal;
4. Aşağı investision keyfiyyətli layihələr - 50 baldan aşağı.

Aşağı keyfiyyətli layihələr bir qayda olaraq növbəti ekspertizadan çıxarılır. Lakin ilkin qiymətləndirmə prosesindən keçən investisiya layihələri isə növbəti ekspertizaya cəlb olunurlar.

Səmərəlilik göstəricilərinin müqayisəli cədvəli tərtib olunması zamanı onlar bütün layihələr üçün müqayisə olunan ölçü vahidlərinə gətirilir, göstəricilərin rəq dəyəri isə reqressiv əsasda formalaşır. Daha yüksək səmərəlilik göstəricisinə malik olan layihəyə daha aşağı rəq dəyəri (1-ə bərabərdir) verilir. Bunları nəzərə alaraq, investisiya layihələrinin səmərəlilik meyarı üzrə qiymətləndirilməsi iki metodla həyata keçirilir. Onlardan birincisi hər bir səmərəlilik göstəricisinin rəqı, ikincisi isə firma tərəfindən prioritet verilən göstərici əsasında qiymətləndirmə metodudur.

Mövzunun tədrisi zamanı bu metodların tətbiqi zamanı daxili və xarici təcrübədə seçilən səmərəlilik meyarlarına aydınlıq gətirilməli, müxtəlif meyarların üstünlükləri və çatışmazlıqları şərh olunmalıdır.

Özünüyoxlama sualları

1. Real investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin baza metodiki prinsipləri hansılardır?
2. Real investisiya layihələrinin səmərəliliyi göstəricilərini sadalayın.
3. Real investisiya layihələrinin səmərəliliyi göstəricilərini hesablanılması metodlarını şərh edin.
4. Müəssisənin investisiya portfelinin formalaşdırılması prinsiplərini şərh edin.
5. Müəssisələrin investisiya strategiyasının reallaşdırılması üçün formalaşdırılan investisiya portfellərini təsnifləşdirin.
6. Müəssisənin investisiya layihələri portfelinin formalaşdırılması prinsiplərini şərh edin.
7. Real investisiya layihələri portfelinin formalaşması prosesinin əsas mərhələləri hansılardır?
8. İnvestisiya layihələrinin investisiya keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi prosedurunun şərh edin.

XIV MÖVZU. Maliyyə investisiyalarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Mövzunun tədrisi zamanı aşağıdakı sualların ardıcıl və əlaqəli şəkildə ozah olunması tövsiyyə olunur:

14.1. Maliyyə alətlərinin investisiya keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin ümumi əsasları.

14.2. Səhimplərə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

14.3. İstiqrazlara investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

İstənilən müəssisənin uğurlu fəaliyyət göstərməsi üçün kifayət qədər sərbəst pul vəsaitlərinə malik olması vacibdir. İnvestisiya baxımından cəlbedici olan müəssisə həyat tsiklinin ilkin mərhələlərində maddi bazanın inkişafına və istehsalın təkmilləşdirilməsinə real investisiya qoyuluşlarını həyata keçirir. Bu mərhələdə maliyyə investisiyaları cüzi xüsusi çəkiyə malik olur və onlardan yüksək likvidliyə malik aktivlərə qısamüddətli vəsait qoyuluşu kimi istifadə olunur.

İnvestisiyalara olan tələbat müəssisənin inkişafının müxtəlif mərhələlərində dəyişir. Yetkinlik və köhnəlmə mərhələsində müəssisənin investisiya cəlbediciliyinin azalması səbəbindən kapitəltutumu yüksək olan layihələrin reallaşdırılmasının resurs təminatı da çətinləşir. Bundan əlavə toplanılmış xüsusi vəsaitlərdən bu məqsədlə istifadə səmərəli deyil, çünki amortizasiya istisna olmaqla, həmin resurslar investor üçün yüksək dəyərə malikdir. Yaranmış vəziyyətdə xüsusi kapitalın artırılması və yüksək kapitəltutumlu layihələrin reallaşdırılması üçün müəssisənin real investisiyaları hesabına maliyyə investisiyaları portfeli formalaşdırıla bilər. Başqa sözlə, müəssisənin sərbəst vəsaitlərinin bir hissəsi maliyyə alətlərinin investisiyalaşdırılmasına yönəldilə bilər.

Müəssisənin ölçüsünün artması və ya böyüməsi maliyyə investisiyalarının payını da artırır. Onlardan daha çox uzunmüddətli, zəmanətli və çox yüksək gəlir gətirməyən alətlərə investisiya qoyuluşunda istifadə olunur. Belə maliyyə alətlərinə əsasən dövlət qiymətli kağızları aid edilir. Maliyyə investisiyaları qısamüddətli dövrdə əhəmiyyətli gəlir gətirə bilər, lakin onlar real investisiyalarla müqayisədə daha yüksək risk səviyyəsinə və likvidliyə malikdirlər.

Maliyyə investisiyalarının qoyuluşu barədə qərarların qəbul edilməsinin ilkin mərhələsi maliyyə alətlərinin investisiya keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsidir. Bu məqsədlə öyrənilməsi və ya araşdırılması zəruri hesab edilən bir sıra məsələlər vardır. Onların sırasında aşağıdakılara xüsusi yer verilir:

1. Maliyyə alətinin emitentinin fəaliyyət göstərdiyi sahənin yaxud regionun investisiya cəlbəediciliyi;
2. Emitent müəssisənin maliyyə vəziyyəti və investisiya cəlbəediciliyi;
3. Maliyyə alətinin dövriliyi. Burada müvafiq maliyyə alətlərinin satış həcmi, listinqə daxil edilməsi şərtlərinin, likvidliyinin və risk səviyyəsinin təhlili nəzərdə tutulur.
4. Maliyyə alətinin emissiyası şərtləri. Bu, konkret alətin emissiyaçıının məqsədlərinin, dividendlərin (faizlərin) kəmiyyətinin və ödənilməsi dövriliyinin müəyyənləşdirilməsini əhatə edir.

Xarici təcrübədə göstərilənlərdən əlavə maliyyə alətlərinin investisiya keyfiyyətlərinin reyting qiymətləndirilməsi də aparılır.

Maliyyə investisiyalarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı maliyyə alətlərinin alınmasına sərf olunan vəsaitlər xərclər, onların real dəyəri və alınması üzrə investisiya xərclərinin fərqi isə gəlir kimi uçota alınır. Maliyyə investisiyalarının səmərəliliyini xarakterizə edən gəlir norması aşağıdakı düstur əsasında hesablanır:

$$G_n = \frac{G_p}{i_m} * 100 = \frac{D_{g-i_m}}{i_m} * 100$$

burada, G_n – maliyyə alətinin gəlir norması, G_p – maliyyə investisiyalarından gözlənilən gəlir, D_g – maliyyə alətlərinin real gələcək dəyəri, I_m – maliyyə alətlərinə investisiyalaşdırılan vəsaitlərin kəmiyyətidir.

Maliyyə investisiyaların real cari dəyəri maliyyə alətinin gətirdiyi gələcək pul axınından və investisiya bazarında formalaşmış cari gəlir normasından asılıdır.

Maliyyə investisiyalarından gələcək pul axınları xalis gəlirin (maliyyə aktivindən əldə olunan gəlirlə həmin gəlirə görə ödənilən vergilərin fərqi hesabına formalaşır.

Müəssisənin kapitalının və onun elementlərinin qiymətləndirilməsi, eləcə də onun maliyyə alətləri hesabına formalaşdırılması mənbələrinin optimallaşdırılması üçün maliyyə investisiyalarının gəlir norması müəyyən edilməlidir. Həmin göstərici mahiyyət etibarilə investisiyalaşdırılan vəsaitlərdən istifadəyə görə investora edilən ödənişdir.

Maliyyə alətlərinin dəyərinin investor və istifadəçi üçün qiymətləndirilməsi mümkündür. Onun müəyyən edilməsində prinsipial fərqlər olmasa da hesablamalarda tərəflərin xərclərində və vergi dərəcələrində olan fərqlərin nəzərə alınması tələb olunur.

Konkret olaraq, səhmlərə gəldikdə qey etməliyik ki, onlar öz mülkiyyətçinə səhmdar cəmiyyətdən dividend almaq, onun idarə edilməsində iştirak etmək, səhmdar cəmiyyət ləğv edilən zaman qalan pay almaq hüququ verən emissya qiymətli kağızıdır. Səhmlərə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi bir qayda olaraq, aşağıdakı düsturla qiymətləndirilir:

$$GN_{səhm.T} = ((Q_{s(t+T)} + DV_T) * d_k - Q_a) / Q_a$$

burada, $GN_{səhm.T}$ – səhmlərə sahiblik müddəti ərzində onlara investisiya qoyuluşunun gəlir norması;

Q_a – t anında səhmin alış qiyməti;

$Q_{s(t+T)}$ – T müddətindən sonra səhmin satış qiyməti;

D_1 – T müddəti ərzində alınan və t müddətinə gətirilən dividendlərin məbləği;

d_k – diskontlaşdırma əmsalidir.

Əgər səhmlər kotirovka olunmursa, onda onlara investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi qiymətləndirilərkən bazar qiymətlərinin əvəzinə səhmlərin nominal dəyərindən istifadə olunur.

Əvvəlcədən müəyyən olunmamış vaxtda investisiya qoyuluşları həyata keçirilən zaman gələcək pul axınları gözlənilən dividendlər hesabına formalaşır. Onların kəmiyyəti səhmlərin dövriyyəsi şərtlərindən və emitent şirkətin dividend siyasətindən asılı olaraq, dəyişə bilər.

Müəssisənin yekun səmərəlilik göstəriciləri aşağı olduqda dividendlər ödənilməyə bilər. Ona görə də adi səhmlərə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyini (gəlir normasını) müəyyən etmək üçün bazarın iqtisadi inkişaf meylləri təhlil edilməli və proqnozlaşdırılmalıdır.

Mövzunun öyrənilməsi gedişində səhmlərə investisiya qoyuluşunun gəlir normasının hesablanması qaydası praktiki nümunə üzərində izah olunmalıdır. Eyni zamanda alınan nəticə gəlir normasının orta bazar kəmiyyəti ilə müqayisə olunmalı və ondan irəli gələn qərarlar əsaslandırılmalıdır.

İstiqraz öz mülkiyyətçisinə emitentdən nəzərdə tutulmuş müddətdə təsbit olunmuş faizlərlə bərabər onun dəyərini yaxud əmlak ekvivalentini almaq hüququ verən qiymətli kağızdır.

İnvestisiyalaşdırma nöqtəyi-nəzərindən istiqrazların aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Kuponsuz, yəni faiz ödənilməyən istiqrazlar. İnvestorun gəliri istiqrazın elan olunmuş nominal dəyəri və alış qiyməti arasındakı fərqə bərabər olur;
2. Dəyişən kupon faizli istiqrazlar - növbəti kupon dövrünün başlanğıcında elan olunmaqla nəzərdə tutulan müddətin sonunda ödənilirlər.
3. Nəzərdə tutulmuş dövriyyə müddətinin sonunda faizlərin bütün məbləğinin ödənilməsi istiqrazları.

Kuponsuz istiqrazlar üçün səciyyəvi olan səmərəlilik göstəriciləri aşağıdakılardır:

1. Dövr ərzində istiqrazlara investisiya qoyuluşlarından gözlənilən gəlir norması. Onun hesablanması üçün gəlir normasının ümumi düsturu ilə bərabər aşağıdakı düsturdan da istifadə edilə bilər:

$$G_n = \frac{100 - Q_a}{Q_a} * 100$$

burada, G_n – kuponsuz istiqrazlara investisiya qoyuluşlarının gəlir norması, Q_a – istiqrazların alış qiymətidir.

2. Cari alış tarixinə (a_t) ödəməyə qədərki nominal gəlirlilik (N_g).

$$N_g = \frac{100 - Q_c}{Q_c} * \frac{365}{T - a_t} * 100$$

burada, Q_c - səhmin cari alış qiyməti, $T - a_t$ - istiqrazların alış tarixindən ödənilməsinə qədər olan vaxt, daha dəqiq desək, günlərin sayıdır.

İstiqrazların yerləşdirilməsinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün nominal gəlirlilik istiqrazların emitenti tərəfindən nəşr olunur. Bu da istiqrazların alış barədə qərarların qəbul edilməsində zəruri informasiya kimi çıxış edir.

3. Təqvim ilində istiqrazların gəlirlilik norması (G_{nt}).

$$G_{nt} = \left(\frac{G_n}{100} + 1 \right)^{t/T} - 1 * 100$$

burada, T – istiqrazın ödənilməsinə qədər olan günlərin (illərin) sayı, t – təqvim ilində olan günlərin sayıdır.

İstiqrazlara investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodları qiymətli kağızların digər növləri, o cümlədən əmanət sertifikatları üçün də tətbiq oluna bilər.

Qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşunun gəlirlilik norması investisiya riskinə görə mükafatın və proqnozlaşdırılan inflyasiya səviyyəsinin və kreditlərə görə orta faiz dərəcəsinin uçuğu ilə formalaşan gəlir norması ilə müqayisə edilir.

Maliyyə investisiyalarının real investisiyalarla müqayisədə daha riskli olduğunu nəzərə alaraq, riskin azaldılması məqsədilə vəsaitlərin müxtəlif maliyyə alətlərinə diversifikasiyası məqsəduyğundur. Maliyyə investisiyalarının diversifikasiyası nəticə etibarilə investisiya portfelinin formalaşması ilə bağlıdır.

İnvestisiya portfelinin (qiymətli kağızlar portfelinin) formalaşdırılması kapitalın maliyyə investisiyalarının müxtəlif növləri arasında bölüşdürülməsini təmin edir. Onun formalaşdırılması və bazar konyunkturasından asılı olaraq struktur dəyişikliklərinin fundamental təhlili geniş nəzəri biliklər, çoxsaylı metodoloji yanaşmalar və peşəkarlıq tələb edir. Lakin fond bazarının zəif inkişaf etdiyi ölkələrdə yerli müəssisələrin Qərb portfel nəzəriyyəsini tətbiq etmək imkanları məhduddur.

İnvestisiya portfeli müəssisənin investisiya strategiyasının məqsədlərinə uyğun olaraq formalaşdırılır. Seçilmiş məqsədlər portfelin hər hansı tipini müəyyən edir. Ümumiyyətlə, səhmlər, istiqrazlar və əmanət sertifikatları üzrə portfelleri orta riskli və konservativ portfellərə ayırırlar. Onların hər iki qrupu gəlirə və artıma meylli ola bilər. Səhmlər üzrə əlavə olaraq, aqressiv portfellerin (gəlirə və artıma meylli) formalaşması da mümkündür:

İnvestisiya portfelinin istənilən tipi maliyyə alətləri üzrə gəlir normasının və riskin təhlilinə əsasən formalaşdırılır. Bu zaman ödənilməsi müddəti investisiyalasdırma müddətinə uyğun olan, risksiz dövlət istiqrazlarının nominal gəlirliliyi müqayisə meyarı kimi seçilir.

Qərb təcrübəsinə görə diversifikasiya olunmuş investisiya portfeli gözlənilən gəlir norması risksiz gəlirlilikdən yüksək olan qiymətli kağızların mümkün on növünü özündə birləşdirməlidir. Onların gəlir normaları eyni vaxt intervalına gətirilməlidir. Emitent firma tərəfindən səhmlərə investisiyalasdırılan kapital səhm vahidinə düşən mənfəətin səhmin qiymətinə olan nisbətinə mütənasib şəkildə bölüşdürülür. Maliyyə aləti vahidinə düşən mənfəət nə qədər yüksək olarsa, onun portfeldə payı da bir o qədər yüksək olmalıdır.

Risk səviyyəsinə görə fərqlənən maliyyə alətləri arasında kapitalın bəlgüsü investorun riskə meylliliyinə əsaslanır. Göstərilə bilər ki, səhmlərə investisiya qoyuluşu riskləri istiqrazlara investisiya qoyuluşu risklərindən daha yüksəkdir.

Qiymətli kağızlar portfelinin formalaşdırılması həm də toplanılmış investisiya resurslarının inflyasiyadan müdafiəsi məqsədinə xidmət edir. Həmin resursların gələcəkdə investisiya layihələrinə yönəldilməsi zamanı onların

likvidliyi də nəzərə alınmalıdır. Likvidlik baxımından qısamüddətli istiqrazlara və əmanət sertifikatlarına üstünlük verilməsi əlverişli sayılır. Bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya portfelinin likvidliyinin yüksəlməsi riskin və gəlirliyin azalmasına səbəb olur.

Beləliklə, investisiya portfelinin formalaşdırılmasının onun məqsədlərinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi üçün portfel gəlirlilik, risk və likvidlik göstəriciləri üzrə qiymətləndirilməlidir.

Mövzunun tədrisi prosesində diversifikasiya olunmuş investisiya portfelinin qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda olan meyarları və göstəriciləri, onların məqbul kəmiyyətləri barədə şərhlər verilməlidir.

Özünüyoxlama sialları

1. Maliyyə alətlərinin investisiya keyfiyyətləri hansı məqsədlər naminə qiymətləndirilir?
2. Maliyyə investisiyalarının səmərəliliyi (gəlir norması) necə hesablanır?
3. Səhmlərə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi necə müəyyən olunur?
4. İnvestisiyalaşdırma nöqtəyi – nəzərindən investor üçün istiqrazların hansı növləri fərqləndirilir?
5. Kuponsuz istiqrazlar üçün səciyyəvi səmərəlilik göstəriciləri hansılardır və onlar necə hesablanır?
6. İnvestisiya portfeli nədir?
7. İnvestisiya portfelinin təsnifləşdirilməsini aparın.
8. Ölkədə fond bazarının inkişaf səviyyəsinin investisiya portfelinin formalaşdırılmasına təsir dərəcəsini şərh edin.
9. Risk səviyyəsinə görə fərqli maliyyə alətlərinin investisiya portfelinə daxil edilməsi nəyə əsaslanır və hansı amillərin uçotunu tələb edir?

XV MÖVZU. Müxtəlif tipli investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Movzunun aşağıdakı sualların ardıcıl cavablandırılması əsasında öyrənilməsi məqsəduyğun hesab olunur:

15.1. Dövlət ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədli investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi.

15.2. İnvestisiya layihələrinin regional və sahəvi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

15.3. Müəssisədə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri.

Dövlət ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədlilə məhsul istehsalı ilə əlaqədar ola və həmçinin dövlət himayədarlığı tələb edən investisiya layihələrinin səmərəliliyi onların aşağıdakı özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir:

1. Müəssisənin layihədə iştirakının və onun səhmlərinə investisiyalaşdırmanın səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədilə bazarda reallaşdırılan və dövlətə təhvil verilən məhsulların müxtəlif səviyyəli qiymətlərindən istifadə edilməsi.

Məhsilin dövlət tərəfindən alındığı tədarük qiyməti dövlətlə müəssisə arasındakı sövdələşmə əsasında müəyyən edilir. Bu zaman layihənin reallaşdırılmasının maliyyə təminatı, məhsulun rəqabət qabiliyyəti və büdcə səmərəliliyi nəzərə alınır. Bu baxımdan investisiya layihələrinin səmərəliliyi qiymətlərin müxtəlif səviyyələrində və dinamikasında qiymətləndirilməlidir. Qiymətin aşağı həddi məhsul istehsalının zərərsizliyini təmin etməli, yuxarı həddi isə analoq məhsulun daxili və ya dünya qiymətinə uyğun olmalıdır.

2. Dövlət ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədli layihəyə dövlət himayədarlığı məsələsinin həlli onun büdcə səmərəliliyi üzrə məlumatlara əsaslanır. Ardıcıl olaraq, büdcə səmərəliliyi əvəzetmə effektinin uçotu ilə hesablanılmalıdır.

Əvəzetmə effekti dövlətin məhsulun müəssisədən tədarükünə analoq məhsulun daxili və ya xarici bazarda ekvivalent kəmiyyətinin tədarüku ilə müqayisədə daha az vəsait sərf etməsi ilə əlaqədardır.

Birdəfəlik və uzunmüddətli istifadə təyinatlı məhsullar üzrə əvəzetmə effektinin hesablanması fərqli qaydada aparılır. Hesablama dövründə birdəfəlik istifadə təyinatlı məhsullar üzrə əvəzetmə effekti (Θ_f) aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$\Theta_f = Q_m V_m - Q_m^a V_m R = (Q_m - k Q_m^a) V_m$$

burada, Q_m və Q_m^a – müəssisənin və analoqun məhsulların qiymətləri (ƏDV, aksiz vergiləri və rüsumlar daxil olmadan);

V_m – hesablama dövrünün m addımında məhsul tədarükünün proqnozlaşdırılan həcmi;

k – analoq məhsulun ekvivalentlik əmsalıdır.

Ekvivalentlik əmsalı dedikdə müəssisənin məhsulunun bir vahidini əvəz edən məhsul vahidlərinin sayı başa düşülür. Onun müəyyən edilməsindən sonra layihə üzrə integral əvəzetmə effekti hesablanır. Bu göstərici hesablama dövründə hesablanmış diskontlaşdırılmış əvəzetmə effektlərinin cəmindən ibarətdir.

Uzunmüddətli istifadə təyinatlı məhsullar, o cümlədən avadanlıqlar üzrə əvəzetmə effekti müəssisənin məhsulunun və analoq məhsulun xidmət müddətindəki fərqin uçotu ilə hesablanır.

Layihənin reallaşdırılmasının ölkə iqtisadiyyatına təsirinin araşdırılması üçün layihənin makroiqtisadi səmərəliliyi göstəricilərindən istifadə etmək olar. Həmin göstəricilər layohənin bütövlükdə milli iqtisadiyyat, onun iştirakçısı olan region, sahə və təşkilatlar üçün səmərəliliyini əks etdirir. Onların hesablanması zamanı aşağıdakılar da layihənin nəticələrinin tərkibinə daxil edilir:

- İstehsal edilən məhsulların daxili və xarici bazarlarda satışından əldə olunan gəlirlər. Əmlakın və investisiya layihəsinin reallaşdırılması gedişində iştirakçılar tərəfindən yaradılan intellektual mülkiyyətin (ixtiralardan istifadə hüququ, lisenziyalar, kompyuter proqramları) satışından əldə edilən gəlirlər də bura daxildir.

- Layihənin regionlarda əhalinin sağlamlığına və sosial vəziyyətinə, eləcə də və ekoloji tarazlığına təsirini əks etdirən sosial və ekoloji göstəricilər;

- Layihənin birbaşa maliyyə nəticələri;

- xarici kreditlər və borclar, idxal rüsumlarından daxilolmalar və s.

Layihənin birbaşa maliyyə göstəriciləri ilə bərabər dolayı maliyyə göstəriciləri də nəzərə alınmalıdır. Həmin göstəricilər bilavasitə aşağıdakılarla bağlıdır:

- kənar təşkilatların və vətəndaşların gəlirlərinin dəyişməsi;
- torpaq sahələrinin, binaların və digər əmlakın bazar dəyərinin dəyişməsi;
- istehsal güclərinin konservasiyası yaxud ləğv olunması xərclərinin dəyişməsi;
- qəzalarda və fəvqəladə vəziyyətlərdə təbii resursların və əmlakın itkisi.

Sosial, ekoloji və dəyər baxımından qiymətləndirilməsi mümkün olmayan nəticələr makroiqtisadi səmərəliliyin əlavə göstəriciləri kimi qəbul edilir.

Mövzunun tədrisi gedişində layihənin makroiqtisadi səmərəliliyinin birbaşa və dolayı göstəriciləri, onların qarşılıqlı əlaqə və asılılıqları barədə ətrəklı şərh verəlməlidir.

Layihənin səmərəliliyi inzibati-ərazi vahidləri, daha doğrusu regionlar nöqtəyindən də qiymətləndirilə bilər. Layihənin regional səmərəlilik göstəriciləri onun regionda iqtisadi, sosial və ekoloji vəziyyətə, region büdcəsinə təsirini əks etdirirlər. Obyektiv informasiyanın mövcud olduğu şəraitdə potensial investorlar məqbul risk və mənfəət normasına uyğun regionlar seçə bilərlər. Bu seçim həm də ondan orəli gəlir ki, regional şərait və ya vəziyyət ölkənin ümumi vəziyyətindən fərqlənə bilər. Ona görə də konkret regionun investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi zərurəti yaranır.

Regionun investisiya mühitinin qiymətləndirilməsində aşağıdakı üç metodiki yanaşmadan istifadə olunur:

1. Sıxlaşdırılmış metodiki yanaşma - ÜDM-in, milli gəlirin, yığım və istehlak nisbətlərinin qiymətləndirilməsinə, eləcə də investisiya bazarlarının hüquqi tənzimlənməsi vəziyyətinin təhlilinə əsaslanır.

2. Genişləndirilmiş metodiki yanaşma - investisiya mühitinin məcmu orta çəkili qiymətləndirilməsinin amilləri sisteminin dəyərləndirilməsinə əsaslanır.

3. Riskli metodiki yanaşma - iki variantda nəzərdən keçirilir. Onlardan birincisi investisiya potensialının və investisiya risklərinin, ikincisi isə bütövlükdə regionun inkişafı və siyasi risk göstəricilərinin uçotuna əsaslanır.

İnvestisiya mühitinin təhlilinə riskli yanaşma investorlara yalnız ərazinin investisiya cəlbədiciliyinin qiymətləndirilməsi deyil, həmçinin yeni investisiya obyektinə xas olan risk səviyyəsini region investorları üçün ənənəvi risk səviyyəsi ilə müqayisə etmək imkanı yaradır.

İnvestisiya layihələrinin regional səmərəliliyi ictimai səmərəliliyə analoji qaydada qiymətləndirilir. Onun qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilərin müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur:

- deflyasiya olunmuş qiymətlərdə layihənin pul axınları;
- sadə və diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti;
- diskontlaşdırılmış iqtisadi səmərə;
- hesablama addımları üzrə hesablanmış inteqral səmərə;
- daxili gəlir norması;
- diskontlaşdırılmış investisiyaların gəlirlilik indeksi;

Bu göstəricilərdən bəzilərinin hesablanılmasının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə vardır. Beləki, sosial və ekoloji sahələrdə həyata keçirilən layihələrin səmərəlilik göstəriciləri yalnız mövcud region çərçivəsində uçota alınır. Dövriyyə kapitalı ehtiyatlardan əlavə kənar təşkilatlarla hesablaşmalar üzrə passivlər və ödənişlərdəki gecikmələr də nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Bundan əlavə layihənin reallaşdırılması ilə əlaqədar yaranan və kənardan regiona daxil olan pul vəsaitləri pul axınları, kənar təşkilatlara ödənişlər isə xərclər kimi qeydə alınır.

Layihə iştirakçısı olan müəssisələr maliyyə-sənaye qrupları və holdinqlər kimi daha böyük strukturların tərkibinə daxil ola bilirlər. Ona görə də investisiya layihələrinin səmərəliliyi sahəvi aspektdə, yəni iqtisadiyyatın sahələri və həm də həmin strukturlar üzrə qiymətləndirilir.

Sahəvi səmərəlilik göstəriciləri müəssisənin layihədə iştirakı səmərəliliyi göstəricilərinə analoji qaydada hesablanır. Bu zaman qəbul edilən ehtimallar da eyni olmaqla aşağıdakılardan ibarətdir:

- pul vəsaitlərindən istifadə imkanları onların tərkibindən və strukturundan asılı deyil;
- bütün fəaliyyət növlərindən pul axınları hesablamalarda uçota alınır;

- səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması xüsusi və borc kapitalının diskont normaları üzrə metodikalarda verilən fərziyyələrdən irəli gəlir.

Qeyd olunan ehtimallarla bərabər layihənin sahəvi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində müəyyən şərtlər də nəzərə alınır. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- layihənin maliyyə nəticələrinin sahənin digər müəssisələrinin fəaliyyətinə təsiri uçota alınır;
- layihədə iştirak edən müəssisələrin xərclərin tərkibində onlar tərəfindən sahə fondlarına ödənilən ayırmalar və dividendlər nəzərə alınmır;
- sahəyə daxil olan iştirakçı müəssisələr arasında qarşılıqlı hesablaşmalar uçota alınmır;
- sahə fondları tərəfindən layihə iştirakçısı olan müəssisələrə verilən kreditlər üzrə faizlər uçota alınmır.

Region və sahə miqyasında investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə yanaşı müəssisənin investisiyalaşdırmada iştirakı səmərəliliyi də qiymətləndirilir. Müəssisənin investisiyalaşdırma prosesində uğurlu iştirakı və onun kapitalının artması ilə bərabər həmin müəssisənin dəyərinin artmasına da səbəb olur. Buna görə də müəssisənin qiymətləndirilməsi zamanı onun investisiya potensialı nəzərə alınmaqla, həyata keçirdiyi layihələrin təhlil olunmalı və qiymətləndirilməlidir. Bu, əsasən müəssisənin dəyərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədinə xidmət edir.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün investisiyalaşdırma prosesi müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilir və idarə olunur. Bu zaman müəssisədə gedən proseslərin eyniləşdirilməsini (identifikasiya olunmasını) da bacarmaq lazımdır. Müəssisədə aparılan investisiyalaşdırma və digər proseslərin müqayisəsi onlar arasında aşağıdakı fərqli əlamətlərin olmasını aşkara çıxarır:

- vaxt amilinin əldə olunan nəticələrə əhəmiyyətli təsiri;
- əksər hallarda müəssisənin resurslarının onun ənənəvi fəaliyyət sferasından fərqli və strateji istifadə sferası ilə müqayisədə daha dar sferalara yönəldilməsi;

- müəssisənin fəaliyyətində yeniliklərin yüksək dərəcəsi;
- müəssisənin investisiya fəaliyyətinin yüksək risk səviyyəsi ilə bağlılığı.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqressiv davranış modelinə üstünlük verən, cari fəaliyyətinin artım imkanlarını itirdiyini dərk etməklə, perspektivdə davamlı inkişaf naminə öz fəaliyyətini diversifikasiya etməyə çalışan müəssisələr üçün investisiya prosesləri daha səmərəlidir.

Müəssisəyə bir tərəfdən investisiya layihəsinin iştirakçısı, digər tərəfdən isə dəyəri gəlirgətirmək qabiliyyəti ilə müəyyən edilən əmlak kimi baxmaq olar. Onun ümumi dəyəri diskontlaşdırılmış xalis pul axınlarının məcmu dəyərindən ibarətdir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$D = \sum_1^n C_t \cdot \frac{1}{(1+i)^t}$$

burada, C_t - t müddətində pul axını;

n – müəssisənin nəzərdə tutulan fəaliyyət müddəti;

i – diskontlaşdırma dərəcəsidir.

Verilən düsturdan istifadə zamanı pul axınlarının hesablanması və diskontlaşdırma dərəcəsinin seçilməsi çətinlik törədir. Burada müəssisənin fəaliyyətinin ayrı-ayrı dövrlərində daxilolmaların və ödənişlərin, eləcə də qeyri-investisiya daxilolmaları və investisiya ödənişlər kimi əldə olunan likvid vəsaitlərin müsbət yaxud mənfi saldosu hesablanılmalıdır. Bundan əlavə investisiya layihəsinə ayrıca qiymətləndirmə obyektini və müəssisənin əmlakının ayrılıqda qiymətləndirilə bilən tərkib hissəsi kimi də baxıla bilər. Odur ki, investisiya layihəsinin müəssisədən ayrılma bilməsi dərəcəsi müəyyən edilməlidir.

Mövzunun tədrisi gedişində investisiya layihəsinə müəssisənin əmlakının hansı növü ilə eyniləşdirilməsi məsələsi şərh edilməlidir.

Müəssisənin investisiya fəaliyyəti ilə bağlı pul axınlarını və xərcləri investisiya pul axınları adlandırılır. Müəssisənin avadanlıq satışından və uzunmüddətli qoyuluşlardan əldə olunan gəlirlər pul axını kimi qeydə alınır və onun cari istehsal fəaliyyəti ilə bağlı olmadığına görə ayrıca qrupda uçota alınır.

Pul axınları təhlil edilərkən onları iki qrupa ayırmaq lazımdır:

1. bütövlükdə müəssisənin fəaliyyətindən əldə olunan pul axınları;
2. investisiya layihəsinin reallaşdırılmasından pul axınları.

Layihənin pul axını adından bəlli olduğu kimi, onunla bağlı olan pul axınlarını və xərclərini əks etdirir. Həyata keçirilməsi və ondan imtina zamanı müəssisənin pul axınlarını müqayisə etməklə, layihənin pul axınını hesablamaq olar.

$$PA = PA_2 - PA_1$$

burada, PA_2 – layihənin həyata keçirilməsi zamanı formalaşan pul axını;

PA_1 – layihədən imtina zamanı yaranan pul axınıdır.

Müəssisədə reallaşdırılan layihənin işlənməsinin ilkin mərhələsində onun səmərəliliyi artım metodu ilə təqribi qiymətləndirilə bilər. Bu zaman yeni yaradılan müəssisədə həyata keçirilən layihənin aşağıdakı bəzi göstəricilərinin hesablanması qaydasında dəyişikliklər olur:

1. satış həcmi, heyətin sayı, əsas fondların, cari aktivlərin və passivlərin dəyəri - layihədə iştirak edən əsas fondların amortizasiyası hesablamalara daxil edilmir;
2. Layihə ilə bağlı vergilər satışdan gəlirin və balans mənfəətinin kəmiyyətində, əmək haqqı fondunda və əmlakın dəyərində planlaşdırılan dəyişikliklərə uyğun olaraq hesablanır. Beləki, -
 - fəaliyyətdə olan müəssisənin əmlakının investisiya layihələrində istifadə olan hissəsinə görə əmlak vergisi hesablamalara daxil edilmir.
 - mənfəət vergisi və müvafiq vergi güzəştləri müəssisə üzrə balans mənfəətinin artımı onun kreditin ödənilməsinə yaxud reinvestisiyalaşdırmaya yönəldilən hissəsinin bazasında hesablanır.
 - mənfəətin bir hissəsinin investisiya kreditlərinin ödənilməsinə yönəldilməsi yaxud yenidən investisiyalaşdırılması zamanı müəssisə mənfəət vergisi üzrə güzəşt əldə edə bilər.
 - layihənin müəssisənin vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilməsi imkanları yoxlanılır. Bu zaman müəssisənin layihə ilə əlaqədar olmayan fəaliyyətindən daxilolmalar, yəni xüsusi vəsaitləri də əməliyyat fəaliyyətindən pul axınlarına daxil edilir.

Fəaliyyətdə olan müəssisədə layihənin qiymətləndirilməsinin təqribi metodu olan artım metodunun əsasən dayanıqlı maliyyə vəziyyətinə malik müəssisələrdə tətbiqi tövsiyyə olunur. Bu metoddan layihənin kommersiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə layihədə iştirakının fəaliyyəti göstəricilərinə ciddi təsir göstərmədiyi müəssisələr də istifadə edə bilirlər.

Qiymətləndirmənin “əsas” və “fon” variantlar adlandırılan ikinci metodu müəssisənin inkişafının layihə ilə və layihəsiz variantlarının müqayisəsinə əsaslanır. Nəzərə almaq lazımdır ki, fon variantı göstəricilərinə müvafiq düzəlişlərin edilməklə əsas variant formalaşdırılır.

Layihə müəssisənin hər hansı bölməsini əhatə etdiyi halda da onun inkişafının əsas və fon variantlarında işlənən proqramlar qiymətləndirmə obyektı olur. Belə mürəkkəbləşdirmə onunla bağlıdır ki, investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi müəssisənin bütün malyyə göstəricilərinə təsir göstərə bilər. Bu təsir nəticəsində müəssisənin xüsusi kapitalının dəyəri və diskontlaşdırma dərəcəsi də dəyişir.

Layihənin əsas və fon variantları müəssisənin əmlakından yaxud onun bir hissəsindən istifadəni nəzərdə tutar. Bu da müəssisənin texniki-iqtisadi göstəricilərinin (mənfəət və vergilər də daxil olmaqla) hesablanması zamanı nəzərə alınmalıdır. Layihənin həyata keçirilməsi istehsal tsiklinin müddətini dəyişdiyi halda müəssisə üzrə mənfəət vergisinin dəyişməsi layihənin reallaşdırılmasının təmin etdiyi əlavə mənfəətə görə verginin dəyişməsindən az ola bilər. Hesablamaların aparılması gedişində müəssisənin maliyyə göstəricilərinin, xüsusən müflisləşmə prosedurunun başlanılması qərarlarının qəbul edilməsinə əsas verən göstəricilər yoxlanılmalıdır.

Fəaliyyətdə olan müəssisələrdə reallaşdırılan layihələrdə əvvəllər yaradılmış əsas vəsaitlərdən istifadə olunur. Bu, layihənin səmərəliliyinin artım və “bütövlükdə müəssisə üzrə” metodları ilə hesablanılmasında uçota alınır.

Mövzunun tədrisi gedişində yeni yaradılan (“sıfırdan başlanılan”) və fəaliyyətdə olan müəssisələrdə əsas və fon variantların tətbiqi ilə bağlı məsələlərə geniş şərhlər verilməlidir, layihədən imtinanın alternativləri barədə məlumat verilməlidir.

Fəaliyyətdə olan müəssisədə reallaşdırılan investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla aparılır:

- layihənin reallaşdırılması üçün müəssisənin mövcud əsas fondlarından, material ehtiyatlarından və əmək resurslarından istifadə edilə bilər;

- əsas fondların amortizasiyası və müəssisənin mənfəəti layihənin maliyyələşdirilməsi mənbələri ola bilər.

- investisiya layihəsinin reallaşdırılması dövründə hesablanmış amortizasiya ayırmalarından və əldə edilən mənfəətdən digər layihələrin maliyyələşdirilməsində istifadə oluna bilər;

- müəssisəyə aid olan diskont dərəcəsinə daxil edilən riskə görə mükafat layihə riskini və müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı olan bütün digər riskləri əks etdirməlidir.

- vergi ödənişləri və güzəştləri, kreditlərin qaytarılması qrafikləri müəssisə və layihə üzrə ayrılıqda və düzgün müəyyən edilməlidir;

- layihənin həyata keçirilməsinin müəssisənin texniki-iqtisadi göstəricilərinə və maliyyə resurslarının həcminə təsir dərəcəsi layihənin səmərəliliyindən asılıdır: *Mövzunun öyrənilməsi zamanı layihənin dayandırılması və müəssisənin bağlanması vəziyyətlərinin fərqliliyi, iri müəssisədə yüksək səmərəli layihənin həyata keçirilməsinin onu mütləq şəkildə müflisləşmədən xilas etməməsi səbəbləri şərh olunmalıdır.*

- struktur bölmələrdə (sexlərdə) layihənin həyata keçirilməsinin müəssisəyə birbaşa təsiri nəticəsi istehlak olunan aralıq məhsulların(xidmətlərin) digər bölmələr tərəfindən istehsalı həcmi artırır.

- layihənin reallaşdırılması müəssisənin maliyyə göstəricilərini dəyişsə də müəssisə və layihə üzrə onların dinamika fərqlənə bilər. Belə ki, layihə yüksək mənfəət və likvidlik əmsalı ilə xarakterizə olunduğu halda, müəssisə zərərlə üzləşə bilər.

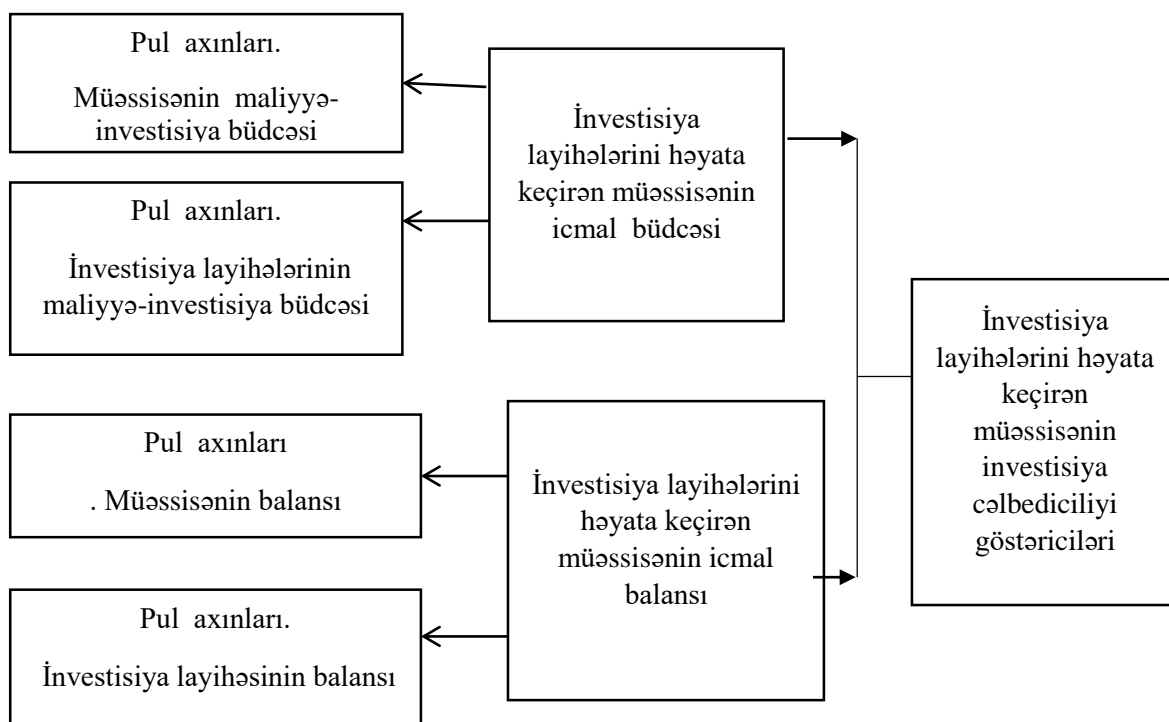
- layihənin həyata keçirilməsi müəssisənin əvvəlki tərəfdaşlarla qarşılıqlı münasibətlərinin dəyişdirilməsini tələb etmir, lakin layihədə iştirak edən yeni tərəfdaşlarla münasibətlər fərqli şəkildə qurula bilər.

- real həyatda müəssisənin öz sərəncamında olan resurslarının məhhdudluğu problemi işgüzar fəallığın müəssisənin məqsədlərinə uyğun olan formalarından və resurslardan daha səmərəli istifadə variantlarının seçilməsini zəruri edir.

Layihənin reallaşdırılması üçün resurs çatışmazlığının müəssisənin xüsusi resurslarının digər müəssisələrin resursları ilə birləşdirilməsi sayəsində aradan qaldırılması və belə birləşmənin bəzən yeni hüquqi şəxsin yaranmasına səbəb olması məsələlərinə aydınlıq gətirilməsi lazımdır.

Alternativ layihələrin qiymətləndirilməsində əsas vəzifə resurslardan istifadə baxımından onların daha səmərəlisinin seçilməsidir. Müstəqil layihələrin investisiya təhlilinin əsas vəzifəsi isə hər bir layihənin ona olan tələblərə uyğunluğunun müəyyən edilməsidir. Öz fəaliyyətində alternativ və həm də müstəqil layihələrlə üzləşən müəssisənin maliyyəsinin idarə olunması baxımından qiymətləndirmənin vəzifəsi mövcud maliyyə resurslarından səmərəli istifadəni təmin edən portfelin formalaşdırılmasıdır.

Fəaliyyətdə olan müəssisənin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində xüsusi kapitalın və xalis mənfəətin müqayisəsinə (bir manatlıq kapitale düşən xalis mənfəət) xüsusi əhəmiyyət verilir. Layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasında xalis diskontlaşdırılmış gəlir və daxili gəlir norması göstəricilərindən istifadə olunur. Lakin iqtisadi məzmununda olan fərqlərə görə yekun göstəricilərin cəmlənməsi mümkün deyil. Ona görə də layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün fəaliyyətdə olan müəssisənin xalis mənfəəti, xüsusi (səhmdar) kapital, və səhmlərinin sayı kimi aralıq parametrlərə dədiqqət yetirilməlidir.

Şəkil 16. Layihənin pul axınları göstəriciləri.

Mənbə: İ.Q.Quliyev. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2020, səh.257.

Beləliklə, reallaşdırdığı müəssisənin fəaliyyətinə investisiya layihəsinin təsiri xalis mənfəət və maliyyə etibarlılığı göstəriciləri üzrə qiymətləndirilməlidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkəti, layihənin maliyyə - investisiya büdcəsi, müəssisənin hesabat balansı və layihənin proqnoz balansına dair informasiya əldə edilməlidir.

Özünüyxolama sualları

1. Dövlət ehtiyacları üçün məhsul istehsalı məqsədilə həyata keçirilən investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin əsas xüsusiyyətləri hansılardır?
2. Birdəfəlik yaxud uzunmüddətli istifadə təyinatlı məhsullar üçün əvəzetmə effekti necə hesablanır?
3. Regionun investisiya mühitinin qiymətləndirilməsinə hansı metodiki yanaşmalar tətbiq olunur?

4. Fəaliyyətdə olan müəssisədə reallaşdırılan investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınması şərtləri hansılardır?
5. Müəssisədə aparılan investisiyalaşdırma və digər proseslərin fərqli əlamətlərini şərh edin.
6. Fəaliyyətdə olan müəssisədə layihənin qiymətləndirilməsinin artım metodunu, əsas və fon variantlarını şərh edin.
7. Layihənin pul axınları göstəriciləri və onların informasiya mənbələri barədə məlumat verin.

PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ NÜMUNƏLƏRİ

Məsələ 1. Layihənin reallaşdırılmasına 200000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 85.000 manat

II il – 75.000 manat

III il – 100.000 manat

İnvestisiyanın sadə ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Nəzəri biliklərə istinadən bilirik ki, investisiyanın sadə ödəmə müddəti yalnız ilkin investisiya (kapital) qoyuluşunun qaytarılması üçün lazım olan vaxt müddətidir. Daha dəqiq desək, investisiya qoyuluşunun təmin edəcəyi gəlirlər bu tip məsələlərin həlli zamanı uçota alınmır.

Beləliklə, verilənlər daxilində hesablamalar aparsaq, görürük ki, ilk iki il ərzində gözlənilən gəlirlərin cəmi 200000 manatdan az, üç ilin gəlirləri isə ondan

çoxdur. Əvvəlcədən belə qənaətə gəlirik ki, axtarılan müddət 2-3 il aralığındadır. Ona görə də ilk iki ilin gəlirlərini toplayırıq -

$$85000 \text{ manat} + 75000 \text{ manat} = 160000 \text{ manat}$$

Deməli, üçüncü il ərzində yam məbləğin qytarılması üçün

$$200000 \text{ manat} - 160000 \text{ manat} = 40000 \text{ manat}$$

məbləğində gəlir əldə olunmalıdır. Əgər sonuncu ildə 100000 manat gəlir gözlənilirsə, onda 40000 manat gəlirin əldə olunması üçün tələb olunan vaxt müddəti $40000 : 100000 = 0,4$ il olacaqdır

$$\text{Yekun cavab: } 2 + 400000 : 100000 = 2 + 0,4 = 2.4 \text{ (il)}$$

Qeyd: Burada “2” əvvəlki illərin sayını göstərir.

Məsələ 2. Layihənin reallaşdırılmasına 300000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 4 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 70.000 manat

II il – 90.000 manat

III il – 80.000 manat

IV il - 75000 manat

İnvestisiyanın sadə ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Nəzəri biliklərə istinadən bilirik ki, investisiyanın sadə ödəmə müddəti yalnız ilkin investisiya (kapital) qoyuluşunun qaytarılması üçün lazım olan vaxt müddətidir. Daha dəqiq desək, investisiya qoyuluşunun təmin edəcəyi gəlirlər bu tip məsələlərin həlli zamanı uçota alınmır.

Beləliklə, verilənlər daxilində hesablamalar aparsaq, görürük ki, üç ilə ərzində gözlənilən gəlirlərin cəmi 300000 manatdan az, dörd ilin gəlirləri isə ondan çoxdur. Əvvəlcədən belə qənaətə gəlirik ki, axtarılan müddət 3-4 il aralığındadır. Ona görə də ilk üç ilin gəlirlərini toplayırıq -

$$70000 \text{ manat} + 90000 \text{ manat} + 80000 \text{ manat} = 240000 \text{ manat}$$

Deməli, üçüncü il ərzində tam məbləğin qaytarılması üçün

$$300000 \text{ manat} - 240000 \text{ manat} = 60000 \text{ manat}$$

məbləğində gəlir əldə olunmalıdır. Əgər sonuncu ildə 750000 manat gəlir gözlənilirsə, onda 60000 manat gəlirin əldə olunması üçün tələb olunan vaxt müddəti $60000 : 750000 = 0,8$ il olacaqdır

$$\text{Yekun cavab: } 3 + 60000 : 75000 = 3 + 0,8 = 3.8 \text{ (il)}$$

Qeyd: Burada “3” əvvəlki illərin sayını göstərir.

Məsələ 3. Layihənin reallaşdırılmasına 600000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 4 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin

kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 180.000 manat

II il – 175.000 manat

III il –145.000 manat

IV il -125000 manat

İnvestisiyanın sadə ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 4. Layihənin reallaşdırılmasına 250000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 4 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 80.000 manat

II il – 90.000 manat

III il –100.000 manat

IV il -85000 manat

İnvestisiyanın sadə ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 5. Layihənin reallaşdırılmasına 320000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 4 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 90.000 manat

II il – 90.000 manat

III il –100.000 manat

IV il -120000 manat

İnvestisiyanın sadə ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 6. Layihənin reallaşdırılmasına 450000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 4 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 150.000 manat

II il – 135.000 manat

III il –100.000 manat

IV il -130000 manat

İnvestisiyanın sadə ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 7. Layihənin reallaşdırılmasına 200000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin

kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 80.000 manat

II il – 75.000 manat

III il – 100.000 manat

Diskont dərəcəsi 10% təşkil edir.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Tələb olunan göstəricini tapmaq üçün illik gəlirləri ardıcıl olaraq diskontlaşdırmaq lazımdır. Bu məqsədlə hər ilin gəlirini diskontlaşdırma əmsalına, yəni $(1 / (1+i))$ -yə vurmaq lazımdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hansı ilin gəliri diskontlaşdırılırsa həmin ilin sıra sayı məxrəcin qüvvət üstü kimi qəbul edilir. Daha doğrusu, əgər ikinci ilin gəliri diskontlaşdırılırsa, onda həmin ilin gəliri $(1 / (1+i)^2)$ –yə vurulmalıdır və s. Diskont dərəcəsi 10%-ə bərabər olduğundan hesablama məqsədilə onu əmsal şəklində, yəni 0,1 kimi qəbul etmək lazımdır. Riyazi qaydalara görə ədədi kəsre vuran zaman o, kəsrin surətinə hasil olunur.

Beləliklə,

80000 manat : $(1 + 0.1) = 72700$ manat

75000 manat : $(1 + 0.1)^2 = 61900$ manat

100000 manat : $(1 + 0.1)^3 = 75000$ manat

Bundan sonra sadə ödəmə müddətinin hesablanması üsulundan istifadə olunur

Yekun cavab: 2 il + 65400 : 75000 = 2.87 il

Qeyd: burada 65400 manat 200000 manatla ilk iki ilin diskontlaşdırılmış gəlirləri cəminin fərqi $(200000 - (72700 + 61900))$, 75000 manat isə üçüncü ilin diskontlaşdırılmış gəliridir.

Məsələ 8. Layihənin reallaşdırılmasına 180000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 85.000 manat

II il – 95.000 manat

III il – 100.000 manat

Diskont dərəcəsi 10% təşkil edir.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 9. Layihənin reallaşdırılmasına 145 000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 80.000 manat

II il – 75.000 manat

III il – 100.000 manat

Diskont dərəcəsi 20% təşkil edir.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 10. Layihənin reallaşdırılmasına 150000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 80.000 manat

II il – 85.000 manat

III il – 100.000 manat

Diskont dərəcəsi 20% təşkil edir.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 11. Layihənin reallaşdırılmasına 225000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 100.000 manat

II il – 125.000 manat

III il – 100.000 manat

Diskont dərəcəsi 10% təşkil edir.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 12. Layihənin reallaşdırılmasına 220000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 90.000 manat

II il – 105.000 manat

III il – 120.000 manat

Diskont dərəcəsi 10% təşkil edir.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 13 . Layihənin reallaşdırılmasına 250000 manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur.

Layihənin nəzərdə tutulduğu 3 il ərzində gözlənilən illik gəlirlərin kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 100.000 manat

II il – 125.000 manat

III il – 130.000 manat

Diskont dərəcəsi 10% təşkil edir.

İnvestisiyanın diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 14. Layihəyə investisiya qoyuluşu 135000 manatdır.
İllər üzrə xalis pul axınlarının kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 55000 manat

II il – 60000 manat

III il – 75000 manat

Diskont dərəcəsi: 10%-dir

İnvestisiyanın sadə və diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 15. Layihəyə investisiya qoyuluşu 220000 manatdır.
İllər üzrə xalis pul axınlarının kəmiyyəti aşağıdakı kimidir:

I il – 75000 manat

II il – 90000 manat

III il – 110000 manat

Diskont dərəcəsi: 10%-dir

İnvestisiyanın sadə və diskontlaşdırılmış ödəmə müddətini müəyyən edin.

Qeyd: Nəzərə almaq lazımdır ki, istənilən halda sadə ödəmə müddəti diskontlaşdırılmış ödəmə müddətindən çox olmalıdır.

Məsələ 16. Layihəyə investisiya qoyuluşunun kəmiyyəti 100 000 manat təşkil edir.

Əgər illər üzrə xalis pul axınları-

I il – 35 000 manat

II il - 50 000 manat

III il - 60 000 manat

olarsa, layihənin xalis cari dəyərini (XCD) və rentabellik indeksini ($R\bar{I}$) hesablayın.

Məsələnin həlli: Sadaəcə olaraq, yadda saxlamaq lazımdır ki, -

Rentabellik indksi = layihə gəlirləri : ilkin investisiya qoyuluşu

XCD = layihə gəlirləri – ilkin investisiya qoyuluşu

Beləliklə, $R\bar{I}$ = (35000 manat + 50000 manat + 60000 manat) : 100000 manat
= 145000 manat : 100000 manat = 1,45

XCD = (35000 manat + 50000 manat + 60000 manat) - 100000 manat = 145000 manat - 100000 manat = 45000 manat

Məsələ 17. Layihəyə investisiya qoyuluşunun kəmiyyəti 125 000 manat təşkil edir.

Əgər illər üzrə xalis pul axınları-

I il – 45 000 manat

II il - 50 000 manat

III il - 65 000 manat

olarsa, layihənin xalis cari dəyərini (XCD) və rentabellik indeksini (Rİ) hesablayın.

Məsələ 18. Layihəyə investisiya qoyuluşunun kəmiyyəti 160000 manat təşkil edir.

Əgər illər üzrə xalis pul axınları-

I il – 55 000 manat

II il - 56 000 manat

III il - 64 000 manat

olarsa, layihənin xalis cari dəyərini (XCD) və rentabellik indeksini (Rİ) hesablayın.

Məsələ 19. Layihəyə investisiya qoyuluşunun kəmiyyəti 220000 manat təşkil edir.

Əgər illər üzrə xalis pul axınları-

I il – 80 000 manat

II il - 95 000 manat

III il - 100 000 manat

olarsa, layihənin xalis cari dəyərini (XCD) və rentabellik indeksini (Rİ) hesablayın.

Məsələ 20. Layihəyə investisiya qoyuluşunun kəmiyyəti 300000 manat təşkil edir.

Əgər illər üzrə xalis pul axınları-

I il – 125 000 manat

II il - 130 000 manat

III il -120 000 manat

olarsa, layihənin xalis cari dəyərini (XCD) və rentabellik indeksini (Rİ) hesablayın.

Məsələ 21. Layihəyə investisiya qoyuluşunun məbləği 300000 manatdır.İllər üzrə gözlənilən gəlirlərin -

I il – 100.000 manat

II il – 150.000 manat

III il – 200.000 manat

və diskont dərəcəsinin 10% olduğunu bilərək, layihənin xalis diskontlaşdırılmış gəlirini hesablayın.

Qeyd: Bu tip məsələləri həll etmək üçün illik gəlirləri ardıcıl olaraq, diskontlaşdırmaq və alınan nəticələri toplamaq lazımdır.

Məsələ 22. Layihəyə investisiya qoyuluşunun məbləği 200000 manatdır.İllər üzrə gözlənilən gəlirlərin -

I il – 80.000 manat

II il – 75.000 manat

III il – 100.000 manat

IV il -125000 manat

və diskont dərəcəsinin 10% olduğunu bilərək, layihənin xalis diskontlaşdırılmış gəlirini hesablayın.

Məsələ 23. Layihəyə investisiya qoyuluşunun məbləği 130000 manatdır. İllər üzrə gözlənilən gəlirlərin -

1 il – 45.000 manat

2 il – 60.000 manat

3 il – 70.000 manat

və diskont dərəcəsinin 10% olduğunu bilərək, layihənin xalis diskontlaşdırılmış gəlirini hesablayın.

Məsələ 24. Əgər layihəyə investisiya qoyuluşunun ödəmə müddəti 4,25 ilə bərabər olarsa, onun mənfəət(gəlir) normasını müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Nəzəri materiallardan məlumdur ki, mənfəət(gəlir)norması gəlirin investisiya qoyuluşuna, ödəmə müddəti isə əksinə, investisiya qoyuluşunun gəlirə olan nisbətidir. Belə çıxır ki, həmin göstəricilər bir-birinin qarşılıqlı tərs kəmiyyətidir, yəni

Mənfəət norması = 1 : ödəmə müddəti

və

Ödəmə müddəti = 1 : mənfəət norması

Bu asılılığı nəzərə almaqla **yekun cavab** $1 : 4,25 = 0,235$ və ya **23.5%** olacaqdır.

Məsələ 25. Əgər layihəyə investisiya qoyuluşunun ödəmə müddəti 3,75 ilə bərabər olarsa, onun mənfəət(gəlir) normasını müəyyən edin.

Məsələ 26. Əgər layihəyə investisiya qoyuluşunun ödəmə müddəti 6,4 ilə bərabər olarsa, onun mənfəət(gəlir) normasını müəyyən edin.

Məsələ 27. Əgər layihəyə investisiya qoyuluşunun ödəmə müddəti 3,75 ilə bərabər olarsa, onun mənfəət(gəlir) normasını müəyyən edin.

Məsələ 28. Əgər layihəyə investisiya qoyuluşunun ödəmə müddəti 4,25 ilə bərabər olarsa, onun mənfəət(gəlir) normasını müəyyən edin.

Məsələ 29. Əgər layihəyə investisiya qoyuluşunun ödəmə müddəti 7,1 ilə bərabər olarsa, onun mənfəət(gəlir) normasını müəyyən edin.

Məsələ 30. Layihəyə investisiya qoyuluşunun illik mənfəət(gəlir) norması 28% olarsa, ödəmə müddətini müəyyən edin.

Qeyd: 24-cü məsələnin həlli nümunəsində verilən asılılığa diqqət yeturmək lazımdır. **Ödəmə müddəti = 1 : mənfəət norması** asılılığına istinadən

Yekun cavab 1 : $0,28 = 3.57$ il olacaqdır (hesablama zamanı faiz göstəricilərinin əmsala gətirilməsi lazımdır).

Məsələ 31. Layihəyə investisiya qoyuluşunun illik mənfəət(gəlir) norması 16 % olarsa, ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 32. Layihəyə investisiya qoyuluşunun illik mənfəət(gəlir) norması 12% olarsa, ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 33. Layihəyə investisiya qoyuluşunun illik mənfəət(gəlir) norması 21,5% olarsa, ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 34. Layihəyə investisiya qoyuluşunun illik mənfəət(gəlir) norması 24% olarsa, ödəmə müddətini müəyyən edin.

Məsələ 35. Depozitə qoyulan ilkin məbləğin **20000** manat, illik faiz dərəcəsinin 8% olduğunu bilərək, iki ildən sonra qaytarılacaq yekun məbləği müəyyən edin.

Məsələnin həllində mürəkkəb faizin birinci funksiyasına aid olan aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$R_1 = R_0 (1 + i)^n$$

burada, R_1 – qaytarılan yekun məbləğ; R_0 – depozit qoyuluşunun həcmi; n isə depozitin qoyulduğu illərin sayıdır.

Beləliklə, 8 % = 0,08 kimi qəbul edilməklə, **yekun cavab**

$$R_1 = 20000 \times (1 + 0.08)^2 = 20000 \times 1,1664 = 23328 \text{ manat olacaqdır}$$

Məsələ 36. İllik depozit dərəcəsinin 12 % olduğunu bilərək, 3 ildən sonra bankdan 150000 manat məbləğində ümumi vəsait əldə etmək üçün cari dövrdə nə qədər depozit qoyuluşu tələb olunduğunu müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Tələb ikunan göstəricini müəyyən etmək üçün 35-ci məsələnin həllində istifadə olunan funksiyanın tərs funksiyasından istifadə etmək lazımdır. Onu da qeyd etməliyik ki, mürəkkəb funksiyanın 6 funksiyasından üçü düz, digər üçü isə onların tərs funksiyasıdır. Beləliklə, məsələnin şərtinə diqqət yetirərkən məlum olur ki, axtarılan göstərici R_0 -dır.

$$R_1 = R_0 (1 + i)^n$$

buradan da alınır ki,

$$R_0 = R_1 / (1 + i)^n$$

Yekun cavab 150000 manat : $(1 + 0,12)^3 = 150000 \text{ manat} : 1,405 = 106762$ manat olacaqdır.

Məsələ 37. İllik depozit dərəcəsinin 10 % olduğunu bilərək, 3 ildən sonra bankdan 120000 manat məbləğində ümumi vəsait əldə etmək üçün cari dövrdə nə qədər depozit qoyuluşu tələb olunduğunu müəyyən edin.

Məsələ 38. İllik depozit dərəcəsinin 8 % olduğunu bilərək, 2 ildən sonra bankdan 50000 manat məbləğində ümumi vəsait əldə etmək üçün cari dövrdə nə qədər depozit qoyuluşu tələb olunduğunu müəyyən edin.

Məsələ 39. İllik depozit dərəcəsinin 10 % olduğunu bilərək, 4 ildən sonra bankdan 75000 manat məbləğində ümumi vəsait əldə etmək üçün cari dövrdə nə qədər depozit qoyuluşu tələb olunduğunu müəyyən edin.

Məsələ 40. İllik depozit dərəcəsinin 11 % olduğunu bilərək, 3 ildən sonra bankdan 45000 manat məbləğində ümumi vəsait əldə etmək üçün cari dövrdə nə qədər depozit qoyuluşu tələb olunduğunu müəyyən edin.

Məsələ 41. Kreditə verilən ilkin məbləğin 10000 manat, illik faiz dərəcəsinin 24%, inflyasiyanın orta illik sürətinin 8% olduğunu bilərək 2 ildən sonra qaytarılacaq yekun məbləği hesablayın.

Məsələnin həlli: Bu məsələnin həlli 36-cı məsələnin həllinin davamıdır. Daha doğrusu, əvvəlcə 2 il ərzində toplanmış pul vəsaitlərini, sonra isə həmin vəsaitlərin alıcılıq qabiliyyətinə inflyasiyanın təsirini müəyyən etmək lazım gəlir. Bu məqsədlə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$R_1 = R_0 (1 + i)^n : (1 + y)^n$$

burada, y - inflyasiyanın orta illik sürətidir.

Beləliklə, **yekun cavab** $10000 \times (1 + 0,24)^2 : (1 + 0,08)^2 = (10000 \times 1,5376) : 1,1664 = 15376 : 1,1664 = 13182$ manat

Nəticə: Belə qənaətə gəlmək olar ki, 2 ildən sonra qaytarılacaq 15376 manat hazırkı 13182 manatın alıcılıq qabiliyyətində olacaqdır.

Məsələ 42. Kreditə verilən ilkin məbləğin 25000 manat, illik faiz dərəcəsinin 15%, inflyasiyanın orta illik sürətinin 5% olduğunu bilərək 3 ildən sonra qaytarılacaq yekun məbləği hesablayın.

Məsələ 43. Kreditə verilən ilkin məbləğin 20000 manat, illik faiz dərəcəsinin 25%, inflyasiyanın orta illik sürətinin 10% olduğunu bilərək 3 ildən sonra qaytarılacaq yekun məbləği hesablayın.

Məsələ 44. Kreditə verilən ilkin məbləğin 15000 manat, illik faiz dərəcəsinin 20%, inflyasiyanın orta illik sürətinin 4% olduğunu bilərək 3 ildən sonra qaytarılacaq yekun məbləği hesablayın.

Məsələ 45. Kreditə verilən ilkin məbləğin 40000 manat, illik faiz dərəcəsinin 22%, inflyasiyanın orta illik sürətinin 6% olduğunu bilərək 2 ildən sonra qaytarılacaq yekun məbləği hesablayın.

Məsələ 46. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 24000 manat, inflyasiyanın orta illik sürəti 10%, 3 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 32000 manat olarsa, illik faiz dərəcəsinə müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Tələb olunan göstəricini tapmaq üçün 41- ci məsələdə istinad etdiyimiz düsturdan istifadə etməliyik.

$$R_1 = R_0 (1 + i)^n : (1 + y)^n$$

Verilənlərə görə $R_1 = 32000$ manat; $R_0 = 24000$ manat; $y = 10\%$ və $n = 3$.

Beləliklə, $24000 (1 + i)^3 : (1 + 0,1)^3 = 32000$

$$24000 (1 + i)^3 = 32000 \times 1,331$$

$$(1 + i)^3 = 1,7747$$

$$1 + i = 1,21$$

$$i = 0,21 \text{ və ya } 21\%$$

Məsələ 47. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 18000 manat, inflyasiyanın orta illik sürəti 10%, 3 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 25000 manat olarsa, illik faiz dərəcəsinə müəyyən edin.

Məsələ 48. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 42000 manat, inflyasiyanın orta illik sürəti 8%, 3 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 50000 manat olarsa, illik faiz dərəcəsinə müəyyən edin.

Məsələ 49. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 25000 manat, inflyasiyanın orta illik sürəti 6%, 2 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 30000 manat olarsa, illik faiz dərəcəsinə müəyyən edin.

Məsələ 50. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 12500 manat, inflyasiyanın orta illik sürəti 4%, 2 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 17000 manat olarsa, illik faiz dərəcəsinə müəyyən edin.

Məsələ 51. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 48000 manat, illik faiz dərəcəsi 20%, 2 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 65000 manat olarsa, inflyasiyanın orta illik sürətini hesablayın.

Qeyd: Bu məsələnin həlli üsulu 46-50-ci məsələlərin həlli üsuluna yaxındır. Belə ki, eyni düsturdan istifadə olunur və fərq yalnız müəyyən ediləcək göstərici ilə bağlıdır.

Verilənlərə görə $R_1 = 65000$ manat; $R_0 = 48000$ manat; $i = 20\%$ və $n = 2$.

Beləliklə, $48000 (1 + 0,2)^2 : (1+y)^2 = 65000$

$$48000 \times 1,44 = 65000(1+y)^2$$

$$69120 = 65000(1+y)^2$$

$$(1+y)^2 = 69120 : 65000$$

$$(1+y)^2 = 1,063$$

$$1 + i = 1,031$$

$$i = 0,031 \text{ və ya } 3,1\%$$

Məsələ 52. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 40000 manat, illik faiz dərəcəsi 18%, 2 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 52000 manat olarsa, inflyasiyanın orta illik sürətini hesablayın.

Məsələ 53. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 28000 manat, illik faiz dərəcəsi 20%, 2 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 40000 manat olarsa, inflyasiyanın orta illik sürətini hesablayın.

Məsələ 54. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 35000 manat, illik faiz dərəcəsi 20%, 3 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 56000 manat olarsa, inflyasiyanın orta illik sürətini hesablayın.

Məsələ 55. Əgər kreditə verilən ilkin məbləğ 60000 manat, illik faiz dərəcəsi 25%, 2 ildən sonra qaytarılan yekun məbləğ 85000 manat olarsa, inflyasiyanın orta illik sürətini hesablayın.

Məsələ 56. Layihənin təcili likvidlik əmsalı 0,08-ə, asan reallaşdırılan aktivlərin dəyəri 32000 manata bərabər olduğu halda cari passivlərin dəyərini hesablayın.

Məsələnin həlli: Mövcud metodikaya görə təcili likvidlik əmsalının (TLƏ) asan reallaşdırılan aktivlərin (ARA) dəyərinin cari passivlərin (CP) kəmiyyətinə olan nisbəti kimi müəyyən edilir.

$$TLƏ = ARA / CP$$

$$\text{buradan } CP = ARA / TLƏ$$

Beləliklə, **yekun cavab** $CP = 32000 \text{ manat} : 0,08 = 400000 \text{ manat}$ olacaqdır.

Məsələ 57. Layihənin təcili likvidlik əmsalı 0,8-ə, asan reallaşdırılan aktivlərin dəyəri 28000 manata bərabər olduğu halda cari passivlərin dəyərini hesablayın.

Məsələ 58. Layihənin təcili likvidlik əmsalı 0,12-yə, asan reallaşdırılan aktivlərin dəyəri 52000 manata bərabər olduğu halda cari passivlərin dəyərini hesablayın.

Məsələ 59. Asan reallaşdırılan aktivlərin dəyəri 45000 manat, cari passivlərin dəyəri 300000 manat olduğu halda layihənin təcili likvidlik əmsalını hesablayın.

Məsələ 60. Asan reallaşdırılan aktivlərin dəyəri 280000 manat, cari passivlərin dəyəri 1250000 manat olduğu halda layihənin təcili likvidlik əmsalını hesablayın.

Məsələ 61. Cari aktivlərin və cari passivlərin dəyəri uyğun olaraq, 52000 manata və 40000 manata bərabər olarsa, layihənin ümumi likvidlik əmsalını hesablayın. Məsələnin həlli: Ümumi metodikaya görə ümumi likvidlik əmsalı ($L_{\bar{u}}$)

$$L_{\bar{u}} = CA / CP$$

düsturu ilə müəyyən olunur. Burada CA cari aktivlərin dəyəridir.

Yekun cavab: $L_{\bar{u}} = 52000 : 40000 = 1,3$ olacaqdır.

Məsələ 62. Cari aktivlərin və cari passivlərin dəyəri uyğun olaraq, 42000 manata və 50000 manata bərabər olarsa, layihənin ümumi likvidlik əmsalını hesablayın.

Məsələ 63. Layihənin ümumi likvidlik əmsalı 0,8, cari aktivlərin dəyəri 42000 manat olarsa, cari passivlərin dəyərini hesablayın.

Məsələ 64. Layihənin ümumi likvidlik əmsalı 0,7, cari aktivlərin dəyəri 35000 manat olarsa, cari passivlərin dəyərini hesablayın.

Məsələ 65. Layihənin ümumi likvidlik əmsalı 0,4, cari passivlərin dəyəri 5200 manat olarsa, cari aktivlərin dəyərini müəyyən edin.

Məsələ 66. Müəssisənin xalis mənfəətinin 18000 manat, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 3000 manat, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%, nizamnamə kapitalının kəmiyyətinin isə 75000 manat olduğunu nəzərə alaraq, nizamnamə kapitalının rentabelliğini müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Layihənin maliyyə dayanıqlığı göstəricilərindən olan aktivlərin rentabelliğinin (R_a) müəyyən edilməsi

$$R_a = (XM + F(1 - M_v)) / \text{m\acute{e}cmu aktivl\acute{e}r}$$

düsturuna əsasən aparılır. Düsturda XM - xalis mənfəət, F - kreditlərə görə faizlərin ümumi məbləği, M_v -mənfəət vergisinin dərəcəsidir.

Burada incə məqam ondan ibarətdir ki, hansı parametrin rentabelliği hesablanırsa, onun kəmiyyəti bölən qismində çıxış edir. Beləki, əgər nizamnamə kapitalının rentabelliğini (R_{nk}) hesablamaq lazımdırsa, onda düstur

$$R_{nk} = (XM + F(1 - M_v)) / \text{nizamnamə kapitalı}$$

kimi ifadə olunacaqdır. Beləliklə, **yekun cavab**

$R_{nk} = (18000 + 3000(1 - 0,2)) : 75000 = (18000 + 3600) : 75000 = 21600 : 75000 = 0,288$
və ya 28,8% olacaqdır.

Məsələ 67. Müəssisənin xalis mənfəətinin 256000 manat, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 20000 manat, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%, nizamnamə kapitalının kəmiyyətinin isə 850000 manat olduğunu nəzərə alaraq, nizamnamə kapitalının rentabelliğini müəyyən edin.

Məsələ 68. Müəssisənin xalis mənfəətinin 265000 manat, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 25000 manat, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%, nizamnamə kapitalının kəmiyyətinin isə 550000 manat olduğunu nəzərə alaraq, nizamnamə kapitalının rentabelliğini müəyyən edin.

Məsələ 69. Müəssisənin xalis mənfəətinin 200000 manata, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 25000 manata, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%-ə, investisiyalasdırılan kapitalın kəmiyyətinin isə 750000 manata bərabər olduğunu nəzərə alaraq, investisiyalasdırılan kapitalın rentabelliğini müəyyən edin.

Qeyd: Əvvəlki məsələlərdə istifadə olunan düsturda bölən qismində investisiyalasdırılan kapitalın kəmiyyətini götürməklə məsələni həll etmək olar.

Məsələ 70. Müəssisənin xalis mənfəətinin 240000 manata, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 35000 manata, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%-ə, investisiyalasdırılan kapitalın kəmiyyətinin isə 670000 manata bərabər olduğunu nəzərə alaraq, investisiyalasdırılan kapitalın rentabelliğini müəyyən edin.

Məsələ 71. Müəssisənin xalis mənfəətinin 220000 manata, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 75000 manata, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%-ə,

investisiyalaşdırılan kapitalın kəmiyyətinin isə 940000 manata bərabər olduğunu nəzərə alaraq, investisiyalaşdırılan kapitalın rentabelliğini müəyyən edin.

Məsələ 72. Müəssisənin xalis mənfəətinin 28000 manat, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 2500 manat, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%, aktivlərin dəyərinin isə 400000 manat olduğunu nəzərə almaqla aktivlərin rentabelliğini müəyyən edin.

Qeyd: Əvvəlki məsələlərdə istifadə olunan düsturda bölən qismində aktivlərin kəmiyyətini götürməklə məsələni həll etmək olar.

Məsələ 73. Müəssisənin xalis mənfəətinin 36000 manat, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 8500 manat, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%, aktivlərin dəyərinin isə 310000 manat olduğunu nəzərə almaqla aktivlərin rentabelliğini müəyyən edin.

Məsələ 74. Müəssisənin xalis mənfəətinin 24000 manat, kreditlərə görə faizlərin məbləğinin 5600 manat, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20%, aktivlərin dəyərinin isə 102000 manat olduğunu nəzərə almaqla aktivlərin rentabelliğini müəyyən edin.

Məsələ 75. Səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəəti 450000 manat, ödənilən dividendlərin məbləği 75000 manat, səhmdar kapitalın ilkin məbləği 300000 manat olarsa, dayanıqlı artım əmsalını müəyyən edin.

Məsələnin həlli: Məlum olduğu kimi, dayanıqlı artım əmsalı (D_a)

$$D_a = (XM - D) / K_s$$

düsturu ilə müəyyən edilir. Burada D – ödənilən dividendlərin məbləği, K_s isə səhmdar kapitalın kəmiyyətidir.

Yekun cavab: $D_a = (450000 - 75000) : 300000 = 1,25$

Məsələ 76. Səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəəti 540000 manat, ödənilən dividendlərin məbləği 96000 manat, səhmdar kapitalın ilkin məbləği 385000 manat olarsa, dayanıqlı artım əmsalını müəyyən edin.

Məsələ 77. Səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəəti 430000 manat, ödənilən dividendlərin məbləği 6800 manat, səhmdar kapitalın ilkin məbləği 310000 manat olarsa, dayanıqlı artım əmsalını müəyyən edin.

Məsələ 78. Səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəəti 256000 manat, ödənilən dividendlərin məbləği 84000 manat, səhmdar kapitalın ilkin məbləği 142000 manat olarsa, dayanıqlı artım əmsalını müəyyən edin.

Məsələ 79. Əgər səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəəti 340000 manata, ödənilən dividendlərin məbləği 80000 manata, dayanıqlı artım əmsalı isə 1,25-ə bərabər olarsa, səhmdar kapitalın ilkin məbləğini müəyyən edin.

Məsələ 80. Əgər səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəəti 350000 manata, ödənilən dividendlərin məbləği 70000 manata, dayanıqlı artım əmsalı isə 1,5-ə bərabər olarsa, səhmdar kapitalın ilkin məbləğini müəyyən edin.

Məsələ 81. Əgər səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəəti 235000 manata, ödənilən dividendlərin məbləği 60000 manata, dayanıqlı artım əmsalı isə 1,3-ə bərabər olarsa, səhmdar kapitalın ilkin məbləğini müəyyən edin.

Məsələ 82. Ödənilən dividendlərin məbləği 90000 manat, dayanıqlı artım əmsalı 1,5, səhmdar kapitalın ilkin dəyəri 500000 manat olarsa, səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəətini müəyyən edin.

Məsələ 83. Ödənilən dividendlərin məbləği 100000 manat, dayanıqlı artım əmsalı 1,4, səhmdar kapitalın ilkin dəyəri 500000 manat olarsa, səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəətini müəyyən edin.

Məsələ 84. Ödənilən dividendlərin məbləği 150000 manat, dayanıqlı artım əmsalı 1,2, səhmdar kapitalın ilkin dəyəri 300000 manat olarsa, səhmdar cəmiyyətin xalis mənfəətini müəyyən edin.

Məsələ 85. Əgər müəssisənin proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal gücü 2800 ədəd və zərərsizlik nöqtəsində istehsal həcmi isə 1950 ədəd təşkil edərsə, təhlükəsizlik diapazonunu müəyyənləşdirin.

Məsələ 86 Əgər müəssisənin proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal gücü 8500 ədəd və zərərsizlik nöqtəsində istehsal həcmi isə 6900 ədəd təşkil edərsə, təhlükəsizlik diapazonunu müəyyənləşdirin.

Məsələ 87. Əgər müəssisənin proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal gücü 12850 ədəd və zərərsizlik nöqtəsində istehsal həcmi isə 9800 ədəd təşkil edərsə, təhlükəsizlik diapazonunu müəyyənləşdirin.

Məsələ 88. Aşağıda verilənlərə görə satış həcmində zərərsizlik nöqtəsini və təhlükəsizlik diapozonunu müəyyən edin.

- məcmu sabit xərclər (F) – 39000 manat
- məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər(D_x) – 15 manat
- məhsul vahidinin satış qiyməti(q)- 28 manat
- layihənin proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal həcmi– 4200 ədəd.

Məsələnin həlli: Məhsulun vahidinin qiyməti, mənfəət və istehsal(satış) həcmi arasındakı asılılığa görə satış həcmində zərərsizlik nöqtəsi (Z_n)

$$Z_n = F / (q - D_x)$$

düsturu ilə müəyyən edilir.

Təhlükəsizlik diapozonunu (T_d) müəyyən etmək üçün isə proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal həcmindən zərərsizlik nöqtəsindəki istehsal həcmi çıxılır və alınan nəticə proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal həcminə bölünür.

Yekın cavab: $Z_n = 39000 : (28 - 15) = 3000$

$$T_d = (4200 - 3000) : 4200 = 0,286 \text{ və ya } 28,6\%$$

Məsələ 89. Aşağıda verilənlərə görə satış həcmində zərərsizlik nöqtəsini və təhlükəsizlik diapozonunu müəyyən edin.

- məcmu sabit xərclər (F) – 300000 manat
- məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər(D_x) – 12 manat
- məhsul vahidinin satış qiyməti(q) - 36 manat
- layihənin proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal həcmi – 15000 ədəd.

Məsələ 90. Aşağıda verilənlərə görə satış həcmində zərərsizlik nöqtəsini və təhlükəsizlik diapozonunu müəyyən edin.

- məcmu sabit xərclər (F) – 400000 manat
- məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər(D_x) – 20 manat
- məhsul vahidinin satış qiyməti(q) - 45 manat
- layihənin proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal həcmi – 18800 ədəd.

91. Məhsul vahidinin qiyməti 11,0 manat, məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər 5,0 manat, sabit xərclər isə 24000 manat, istehsalın faktiki həcmi 8400 məhsul vahidi olarsa, zərərsizlik nöqtəsini və təhlükəsizlik diapozonunu müəyyən edin.

92. Məhsul vahidinin qiyməti 9,0 manat, məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər 4,0 manat, sabit xərclər 28000 manat, istehsalın faktiki həcmi isə 8000 məhsul vahidi olarsa, zərərsizlik nöqtəsini və təhlükəsizlik diapozonunu müəyyən edin.

Məsələ 93. Aşağıda verilənlərə görə satış həcmində zərərsizlik nöqtəsini və proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal həcmi müəyyən edin.

- məcmu sabit xərclər (F) – 390000 manat
- məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər (D_x) – 28 manat
- məhsul vahidinin satış qiyməti (q) - 43 manat
- layihənin təhlükəsizlik diapozonu – 20 faiz.

Məsələ 94. Aşağıda verilənlərə görə satış həcmində zərərsizlik nöqtəsini və proqnozlaşdırılan yaxud faktiki istehsal həcmi müəyyən edin.

- məcmu sabit xərclər (F) – 260000 manat
- məhsul vahidinə düşən dəyişən xərclər (D_x) – 17 manat
- məhsul vahidinin satış qiyməti (q) - 33 manat
- layihənin təhlükəsizlik diapozonu – 35 faiz.

Qeyd: Məlum olduğu kimi, fiziki və hüquqi şəxslərin öz sərbəst pul vəsaitlərini investisiyalaşdırması istiqamətlərindən biri də vəsaitlərin depozitə qoyulmasıdır. Maraqlı kəsb edən məsələ depozitlərə görə müxtəlif müddətli hesablaşmaların aparılmasıdır. Bunu nəzərə alaraq aşağıdakı metodiki yanaşmaları və məsələləri təqdim edirik.

Əgər banka qoyulan depozit pulların məbləğini **D**, illik bank faizi **i**, depozit müddətini **t** ilə işarə etsək, onda əldə olunan faizlərin məbləğini (**F**) aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

1. *t ildən sonra* $F = (D * i * t) : 100;$
2. *t aydan sonra* $F = (D * i * t) : 1200;$
3. *t gündən sonra* $F = (D * i * t) : 3600.$

Məsələ 95. Banka illik 10%-lə qoyulan depozit pullar 8 aydan sonra faizlərlə birlikdə 5000 manata bərabər olmuşdur. Banka qoyulan pulun məbləğini tapın. Məsələnin həlli: verilənlərə görə

$$D + F = 5000$$

faizlərin hesablanması düsturunu nəzərə alsaq,

$$D + (D * 10 * 8) : 1200 = 5000$$

$$D + 80D : 1200 = 5000$$

$$1280 D = 1200 * 5000$$

$$1280 D = 1200 * 5000$$

$$1280 D = 6000000$$

$$D = 6000000 : 1280$$

$$D = 4687,5 \text{ (manat)}$$

Məsələ 96. Banka illik 15%-lə qoyulan depozit pullar 6 aydan sonra faizlərlə birlikdə 15000 manata bərabər olmuşdur. Banka qoyulan pulun məbləğini tapın.

Məsələ 97. Banka illik 20%-lə qoyulan depozit pullar 10 aydan sonra faizlərlə birlikdə 2500 manata bərabər olmuşdur. Banka qoyulan pulun məbləğini tapın.

Məsələ 98. Banka illik 14%-lə qoyulan depozit pullar 5 aydan sonra faizlərlə birlikdə 520 manata bərabər olmuşdur. Banka qoyulan pulun məbləğini tapın.

Məsələ 99. Banka illik 11%-lə qoyulan depozit pullar 8 aydan sonra faizlərlə birlikdə 7200 manata bərabər olmuşdur. Banka qoyulan pulun məbləğini tapın.

Məsələ 100. Banka illik 9 %-lə qoyulan depozit pullar 9 aydan sonra faizlərlə birlikdə 15600 manata bərabər olmuşdur. Banka qoyulan pulun məbləğini tapın.

Məsələ 101. Banka qoyulan 4000 manat məbləğində depozit pullar 10 aydan sonra faizlərlə birlikdə 6000 manata bərabər olmuşdur. İllik bank faizini tapın.

Məsələ 102. Banka qoyulan 14500 manat məbləğində depozit pullar 8 aydan sonra faizlərlə birlikdə 16000 manata bərabər olmuşdur. İllik bank faizini tapın.

Məsələ 103. Banka qoyulan 4500 manat məbləğində depozit pullar 10 aydan sonra faizlərlə birlikdə 5600 manata bərabər olmuşdur. İllik bank faizini tapın.

Məsələ 104. Banka qoyulan 12500 manat məbləğində depozit pullar 7 aydan sonra faizlərlə birlikdə 13600 manata bərabər olmuşdur. İllik bank faizini tapın.

Məsələ 105. Banka qoyulan 15000 manat məbləğində depozit pullar 8 aydan sonra faizlərlə birlikdə 16000 manata bərabər olmuşdur. İllik bank faizini tapın.

Məsələ 106. Banka illik 10%-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə aydan sonra 45000 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 107. Banka illik 8%-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə aydan sonra 5400 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 108. Banka illik 16%-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə aydan sonra 14000 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 109. Banka illik 9 %-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə aydan sonra 15400 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 110. Banka illik 14 %-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə aydan sonra 42000 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 111. Banka illik 8%-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə ildən sonra 15400 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 112. Banka illik 10 %-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə ildən sonra 43500 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 113. Banka illik 12 %-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə ildən sonra 64200 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 114. Banka illik 14 %-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə ildən sonra 74600 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 115. Banka illik 9 %-lə qoyulan depozit faizlərlə birlikdə bir neçə ildən sonra 56400 manata bərabər olmuşdur. Depozit qoyuluşu müddətini müəyyən edin.

Məsələ 116. Şəxs pulunun bir hissəsini ayda 4%-lə 6 ay müddətinə A bankına, digər hissəsini isə illik 30% dərəcəsi ilə bir il müddətinə B bankına depozit qoymuşdur. Onun B bankından aldığı faizlərin məbləğinin A bankından aldığı faizlərin məbləğinə nisbətini hesablayın.

Məsələnin həlli: əvvəldə verilən düsturlara əsasən,

$$F_A = (D * 4 * 6) : 1200 = 24 D : 1200 = 0,02 D$$

$$F_B = (D * 30 * 1) : 100 = 30 D : 100 = 0,3 D$$

$$F_B : F_A = 0,3D : 0,02 D = 15 \text{ (dəfə)}$$

Məsələ 117. Şəxs pulunun bir hissəsini ayda 3%-lə 6 ay müddətinə A bankına, digər hissəsini isə illik 28% dərəcəsi ilə bir il müddətinə B bankına depozit qoymuşdur. Onun B bankından aldığı faizlərin məbləğinin A bankından aldığı faizlərin məbləğinə nisbətini hesablayın.

Məsələ 118. Şəxs pulunun bir hissəsini ayda 2%-lə 8 ay müddətinə A bankına, digər hissəsini isə illik 30% dərəcəsi ilə bir il müddətinə B bankına depozit qoymuşdur. Onun B bankından aldığı faizlərin məbləğinin A bankından aldığı faizlərin məbləğinə nisbətini hesablayın.

Məsələ 119. Şəxs pulunun bir hissəsini ayda 4%-lə 10 ay müddətinə A bankına, digər hissəsini isə illik 30% dərəcəsi ilə bir il müddətinə B bankına depozit qoymuşdur. Onun B bankından aldığı faizlərin məbləğinin A bankından aldığı faizlərin məbləğinə nisbətini hesablayın.

Məsələ 120. Şəxs pulunun bir hissəsini ayda 5%-lə 7 ay müddətinə A bankına, digər hissəsini isə illik 30% dərəcəsi ilə iki il müddətinə B bankına depozit qoymuşdur. Onun B bankından aldığı faizlərin məbləğinin A bankından aldığı faizlərin məbləğinə nisbətini hesablayın.

Məsələ 121. Şəxs pulunun bir hissəsini ayda 6%-lə 8 ay müddətinə A bankına, digər hissəsini isə illik 28 % dərəcəsi ilə iki il müddətinə B bankına depozit qoymuşdur. Onun B bankından aldığı faizlərin məbləğinin A bankından aldığı faizlərin məbləğinə nisbətini hesablayın.

Məsələ 122. İllik 30%-ə bərabər dərəcə ilə 5 il müddətinə banka qoyulan depozit illik 40%-ə bərabər dərəcə ilə 4 il müddətinə banka qoyulan depozitdən 250 manat az gəlur gətirirsə, banka qoyulan depozitin məbləğini tapın.

Məsələnin həli: əvvəldə verilən düsturlara əsasən,

$$F_{30} = (D * 30 * 5) : 100 = 150 D : 100 = 1,5 D$$

$$F_{40} = (D * 40 * 4) : 100 = 160 D : 100 = 1,6 D$$

$$1,6 D - 1,5 D = 250$$

$$0,1 D = 250$$

$$D = 2500 \text{ (manat)}$$

Məsələ 123. İllik 40%-ə bərabər dərəcə ilə 8 il müddətinə banka qoyulan depozit illik 50%-ə bərabər dərəcə ilə 5 il müddətinə banka qoyulan depozitdən 280 manat az gəlur gətirirsə, banka qoyulan depozitin məbləğini tapın.

Məsələ 124. İllik 50%-ə bərabər dərəcə ilə 10 il müddətinə banka qoyulan depozit illik 60%-ə bərabər dərəcə ilə 9 il müddətinə banka qoyulan depozitdən 500 manat az gəlur gətirirsə, banka qoyulan depozitin məbləğini tapın.

Məsələ 125. İllik 25%-ə bərabər dərəcə ilə 10 il müddətinə banka qoyulan depozit illik 40%-ə bərabər dərəcə ilə 8 il müddətinə banka qoyulan depozitdən 700 manat az gəlur gətirirsə, banka qoyulan depozitin məbləğini tapın.

Məsələ 126. İllik 30%-ə bərabər dərəcə ilə 8 il müddətinə banka qoyulan depozit illik 35 %-ə bərabər dərəcə ilə 7 il müddətinə banka qoyulan depozitdən 1500 manat az gəlur gətirirsə, banka qoyulan depozitin məbləğini tapın.

Məsələ 127. İllik 36 %-ə bərabər dərəcə ilə 5 il müddətinə banka qoyulan depozit illik 48 %-ə bərabər dərəcə ilə 4 il müddətinə banka qoyulan depozitdən 600 manat az gəlur gətirirsə, banka qoyulan depozitin məbləğini tapın.

Məsələ 128. İnvestor hər birinin β əmsalı 0,6-ya bərabər olan 10 növ səhmdən ibarət portfelə malikdir. Əgər portfelin səhmlərindən ikisi satılaraq, $\beta=2,5$ olan səhmlə əvəz olunarsa, portfelin riskliliyi əmsalını hesablayın.

Məsələnin həlli: İnvestisiya portfeli hər birinin β əmsalı 0,6-ya bərabər olan 10 növ səhmdən ibarətdirsə, onda portfel üzrə $\beta_p = 0,6$ -dır. Əgər portfelin səhmlərindən ikisi $\beta=2,5$ olan səhmlərlə əvəzlənersə, onda β_p -nin hesablanması düsturuna görə

$$\beta_p = 0,8 * 0,6 + 0,2 * 2,5 = 0,98 \text{ olacaqdır.}$$

Qeyd: burada səhmlərin neçə faizinin hansı β əmsalına malik olmasına diqqət yetirmək kifayətdir. Bizim nümunədə 10 səhmdən 2-sinin satılması 20% (0,2), qalanların isə 80% (0,8) təşkil etməsini göstərmək olar.

Məsələ 129. İnvestor hər birinin β əmsalı 0,7-yə bərabər olan 10 növ səhmdən ibarət portfelə malikdir. Əgər portfelin səhmlərindən ikisi satılaraq, $\beta=2,0$ olan səhmlə əvəz olunarsa, portfelin riskliliyi əmsalını hesablayın.

Məsələ 130. İnvestor hər birinin β əmsalı 0,8-ə bərabər olan 10 növ səhmdən ibarət portfelə malikdir. Əgər portfelin səhmlərindən üçü satılaraq, $\beta=2,2$ olan səhmlə əvəz olunarsa, portfelin riskliliyi əmsalını hesablayın.

Məsələ 131. İnvestor hər birinin β əmsalı 0,9-a bərabər olan 10 növ səhmdən ibarət portfelə malikdir. Əgər portfelin səhmlərindən dördü satılaraq, $\beta=1,8$ olan səhmlə əvəz olunarsa, portfelin riskliliyi əmsalını hesablayın.

Məsələ 132. İnvestor hər birinin β əmsalı 0,76-ya bərabər olan 10 növ səhmdən ibarət portfelə malikdir. Əgər portfelin səhmlərindən yarısı satılaraq, $\beta=1,64$ olan səhmlə əvəz olunarsa, portfelin riskliliyi əmsalını hesablayın.

Məsələ 133. A və B firmalarının səhmlərinin gəlirliliyinin ehtimal olunan kəmiyyətləri üzrə aşağıdakı məlumatlar verilmişdir:

Proqnoz	Ehtimal	Gəlirlilik	
		A firması	B firması
Pessimist	0,30	-30	10
Orta	0,40	20	20
Optimist	0,30	60	40

Verilənlərə əsasən firmaların səhmləri üzrə orta gəlirliyi hesablayın və onların riskləri barədə rəyinizi bildirin.

Məsələnin həlli: Bu məsələni həll etmək üçün Əvvəlcə hər iki firmanın səhmləri üzrə orta gəlirlilik (M_A və M_B) hesablanılmalıdır, Bundan ötrü onların gəlirliyi proqnoz variantlarına uyğun ehtimalların kəmiyyətinə vurulmalı və toplanılmalıdır.

$$M_A = 30 * 0,3 + 20 * 0,4 + 60 * 0,3 = 17 \text{ (faiz)}$$

$$M_B = 10 * 0,3 + 20 * 0,4 + 40 * 0,3 = 23 \text{ (faiz)}$$

Məsələ 134. A və B firmalarının səhmlərinin gəlirliliyinin ehtimal olunan kəmiyyətləri üzrə aşağıdakı məlumatlar verilmişdir:

Proqnoz	Ehtimal	Gəlirlilik	
		A firması	B firması
Pessimist	0,30	-50	20
Orta	0,40	15	15
Optimist	0,30	80	30

Verilənlərə əsasən firmaların səhmləri üzrə orta gəlirliyi hesablayın və onların riskləri barədə rəyinizi bildirin.

Məsələ 135. A və B firmalarının səhmlərinin gəlirliliyinin ehtimal olunan kəmiyyətləri üzrə aşağıdakı məlumatlar verilmişdir:

Proqnoz	Ehtimal	Gəlirlilik	
		A firması	B firması
Pessimist	0,30	-50	16
Orta	0,35	18	25
Optimist	0,40	80	40

Verilənlərə əsasən firmaların səhmləri üzrə orta gəlirliyi hesablayın və onların riskləri barədə rəyinizi bildirin.

Məsələ 136. A və B firmalarının səhmlərinin gəlirliliyinin ehtimal olunan kəmiyyətləri üzrə aşağıdakı məlumatlar verilmişdir:

Proqnoz	Ehtimal	Gəlirlilik	
		A firması	B firması
Pessimist	0,25	-50	20
Orta	0,35	40	35
Optimist	0,40	60	50

Verilənlərə əsasən firmaların səhmləri üzrə orta gəlirliyi hesablayın və onların riskləri barədə rəyinizi bildirin.

Məsələ 137. A və B firmalarının səhmlərinin gəlirliliyinin ehtimal olunan kəmiyyətləri üzrə aşağıdakı məlumatlar verilmişdir:

Proqnoz	Ehtimal	Gəlirlilik	
		A firması	B firması
Pessimist	0,28	-45	25
Orta	0,30	15	15
Optimist	0,42	65	45

Verilənlərə əsasən firmaların səhmləri üzrə orta gəlirliyi hesablayın və onların riskləri barədə rəyinizi bildirin.

Məsələ 138. İnvestisiya layihəsinin ssenarilərin təhlili metodu variasiya əmsalını hesablayın və alınan nəticəni risklilik baxımından şərh edin.

Ssenari	Satış həcmi, ədəd	Satış qiyməti, man.	NPV, min man.	Ehtimal	Nəticə, min man.
Əlverişsiz	1500	170	-1000	0,25	-2500
Daha çox ehtimal olunan	2500	220	3000	0,50	6000
Yaxşı	3500	270	5000	0,25	10000

Məsələnin həlli: verilən məsələni həll etmək üçün əvvəlcə gözlənilən NPV (M_{NPV}) göstəricisi hesablanılmalıdır.

$$M_{NPV} = -1000 * 0.25 + 3000 * 0.50 + 5000 * 0.25 = 2500$$

Bundan sonra α_{NPV} göstəricisi hesablanılmalıdır. Beləliklə, -

$$\alpha_{NPV} = \sqrt{(-1000 - 2500)^2 * 0.25 + (3000 - 2500)^2 * 0.50 + (5000 - 2500)^2 * 0.25} = 2180$$

Variasiya əmsalını (V_a) hesablamaq üçün α_{NPV} -ni M_{NPV} -yə bölmək lazımdır.

$$V_a = 2180 : 2500 = 0.87$$

Variasiya əmsalının hesablanmış kəmiyyətinin 1-dən kiçik olması o deməkdir ki, təhlil edilən layihə firmanın layihəsinə nisbətən az risklidir.

Məsələ 139. İnvestisiya layihəsinin ssenarilərin təhlili metodu variasiya əməsalını hesablayın və alınan nəticəni risklilik baxımından şərh edin.

Ssenari	Satış həcmi, ədəd	Satış qiyməti, man.	NPV, min man.	Ehtimal	Nəticə, min man.
Əlverişsiz	1500	170	-1600	0,25	-2500
Daha çox ehtimal olunan	2500	220	3600	0,35	8000
Yaxşı	3500	270	6000	0,40	12000

Məsələ 140. İnvestisiya layihəsinin ssenarilərin təhlili metodu variasiya əməsalını hesablayın və alınan nəticəni risklilik baxımından şərh edin.

Ssenari	Satış həcmi, ədəd	Satış qiyməti, man.	NPV, min man.	Ehtimal	Nəticə, min man.
Əlverişsiz	1500	170	-2000	0,25	-3000
Daha çox ehtimal olunan	2500	220	3400	0,35	8000
Yaxşı	3500	270	5000	0,40	11000

141. Layihəyə investisiya qoyuluşu 320000 manat təşkil edir.İllər üzrə gözlənilən gəlirlər isə -

1-ci il – 80000 manat

2-ci il – 75 000 manat

3 –cü il – ?

4-cü il - 100000 manatdır.

Sadə ödəmə müddətinin 2,8 ilə bərabər olduğunu bilərək, üçüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

142. Layihəyə investisiya qoyuluşu 630000 manat təşkil edir.İllər üzrə gözlənilən gəlirlər isə -

1-ci il – 180000 manat

2-ci il – 175000 manat

3 –cü il – 170000 manat

4-cü il - ?

Sadə ödəmə müddətinin 3,5 ilə bərabər olduğunu bilərək, dördüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

143. Layihəyə investisiya qoyuluşu 280000 manat təşkil edir.İllər üzrə gözlənilən gəlirlər isə -

1-ci il – 90.000 manat

2-ci il – 95.000 manat

3 –cü il – ?

4-cü il - 100000 manatdır.

Sadə ödəmə müddətinin 2,4 ilə bərabər olduğunu bilərək, üçüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

144. Layihəyə investisiya qoyuluşu **340000 manat** təşkil edir.İllər üzrə gözlənilən gəlirlər isə -

1-ci il – 85.000 manat

2-ci il – 75.000 manat

3 –cü il – 100000 manat

4-cü il - ?

Sadə ödəmə müddətinin 3,65 ilə bərabər olduğunu bilərək, dördüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

145. Layihəyə investisiya qoyuluşu **495000 manat** təşkil edir.İllər üzrə gözlənilən gəlirlər isə -

1-ci il – 150 000 manat

2-ci il – 135.000 manat

3 –cü il –120000 manat

4-cü il - ?

Sadə ödəmə müddətinin 3,6 ilə bərabər olduğunu bilərək, dördüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

146. Layihəyə investisiya qoyuluşu **220000 manat** təşkil edir

İllər üzrə gözlənilən gəlirlər -

1-ci il – 80.000 manat

2-ci il – 75.000 manat

3-cü il – ?

və diskont dərəcəsi **10%** təşkil edir.

Diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti **2.85** ilə bərabər olarsa, üçüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

147. Layihəyə investisiya qoyuluşu **180000 manat** təşkil edir.İllər üzrə gözlənilən gəlirlər isə -

1-ci il – 85.000 manat

2-ci il – 95.000 manat

3 –cü il – ?

və diskont dərəcəsi **10%** təşkil edir.

Diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti **2,3** ilə bərabər olarsa, üçüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

148. Layihəyə investisiya qoyuluşu **140000 manat** təşkil edir.İllər üzrə gözlənilən gəlirlər isə -

1-ci il – 80.000 manat

2-ci il – ?

3 –cü il – 100000 manatdır.

və diskont dərəcəsi **10%** təşkil edir.

Diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti 2,5 ilə bərabər olarsa, üçüncü ilin gəlirini müəyyən edin.

149. Layihəyə investisiya qoyuluşu 150000 manat təşkil edir

İllər üzrə gözlənilən gəlirlər -

1-ci il – ?

2-ci il – 85.000 manat

3-cü il – 100000 manat

və diskont dərəcəsi 20% təşkil edir.

Diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti 2.4 ilə bərabər olarsa, birinci ilin gəlirini müəyyən edin.

150. Layihəyə investisiya qoyuluşu 225000 manat təşkil edir

İllər üzrə gözlənilən gəlirlər -

1-ci il – 100000 manat

2-ci il – ?

3-cü il – 100000 manat

və diskont dərəcəsi 10% təşkil edir.

Diskontlaşdırılmış ödəmə müddəti 2.41 ilə bərabər olarsa, ikinci ilin gəlirini müəyyən edin.

ÖZÜNÜYOXLAMA TESTLƏRİ

1.İnvestisiya qoyuluşu və gəlirin əldə olunması prosesləri arasında vaxt əlaqəsi necə ola bilməz?

- a. diskret əlaqə;
- b. interval əlaqəsi;
- c. ardıcıl əlaqə;
- d. bütün variantlar doğrudur;
- e. paralel əlaqə.

2.Aşağıdakılardan hansı investisiya bazarının tərkibinə aid deyil?

- a. innovation investisiya obyektləri bazarı;
- b. real investisiyalaşdırma obyektləri;
- c. sənaye obyektləri bazarı;
- d. maliyyə investisiyalaşdırma obyektləri;

e. sadalanların heç biri.

3. Aşağıdakılardan hansı investisiyanın tərkibinə daxil deyil?

- a. səhmlər
- b. xüsusi və borc vəsaitləri;
- c. iqtisadi və torpaqrentası;
- d. konkret maddi - əşya elementləri;
- e. əmlak hüquqları və intellektual qiymətlilər;

4. Nəzəri baxımdan investisiyanın mahiyyəti necə ifadə olunur?

- a. bütün variantlar doğrudur;
- b. investisiya xərclərinin tədricən azaldılması strategiyası;
- c. mənfəət və sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət obyektlərinə kapitalqoyuluşu;
- d. gələcəkdə tələbatın daha dolğun ödənilməsi naminə cari istehsaldan imtina aktı;
- e. investisiyalaşdırma prosesində kapital xərclərinin və nəticələrin nisbəti

5. Aşağıdakılardan hansı qarçılıqlı münasibətlərinə görə layihənin tipi deyil?

- a. alternativ layihələr;
- b. əvəzedici layihələr;
- c. parametrik layihələr;
- d. sinergetik layihələr;
- e. tamamlayıcı layihələr.

6. İstehsalın inkişafına investisiya qoyuluşlarının başlıca məqsədi nədir?

- a. məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
- b. məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;

- c.yüksək mənfəətin əldə olunması;
- d. istehsal gücünün artırılması;
- e.istehsal-istehlak nisbətlərinin saxlanılması.

7. İnvestisiyalaşdırma nəticəsində kapitalın artımının nə ilə yekünlaşmalıdır?

- a. mümkün risklərə görə investorun mükafatlandırılması;
- b. investorun minimum xərclərinin ödənilməsi;
- c. gözlənilən inflyasiya itkilərinin ödənilməsi;
- d. bütün variantlar doğrudur;
- e. investorun maraqlarının təmin edilməsi.

8. Aşağıdakılardan hansı əvəzedici layihə hesab olunur?

- a. həyata keçirilməsi digər layihənin rentabelliyni artıran layihə;
- b. həyata keçirilməsi digər layihənin rentabelliyni azaldan, lakin tam itirməyən layihə;
- c. həyata keçirilməsinin və ya ondan imtinanın digər layihənin rentabelliynə təsir göstərmədiyi layihə;
- d. eyni məqsəd üçün nəzərdə tutulan iki layihə;
- e. həyata keçirilməsi digər layihəni rentabelsiz edən layihə.

9. Hansı layihələr alternativ layihələr adlanır?

- a. eyni məqsəd üçün nəzərdə tutulan iki layihə;
- b. həyata keçirilməsi digər layihənin rentabelliyni artıran layihə;
- c. həyata keçirilməsi digər layihənin rentabelliyni azaldan, lakin tam itirməyən layihə;
- d. həyata keçirilməsinin və ya ondan imtinanın digər layihənin rentabelliynə təsir göstərmədiyi layihə;
- e. həyata keçirilməsi digər layihəni rentabelsiz edən layihə.

10. İnvestisiya bazarı nədən ibarətdir?

- a. fond bazarlarından;
- b. real, maliyyə və innovation investisiya obyektləri bazarından
- c. pul bazarından;
- d. kredit bazarından;
- e. depozit bazarından.

11. İnvestisiyanın həcminə təsir göstərən amil hansıdır?

- a. borc kapitalının gözlənilən həcmi;
- b. faiz dərəcəsinin gözlənilən kəmiyyəti;
- c. inflyasiya səviyyəsi;
- d. gözlənilən xalis mənfəət norması;
- e. xüsusi kapitalın nəzərdə tutulan kəmiyyəti.

12. Aşağıdakılardan hansı layihənin həyat tsiklinin fazası deyil?

- a. istismar fazası;
- b. likvidliyin qiymətləndirilməsi fazası;
- c. investisiya fazası;
- d. investisiya qabağı faza;
- e. heç biri.

13. Layihənin qarşılıqlı əlaqələrinə görə təsnifləşdiriləntipi hansıdır?

- a. statik layihə;
- b. alternativ layihə;
- c. dinamik layihə;
- d. energetik layihə;
- e. kreativ layihə.

14. Maliyyə investisiyalarına aid olan aktivlər hansıdır?

- a. əmtəə nişanları və markaları;

- b. səhmlər, istiqrazlar, əmanət və depozit sertifikatları;
- c. hazır məhsullar və yarım fabrikatlar;
- d. qurğular və avadanlıqlar;
- e. lisenziyalar, patentlər.

15. Verilən variantlardan hansı müstəqil layihəni xarakterizə edir?

- a. həyata keçirilməsi digər layihənin rentabelliyni artırən layihə;
- b. eyni məqsəd üçün nəzərdə tutulan iki layihə;
- c. həyata keçirilməsi digər layihənin rentabelliyni azaldan, lakin tam itirməyən layihə;
- d. həyata keçirilməsinin və ya ondan imtinanın digər layihənin rentabelliynə təsir göstərmədiyi layihə;
- e. həyata keçirilməsi digər layihəni rentabelsiz edən layihə.

16. Aşağıdakılardan hansı tamamlayıcı layihədir?

- a. həyata keçirilməsi digər layihənin rentabelliyni artırən layihə;
- b. həyata keçirilməsindən imtina edilən layihə;
- c. birlikdə həyata keçirilməsidə səmərəli olan iki layihə;
- d. həyata keçirilməsinin və ya ondan imtinanın digər layihənin rentabelliynə təsir göstərmədiyi layihə;
- e. həyata keçirilməsi digər layihəni rentabelsiz edən layihə.

17. İnvestisiya fəaliyyəti çərçivəsində yerinə yetirilən işlərin texnologiyasına aid olmayan variantı göstərin

- a. yeni istehsalın mənimsənilməsi;
- b. investisiya qabağı tədqiqatların aparılması;
- c. investisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılması;
- d. müəssisənin investisiya strategiyasının formalaşdırılması;
- e. vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi.

18. İnvestisiyaların mülkiyyət formalarına görə fərqləndirilən növü hansıdır?

- a. vençur investisiyaları;
- b. cəlb olunan investisiyalar;
- c. xüsusi və cəlb edilən investisiyalar;
- d. bütün variantlar doğrudur;
- e. xüsusi və dövlət investisiyaları.

19. İnvestisiyanın real sektorda təkrar istehsalın formaları üzrə fərqləndirilməyən növü hansıdır?

- a. bütün variantlar doğrudur;
- b. istehsalın texniki təchizatına investisiyalar;
- c. firmanın yenidən qurulmasına investisiyalar;
- d. qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar;
- e. sahibkarlığa investisiyalar.

20. Aşağıdakılardan hansı investisiyanın tərkibinə daxil olan kapital forması deyil?

- a. səhmlər və istiqrazlar;
- b. investora məxsus xüsusi vəsaitlər;
- c. cəlb olunmuş borc vəsaitləri;
- d. əmlak hüquqları və intellektual qiymətlilər;
- e. konkret maddi-əşya elementləri.

21. Aşağıdakılardan hansı investisiyanın mahiyyətini daha dolğun şəkildə ifadə edir?

- a. sosial sferanın inkişafına vəsait qoyuluşudur;
- b. istehsala maliyyə vəsaitləri xərcləridir;
- c. iqtisadiyyatın inkişafına qoyulan qiymətli kağızlardır;
- d. yeni istehsal texnologiyasının tətbiqinə yökəldilən kapital qoyuluşudur;

e. mənfəət əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət obyektlərinə kapital qoyuluşudur.

22. Aşağıdakılardan hansı intellektual investisiya hesab edilmir?

- a. kadr hazırlığına vəsait qoyuluşu;
- b. tikinti sektoruna investisiya qoyuluşu;
- c. sosial sferanın inkişafına investisiya qoyuluşu;
- d. təcrübi-konstruktor işlərinə investisiyalar;
- e. elmi-tədqiqatlara investisiyalar.

23. Aşağıdakılardan hansı investisiya fəaliyyətinin subyektidir?

- a. hüquqi şəxslər;
- b. dövlət;
- c. içtimai fondlar;
- d. fiziki şəxslər;
- e. sadalanların hamısı.

24. İnvestisiya layihəsinin yekün istismar fazası nə ilə nəticələnir?

- a. tikinti-quraşdırma işləri;
- b. layihənin ləğv olunması;
- c. avadanlıqların quraşdırılması;
- d. məhsul istehsalı;
- e. texniki təchizatın başa çatması.

25. İnvestisiya layihəsinin həyat dövrləridir:

- a. ideyanın əsaslandırılması;
- b. tikintinin aparılması;
- c. ideya, texniki-iqtisadi əsaslandırma, tikinti və istismar;
- d. smeta sənədlərinin hazırlanması;
- e. ləğv etmə dəyərinin qiymətləndirilməsi.

26. Aşağıdakılardan hansı portfel investisiyaları hesab edilir?

- a. müəssisənin səhmdar kapitalının 10%-indən azını təşkil edən investisiyalar;
- b. istehsalın genişləndirilməsinə investisiyalar;
- c. layihələr qrupuna kapital qoyuluşu;
- d. qiymətli kağızlara yönəldilən investisiyalar;
- e. portfel layihələrə qoyulan investisiyalar.

27. İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri hansı əlamətlərə görə fərqləndirilir?

- a. layihənin istiqamətinə görə;
- b. investisiyalaşdırmada dövlətin iştirak dərəcəsinə görə;
- c. mülkiyyət formasına görə;
- d. layihələrin miqyasına görə;
- e. vəsaitlərdən istifadə səmərəliliyinə görə.

28. İnvestisiya fəaliyyətinin hərəkətverici motivi nədir?

- a. konkret əmtəə və xidmətlərin istehsalının artımı;
- b. yüksək rentabellik normasının formalaşdırılması;
- c. cari istehlakdan imtinanın qiyməti;
- d. bütün cavablar doğrudur;
- e. istehsal-istehlak nisbətlərin dəyişməsi.

29. İnvestisiyalaşdırma nəticəsində kapitalın artımı təmin etməlidir

- a. bütün variantlar doğrudur;
- b. mümkün riskə görə investorun mükafatlandırmasını;
- c. qarşıdakı dövrdə inflyasiyadan itkilərin ödənilməsini;
- d. investorun minimum xərclərinin ödənilməsini;
- e. real gəlirin minimum səviyyəsini.

30. Aşağıdakılardan hansı investisiyanın təsnifləşdirilməsi əlaməti deyil?

- a. maliyyələşdirmə mənbələri;
- b. investisiyalaşdırma obyektləri;
- c. investisiyalaşdırma prosesinin iştirakçılarının tərkibi;
- d. təkrar istehsalın formaları;
- e. yaradılan obyektə təcəssüm olunması formaları.

31. Obyektlərinə görə investisiya bölünür-

- a. lisenziyaların alınmasına yönəldilən investisiyalar
- b. dövlət investisiyaları;
- c. real investisiyalar;
- d. maliyyə investisiyaları;
- e. qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar.

32. “İnvestisiya – kapitalın yaranması və gələcəkdə gözlənilən istehlakın genişləndirilməsi nəminə hazırda gəlirin cari istehlaka xərclənməsindən imtina etmək deməkdir” fikrinə məxsusdur?

- a. Aristotelə;
- b. Cevonsa;
- c. A.Marşalla;
- d. C.Keynsə;
- e. P.Samuelson.

33. “İnvestisiya firma tərəfindən kapital ehtiyatını artırılmasına sərf olunan vəsaitdir” fikri tanınmış iqtisadçı alimlərdən hansına məxsusdur?

- a. A.Marşalla;
- b. P.Samuelson;

- c. D.Rikardova;
- d. C.Keynsə;
- e. Aristotelə.

34. Real sektorda təkrar istehsalın formaları üzrə fərqləndirilməyən investisiya növü hansıdır?

- a. müəssisənin yenidən qurulmasına investisiyalar;
- b. istehsalın texniki təchizatına investisiyalar;
- c. sahibkarlıq obyektlərinin yaradılmasına investisiyalar;
- d. qeyri-maddi aktivlərə investisiya qoyuluşu;
- e. istehsalın genişləndirilməsinə investisiya qoyuluşu.

35. İnvestisiyanın hansı məqsədlər üçün təsnifləşdirilməsi zəruridir?

- a. bütün variantlar doğrudur;
- b. resursların və vəsaitlərin ehtiyacı olanlar arasında bölüşdürülməsi;
- c. planlaşdırma və təhlil;
- d. maddi-əşya elementlərinin tərkibinin müəyyən edilməsi;
- e. investisiyanın iqtisadi mahiyyətinin müəyyən edilməsi.

36. Makroiqtisadi nəzəriyyə baxımından investisiyanın mahiyyətin aşağıdakı açıqlamalarından hansı doğrudur?

- a. əmlak hüquqlarının ötürülməsi aktı;
- b. pul vəsaitləri və kreditlər;
- c. əsas fondların maddi-əşya elementləri;
- d. intellektual mülkiyyət obyektləri;
- e. növbəti illərdə tələbatın daha dolğun ödənilməsi məqsədilə investorun cari istehlakdan imtina aktı.

37. İnvestisiyalaşdırma obyekti əhatə edir -

- a. məhsul istehsalının tam elmi-texniki istehsal tsiklini;

- b. bütün variantlar doğrudur;
- c. fəaliyyətdə olan müəssisənin genişləndirilməsini və yenidən qurulmasını;
- d. elmi-tədqiqat və təcrübi – konstruktor işlərini;
- e. məhsul istehsalının tam elmi-texniki istehsal tsiklinin ayrı-ayrı mərhələlərini.

38. Maksimum xalis gəlirin əldə olunması məqsədilə vəsaitlərin investisiyalasdırılmasının ən optimal istiqaməti nədir?

- a. vəsaitlərin iqtisadiyyatın real sektoruna qoyuluşu;
- b. vəsaitlərin qiymətli kağızlara qoyuluşu;
- c. bütün variantlar doğrudur;
- d. vəsaitlərin maliyyə aktivlərinə qoyuluşu;
- e. vəsaitlərin depozit hesablara qoyuluşu.

39. İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin əsas zəminləri hansıdır?

- a. səmərəli gəlir siyasəti;
- b. siyasi və iqtisadi sabitlik;
- c. bütün cavablar doğrudur;
- d. dövlətin sosial siyasəti;
- e. səmərəli informasiya sisteminin formalaşdırılması.

40. Aşağıdakılardan hansı investisiya fəaliyyətinin subyekti deyil?

- a. hüquqi şəxslər;
- b. dövlət;
- c. fiziki şəxslər;
- d. sosial xidmət müəssisələri;
- e. ictimai fondlar.

41. İnvestisiyalaşdırma prosesinin iştirakçılarının tərkibinə görə fərqləndirilir-

- a. şirkətlər, holdinqlər;
- b. bütün variantlar doğrudur;
- c. müxtəlif səviyyəli büdcələr;
- d. müəssisə və səhmdarlar;
- e. kommertiya bankları.

42. Obyektlərinə görə təsnifləşdirilən investisiya növü deyil -

- a. qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar;
- b. lisenziyaların alınmasına yönəldilən investisiyalar;
- c. maliyyə investisiyaları;
- d. dövlət investisiyaları;
- e. real investisiyalar.

43. Aşağıdakılardan hansı investisiya prosesinin mahiyyətini ifadə edir?

- a. layihə təşəbbüsünün və investorun qarşılıqlı fəaliyyəti;
- b. bütün variantlar doğrudur;
- c. investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi üzrə investorun hərəkətləri ardıcılığı
- d. istehlakdan ayrılmış vəsaitlərin müəyyən məqsədlə qoyuluşu;
- e. fiziki və qeyri-maddi aktivlərə qoyuluşlar

44. İnvestisiya fəaliyyətində investorun hərəkət ardıcılığına aid deyil-

- a. xarici investisiyanın cəlb olunması;
- b. investisiya obyektinin istismarı və ləğv edilməsi;
- c. investisiya obyektinin seçilməsi yaxud yaradılması;
- d. zəruri halda əlavə investisiya qoyuluşlarının edilməsi;
- e. texniki və texnoloji yardım göstərilməsi.

45. Aşağıdakılardan hansı investisiya fəaliyyəti obyektlərinin istifadəçiləri ola bilməz?

- a. beynəlxalq təşkilatlar;
- b. fiziki və xüsusi şəxslər;
- c. dövlət və bələdiyyə orqanları;
- d. investorlar;
- e. kreditorlar.

46. Layihənin texniki – iqtisadi əsaslandırılmasının yekün nəticəsi əhəmiyyətlidir-

- a.investisiyalaşdırma obyektlərinin istismara verilməsi üçün
- b.bütün variantlar doğrudur
- c.layihənin maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin hesablanması üçün
- d.maliyyələşdirmə məqsədi ilə layihələrin seçilməsi qərarlarının qəbulu üçün
- e.optimal investisiya mənbələrini seçilməsi üçün

47.Layihənin istismar fazasında yaranan problemlər hansı dövrdə həll olunmur?

- a.qısamüddətli perspektivdə
- b.uzunmüddətli perspektivdə
- c.pul vasitələrinin və resursların investisiyalaşdırması tədbirlərinin həyata keçirilməsi dövründə
- d.layihənin ekspertizası mərhələsində
- e.orta müddətli perspektivdə

48.Müəssisənin investisiya cəlbədiliciyinin qiymətləndirilməsi nə deməkdir?

- a.investisiya bazarının konyunkturasının proqnozlaşdırılması

- b.investisiya bazarı göstəricilərinin monitorinqi
- c.mənfəət norması və məqbul risk dərəcəsinin qiymətləndirilməsi
- d.həyat tsiklinin və firmanın olduğu mərhələnin aşkar edilməsi
- e.retrospektiv göstəricilərin təhlili

49.Aşağıdakılardan hansı investisiya layihəsinin ekoloji göstəricilərinə aid deyil?

- a.ətraf mühitin çirklənməsi səviyyəsi
- b.layihə üzrə işçilərin sayı
- c.ərazinin radiasiya səviyyəsi
- d.sadalanların heç biri
- e.istehsalın inkişafının ekoloji nəticələri

50.Kreditin cəlb olunması, səhmlərin emissiyası və heyətin hazırlanması məsələləri layihənin hansı fazasında yerinə yetirilir?

- a.istismar qabağı fazada
- b.obyektin istismara verilməsi fazasında
- c.investisiya fazasında
- d.istismar fazasında
- e.investisiya qabağı fazada

51.İqtisad elminə “İnvestisiya layihəsi” anlayışının daxil edilməsi nə ilə bağlı olmuşdur?

- a.investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsindəki dəyişikliklərlə
- b.layihənin iqtisadi əsaslandırılmasının rolunun artması ilə
- c.bütün variantlar doğrudur
- d.reallaşdırılması mümkün olan layihələrin seçilməsi zəruriliyi ilə
- e.layihənin texniki əsaslarının müəyyən edilməsi ilə

52.İnvestisiya layihəsinin biznes planı nədir?

- a.layihə üzrə maliyyə və idarəetmə qərarları kompleksinin əks olunduğu plan
- b.tikinti və təşkilatın qərarların əsaslandırılmış planı
- c.tədbirlər və onların həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət
- d.marketing və texnoloji qərarların texniki-iqtisadi əsaslandırılmış kompleksi
- e.layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının təmərküzləşmiş ifadəsi

53. Tikintinin müddətinə təsir göstərən amillərin və şəraitin monitoringi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi hansı mərhələdə həyata keçirilir?

- a.eksperiment mərhələsində
- b.investisiya mərhələsində
- c.istismar mərhələsində
- d.investisiya qabağı mərhələdə
- e.layihələşdirmə mərhələsində

54. Müasir təsərrüfatçılıq şəraitində layihənin aşağıdakı mahiyyət açıqlamalarından hansı məqsədə uyğun sayılır?

- a.layihə qərarlarının texniki əsaslandırılmasının təmərküzləşdirilmiş ifadəsidir
- b.layihə marketing və texnoloji qərarların texniki-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış sistemidir
- c.layihə tikinti və təşkilatı qərarların əsaslandırılmış kompleksidir
- d.bütün variantlar məqsədəuyğundur
- e. layihə maliyyə və idarəetmə qərarlarının əsaslandırılmış kompleksidir

55. İnvestisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasına aparılmasına nədən başlanılır?

- a.tikinti-quraşdırma işlərinin müddətinin müəyyən edilməsindən
- b. bütün variantlar doğrudur

- c. perspektiv satış proqramlarının təhlilindən
- d. layihənin məqsəd və təyinatının müəssisənin inkişaf strategiyasına uyğunluğunun müəyyən edilməsindən
- e. məhsul satışı radiusunun müəyyən edilməsindən

56. Aşağıdakılardan hansı layihənin tərkib elementidir?

- a. məntiq
- b. hesabat
- c. sadalanların hamısı
- d. plan
- e. problem

57. İstehsalın inkişafına vəsaitlərin investisiyalaşdırılmasının əsas məqsədlərinə aid olmayan variant hansıdır?

- a. istehsalın həcmnin artırılması
- b. məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi
- c. yüksək mənfəətin əldə olunması
- d. əmək haqqının artırılması
- e. məhsulun rəqabətliliyinin yüksəldilməsi

58. İnvestisiya layihəsi hansı qərar və tədbirləri əhatə edir?

- a. inşaat işləri ilə bağlı qərarların əsaslandırılmasını
- b. marketinq və texnoloji qərarların texniki-iqtisadi əsaslandırılmasını
- c. təşkilatı qərarların əsaslandırılmasını
- d. sadalananların hamısını
- e. pul vəsaitlərinin və resursların investisiyalaşdırmasını

59. İnvestisiya layihəsi vasitəsilə öz həllini tapan məsələ hansıdır?

- a. obyektin yaradılması üzrə texniki imkanların əsaslandırılması
- b. sahibkarlıq fəaliyyəti obyektinə investisiya qoyuluşunun

- əsaslandırılması
- c. sahibkarlıq fəaliyyəti obyektinin yaradılmasının məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılması
- d. obyektin yaradılmasının iqtisadi və ekoloji məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılması
- e. bütün variantlar doğrudur

60. Aşağıdakılardan hansı investisiya layihəsinin fazalarının tam siyahısıdır

- a. layihənin ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılması
- b. investisiya, istismar qabağı və istismar
- c. investisiya qabağı, investisiya və istismar
- d. elmi-tədqiqatların aparılması
- e. investisiya qabağı, istismar qabağı və istismar

61. İnvestisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının əsas bölməsi hansıdır?

- a. layihənin həyata keçirilməsi qrafiki
- b. bazarın təhlili və marketinq konsepsiyası
- c. layihənin maliyyə və iqtisadi qiymətləndirilməsi
- d. layihə-konstruktor bölməsi
- e. heyətin hazırlanması planı

62. Bunlardan hansı layihənin elementi hesab oluna bilməz?

- a. ideya, plan
- b. hər hansı sənədin ilkin mətni
- c. iqtisadi əsaslandırmanın texniki ifadəsi
- d. işlənib hazırlanmış tikinti-quraşdırma planı
- e. bütün göstərilənlər ola bilərlər

63. Aşağıdakılardan hansı investisiya fəaliyyəti obyektlərinin istifadəçiləri ola bilməzlər?

- a. beynəlxalq təşkilatlar
- b. ictimai təşkilatlar
- c. investorlar
- d. dövlət və bələdiyyə orqanları
- e. fiziki və hüquqi şəxslər

64. Layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasında marketing baxımından müəssisənin yerləşməsinin rolu nədən ibarətdir?

- a. layihənin coğrafi qiymətləndirilməsini təmin edir
- b. layihənin iqtisadi qiymətləndirilməsini təmin edir
- c. məhsulun satış radiusunu və regionun investorlar üçün cəlb ediləcəyini müəyyən etməyə imkan verir
- d. aparılmış investisiyaqabağı tədqiqatların dəyəri barədə informasiya verir
- e. satış imkanlarını, rəqabət mühitini və məhsulun nomenklaturasını öyrənməyə imkan verir

65. İnvestisiya imkanlarının texniki-iqtisadi tədqiqatlar mərhələsində layihənin iqtisadi səmərəliliyinin ölçülməsi hansı qiymətlərlə aparılır?

- a. proqnoz qiymətlərlə
- b. müqayisəli qiymətlərlə
- c. sərbəst qiymətlərlə
- d. hesablama və proqnoz qiymətlərlə
- e. bazis qiymətlərlə

66. İnvestisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılması mərhələsində iqtisadi səmərəliliyinin hansı qiymətlərlə müəyyən edilməsi mütləq sayılır?

- a. sərbəst qiymətlərlə
- b. müqayisəli qiymətlərlə

- c. bazis qiymətlərlə
- d. hesablama və proqnoz qiymətlərlə
- e. proqnoz qiymətlərlə

67. İnvestorlar üçün əlverişli rejimin yaradılması üçün aşağıdakılardan hansı zəruridir?

- a. fond bazarının inkişafı
- b. uzunmüddətli kreditlərin bazar dəyərinin azalması
- c. kreditlər üzrə faizlərin təsərrüfat fəaliyyəti göstəricilərinə daxil edilməsi imkanları
- d. mənfəətdən istifadənin güzəştli qaydası
- e. sadalananların hamısı

68. Aşağıdakılardan hansı səviyyəsinə görə layihənin növüdür?

- a. nəticə
- b. plan
- c. ideya
- d. mətn
- e. proqram

69. Layihənin tərkib elementi göstərilməyən variant hansıdır?

- a. ideya
- b. qərar
- c. problem
- d. nəticə
- e. proqnoz

70. Texniki-iqtisadi əsaslandırmanın istiqamətlərindən biri olan “Layihənin iqtisadi və maliyyə qiymətləndirilməsi” aşağıdakılardan hansını əhatə etmir?

- a. tam investisiya xərclərini
- b. layihənin maliyyə dayanıqlığı göstəricilərini
- c. bütün variantlar yanlışdır
- d. iqtisadi səmərəlilik göstəricilərini
- e. maliyyələşdirmə mənbələrini

71. İnvestisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının əsas istiqaməti olmayan variant hansıdır?

- a. iqtisadi (maliyyə) qiymətləndirmə
- b. layihənin ilkin əsasları və tarixi
- c. bazarın təhlili və marketinq konsepsiyasının işlənilməsi
- d. layihənin həyata keçirilməsi qrafiki
- e. layihə-smeta sənədlərinin hazırlanması

72. Layihənin istismar fazasının davamlılığı nə vaxt müəyyən olunur?

- a. eksperiment mərhələsində
- b. investisiyalaşdırma dövründə
- c. istismar mərhələsində
- d. texniki-iqtisadi əsaslandırma zamanı
- e. layihələşdirmə dövründə

73. İnvestisiya layihəsinin reallaşdırılması qərarı hansı mərhələdə qəbul edilir?

- a. istismar mərhələsində
- b. ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılma mərhələsində
- c. investisiya qabağı mərhələdə
- d. yekün texniki-iqtisadi əsaslandırma mərhələsində
- e. investisiya mərhələsində

74. İnvestisiya layihəsinin üçüncü fazası hansıdır?

- a. eksperiment fazası
- b. investisiyaqabağı faza
- c. istismar fazası
- d. istismarqabağı faza
- e. investisiya fazası

75. Tikinti işləri, avadanlığın alınması üzrə danışlıqların aparılması, lisenziyaların və patentlərin alınması hansı mərhələdə həyata keçirilir?

- a. texniki-iqtisadi əsaslandırma mərhələsində
- b. istismar fazasında
- c. investisiyaqabağı fazada
- d. investisiya fazasında
- e. istismarqabağı fazada

76. Aşağıdakılardan hansı investisiyaqabağı fazada həll olunan məsələ deyil?

- a. layihənin ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının aparılması
- b. layihənin müəyyənləşdirilməsi mənbələrinin aşkar olunması
- c. potensial investorlar haqqında məlumatların toplanılması
- d. potensial investorların layihədə iştirakı imkanlarının araşdırılması
- e. kontraktların işlənilməsi və bağlanması

77. Fəaliyyətdə olan müəssisə üçün investisiyaqabağı fazanın ilkin mərhələsi hansıdır?

- a. layihənin eksperimental sınağı
- b. bütün variantlar doğrudur
- c. layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması
- d. investisiyalaşdırma imkanlarının aşkar olunması
- e. elmi-tədqiqat işlərinin aparılması

78. İnvestisiya layihəsi vaxt baxımından aşağıdakılardan hansını əhatə edir?

- a. istehsalın təşkili dövrünü
- b. bütün variantlar doğrudur
- c. yaradılmış obyektin həyat tsiklinin başa çatması dövrü
- d. obyektin həyat tsiklinin bütün fazalarını
- e. istehsalın yaradılması yaxud inkişafı barədə ideyanın yaranması anından keçən dövrü

79. Layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması nə deməkdir?

- a. ardıcıl hesablamalar sistemi
- b. investisiyaqabağı mərhələdə qəbul edilən qərarların dəqiqləşdirilməsi
- c. layihənin strateji qərarlarının seçilməsi
- d. layihəyə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinin əsaslandırılması
- e. maliyyələşdirmə sxeminin və mənbələrinin seçilməsi

80. Layihənin idarə olunmasının təşkilatı formaları nədən asılıdır?

- a. maliyyələşdirmə sxemindən
- b. layihənin resurs təminatından
- c. layihə iştirakçılarının məsuliyyət bölgüsündən
- d. layihələşdirmə fazalarından
- e. reallaşdırma mərhələlərindən

81. İnvestisiya layihəsinin idarə olunması sxeminə aid olmayan variant hansıdır?

- a. istehsal güclərinin hərəkətə gətirilməsi tapşırığının yerinə yetirilməsi
- b. pul vəsaitlərinin mənimsənilməsi üzrə tapşırığının yerinə yetirilməsi
- c. layihənin həyata keçirilməsi müddətində maliyyə resurslarının idarə olunması
- d. layihənin həyata keçirilməsi müddətində insan resurslarının idarə

olunması

e. layihənin reallaşdırılmasının müasir metodlarının tətbiqi

82. Ölkənin investisiya mühiti dedikdə nə başa düşülür?

a. ölkənin regionlarının investisiya potensiallarının məcmusunu xarakterizə edən göstərici

b. investisiya bazarının inkişafına təsir göstərən amillərin tədqiqi

c. ölkədə investisiya fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi və sosial şərtlər sistemi

d. ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarının kəmiyyəti

e. investisiya bazarının aktivliyi dərəcəsi

83. İnvestisiya fəaliyyətinin makrosəviyyədə idarə olunması dedikdə nə başa düşülür?

a. layihənin maliyyə təminatlılığının müəyyən edilməsi

b. investisiya layihəsinin idarə olunması

c. investisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

d. investisiya bazarının vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması

e. layihənin maliyyə dayanıqlığının müəyyənləşdirilməsi

84. Birbaşa investisiyalar nədir?

a. real aktivlərin alınması ilə bağlı konkret uzunmüddətli layihələrə qoyulan investisiyalar

b. səhmlərin 10%-dən çoxunanəzarət edən investor tərəfindən qoyulan investisiya

c. istehsal prosesinə qoyulan investisiyalar

d. ticarət kreditləri

e. səhmlərin 10%-dən azına sahib olan investorun səhmlərin alışına vəsait qoyuluşu

85. Layihənin səmərəliliyini müəyyən edən göstəricilər hansıdır?

- a. büdcə səmərəliliyi göstəriciləri
- b. sosial səmərəlilik göstəriciləri
- c. xərclərin və nəticələrin nisbəti
- d. kommersiya, büdcə və iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri
- e. maliyyə səmərəliliyi göstəriciləri

86. layihənin ekspertizası nədir?

- a. marketinq, maliyyə və strateji təhlildir
- b. layihənin reallaşdırılması nəticələrinin iqtisadi təhlilidir
- c. layihənin bütün aspektlərinin geniş miqyaslı təhlilidir
- d. layihənin ayrı-ayrı hissələri haqqında rəydir
- e. layihənin istehsal planıdır

87. Layihənin planı nədir?

- a. layihənin idarə olunmasının təşkilatı formaları
- b. layihənin resurs təminatı
- c. layihənin mövcud maliyyələşdirmə sxemi
- d. layihə məqsədlərinin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər sistemi
- e. icra sənədlərinin hazırlanması

88. Layihənin (müəssisənin) istehsal potensialı nə ilə müəyyən edilir?

- a. iqtisadçı kadrların olması
- b. qeyri-maddi aktivlərin dəyəri
- c. potensial istehsal gücü
- d. məhsulun satış bazarının perspektivləri
- e. avadanlıq, bina və qurğuların tərkibi və aşınma dərəcəsi

89. İnvestisiya layihəsi ilə biznes-planın müqayisəsinə uyğun düzgün variant hansıdır?

- a. investisiya layihəsi daha genişdir
- b. biznes-plan layihənin yalnız ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasını əvəz edir
- c. hər ikisi eynidir
- d. biznes plan layihənin yalnız yekün texniki-iqtisadi əsaslandırılmasını əvəz edir
- e. investisiya layihəsi daha məhduddur

90. Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması nəyi təmin edir?

- a. milli istehsalçıların maraqlarının müdafiəsi
- b. iqtisadi sabitliyi
- c. ölkənin tədiyyə balansının yaxşılaşdırılmasını
- d. maliyyə sabitliyini
- e. iqtisadi artım şəraitinin təmin edilməsini

91. Aşağıdakıların hansı müəssisə səviyyəsində investisiya fəaliyyətinin meyarıdır?

- a. investisiya strategiyasının reallaşdırılmasının səmərəliliyinin təmin edilməsi
- b. müəssisənin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi
- c. gəlirlərin maksimumlaşdırılmasının təmin edilməsi
- d. investisiya bazarının konyunktura göstəricilərinin monitoringi
- e. yüksək iqtisadi inkişaf dinamikasının təmin edilməsi

92. İnvestisiya bazarının konyunkturasının proqnozlaşdırılması aşağıdakılardan hansını əhatə edir

- a. investisiya cəlbediciliyi daha yüksək olan sahələrin aşkar edilməsi
- b. maliyyələşdirmə mənbələrinin aşkar edilməsi
- c. layihənin investisiya cəlbediciliyinin aşkar edilməsi
- d. investisiya bazarının inkişafına təsir göstərən amillərin tədqiqini

e. retroperspektiv göstəricilərin təhlilini

93. Ayrıca bir ölkənin iqtisadi, sosial və ekoloji vəziyyətinə təsir göstərən investisiya layihəsi hansıdır?

- a. iri layihə
- b. regional layihə
- c. dövlət layihəsi
- d. qlobal (lokal) layihə
- e. qlobal (meqa) layihə

94. Aşağıdakılardan hansı investisiya layihəsinin sosial göstəricilərinə aid deyil?

- a. müəssisənin işçilərinin gəlirləri
- b. texniki təhlükəsizliyin təşkili səviyyəsi
- c. məhsul satışının həcmi
- d. istehlak səbəti
- e. işsizlərin sayı

95. Layihənin ömür müddəti nədir?

- a. əsas avadanlığın orta çəkili xidmət müddəti
- b. əsas fondların normativ xidmət müddəti
- c. tikinti işlərinin davam etməsi müddəti
- d. investisiyanın ödəmə müddətinin və investorun tələblərinin uçotu ilə hesablama dövrü
- e. bütün variantlar doğrudur

96. layihənin istismar fazasında nə baş verir?

- a. avadanlıqların alınması və quraşdırılması
- b. məhsul istehsalı
- c. əsas avadanlığın hərəkətə gətirilməsi

- d. bütün variantlar doğrudur
- e. tikinti işlərinin aparılması

97. İnvestisiya layihəsi planlaşdırmanın hansı növünə aid edilir?

- a. qısa müddətli planlaşdırmaya
- b. iqtisadi planlaşdırmaya
- c. uzunmüddətli planlaşdırmaya
- d. sosial planlaşdırmaya
- e. cari planlaşdırmaya

98. Görülən tədbirlər baxımından investisiyaqabağı faza nədən ibarətdir?

- a. layihənin yerinə yetirilməsi sifarişindən
- b. biznes-planın işlənilməsindən
- c. investisiya konsepsiyalarının (biznes ideyaların) axtarışından
- d. layihənin maliyyələşdirilməsindən
- e. layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasından

99. İnvestisiya bazarının vəziyyətini xarakterizə edən amil hansıdır?

- a. kapitalın qiyməti
- b. tələb və təklif
- c. nominal və real faiz dərəcələri
- d. kreditlərə görə faiz dərəcələri
- e. inhisar və rəqabət

100. İnnovasiya dedikdə nə başa düşülür?

- a. elmi tədqiqatların aparılması hüququ
- b. təcrübə-konstruktor işləri
- c. ticarət nişanı
- d. elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri ilə bağlı investisiya növü
- e. patent və lisenziyalar

101. Müəssisənin kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı xərcləri necə adlanır?

- a. dəyişən xərclər
- b. alternativ xərclər
- c. sabit xərclər
- d. uzunmüddətli xərclər
- e. cari xərclər

102. Aşağıdakılardan hansı kapital qoyuluşlarına aid edilir?

- a. yeni istehsalın mənimsənilməsinə investisiyalar
- b. bütün variantlar doğrudur
- c. qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşları
- d. əsas və dövriyyə fondlarına investisiyalar
- e. istehsalın yenidən qurulmasına investisiyalar

103. Portfel investisiyaları əsasən hansı sferada həyata keçirilir?

- a. əsaslı tikinti sektorunda
- b. innovasiya sferasında
- c. maliyyə kapitalının tədavülü sferasında
- d. istehsal sferasında
- e. əmtəə tədavülü sferasında

104. Aşağıdakılardan hansı maliyyə aktivlərinə investisiya qoyuluşlarının tərkibinə daxildir?

- a. dövriyyə vəsaitlərinə investisiyalar
- b. digər hüquqi şəxslərin qiymətli kağızlarına qoyuluşlar
- c. əsas fondların əsaslı təmirinə qoyuluşlar
- d. torpaq resurslarının alınmasına investisiyalar
- e. əsas vəsaitlərə investisiyalar

105. Layihənin həyat tsiklinin fazası olmayan variant hansıdır?

- a. qeyd olunanların hamısı həyat tsiklinə aiddir
- b. istismar fazası
- c. investisiya faza
- d. investisiyaqabağı faza
- e. likvid faza

106. Regionun investisiya riskini müəyyən edən amil hansıdır

- a. region bazarının inkişafı
- b. regionda əmlakın özəlləşdirilməsi dərəcəsi
- c. regional bazarın aktivlik dərəcəsi
- d. hüquqi tənzimləmənin səviyyəsi
- e. investisiyanın yaxud onun təmin etdiyi gəlirin itirilməsi ehtimalı

107. Aşağıdakı amillərdən hansı investisiya bazarının aktivliyini xarakterizə edir?

- a. təklif qiymətinin səviyyəsi
- b. bazarın tutumu
- c. rəqabətin səviyyəsi
- d. tələb-təklif nisbətləri
- e. tələb qiymətinin səviyyəsi

108. Aşağıdakılardan hansı layihənin metodiki prinsiplərinə aid deyil?

- a. müqayisə prinsipləri
- b. pulun müvəqqəti dəyərliyi prinsipi
- c. resursların ödənişliliyi prinsipi
- d. çoc valyutalılıq prinsipi
- e. dinamiklik prinsipi

109. Aşağıdakılarda hansı investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi

prinsipləri qrupuna aiddir?

- a. strateji prinsiplər
- b. taktiki prinsiplər
- c. dinamik prinsiplər
- d. nəzəri prinsiplər
- e. əməliyyat prinsipləri

110. Aşağıdakılardan hansı birbaşa investisiyalardır?

- a. investor tərəfindən təchizat sferasına qoyulan investisiyalar
- b. real aktivlərin alınması ilə bağlı konkret uzunmüddətli layihələrə qoyulan investisiyalar
- c. maddi istehsala yönəldilən investisiyalar
- d. uzunmüddətli ticarət kreditləri
- e. səhmlərin alışına investisiya qoyuluşu

111. Qeyri-maddi aktivlərə qoyulan investisiyaların obyektı nə ola bilər?

- a. ixtiralar və kəşflər
- b. ticarət nişanları
- c. lisenziyaların verilməsinin təkmilləşdirilməsi
- d. bank kreditləri
- e. kadrların yenidən ixtisaslaşdırılması

112. İnvestisiya layihəsini qısaca olaraq, necə xarakterizə etmək olar?

- a. maliyyə sənədləri sistemi kimi
- b. müvafiq hüquqi aktlar toplusu kimi
- c. investorların maraqlarının müdafiəsi aktı kimi
- d. risklərin azaldılması metodlarının məcmusu kimi
- e. qoyulan məqsədlərə nail olunmasını təmin edən tədbirlər kompleksi kimi

113. Aşağıdakılardan hansı səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin metodiki prinsiplərinə aiddir?

- a. qiymətləndirmənin çoxmərhələliliyi prinsipi
- b. müqayisəlilik prinsipi
- c. modelləşdirmə prinsipi
- d. maraqların uzlaşdırılması prinsipi
- e. subortimallaşdırma prinsipi

114. Aşağıdakılardan hansı səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin metodiki prinsiplərinə aid deyil?

- a. pulun müvvəqəti dəyərliliyi prinsipi
- b. dinamiklik prinsipi
- c. çoxvalyutalılıq prinsipi
- d. resursların ödənişliliyi prinsipi
- e. nadirlik prinsipi

115. Aşağıdakılardan hansı investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin əməliyyat prinsiplərinə aid deyil?

- a. informasiya və metodiki uzlaşma prinsipi
- b. layihənin parametrlərinin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi
- c. modelləşdirmə prinsipi
- d. pulun müvəqqəti qiymətliliyi prinsipi
- e. sadələşdirmə prinsipi

116. Aşağıdakılardan hansı investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin əməliyyat prinsiplərinə aiddir?

- a. maksimum səmərə prinsipi
- b. sadələşdirmə prinsipi
- c. sərfəlilik prinsipi
- d. komplekslik prinsipi

e. nadirlik prinsipi

117. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin metodoloji prinsiplərinə aid olmayan prinsip hansıdır?

- a. sərfəlilik prinsipi
- b. çoxvalyutalılıq prinsipi
- c. ölçülənlik prinsipi
- d. maraqların uzlaşdırılması prinsipi
- e. müqayisəlilik prinsipi

118. Müqayisəlilik investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsinin hansı prinsiplərinə aiddir?

- a. strateji prinsiplərə
- b. əməliyyat prinsiplərinə
- c. taktiki prinsiplərə
- d. metodoloji prinsiplərə
- e. metodiki prinsiplərə

119. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsiplərinə aid olmayan prinsiplər hansıdır?

- a. əməliyyat prinsipləri
- b. metodiki prinsiplər
- c. statistik prinsiplər
- d. metodoloji prinsiplər
- e. metodiki və metodoloji prinsiplər

120. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prinsiplərinin tam siyahısı hansı variantda verilmişdir?

- a. taktiki, strateji və dinamik prinsiplər
- b. strateji, metodoloji və əməliyyat prinsipləri

- c. dinamik, metodiki və metodoloji prinsiplər
- d. metodoloji, metodiki və əməliyyat prinsipləri
- e. metodoloji, əməliyyat və strateji prinsiplər

121. Aşağıdakılardan hansı səmərəliliyin meyarı deyil?

- a. ödəmə müddəti
- b. rentabellik indeksi
- c. investorun diskontlaşdırılmış gəlirləri
- d. iqtisadi renta
- e. bütün variantlar doğrudur

122. Cari istehlakdan imtinaya görə kompensasiyanın məbləği hansı göstərici əsasında müəyyən olunmalıdır?

- a. ümumi gəlirin və qiymətlərin dinamikasının müqayisəsi
- b. cari qiymət səviyyəsi
- c. balans mənfəəti
- d. mənfəətlə investisiya qoyuluşunun müqayisəsi
- e. bütün cavablar doğrudur.

123. Maliyyə-investisiya büdcəsinin “Əməliyyat fəaliyyəti” bölməsində hansı dövriyyə fazaları əks olunur?

- a. amortizasiya ayırmalarının hesablanması fazası
- b. müəssisənin əməliyyat fəaliyyəti
- c. bütün variantlar doğrudur
- d. pul axınlarını və xərclərini əks etdirən fazalar
- e. kredit ödənişlərini əks etdirən fazalar

124. İlk mahiyyətinə görə pul vəsaitlərinin daxil olmaları və axınları necə təsnifləşdirilir?

- a. investisiya daxilolmaları və axınları

- b. əməliyyat daxilolmaları və axınları
- c. istehsal daxilolmaları və axınları
- d. məcmuu daxilolmaları və axınları
- e. bütün variantlar doğrudur

125. İqtisadi səmərəliliyin mahiyyətini ifadə edən variant hansıdır?

- a. investor üçün məcmu xərclərin məcmu nəticələrdən üstünlüyününməqbul səviyyəsi
- b. gəlir normasının və xərclərin nisbəti
- c. xərclərin gəlir normasına nisbəti
- d. xərclər və nəticələr arasındakı nisbətlər üzrə layihə iştirakçılarının iqtisadi maraqlarının ifadəsi
- e. pul axınlarının bazasında investorun xalis mənfəət norması

126. Mülkiyyətçilərin borc kapitalının cəlb edilməsi üzrə ümumi xərcləri nədən ibarətdir?

- a. əsas kapitalın formalaşdırılması ilə bağlı investisiya axınlarından
- b. əsas kapitalın amortizasiyasına xidmət xərclərindən
- c. mənfəət və vergilər üzrə ödənişlərin cəmindən
- d. bütün variantlar yanlıştır
- e. borcun və ona görə faizlərin ödənilməsi xərclərindən

127. layihə üzrə xalis mənfəət göstəricisi necə müəyyən edilir?

- a. hesablama dövrünün hər addımında daxili gəlir normaları cəmlənir
- b. xalis gəlirlə əməliyyat xərcləri toplanır
- c. xalis gəlirdən əsas fondlara görə amortizasiya çıxılır
- d. ümumi gəlirdən kreditlər və vergilər üzrə ödənişlər çıxılır
- e. xalis gəlirdən xidmət xərcləri çıxılır

128. Avanslaşdırılmış xüsusi vəsaitlərin kəmiyyəti necə müəyyən edilir?

- a. cari qiymətlərdə səmərəliliyi qiymətləndirməklə
- b. hesablama dövründə pul axınların toplamaqla
- c. inflyasiya indeksi nəzərə alınmaqla amortizasiyanın qiymətləndirilməsilə
- d. xüsusi kapitalla görə amortizasiyanı toplamaqla
- e. proqnoz qiymətlərdə səmərəliliyi müəyyən etməklə

129. Proqnoz qiymətlərdə səmərəliliyin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakılardan hansı ucota alınmalıdır?

- a. amortizasiya norması
- b. revalvasiya əmsalı
- c. inflyasiya indeksi
- d. deflyasiya əmsalı
- e. devalvasiya əmsalı

130. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin statik metodların tətbiqi təzərdə tutmur-

- a. qarşılıqlı əlaqəli parametrlərin dinamik modellərinin qurulmasını
- b. sadalananların heçbirini
- c. investisiya strategiyasından istifadəni
- d. sadə, iriləşdirilmiş metodlardan istifadəni
- e. satik modellərin qurulmasını

131. İnvestisiyanın qaytarılması (ödəmə) müddəti necə hesablanır?

- a. pul gəlirlərindən xərclər çıxılmaqla
- b. nəticələrin xərclərə nisbəti kimi
- c. daxili xalis gəlirdən mənfəət çıxılmaqla
- d. ilkin investisiyanın mənfəət normasına hasili kimi
- e. mənfəətin investisiyanın həcminə nisbət kimi

132. Layihədə iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədi nədən ibarətdir?

- a. layihənin həyata keçirilməsinin sosial-iqtisadi nəticələrinin səciyyəsi
- b. layihənin investorlar üçün cəlbediciliyinin müəyyən edilməsi
- c. layihənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi
- d. layihənin maliyyə dayanıqlığının müəyyən edilməsi
- e. layihənin həyata keçirilməsinin iqtisadi nəticələrinin səciyyəsi

133. Diskodlaşdırma dərəcəsi və ya əmsalı nəyin əsasında müəyyən edilir?

- a. mənfəət vergisinin dərəcəsinin
- b. pul axınlarının artım sürətinin
- c. Mərkəzi Bankın yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin
- d. inflyasiya indeksinin
- e. daxili gəlir normasının

134. Layihənin qeyri-iqtisadi nəticələri ilə bağlı yanlış variant hansıdır?

- a. həmişə investisiya hesablamalarından kənarda qiymətləndirilir
- b. onların iqtisadi əsaslandırılması mümkün deyil
- c. onların iqtisadi qiymətləndirilməsi mümkün deyil
- d. investorlar tərəfindən uçota alınmalıdır
- e. dəyər ifadəsində göstərilir

135. Maliyyə-investisiya büdcəsinin tərtib olunması metodologiyasına görə-

- a. pul vəsaitləri daxilolmaları və axınları nisbətləri təhlil olunmalıdır
- b. əməliyyat sferaları üzrə pul axınları barədə
- c. pul vəsaitləri axınlarının maliyyə balansı tərtib olunmalıdır
- d. bütün variantlar doğrudur
- e. pul vəsaitləri daxilolmalarının və axınlarının büdcə balansı tərtib olunmalıdır

136. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyi göstəriciləri aşağıdakılardan hansına uyğun olmaya bilər?

- a. sadalanların hamısına
- b. gəlir normasına
- c. layihə qərarları kompleksinə
- d. xalis mənfəətə
- e. ümumi mənfəətə

137. Layihənin həyat tsikli dövründə məcmu xalis gəlir hesablanılan zaman-

- a. vergilər ucota alınmır
- b. aktivlərin yaradılmasına yönəldilən avanslaşdırılmış vəsaitlər çıxılır
- c. vergilər və kreditlərə görə ödənişlər cəmlənir
- d. vergilər və kreditlərin qaytarılması üzrə ödənişlər çıxılır
- e. aktivlərin yaradılmasına yönəldilən avanslaşdırılmış vəsaitlər cəmlənir

138. Layihə üzrə məcmu saldonun hesablanması zamanı -

- a. kreditlər və vergilər üzrə ödənişlər, eləcə də məcmu xərclər toplanır
- b. amortizasiyanın və sərbəst dövriyyə aktivlərinin dəyəri cəmlənir
- c. amortizasiyanın və sərbəst dövriyyə aktivlərinin dəyəri tam şəkildə çıxılır
- d. amortizasiyanın və sərbəst dövriyyə aktivlərinin dəyərinin bir hissəsi çıxılır
- e. amortizasiya nəzərə alınmır

139. Əsas və dövriyyə kapitalının dövriyyəsinə nəzarət məqsədilə investor nə etməlidir?

- a. əsas və dövriyyə kapitalı ilə bağlı investisiya axınları toplanmalıdır
- b. maliyyə-investisiya büdcəsində onlar ayrıldıqda uçota alınmalıdır
- c. investor istənilən metodu seçə bilər
- d. əsas və dövriyyə kapitalının formalaşdırılması ilə bağlı investisiya axınları bölünməlidir
- e. bütün cavablar doğrudur

140. Dövriyyə kapitalının dövriyyəsinin investisiya fazası hansı halda əhəmiyyətliyədir?

- a.** müəssisənin bölünməsi anında
- b.** müəssisənin yenidən qurulması anında
- c.** müəssisənin yaradılması anında
- d.** bütün cavablar doğrudur
- e.** müəssisənin bağlanması zamanı

141. Maliyyə-investisiya büdcəsinin pul axınlarında aşağıdakılardan hansı öz əksini tapır?

- a.** bütün dövriyyə aktivlərinin maliyyələşdirmə mənbələrinin hərəkəti
- b.** dövlət aktivlərinin statikliyi
- c.** bütün dövriyyə aktivlərinin hərəkəti
- d.** bütün variantlar doğrudur
- e.** mövcud layihədən azad olan vəsaitlərin hərəkəti

142. İnvestisiya layihəsinin maliyyə investisiya büdcəsi tərtib olunan zaman-

- a.** hər bir addımda alınan nəticələr xidmət xərcləri çıxıldıqdan sonra qalıq mənfəəti əks etdirir
- b.** bütün variantlar doğrudur
- c.** hər bir addımda alınan nəticələr kredit qaytarıldıqdan sonra qalıq mənfəəti əks etdirir
- d.** hər bir addımda alınan nəticələr xalis mənfəəti və əsas kapitalın amortizasiyasını əks etdirir
- e.** hər bir addımda alınan nəticələr vergilər ödənildikdən sonra qalıq mənfəəti əks etdirir

143. İnvestisiyanın iqtisadi səmərəliliyi meyarını əks etdirən tələblər hansı göstəricidə öz əksini tapır?

- a.** maliyyə resurslarına olan tələbatın həcmində

- b.** məhsulun maya dəyərində
- c.** milli gəlirdə
- d.** ÜMM-də
- e.** ÜDM-də

144. İnflyasiyanın. Risk və qeyri-müəyyənliyin, spesifik iqtisadi maraqların uçotu aşağıdakılardan hansının tərkib elementlidir?

- a.** investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi metodlarının
- b.** investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üzrə əsas nəzəri müddəaların
- c.** bütün variantlar doğrudur
- d.** investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin metodiki prinsiplərinin
- e.** investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin metodoloji prinsipləri

145. Investisiya layihəsinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi nədən ibarətdir?

- a.** layihənin iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin hesablanmasından
- b.** layihədə qəbul edilmiş qərarların iqtisadi qiymətləndirilməsindən
- c.** bütün variantlar doğrudur
- d.** xərclərin və gəlirlərin müqayisəsindən
- e.** yekün texniki-iqtisadi əsaslandırmanın aparılmasından

146. Layihəni təşkilatı-iqtisadi mexanizmi əhatə edir-

- a.** uçot siyasətinin xüsusiyyətlərini
- b.** layihə iştirakçılarının öhdəliklərini
- c.** sahibkarlıq fəaliyyətinin idarə edilməsi prinsiplərini
- d.** layihənin maliyyələşdirilməsi şərtlərini
- e.** bütün variantlar doğrudur

147. Aşağıdakılardan hansı dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin reallaşdırma fazasına daxildir?

- a. xərclərlə dövriyyə vəsaitlərinin maddi elementlərinin dəyərinin toplanılması
- b. bütün variantlar doğrudur
- c. dövriyyə vəsaitlərinin ilkin fazaya yönəldilməsi
- d. gəlirdən dövriyyə vəsaitlərinin maddi elementlərinin dəyərinin çıxılması
- e. dövriyyə vəsaitlərinin yekün fazaya yönəldilməsi

148. Avanslaşdırılmış kapital hansı formada ifadə oluna bilməz?

- a. səhmdar kapitalı formasında
- b. kredit formasında
- c. xüsusi kapital formasında
- d. borc kapital formasında
- e. bütün cavablar doğrudur

149. Aşağıdakı göstəricilərdən hansı investor üçün məqbul gəlir normasını ifadə etmir?

- a. investisiya layihəsində qəbul olunmuş qərarların səmərəliliyi göstəriciləri
- b. investorun maksimum gəlir həcmi
- c. avans olunmuş kapital vahidinə düşən xalis mənfəətin artımı
- d. məcmu nəticələrin xərclərdən yüksək olmasının baza parametri
- e. bütün cavablar doğrudur

150. Səmərəliliyinin meyarları nə üçün əhəmiyyətlidir? Onlar-

- a. idarəetmə qərarının qəbulu üçün əsasdır
- b. bütün variantlar doğrudur
- c. investisiya prosesinin iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını əks etdirməlidir
- d. cəmiyyət nöqteyi-nəzərindən bu ümumi mənfəətdir
- e. mülkiyyətçilərin nöqteyi-nəzərindən xalis mənfəətdir

151. İnvestorlar üçün məqbul səmərəlilik və maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinə nail olunmasının əsas şərti hansıdır?

- a. pul vəsaitlərinin balanslılığı
- b. hesabat balansının balanslılığı
- c. maliyyə-investisiya büdcəsinin balanslılığı
- d. informasiya bazasının bütövlüyü
- e. pul vəsaitlərinə olan tələbin və təklifin nisbəti

152. İnvestorun tələblərinin səmərəlilik hesablamalarına daxil edilməsinin birbaşa üsulu nədən ibarətdir?

- a. ödəmə müddətinin hesablanması
- b. diskontlaşdırma əmsalı vasitəsilə gəlir normasının pul axınlarının hesablanmasına daxil edilməsi
- c. xalis diskontlaşdırılmış gəlirin hesablanması
- d. gəlirlilik indeksinin hesablanması
- e. investor üçün məqbul gəlir normasının layihə üzrə daxili gəlir norması ilə müqayisəsi

153. Pul vəsaitləri axınları hansı əlamətlər üzrə qruplaşdırılır?

- a. istehsal amilləri üzrə
- b. səmərəliliyin növləri üzrə
- c. ilkin mahiyyət forması üzrə
- d. aktivlər və passivlər üzrə
- e. fəaliyyət sferası üzrə

154. Xalis gəlir göstəricisi müəyyən olunur-

- a. pul gəlirlərinin cəmi kimi
- b. pul gəlirlərinin və axınlarının fərqi kimi
- c. bütün cavablar doğrudur
- d. fəaliyyət sferaları üzrə pul vəsaitləri axınları fərginin cəbri cəmi kimi

e. nəticə və xərclərin nisbəti kimi

155. Göstərilənlərdən hansı iqtisadi səmərəlilik göstəricisi deyil?

- a. xalis gəlir
- b. texniki təchizat səviyyəsi
- c. xalis diskontlaşdırılmış gəlir
- d. daxili gəlir norması
- e. rentabellik indeksi

156. Xalis gəlir göstəricisi hansı mərhələdə müəyyən edilir

- a. layihənin həyat təşkilinin bütün addımlarında
- b. layihələşdirmə mərhələsində
- c. istismar mərhələsində
- d. istehsal prosesində
- e. investisiyalaşdırma mərhələsində

157. İnvestorun kapitalının artımı aşağıdakılardan hansını təmin etməlidir?

- a. investorun mövcud vəsaitlərdən istifadədən imtina etməsinin minimum məqbul ölçüdə kompensasiyasını
- b. investorun iqtisadi maraqlarını
- c. investorun təcili istehlakdan imtina etməsi dəyərinin kompensasiyasını
- d. investisiya risklər ilə bağlı mümkün itkilərin ödənilməsini
- e. inflyasiya ilə əlaqədar pul vəsaitlərinin dəyərsizləşməsinin kompensasiyası

158. İnvestor üçün məqbul gəlir norması prinsipcə nədir?

- a. mənfəətin və investisiyalaşdırılan vəsaitlərin nisbətidir
- b. bütün cavablar doğrudur
- c. ilkin kapitalın artımıdır
- d. xərclərin və nəticələrin nisbətidir
- e. səmərə və birdəfəlik xərclərin nisbətidir

159. İnvestisiyanın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi alqoritminin yerinə yetirilməsinə nədən başlanılır?

- a. investorun iqtisadi maraqlarına və layihə qərarlarına ardıcıl şəkildə baxılmasından
- b. layihə qərarlarının məzmununu əks etdirən göstəricilərin qiymətləndirilməsindən
- c. bütün cavablar doğrudur
- d. iqtisadi maraq parametrlərinin müəyyən edilməsindən
- e. investor üçün məqbul gəlirin müəyyən edilməsindən

160. Investorun iqtisadi maraqlarının və layihə qərarlarının əlaqələrinin tədqiqinə başlanılır?

- a. iqtisadi maraq parametrlərinin müəyyən edilməsindən
- b. mülkiyyətçinin məqsədlərinin müəyyən edilməsi üzrə məsələlərin həllindən
- c. investor üçün məqbul gəlirin müəyyən edilməsindən
- d. bütün variantlar doğrudur
- e. layihə qərarlarının məzmununu əks etdirən göstəricilərin qiymətləndirilməsindən

161. İnvestisiya layihəsinin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən edilməsi nədən ibarətdir?

- a. məcmu nəticələrin məcmu xərclərdən bütün üstünlük şərtlərinin təhlilindən
- b. layihənin reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğunun araşdırılmasından
- c. layihənin maliyyə və digər resursların məhdudluğu şəraitində
- d. bütün variantlar doğrudur
- e. layihədə öz əksini tapmış qərarların investorun məqsəd və maraqlarına uyğunluğunun yoxlanılmasından

162. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi hansı məqsədə xidmət edir?

- a. layihənin reallaşdırılmasının məqsədə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək
- b. mövcud layihənin alternativ layihələrlə müqayisədə üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi
- c. resursların məhdudluğu şəraitində göstəriciləri üzrə layihələrin sıralanması
- d. bütün variantlar doğrudur
- e. məcmu nəticələrin məcmu xərclərdən üstünlüyü şərtlərinin yoxlanılması

163. Layihələrin qiymətləndirilməsinin dinamik modellərində səmərəlilik qəbul edilir-

- a. layihənin reallaşdırılması nəticəsində investorun əldə etdiyi qazanc kimi
- b. səmərə və birdəfəlik xərclərin nisbəti kimi
- c. layihədə qoyulan məqsədə nəyin hesabına nail olunması barədə mühakimə yürütməyin əsası kimi
- d. xərclərin və nəticələrin nisbətinin ifadəsi kimi
- e. investorların məqbul gəlir norması barədə tələbləri əsasında xərclərin və nəticələrin müqayisəli şəkllə gətirilmiş fərqi kimi

164. Mənfəət barədə aşağıdakı fikirlərdən hansı doğru deyil?

- a. mənfəət nəticə və xərclərin fərgidir
- b. mənfəət layihənin reallaşdırılması nəticəsi barədə mühakimə yürütməyə imkan verir
- c. mənfəət məcmu nəticə və məcmu xərclərin fərgidir
- d. mənfəət məcmu nəticə və cari xərclərin fərgidir
- e. mənfəət investorun layihənin reallaşdırılması nəticəsində əldə etdiyi qazandır

165. Layihədə qəbul edilən qərarların reallaşdırılması nəticələrini hansı göstərici ilə ifadə etmək olar?

- a. Ümumi Daxili Məhsul
- b. məhsulun maya dəyəri
- c. Ümumi Milli Gəlir

- d. əmək məhsuldarlığı
- e. xalis diskontlaşdırılmış gəlir

166. Xalis mənfəətin, amortizasiyanın və dövriyyədən çıxarılmış dövriyyə vəsaitlərinin cəmi nəyə bərabərdir?

- a. rentabellik indeksinə
- b. xalis diskontlaşdırılmış gəlirə
- c. xalis gəlirə
- d. ödəmə müddətinə
- e. daxili gəlir normasına

167. İnvestorun iqtisadi marağını hansı göstərici vasitəsilə müəyyən edilir?

- a. Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsi
- b. mənfəət norması
- c. məqbul gəlir norması
- d. ödəmə müddəti
- e. daxili dəlir norması

168. İnvestisiya layihəsində iştirak səmərəliliyi aşağıdakılardan hansını özündə əks etdirmir?

- a. səhmlərə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyini
- b. layihənin içtimai və kommersiya səmərəliliyini
- c. müəssisələrin layihədə iştirakı səmərəliliyini
- d. büdcə səmərəliliyini
- e. daha yüksək səviyyəli strukturların layihədə iştirakı səmərəliliyini

169. Layihənin kommersiya səmərəliliyini hansı məqsədlə qiymətləndirilir

- a. layihənin reallaşdırılması imkanlarının yoxlanılması
- b. bütün variantlar doğrudur
- c. layihənin potensial investorlar üçün cəlbediciliyinin müəyyən edilməsi

- d.** layihənin ictimai səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi
- e.** sosial əhəmiyyətli investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi

170. Layihənin ictimai səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədi nədən ibarətdir?

- a.** layihənin reallaşdırılması imkanlarının yoxlanılması
- b.** bütövlükdə layihənin həyata keçirilməsinin sosial-iqtisadi nəticələrinin səciyyəsi
- c.** bütün variantlar doğrudur
- d.** layihənin potensial investorlar üçün cəlb ediciliyinin müəyyən edilməsi
- e.** layihənin həyata keçirilməsinin iqtisadi nəticələrinin səciyyəsi

171. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin növünü ifadə etməyən variant hansıdır?

- a.** bütövlükdə layihənin səmərəliliyi
- b.** layihənin istismar səmərəliliyi
- c.** layihədə iştirak səmərəliliyi
- d.** ictimai və kommersiya səmərəliliyi
- e.** büdcə səmərəliliyi

172. Aşağıdakılardan hansı qaçılmaz investisiyalara aiddir?

- a.** təcrübi-konstruktor işlərinə investisiya qoyuluşları
- b.** ətraf mühitin mühafizəsinə investisiyalar
- c.** bütün variantlar doğrudur
- d.** yeni müəssisələrin əsaslı tikintisinə investisiya qoyuluşları
- e.** elmi-tədqiqat işlərinə investisiyalar

173. Mənfəət norması necə müəyyən edilir?

- a.** xalis mənfəətlə investisiya qoyuluşunun cəmi kimi
- b.** investisiyanın həcmnin mənfəətə nisbəti kimi
- c.** ümumi gəlirlə mənfəətin fərqi kimi
- d.** mənfəətin investisiya qoyuluşuna nisbəti kimi

e. pul axınlarının investisiyanın həcminə nisbəti kimi

174. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin dinamik modelləri hansı metodlardan istifadəni nəzərdə tutur?

- a. investorların maraqlarını uçota alan metodlardan
- b. pul axınlarının vaxt müddəti üzrə qeyri-bərabərliyini uçota alan metodlardan
- c. investisiya risklərini uçota alan metodlardan
- d. bütün variantlar doğrudur
- e. texniki-iqtisadi göstəricilərin dəyişməsinə uçota alan metodlardan

175. Müəssisədə layihənin reallaşdırılmasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi hansı göstərici üzrə aparılır?

- a. daxili gəlir norması
- b. pul axınlarının artan kəmiyyəti
- c. xalis investisiya gəliri
- d. nominal və real pul gəlirlər
- e. sadalanan bütün göstəricilər

176. Aşağıdakı göstəricilərdən hansı müqayisə göstəricilərinə aid deyil?

- a. makro iqtisadi göstəricilər
- b. əmtəə və resursların qiyməti
- c. məhsul satışının həcmi
- d. gəlir normasının risk tərkibi
- e. gəlir norması

177. Layihənin daha vacib nəticələrinin uçotu prinsipinə aşağıdakılardan hansı nəzərə alınmalıdır?

- a. layihənin reallaşdırılmasında bir neçə valyutadan istifadə
- b. risk və qeyri - müəyyənliyin təsiri
- c. layihənin reallaşdırılmasının yekün nəticələri

- d.** alternativ və müstəqil layihələrin müqayisəsi
- e.** layihənin iqtisadi və qeyri-iqtisadi nəticələri

178. Səmərəlilik hesablamalarında vaxt amilinin uçotu aşağıdakılardan hansını nəzərdə tutur?

- a.** layihənin həyat tsikli üzrə iqtisadi hesablamaların aparılması
- b.** yalnız qarşıdakı dövr üzrə xərclərin uçotunu
- c.** bütün variantlar doğrudur
- d.** yalnız cari xərclərin uçotunu
- e.** müxtəlif müddətli xərc və nəticələrin uçotunu

179. Layihənin iqtisadi səmərəlilik meyarına yönlülük prinsipi nəyi nəzərdə tutur?

- a.** müxtəlif müddətli xərc və nəticələrin uçotunu
- b.** layihənin həyat tsikli üzrə iqtisadi hesablamaların aparılmasını
- c.** mülkiyyətçinin xalis yaxud ümumi mənfəətinin uçotunu
- d.** real pul vəsaitləri axınlarının kəmiyyət dəyişmələrini
- e.** qarşıdakı dövr üzrə xərclərin uçotunu

180. Aşağıdakılardan hansı investisiya layihəsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsinin metodiki prinsipinə aid deyil?

- a.** real pul vəsaitləri axınlarının modelləşdirilməsi
- b.** layihənin həyat tsikli üçün iqtisadi hesablamaların aparılması
- c.** layihə qərarlarının investorların məqsəd və maraqlarına uyğunluğu
- d.** layihənin iqtisadi səmərəlilik meyarına meyllilik
- e.** xalis gəliri formalaşdıran vəsaitlərin təshih olunması

181. Pul axınlarının qeyri-bərabərliyi hansı metodla aradan qaldırılır?

- a)** pul axınlarının kapitallaşdırılması yolu ilə
- b)** pul axınlarının orta cəbri kəmiyyətinin müəyyən edilməsi
- c)** pul axınlarının diskontlaşdırılması yolu ilə

- d) pul axınlarının orta çəkili kəmiyyətin müəyyən edilməsi
- e) bütün variantlar doğrudur.

182. Layihə üzrə səmərəlilik hesablamalarında səhmdar kapitalın iştirakı göstəricisi ilə

- a) nizamnamə kapitalının kəmiyyətinin dəyişməsi müəyyən edilməlidir
- b) xüsusi və borc kapitalının xüsusi çəkisi müəyyən edilməlidir
- c) məcmu saldo xüsusi kapitalın məbləğinə görə təshih olunmalıdır
- d) xalis gəliri formalaşdıran vəsaitlər təshih olunmalıdır
- e) bütün variantlar doğrudur

183. Maliyyə-investisiya büdcəsində aşağıdakılardan hansı öz əksini tapmalıdır?

- a) nizamnamə kapitalının kəmiyyətinin dəyişməsi
- b) dövriyyə aktivlərinə xarici amillərin təsiri
- c) dövriyyə aktivlərinin ümumi həcmnin hərəkəti
- d) pul vəsaitləri axınlarının hərəkəti
- e) istehsal v. Satış həcmnin artması

184. Obyektin yaradılmasının ilkin mərhələsində dövriyyə aktivlərinin investisiyalaşdırılması mənbəyi hansıdır?

- a) sadalananların heç biri
- b) xalis investisiya gəliri
- c) maliyyə-investisiya büdcəsində əks olunan pul axınları
- d) ümumi daxili gəlir
- e) xüsusi və borc kapitalı

185. Pul vəsaitlərinin dövriyyə kapitalına tələbatın artımı ilə bağlı hərəkəti nə ilə şərtlənir?

- a) istehsal və satış həcmnin artımı
- b) istifadə olunan material resurslarının tərkibinin dəyişməsi

- c) əmtəə nomenklaturasının dəyişməsi
- d) nizamnamə kapitalının həcmnin dəyişməsi
- e) bütün variantlar doğrudur

186. Aşağıdakılardan hansı dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin istehsal fazasına daxil deyil?

- a) maddi resurs ehtiyatlarının formalaşdırılması
- b) dövriyyə aktivlərinin normativ səviyyədə saxlanması
- c) dövriyyə aktivlərinin formalaşdırılması
- d) dövriyyə aktivlərinin tamamlanması
- e) vəsaitlərin avanslaşdırılması və dövriyyənin ilkin fazasına yönəldilməsi

187. Aşağıdakılardan hansı dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin investisiya fazasına daxildir?

- a) gəlirlə dövriyyə vəsaitlərinin maddi elementlərinin dəyərinin fərqi
- b) vəsaitlərin dövriyyə kapitalının formalaşdırılmasına avanslaşdırılması
- c) sadalananların hamısı
- d) dövriyyə aktivlərinin tamamlanması
- e) dövriyyə aktivlərinin formalaşdırılması

188. dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyə fazası ilə bağlı olmayan variant hansıdır?

- a) ödəmə
- b) reallaşdırma
- c) istehsal
- d) investisiya
- e) istismar

189. Dövriyyə kapitalının dövriyyəsinin özünəməxsus cəhətini əks etdirməyən variant hansıdır? Dövriyyə kapitalı-

- a) istehsal tsikli ilə bağlıdır

- b) dövriyyənin müddəti ilə bağlıdır
- c) avans kapitalının və amortizasiya normasının kəmiyyəti ilə bağlıdır
- d) bütün variantlar doğrudur
- e) satış tsikli ilə bağlıdır

190. Layihə üzrə əsas və dövriyyə kapitalı ilə kredit arasında əlaqə nədən ibarətdir?

- a) amortizasiya fondu hesabına ödənilirlər
- b) bütün variantlar doğrudur
- c) mülkiyyətçinin mənfəəti hesabına ödənilirlər
- d) xalis diskontlaşdırılmış gəlir hesabına ödənilirlər
- e) xalis gəlir hesabına ödənilirlər

191. Əsas kapitalın dövriyyə fazası öz əksini tapır-

- a) sadalananların hamısında
- b) dövriyyə aktivlərinin dəyərində
- c) hesablama dövrü üzrə pul axınlarında
- d) əsas aktivlərin dəyərində
- e) amortizasiya fondunda

192. Aşağıdakılardan hansı əsas kapitalın dövriyyəsi fazası deyil?

- a) aktivlərin istehsalın istehlakı
- b) layihənin həyat tsiklində amortizasiyanın toplanması
- c) kapitalın cəlb olunması
- d) təkrar istehsal üçün maliyyə mənbələrinin yaradılması
- e) investorların iqtisadi maraqlarının uçotu

193. Göstəricilərin meyarlara uyğunluğunu təmin etmək və dividend siyasətinin proqnozlaşdırılması məqsədilə nə edilməlidir?

- a) hesablanmış dövriyyədən çıxarılmış dövriyyə aktivlərinin dəyəri çıxarılmalıdır
- b) hesablamalarda artıq aktivlərin satışından pul axıları uçota alınmalıdır

- c) hesablamalarda aktivlərin yaradılmasına yönəldilən vəsaitlər uçota alınmalıdır
- d) sadalanan bütün variantlardan istifadə oluna bilər
- e) hesablamalarda amortizasiyanın və artıq aktivlərin satışından pul axıları uçota alınmalıdır

194. İnvestisiyanın ödəmə müddətinin hesablanması metodu vasitəsilə müəyyən edilir-

- a) ilkin investisiyaların ödənilməsi üçün lazım gələn müddəti
- b) pul daxil olmalarının investisiyanın məbləğinə bərabərləşməsi vəziyyəti
- c) cari dövrdə investisiyalaşdırılan vəsaitlərin gələcək dəyəri
- d) xalis cari dəyərin (NPV) və investisiyaların rentabelliği
- e) diskontlaşdırma əmsalının son hədd kəmiyyəti (NPV=0 vəziyyəti)

195. Aşağıdakılardan hansı investisiyanın iqtisadi səmərəliliyi meyarı ola bilər?

- a) sadalananların hər biri
- b) mənfəət
- c) diskontlaşdırılmış xalis gəlir
- d) daxili gəlir norması
- e) xalis gəlir

196. Maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin normativ səviyyəsi hansı metodla müəyyən edilir?

- a) ekstrapolyasiya metodu
- b) normativ metod
- c) xərc metodu
- d) eksperiment metod
- e) korelyasiya metod

197. Maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinə investorun tələblərinin daxil edilməsi hansı üsulla həyata keçirilir?

- a) layihənin ödəmə müddətinin hesablanması
- b) gəlir normasının diskontlaşdırma əmsalı vasitəsilə pul axınlarının hesablanmasına daxil edilməsi
- c) xalis diskontlaşdırılması gəlirin müəyyən edilməsi
- d) gəlir normasının hesablanması
- e) göstəricilərin hesablanmış və məqbul (normativ) səviyyələrinin müqayisəsi

198. Qeyd olunanlardan hansı investorun tələbələrinin səmərəliliyin hesablanması daxil edilməsinin dolayı üsulu deyil?

- a) investor üçün məqbul gəlir norması ilə layihə üzrə daxili gəlir normasının müqayisəsi
- b) gəlirlilik indeksinin hesablanması
- c) layihənin ödəmə müddətinin hesablanması
- d) gəlir normasının diskontlaşdırma əmsalı vasitəsilə pul axınlarının hesablanmasına daxil edilməsi
- e) layihə üzrə xalis diskontlaşdırılmış gəlirin hesablanması

199. Pul vəsaitlərinin daxilolmaları və axınları hansı fəaliyyət sferaları üzrə qruplaşdırılır?

- a) investisiya-maliyyə sferası
- b) əməliyyat fəaliyyəti
- c) investisiya fəaliyyəti
- d) istehsal fəaliyyəti
- e) maliyyə sferası

200. İnvestorların iqtisadi maraqları aşağıdakılardan hansında təcəssüm olunur?

- a) layihə qərarları kompleksində
- b) gəlir normasında
- c) bütün cavablar doğrudur
- d) xalis mənfəətdə

e) ümumi gəlirdə

201. Aşağıdakı investisiya portfellərindən hansı daha səmərəlidir?

- a) maksimum gəlirliyə malik olan investisiya portfeli
- b) minimum gəlir və maksimum risk səviyyəsinə malik olan investisiya portfeli
- c) minimum risk səviyyəsinə malik olan investisiya portfeli
- d) minimal risk və maksimum gəlirliyə malik olan investisiya portfeli
- e) risksiz investisiyaların reallaşdırılması ilə bağlı olan investisiya portfeli

202. Aşağıdakı elmi müddəalardan hansı doğrudur?

- a) investisiyanın həcmi artarkən gəlirlilik azalır
- b) investisiyanın gəlirliliyi həcmi bazar faiz dərəcəsi ilə müəyyən edilir
- c) investisiyanın gəlirliliyi müəssisənin malik olduğu vəsaitlərin miqdarı ilə müəyyən edilir
- d) investisiyanın həcmi azalarkən gəlirlilik azalır
- e) investisiyaların həcmi onun gəlirliliyinə öz əksini tapmır

203. Planlaşdırmanın qısa intervalı hansı mərhələ üçün məqbuldur?

- a) qərarların qəbulu mərhələsi
- b) layihənin bütün həyat tsikli
- c) layihənin işlənilməsinin ilkin mərhələsi
- d) yekun texniki-iqtisadi əsaslandırma mərhələsi
- e) bütün variantlar doğrudur

204. Diskontlaşdırma dedikdə nə başa düşülür?

- a) gələcəkdə müəyyən məbləğin əldə edilməsi üçün hazırda investisiya olunacaq vəsait qoyuluşunun kəmiyyətinin hesablanması prosesi
- b) pul vəsaitlərinin illik ödənişini nəzərdə tutan maliyyə əməliyyatı
- c) gələcəkdə güzlənilən gəlirlərin cari dəyərinin hesablanması prosesi

- d) pul axınlarının orta kəmiyyətə gətirilməsi
- e) pul axınlarının məcmu saldosunun hesablanması prosesi

205. Daxili gəlir norması necə və hansı şərtlər daxilində müəyyən edilir?

- a) istehsalın həcmindən asılı olmadan
- b) investisiyanın həcmindən asılı olmadan
- c) verilən variantlardan istənilən birinə əsasən
- d) gətirilmiş gəlirlərin kəmiyyəti əsasında
- e) investorun tələb və şərtlərindən asılı olmadan

206. İnvestisiyanın rentabelliyyəsinin hesablanması metodu əsasında –

- a) xalis cari dəyərin qarşılıqlı tərs kəmiyyəti müəyyən edilir
- b) pul daxilolmaları arasındakı fərqdən əlavə diskont norması da uçota alınır
- c) pul daxilolmaları və xərcləri arasından fərq müəyyən edilir
- d) investisiya xərclərinə aid edilən pul daxilolmalarının məbləği müəyyən olunur
- e) pul axını məcmu saldo əsasında hesablanır

207. Layihənin investisiya cəlbediciliyi hansı göstərici ilə müəyyən edilir?

- a) kapital vahidinə proqnozlaşdırılan mənfəətin kəmiyyəti
- b) xalis cari dəyərin (NVP) kəmiyyəti
- c) mənfəətdən ayırmalar və sosial ödənişlər
- d) investisiyanın firma üçün məqbul ödəmə müddəti
- e) mənfəətin proqnozlaşdırılan kəmiyyəti

208. İnvestor hansı şərt daxilində vəsait qoyuluşunu həyata keçirir?

- a) onun gəlirliyi gəlir normasının yuxarı həddinə yaxın olduqda
- b) onun gəlirliyi inflyasiya səviyyəsini və riskləri uçota aldıqda
- c) bütün göstərilən şərtlər daxilində
- d) onun gəlirliyi xalis diskontlaşdırılmış gəlirə yaxın olduqda
- e) onun gəlirliyi daxili gəlir normasına yaxın olduqda

209. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində ilk addım nədən ibarətdir?

- a) istənilən variantdan başlamaq olar
- b) diskontlaşdırılmış xalis gəlirin müəyyən edilməsindən
- c) investor üçün məqbul gəlir normasının əsaslandırılmasından
- d) istehsalın rentabelliyyəsinin müəyyən edilməsindən
- e) daxili gəlir normasının əsaslandırılmasından

210. Real faiz dərəcəsi necə hesablanır?

- a) nominal faiz dərəcəsi ilə inflyasiyanın sürətinin fərqi kimi
- b) investisiya riski əmsalının və inflyasiyanın sürətinin cəmi kimi
- c) real faiz dərəcəsinin və inflyasiyanın sürətinin cəmi kimi
- d) real faiz dərəcəsinin törəməsi kimi
- e) nominal faiz dərəcəsinin və inflyasiya undefsun hasili kimi

211. İnvestor üçün məqbul gəlir normasına dedikdə nə başa düşülür?

- a) mənfəət və real pul axınlarının nisbəti
- b) bütün variantlar doğrudur
- c) mənfəət və investisiyalaşdırılmış vəsaitlərin nisbəti
- d) xalis diskontlaşdırılmış mənfəət
- e) daxili gəlir norması

212. İnvestisiya layihəsi arzu olunan gəlir normasından az gəlir gətirərsə, hansı qərar qəbul edilə bilər?

- a) verilən layihənin cəlbediciliyi çox aşağıdır
- b) layihə yenidən işlənilməlidir
- c) investor bu layihəni maliyyələşdirməyəcək
- d) verilən layihə səmərəli deyil
- e) bütün variantlar doğrudur

213. Xalis diskontlaşdırılmış gəlirin (XDG) səviyyəsi nə zaman investor üçün məqbuldur?

- a) $XDG \geq 0$ olduqda
- b) Bu, investorun seçimindən asılıdır
- c) XDG-nin kəmiyyəti müəyyən olunmuş normativə uyğun olan zaman
- d) $XDG = 0$ olduqda
- e) $XDG < 0$ olduqda

214. Aşağıdakı metodlardan hansı gəlir normasının əsaslandırılması metodudur?

- a) qrafik təsvir metodu
- b) dialektik metod
- c) marjinal mənfəət metodu
- d) dinamika metodu
- e) konseptual və metodiki metodlar

215. Investor üçün gəlir norması və layihə üzrə daxili gəlir normasının oxşar cəhətləri hansılardır?

- a) onlar layihənin daxili xassələri əsasında formalaşırlar
- b) hər iki göstərici mahiyyətə bir-birinə çox yaxındırlar
- c) göstərilən variantlardan hamısı doğrudur
- d) onlar gəlirlərin kapitallaşdırılması səviyyəsini xarakterizə edirlər
- e) onlar xərc və nəticələrin nisbətləri əsasında formalaşırlar

216. Əgər layihənin gəlirlilik indeksi vahiddən kiçikdirsə, onda-

- a) layihə səmərəlidir
- b) verilən bütün variantlar doğrudur
- c) layihənin xalis diskontlaşdırılmış gəliri müsbətdir
- d) layihə investor üçün məqbuldur
- e) layihə səmərəsizdir

217. Diskontlaşdırılmış investisiyaların gəlirliyi indeksi nədir?

- a) real pul axınlarının diskontlaşdırma əmsalına görə törəməsi
- b) real cari xərclərin xalis diskontlaşdırılmış gəlirə nisbəti
- c) xalis investisiya gəlirinin diskontlaşdırma əmsalına nisbəti
- d) investisiya xərclərinin gəlirlərə nisbəti
- e) vahid vaxt anına gətirilmiş gəlirlərin investisiya xərclərinə nisbəti

218. Layihənin ödəmə müddəti nə qədər qısadırsa, onda-

- a) layihədən bir o qədər də tez imtina olunmalıdır
- b) bütün variantlar doğrudur
- c) layihənin səmərəliliyi bir o qədər aşağıdır
- d) layihənin səmərəliliyi bir o qədər yüksəkdir
- e) layihənin investor üçün cəlbediciliyi bir o qədər aşağıdır

219. Gözlənilən pul axınlarının cari dövrə gətirilməsi üçün hansı metoddan istifadə olunur?

- a) bütün variantlardan istifadə etmək olar
- b) differensiallaşdırma metodu
- c) diskontlaşdırma metodu
- d) kodlaşdırma metodu
- e) təshihətmə metodu

220. Maliyyə-investisiya büdcəsində pul axınlarının qruplaşdırılması hansı vəzifəyə xidmət edir?

- a) pul axınlarının səmərəliliyinin müəyyən edilməsi
- b) strateji məqsədlərin əsaslandırılması
- c) layihə üzrə məcmu büdcənin işlənilməsi
- d) cari məqsədlərin əsaslandırılması
- e) investorların subyektivi məqsədlərinin əsaslandırılması

221. Planlaşdırmanın illik intervalından hansı mərhələdə istifadə oluna bilər?

- a) yeni istehsalın mənimsənilməsi mərhələsində
- b) ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırma mərhələsində
- c) göstərilən mərhələlərin hər birində
- d) layihənin bütün həyat tsiklində
- e) yekun texniki-iqtisadi əsaslandırma mərhələsində

222. Planlaşdırma addımının uzunluğu nədən asılıdır?

- a) sadalananların hər birində
- b) texnoloji avadanlığın mənəvi aşınmasından
- c) ilkin məlumatların hazırlanması və hesablamaların aparılması imkanlarından
- d) layihənin həyat tsiklindən
- e) maliyyələşdirmə mənbələrinin axtarışından

223. Aşağıdakı hansı layihənin reallaşdırılmasının dayandırılması səbəbi deyil?

- a) istehsalın dayandırılması
- b) xammal ehtiyatlarının və digər resursların tükənməsi
- c) texnoloji avadanlıqların mənəvi köhnəlməsi
- d) əsas fondların aşınması
- e) maliyyələşdirmə mənbələrinin axtarılması

224. Layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi hansı amillər və şərtlər əsasında aparılır?

- a) inflyasiya səviyyəsini uçotu ilə
- b) inflyasiya səviyyəsi uçota alınmadan
- c) cari qiymətlərlə
- d) proqnoz qiymətlərlə
- e) verilən variantların hər biri mümkündür

225. Gəlirin kapitallaşdırılması metodunun tətbiqi ilə riskin gəlir normasına daxil edilməsi nəyə səbəb olur?

- a) xalis diskontlaşdırılmış gəlirin artmasına
- b) xalis mənfəətin səviyyəsinin azalmasına
- c) gəlir normasının yüksəlməsinə
- d) balans mənfəətinin artmasına
- e) gəlir normasının azalmasına

226. Gəlir norması haqqında məsələnin metodik cəhətləri nəzərdən keçirilərkən nə şərh olunmalıdır?

- a) sadalananların hər biri
- b) gəlir normasını müəyyən edən prinsiplərin mahiyyəti
- c) layihənin xalis mənfəətin artımı
- d) ümumi və xalis mənfəət arasındakı nisbətlər
- e) investisiya qoyuluşu həcmnin dəyişməsi

227. İnvestor üçün gəlir normasının müəyyən edilməsi probleminə hansı aspektdən yanaşılır?

- a) onun əsaslandırılmasının əsas prinsipləri baxımından
- b) bütün variantlar doğrudur
- c) metodiki və metoloji cəhətdən
- d) konseptual cəhətdən
- e) mövcud nəzəri prinsiplər nöqtəyi-nəzərindən

228. Layihənin pul axını necə hesablanır?

- a) layihənin həyata keçirilməsi dövrləri üzrə xərclərin və gəlirlərin bölgüsü əsasında
- b) “mənfəət + amortizasiya + vergilər - faizlərin ödənilməsi xərcləri” kimi
- c) məhsulların (xidmətlərin) reallaşdırılmasından əldə olunan vəsaitlər əsasında
- d) “mənfəət – amortizasiya - vergilər + faizlərin ödənilməsi xərcləri” kimi

e) “mənfəət + amortizasiya - vergilər və faizlərin ödənilməsi xərcləri” kimi

229. Aşağıdakılardan hansı investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsində diskontlaşdırma üsulu ilə müəyyən edilmir?

- a) daxili gəlir norması
- b) xalis cari dəyər(NPV)
- c) rentabellik indeksi
- d) əmək məhsuldarlığı
- e) investisiyanın ödənmə müddəti

230. İnvestisiya layihəsinin səmərəlilik göstəricilərinə aiddir?

- a) kommersiya, iqtisadi və büdcə səmərəliliyi göstəriciləri
- b) iqtisadi və sosial səmərəlilik göstəriciləri
- c) şərti-illik və müqayisəli səmərəlilik göstəriciləri
- d) kommersiya, iqtisadi və ictimai səmərəlilik göstəriciləri
- e) ictimai və ekoloji səmərəlilik göstəriciləri

231. Layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması istiqamətlərindən biri olan layihənin həyata keçirilməsi qrafiki aşağıdakılardan hansını əhatə edir?

- a) layihə-konstruktor işlərini
- b) tikintinin, quraşdırma işlərinin və nizamlama işlərinin müddətini
- c) idarəetmənin təşkilatı sxemini
- d) tikintinin, quraşdırma işlərinin və nizamlama işlərinin həcmi
- e) sadalananların hamısını

232. Layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının bir istiqaməti kimi texnoloji, iqlim, sosial, ekoloji və digər amillərin uçotu ilə “Yerləşdirmə ərazisi” aşağıdakılardan hansını əhatə etmir?

- a) məhsul satışının radiusunu
- b) mövcud əmək resurslarını

- c) regionun investorlar üçün cəlbediciliyini
- d) xammal və material təchizatçılarının yerləşməsini
- e) vergi və kredit güzəştlərini

233. Texniki-iqtisadi əsaslandırmanın istiqamətlərindən biri kimi “Layihə konstruktor bölməsi” aşağıdakılardan hansını əhatə etmir?

- a) avadanlığın amortizasiyası qrafikini
- b) istehsal gücünün müəyyən edilməsini
- c) bütün variantlar yalınıdır
- d) tikinti işlərinin həcmi
- e) texnologiya və xüsusi avadanlığın seçilməsini

234. Layihənin kommersiya səmərəliliyi göstəriciləri özündə aşağıdakılardan hansını əks etdirir?

- a) investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin regional və yerli büdcələr üçün nəticələrini
- b) layihənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, müəssisənin maliyyə maraqlarından kənara çıxan xərcləri və nəticələri
- c) müəssisənin əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətindən məcmu pul axınlarını
- d) layihənin nəticələrinin bütün səviyyələrdə büdcələrin gəlir və xərclərinə təsiri
- e) fərdi firma üçün layihənin həyata keçirilməsi nəticələrini

235. Layihənin ictimai səmərəlilik göstəriciləri özündə əks etdirir-

- a) layihənin səhmdar iştirakçılardan hər biri üçün səmərəliliyini
- b) milli iqtisadiyyatın maraqlarını əks etdirən layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərcləri və nəticələri
- c) region və ya sahə müəssisəsində həyata keçirilməsini nəzərə almaqla layihənin maliyyə səmərəliliyini
- d) müəssisənin ayrıca layihə qurması baxımından layihənin səmərəliliyi

e) layihənin həyata keçirilməsi nəticələrinin bütün səviyyələrdə büdcələrin gəlir və xərclərinə təsirini

236. Kommersiya səmərəliliyi hansı iştirakçılar üçün investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin maliyyə nəticələrini əks etdirir?

- a) layihənin birbaşa iştirakçıları
- b) banklar və digər kredit müəssisələri
- c) kommersiya təşkilatları
- d) istehsal vasitələrinin istifadəçiləri
- e) milli, regional və yerli büdcələr

237. Büdcə səmərəliliyi hansı iştirakçılar üçün investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin maliyyə nəticələrini əks etdirir?

- a) layihənin birbaşa iştirakçıları
- b) banklar və digər kredit müəssisələri
- c) sadalananların hər biri
- d) istehsal vasitələrinin istifadəçiləri
- e) milli, regional və yerli büdcələr

238. Müxtəlif investisiya layihələrinin müqayisəsi və seçilməsi hansı göstəricilər vasitəsilə həyata keçirilir?

- a) investisiyanın ödənilmə əmsalı, mütləq səmərəlilik göstəricisi, əmək məhsuldarlığı
- b) integral səmərə (xalis cari dəyər), daxili rentabellik norması, ödənmə müddəti
- c) daxili rentabellik norması, əmək məhsuldarlığı, material tutumu
- d) istehsal olunmuş məhsulun həcmi, reallaşdırılmış məhsulun həcmi, fondverimi
- e) məhsulun rentabelliği; mənfəətin həcmi, daxili rentabellik norması;

239. Layihədə iştirak səmərəliliyində aşağıdakılardan hansı öz əksini tapmır?

- a) layihənin ictimai və kommersiya səmərəliliyi

- b) səhmlərə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi
- c) layihədə daha yüksək səviyyəli strukturların iştirakı səmərəliliyi
- d) layihənin büdcə səmərəliliyi
- e) müəssisələrin layihədə iştirakı səmərəliliyi

240. Layihədə iştirak səmərəliliyi nə vaxt qiymətləndirilir?

- a) layihənin büdcə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsindən sonra
- b) layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasından sonra
- c) layihənin maliyyə reallaşdırılması imkanları müəyyən edildikdən sonra
- d) layihə iştirakçılarının tam siyahısı müəyyən edildikdən sonra
- e) layihənin ictimai və kommersiya səmərəliliyi müəyyən edildikdən sonra

241. Layihədə iştirak səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakılardan hansı zəruri sayılır?

- a) növlər üzrə səhmlərin bölgüsünün əsaslandırılması
- b) “üç axının məcmu saldosu” maddəsi üzrə sərbəst pul vəsaitlərinin formalaşdırılması
- c) səhm növləri üçün fərdi pul axınları əsasında büdcənin balanslılığının müəyyən edilməsi
- d) yerli büdcənin balanslılığının əsaslandırılması
- e) dividend siyasətinin təkmilləşdirilməsi

242. Müəyyən dövrdə pul axınlarının kəmiyyətinin mənfi olması nəyi ifadə edir?

- a) bütün qeyd edilən variantlar doğrudur
- b) layihənin maliyyə reallaşdırılması imkanlarının azalması
- c) pul axının müsbət məcmu saldosunu
- d) müəssisənin öz xərclərini ödəmək qabiliyyətini itirməsi
- e) əlverişli maliyyələşdirmə mənbələrinin olmaması

243.Səmərəlilik hesablamalarının obyektivliyinin yüksəldilməsi məqsədilə nəyə diqqət yetirmək tövsiyə olunur?

- a) layihənin reallaşdırmasının maliyyə mənbələrinə
- b) layihənin kreditləşdirilməsi sxeminə
- c) hesablama addımları daxilində pul axınının bölüşdürülməsinə
- d) reallaşdırma xərclərinin bərabər bölgüsünə
- e) satışdankənar xərclərin bərabər bölgüsünə

244.Hansı mərhələdə cari qiymətlərdə səmərəliliyin hesablanması prosesi həyata keçirilmir ?

- a) layihənin ictimai səmərəliliyi qiymətləndirilən zaman
- b) layihənin investisiyaqabağı fazasında
- c) layihənin istismar mərhələsində
- d) bütövlükdə layihənin səmərəliliyi qiymətləndirilən zaman
- e) layihənin ictimai əhəmiyyəti araşdırılan zaman

245.Layihənin həmcinslik əmsalı aşağıdakılardan hansını xarakterizə edir?

- a) inflyasiyanın artım tempini
- b) məhsul növünün qiymətinin artımının qiymətin ümumi orta artımından kənarlaşmasını
- c) konkret məhsul növünün qiymət artımını
- d) hesabat dövrünün qiymət səviyyəsinin bazis qiymətinə nisbətini
- e) qiymətin orta səviyyəsinin onun bazis səviyyəsinə nisbətini

246.İnvestisiya layihəsinin işlənilməsi zamanı aşağıdakılardan hansı kredit üzrə nominal faiz dərəcəsi kimi qəbul edilə bilər?

- a) kreditlərə xidmət üzrə borclar
- b) kreditlər üzrə sürüşkən faiz dərəcələri
- c) inflyasiya tempinin uçuotu ilə proqnozlaşdırılan faiz dərəcələri
- d) investor verilənlərdən istənilən birini qəbul edə bilər

e) elan olunmuş bank faizi dərəcələri

247. İnvestisiya layihəsinin xalis diskontlaşdırılmış gəliri hansı halda dəyişmir?

- a) layihənin ödəmə müddəti dəyişən dövrdə
- b) pul axınlarında və gəlir normasında eyni inflyasiya tempi uçota alınarkən
- c) proqnoz qiymətlərdə daxili gəlir norması artan zaman
- d) pul axınlarında gəlirlilik indeksi uçota alınan zaman
- e) layihənin xalis cari dəyəri (NPV) hesablanan zaman

248. Cari qiymətlərdə pul axınlarını proqnoz qiymətlərdə pul axınına gətirmək üçün hansı əməliyyat yerinə yetirilir?

- a) cari qiymətlərdə pul axınları variasiya əmsalına bölünür
- b) cari qiymətlərdə pul axınları inflyasiya indeksinə bölünür
- c) cari qiymətlərdə pul axınları diskontlaşdırma əmsalına vurulur
- d) cari qiymətlərdə pul axınları inflyasiya indeksinə vurulur
- e) cari qiymətlərdə pul axınları kapitallaşdırma əmsalına bölünür

249. Kredit üzrə faiz ödənişlərinin kəmiyyəti hansı göstəricinin əsasında hesablanır ?

- a) pul axınlarının deflyasiyası
- b) borc vəsaitlərinə olan tələbatın həcmi
- c) inflyasiya orta illik səviyyəsi
- d) borc məbləği və nominal faiz dərəcəsi
- e) pul axınlarının diskontlaşdırılması əmsalı

250. Qalıq dəyər mahiyyət etibarilə nədir ?

- a) əmlak vergisinin hesablanması bazasıdır
- b) maliyyələşdirmənin əsas elementi və mənbəyidir
- c) maliyyə-investisiya büdcəsinin formalaşdırılmasının əsasıdır
- d) likvid dəyərin hesablanması bazasıdır

e) amortizasiyanın hesablanması bazasıdır

251. Həmcinslik əmsalından istifadə etməklə aparılan hesablamaların üstünlüyü nədir?

- a) proqnoz qiymətlərin dəyişməsinizi izləmək imkanı verir
- b) qiymətin orta səviyyəsini müəyyən etmək imkanı verir
- c) investisiya layihəsinin xalis diskontlaşdırılmış gəlirini hesablamaq imkanı verir
- d) inflyasiya səviyyəsinin dəyişməsinizi izləmək imkanı verir
- e) pul axınlarının tərəddüdlərini izləmək imkanı yaradır

252. Məhsulların və istehlak edilən resursların proqnoz qiyməti aşağıdakılardan hansıdır?

- a) gözlənilən inflyasiyanın uçotu ilə əsaslandırılmış gəlir norması
- b) inflyasiyanın təsirinin uçotu ilə təshih olunmuş cari qiymət
- c) gəlir normasının indeksləşdirilməsi əsasında müəyyən edilən qiymət
- d) investorun marağına uyğun olan səmərəlilik göstəricisi
- e) əhalinin nominal gəlirlərinin alıcılıq qabiliyyəti

253. Proqnoz qiymətlərin müəyyən edilməsi aşağıdakılardan hansı üçün obyektiv zəmin deyil?

- a) borclara xidmət xərclərinin əsalandırılması
- b) borc vəsaitlərinə olan tələbin əsaslandırılması
- c) daxili gəlir norması göstəricilərindən birinin interpretasiyası
- d) investisiya layihəsinin maliyyə reallaşdırılması şərtinin müəyyən edilməsi
- e) əsas kapitala investisiya qoyuluşunun həcmnin hesablanması

254. Nominal faiz dərəcəsiindən real faiz dərəcəsinə nə vaxt keçid edilir?

- a) layihənin yekun texniki-iqtisadi əsaslandırılmasından sonra
- b) layihənin kommersiya səmərəliliyi müəyyən edildikdən sonra
- c) inflyasiya ölçüsünün müəyyən edilməsindən sonra

- d) layihənin ictimai səmərəliliyinin müəyyən edilməsindən sonra
- e) layihənin ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasından sonra

255. Layihənin daxili gəlir norması hansı göstərici ilə müqayisə olunur?

- a) layihənin ictimai səmərəliliyi
- b) investor üçün məqbul gəlir norması
- c) nominal gəlirlərin alıcılıq qabiliyyəti
- d) bütün variantlar doğrudur
- e) layihənin kommersiya səmərəliliyi

256. İnvestisiya layihəsinin maliyyələşdirmə sxemlərindən hansı sahibkar üçün daha əhəmiyyətlidir?

- a) özünümaliyyələşdirmə
- b) xarici kapital qoyuluşu hesabına maliyyələşdirmə
- c) xüsusi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirmə
- d) bütün variantlar doğrudur
- e) kredit vəsaitlərinin cəlb olunması hesabına maliyyələşdirmə

257. Aşağıdakı variantlardan hansı səhvdir? İnvestisiya məqsədli kreditlər-

- a) avadanlığın alınması xərcləri ilə bağlıdır
- b) uzunmüddətli kreditlərdir
- c) dövrüyyə vəsaitlərinin tamamlanması xərcləri ilə bağlıdır
- d) qısamüddətli kreditlərdir
- e) bina və qurğuların tikintisi xərcləri ilə bağlıdır

258. Alınmış kreditlərdən hansı məqsəd üçün istifadə oluna bilməz?

- a) dövrüyyə vəsaitlərini tamamlaması
- b) cari təsərrüfat məqsədləri
- c) istismar məqsədləri
- d) investisiyalaşdırma məqsədləri

e) istehsal ehtiyatlarının tamamlanması

259. Aşağıdakı variantlardan hansı səhvdir?

- a) amortizasiya ən ucuz maliyyələşdirmə mənbəyidir
- b) müəssisə amortizasiyanın hesablanması sürətli metodlarından istifadə edə bilər
- c) vergiyə cəlb etmə norması amortizasiya normasından bir neçə dəfə yüksəkdir
- d) amortizasiya ən etibarlı maliyyələşdirmə mənbəyidir
- e) amortizasiyanın toplanması sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrindən asılı deyil

260. Borc vəsaitlərinin dəyəri kəmiyyət baxımından –

- a) investisiyanın rentabelliğini təmin edən mənfəətə bərabərdir
- b) risk nə qədər yüksək və girov təminatlığı nə qədər aşağıdırsa, bir o qədər yüksəkdir
- c) cəlb olunmuş kreditlər üzrə effektiv faiz dərəcəsinə bərabərdir
- d) investora tələb etdiyi gəlirlilik səviyyəsinə bərabərdir
- e) vəsait qoyuluşunun satışdan gəlir hesabına ödənilməsidir

261. Nəyə görə iri səhm paketinin investisiya cəlb ediciliyi xırda səhm paketinin investisiya cəlb ediciliyindən yüksəkdir?

- a) istehsalın yüksək rentabelliği səviyyəsini təmin etməsi səbəbindən
- b) səhmdarın müəssisənin idarə olunmasında iştirakının daha yüksək səviyyəsinə görə
- c) müəssisənin investisiya imkanlarının daha çox artmasına
- d) investisiya riskinin aşağı olmasına görə
- e) bir səhmə düşən gəlirliyin yüksək səviyyəsinə görə

262. İstiqrazlar barədə verilən fikirlərdən hansı səhvdir?

- a) təsbit olunmuş nominal faiz olaraq, müəssisənin mənfəətliyindən asılı olmayaraq ödənilir

- b) dividendlərin ödənilməsini nəzərdə tutur
- c) təsbit edilmiş gəlirlərə malik uzunmüddətli maliyyə öhdəlikləridir
- d) daxili maliyyələşdirmə mənbələrinə yaxındır
- e) firmaların əksəriyyəti üçün ilkin vəsait mənbəyidir

263. Layihənin özünü maliyyələşdirmə sxemi nəyi nəzərdə tutur?

- a) investisiyalaşdırmanın şirkətin səhmləri hesabına aparılmasını
- b) kredit vəsaitləri hesabına investisiyalaşdırmanın aparılmasını
- c) xüsusi vəsaitlər hesabına investisiyalaşdırmanın aparılmasını
- d) investisiyalaşdırmanın cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına aparılmasını
- e) investisiyalaşdırmanın borc vəsaitləri hesabına aparılmasını

264. İnvestisiya layihələşdirməsində dinamik modellərdən istifadənin əhəmiyyətini necə ifadə etmək olar?

- a) investisiya layihəsi strategiyalarını (ssenarilərini) işləməyə imkan verir
- b) məqbul maliyyələşdirmə sxemini seçmək imkanını verir
- c) pul axınlarının dinamikası üzrə qeyri-müəyyənliyi qiymətləndirməyə imkan verir
- d) layihə iştirakçılarının maliyyə itkiləri ehtimalını azaldır
- e) hesablamaların dürüstlüyünü artırır

265. Borc vəsaitlər üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı doğru variant hansıdır?

- a) öhdəliklərin yerinə yetirilməsi adi səhmlərin emissiyasını nəzərdə tutur
- b) öhdəliklərin yerinə yetirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrindən asılı deyil
- c) öhdəliklərin yerinə yetirilməsi imtiyazlı səhmlərin emissiyasını nəzərdə tutur
- d) öhdəliklərin yerinə yetirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrindən asılıdır
- e) öhdəliklərin yerinə yetirilməsi investorların nizamnamə fonduna ödənişlərini nəzərdə tutur

266. “Qiymətli kağızların investisiya cəlbəediciliyi onların qabiliyyəti ilə müəyyən olunur” cümləsini aşağıdakı variantlardan biri ilə tamamlayın.

- a) səhm vahidinin mənfəətliyinin artırılması
- b) yüksək gəlir gətirmək
- c) kreditlərə görə faiz dərəcələrini azaltmaq
- d) bütün variantlar doğrudur
- e) mülkiyyətin idarə olunmasında iştiraka zəmanət

267. İnvestisiya layihəsinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin əsas məqsədi hansıdır?

- a) investorun səhm paketinin xalis gəlirinin davamlı şəkildə artırılması
- b) investisiya obyektinin maliyyə vəziyyətini əks etdirən parametrlərin müəyyən edilməsi
- c) bütün cavablar düzdür
- d) əldə edilmiş maliyyə səmərəliliyi göstəricilərinin təhlili və qiymətləndirilməsi
- e) yüksək xalis gəlir normasına nail olunması

268. Layihənin maliyyə dayanaqlığının qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakılardan hansı tələb olunmur?

- a) gəlir və zərərin həcmnin müəyyən edilməsi
- b) kapital mülkiyyətçisinin gəlirlərinin müəyyən edilməsi
- c) pul vəsaitlərinin diskontlaşdırılaraq müqayisəli şəkildə gətirilməsi
- d) rentabelliğin müəyyən edilməsi
- e) bütün variantlar doğrudur

269. Layihə aktivlərinin təcili likvidlik əmsalı necə hesablanır?

- a) asan reallaşdırılan aktivlərin cari passivlərə nisbəti kimi
- b) cari aktivlərin qısamüddətli öhdəliklərə nisbəti kimi
- c) likvid aktivlərin cari passivlərə nisbəti kimi
- d) cari aktivlərlə qısamüddətli öhdəliklərin fərqi şəklində

e) məcmu aktivlərin cari passivlərə nisbəti kimi

270. Təcili likvidlik əmsalının məqbul həddi hansıdır?

- a) 1,0 – 1,2
- b) 0,8 – 1,2
- c) 0,5 – 1,0
- d) 0,3 – 1,0
- e) 0,5 – 1,2

271. Ümumi likvidlik əmsalı necə müəyyən edilir ?

- a) qısamüddətli(cari) aktivlərin aktivlərin cari passivlərə nisbəti kimi
- b) real pul axınlarından daxili gəlir norması kimi
- c) sərbəst pul vəsaitlərindən əldə edilən faizlərdən reallaşmayan “depozit” gəliri kimi
- d) passivlərin aktivlərə nisbəti kimi
- e) bütün cavablar düzdür

272. Ümumi likvidlik əmsalının normal kəmiyyəti hansı variantda öz əksini tapmışdır?

- a) 1,5
- b) 1,7
- c) 1,2
- d) 1,78
- e) 2,0

273. Ümumi tədiyyə qabiliyyətlilik əmsalı necə hesablanır?

- a) xarici borcların məcmu aktivlərə nisbəti kimi
- b) daxili borcların məcmu aktivlərə nisbəti kimi
- c) ümumi borcların likvid aktivlərə nisbəti kimi
- d) məcmu borcların məcmu aktivlərə nisbəti kimi

e) “ümumi borclar x likvid aktivlər əmsalı” kimi

274. Ümumi tədiyyə qabiliyyətlik əmsalının optimal kəmiyyəti hansıdır?

- a) 0,2 – 0,3
- b) 0,3 – 0,5
- c) 0,1 – 0,3
- d) 0,2 – 0,5
- e) layihənin tipindən asılı olaraq dəyişə bilər

275. Layihənin tədiyyə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün hansı göstəricidən istifadə olunmur?

- a) inflyasiyanın ümumi indeksindən
- b) uzunmüddətli borcların şəxsi kapitala olan nisbətindən
- c) kreditlərə görə faizlərin silinməsi əmsalından
- d) ümumi tədiyyəqabiliyyətlik əmsalından
- e) bu, ilkin verilənlərdən asılıdır

276. İnvestor nə vaxt üz üzərinə yüksək risk götürür?

- a) yüksək gəlir normasına yiyələnmək istəyində olarkən
- b) bütün variantlar mümkündür
- c) investisiya bazarında güclü rəqabət şəraitində
- d) aşağı gəlir normasına yiyələnməklə kifayətləndikdə
- e) minimum xalis gəlirə malik olarkən

277. Aşağıdakılardan hansı risk göstəricini xarakterizə edir?

- a) daha çox mənfəət əldə etmək imkanları
- b) portfel riskinə görə mükafatın məbləğini müəyyən edən əmsal
- c) istehsal güclərindən istifadə əmsalı
- d) bazar tələbinə uyğun satış həcmi

e) satış həcmində zərərsizlik nöqtəsinin hesablanması əsasını təşkil edən təhlükəsizlik diapozunun səviyyəsi

278. İnvestisiyanın sığortalanması nədir?

- a) layihənin səmərəsinin qeyri-müəyyənliyin uçotu ilə qiymətləndirilməsi
- b) həssaslığın təhlili metodlarından biri
- c) investisiyalaşdırma zamanı risklərin idarə olunması metodlarından biri
- d) pulun alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi və qiymət səviyyəsinin yüksəlməsi
- e) risklərin kəmiyyət təhlilinin metodlarından biri

279. Aşağıdakılardan hansı qeyri sistematik risk hesab olunur ?

- a) faiz dərəcələrinin dəyişməsi riski
- b) inflyasiya riski
- c) likvidlik riski
- d) iflas riski
- e) bazar qiymətlərinin azalması riski

280. Diversifikasiyanın nəticələri nədən ibarət ola bilər?

- a) qeyri-sistematik risklərin yüksəlməsindən
- b) sistematik risklərin azalmasından
- c) qeyri-sistematik riskin azalmasından
- d) bütün variantlar mümkün sayılır
- e) risklərin aradan qaldırılmasından

281. Hansı göstərici və ya metoddan istifadə gəlirlilik vahidinə düşən riskin ölçülməsinə imkan verir?

- a) dispersiya əmsalı
- b) reqressiya metodu
- c) gəlirliliyin orta kvadratik kənarlaşması əmsalı
- d) variasiya əmsalı

e) ekstrapolyasiya metodu

282. Aşağıdakı üsullardan hansı risklərin azadılması üsulu deyil?

- a) özünüsüğortalama
- b) diversifikasiya
- c) müxtəlif valyutalarda kreditin alınması
- d) limitləşdirmə
- e) riskdənqaçma

283. Layihənin sabitliyinin və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün qeyri-müəyyənlik şəraitində hansı metodlardan istifadə etmək tövsiyyə olunur?

- a) qiymət səviyyəsinin və pulun alıcılıq qabiliyyətinin qiymətləndirilməsindən
- b) daxili gəlir normasının genişləndirilmiş hesablamalarından
- c) zərərsizlik nöqtəsinin və təhlükəsizlik diapozonunun hesablanmasından
- d) qeyri-müəyyənliyin kəmiyyət və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, onun layihəyə gözlənilən təsirinin qiymətləndirilməsindən
- e) layihənin sabitliyi şəraitinin kompleks qiymətləndirilməsindən

284. Mümkün zərərlərin öz vasitələri hesabına ödənilməsi üçün investorun riski şüurlu olaraq saxlanması necə adlanır?

- a) investisiyanın riskinin siğortalanması
- b) inflyasiya riskinin təhlili
- c) risklərin aradan qaldırılması
- d) risklərin saxlanması
- e) risklərin transfer edilməsi

285. Həssaslığın təhlili nədir?

- a) qeyri-müəyyənliklə xarakterizə olunan spesifik şərait
- b) ayrı-ayrı parametrlərin layihənin yekun göstəricilərinə təsirinin ölçülməsi ilə bağlı risklərin qiymətləndirilməsi metodu

- c) həssaslığın təhlili metodunun praktiki tətbiqi
- d) risklərin kəmiyyət təhlilinin metodlarından biri
- e) qeyri-müəyyənlik və risk arasında əlaqənin tədqiqi metodu

286. Layihədə bankın iştirakının qiymətləndirilməsində əsas parametr nədir?

- a) yüksək depozit faizi dərəcələri
- b) kreditlər üzrə illik faiz dərəcəsi
- c) layihənin investisiya baxımından cəlbediciliyi
- d) borclananların etibarlılığı
- e) İRR-in yüksək dərəcəsi

287. İnvestisiya layihəsinin kreditləşdirilməsində bankın iştirakı aşağıdakı amillərlə müəyyən edilmir ?

- a) investorlar üçün layihənin investisiya baxımından cəlbediciliyi
- b) layihənin investisiya səmərəliliyi
- c) borclananın etibarlılığı
- d) sadalanan amillərin heç biri ilə
- e) İRR-in yüksək dərəcəsi

288. İnkişaf büdcəsi aşağıdakılardan hansı üçün vasitə sayılır?

- a) istehsalın yenidən qurulmasının və inkişafının maliyyələşdirilməsi
- b) investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi
- c) cari sosial xərclərin maliyyələşdirilməsi
- d) istehsal resurslarının tədarükçüləri
- e) banklar və digər kredit müəssisələri

289. Aşağıdakılardan hansı investisiyanın maliyyələşdirilməsi metodlarına aiddir?

- a) adi səhmlər
- b) imtiyazlı səhmlər
- c) operativ lizinq

- d) amortizasiya ayırmaları
- e) dövrüyyə vəsaitləri

290. Hansı şərtlərin ödənilədiyi bazar strukturu təkmil maliyyə bazarı hesab olunur?

- a) maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar əlavə xərclərin olmadığı bazar
- b) qarışıq maliyyələşdirilmənin aparıldığı bazar
- c) vergi ödənişlərinin aparılmadığı bazar
- d) tranzaksiya xərclərinin tamamilə olmadığı bazar ertəsi
- e) fəaliyyət göstərən şəxslərin gözləntilərinin eyni olduğu bazar

291. Pul axınlarında və gəlir normasında eyni inflyasiya tempinin uçota alınması zamanı nə baş verir?

- a) proqnoz qiymətdə hesablanmış daxili gəlir norması azalır
- b) investisiya layihəsi üzrə pul axınlarının ümumi məbləği azalır
- c) fəaliyyət sferaları üzrə pul axınının saldosu müəyyən edilir
- d) Hər bir məhsul növü üçün həmcinslik əmsali hesablanır
- e) investisiya layihəsinin xalis diskontlaşdırılmış gəliri sabit qalır

292. Mütəmadi risklər nədir?

- a) gəlir gətirən konkret əmlakın dəyərinin bazarda mövcud olan iqtisadi və institusional şəraitlə bağlılığı riski
- b) qiymətləndirmə obyektini ilə bağlı olan, lakin analoq obyektlərə aid olmayan riskdir
- c) hesablanması və sığorta təşkilatlarının üzərinə keçirilməsi mümkün olan riskdir
- d) torpaqdan istifadə sistemində və obyektin xarici biznes mühiti ilə əlaqələrindəki dəyişikliklərlə bağlı riskdir
- e) bütün variantlar doğrudur

293. Qeyri-mütəmadi risk nədir?

- a) hesablanması və sığorta təşkilatlarının üzərinə keçirilməsi mümkün olan riskdir

- b) qiymətləndirmə obyektini ilə bağlı olan, lakin analoq obyektlərə aid olmayan riskdir
- c) torpaqdan istifadə sistemində və obyektin xarici biznes mühiti ilə əlaqələrindəki dəyişiklərlə bağlı riskdir
- d) bütün variantlar doğrudur
- e) gəlir gətirən konkret əmlakın dəyərinin bazarda mövcud olan iqtisadi və institusional şəraitlə bağlı riskdir

294. Statik risk nədir?

- a) torpaqdan istifadə sistemində və obyektin xarici biznes mühiti ilə əlaqələrindəki dəyişiklərlə bağlı riskdir
- b) hesablanması və sığorta təşkilatlarının üzərinə keçirilməsi mümkün olan riskdir
- c) qiymətləndirmə obyektini ilə bağlı olan, lakin analoq obyektlərə aid olmayan riskdir
- d) bütün variantlar doğrudur
- e) gəlir gətirən konkret əmlakın dəyərinin bazarda mövcud olan iqtisadi və institusional şəraitlə bağlı riskdir

295. Dinamik risk nədir?

- a) qiymətləndirmə obyektini ilə bağlı olan, lakin analoq obyektlərə aid olmayan riskdir
- b) torpaqdan istifadə sistemində və obyektin xarici biznes mühiti ilə əlaqələrindəki dəyişiklərlə bağlı riskdir
- c) hesablanması və sığorta təşkilatlarının üzərinə keçirilməsi mümkün olan riskdir
- d) bütün variantlar doğrudur
- e) gəlir gətirən konkret əmlakın dəyərinin bazarda mövcud olan iqtisadi və institusional şəraitlə bağlı riskdir

296. Aşağıdakılardan hansı KAQM-nin (Kapital Aktivlərinin Qiymətləndirilməsi Modelinin) β əmsalı ilə ölçülən sistemli riskə aiddir?

- a) sadalananların hamısı
- b) qiymətli kağızlar bazarında uçot dərəcəsi
- c) inflyasiya və dövlət siyasətində dəyişiklik kimi makro iqtisadi amillər
- d) siyasi səbəblərə əsasən əmələ gələn kənarlaşmalar
- e) qiymətləndirmə üzrə biliklərin natamamlığı

297. Pul axınlarının diskontlaşdırılması hansı mərhələlər üzrə aparılmalıdır?

- a) göstərilən bütün mərhələlər üzrə aparılmalıdır
- b) diskontlaşdırma dövrünün seçilməsi
- c) seçilmiş dövr üzrə maliyyə axınları göstəricilərinin hesablanması
- d) diskont dərəcələrinin hesablanması və əsaslandırılması
- e) xalis cari dəyərin hesablanması

298. Yüksək investisiya riski amili göstərilməyən variant hansıdır?

- a) dövlətin idarəetmədə iştirakı
- b) milli şirkətlərə üstünlüklərin verilməməsi
- c) inflyasiyanın səviyyəsi
- d) borclanma problemi
- e) milli valyuta məzənnəsinin dəyişməsi

299. Aşağı investisiya riski amili göstərilməyən variant hansıdır?

- a) borclanma problemi
- b) xarici investorlara münasibət
- c) kapital və ticarət məhdudiyyəti
- d) qiymətlərin tənzimlənməsi
- e) dövlətin idarəetmədə iştirakı

300. Aşağıdakı fikirlərdən hansı doğrudur?

- a) bazar riski investisiya alətləri göstəricilərinə bərabər ola bilər
- b) bazar riski investisiya alətləri göstəricilərindən ancaq aşağı ola bilər

- c) bazar riski investisiya alətləri göstəricilərindən yalnız yuxarı ola bilər
- d) bazar riski investisiya alətləri göstəricilərindən aşağı ola bilər
- e) bazar riski investisiya alətləri göstəriciləri ilə müqayisə oluna bilər

301. Mövcud istehsalın yenidən qurulması və texniki cəhətdən yenidən silahlandırılması layihələri yönəldilməməlidir-

- a) mövcud istehsalın genişləndirilməsinə və yeni istehsal avadanlıqlarını bazasında investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə
- b) cari istehsal xərclərinin azaldılmasına
- c) istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə
- d) ilkin xammalın emalı dərinliyinin artırılmasına
- e) bütün məsələlərin eyni vaxtda həlli zamanı istehsal miqyasının artırılmasına

302. Mövcud istehsalın yenilənməsi nəticəsində müəssisənin əldə etdiyi xalis gəlir aşağıdakılardan hansıdır?

- a) layihənin reallaşdırılmasından sonrakı xalis gəlirin və onun həyata keçirilməsinə qədərki xalis gəlirin cəmi
- b) layihənin reallaşdırılmasından sonrakı xalis gəlirin və onun həyata keçirilməsinə qədərki xalis gəlirin fərqi
- c) layihənin reallaşdırılmasından sonrakı xalis gəlirin və onun reallaşdırılmasına qədərki xalis gəlirin hasili
- d) layihənin həyata keçirilməsindən sonrakı xalis gəlirin və onun reallaşdırılmasına qədərki xalis gəlirin nisbəti
- e) layihənin həyata keçirilməsindən sonrakı xalis gəlirin kəmiyyəti

303. Lizinq nədir?

- a) xüsusi olaraq firma tərəfindən alınan əmlakın icarəsi ilə əlaqədar meydana çıxan hüquqi münasibətlər kompleksidir
- b) firma tərəfindən müqavilə müddəti ərzində onun mülkiyyətində olan əmlakın icarəyə verilməsi ilə əlaqədar meydana çıxan əmlak münasibətləri kompleksidir

- c) əmlak mülkiyyətçisi və lizinq firması arasında maliyyə münasibətləri kompleksidir
- d) icarənin inkişaf etmiş formasıdır
- e) bütün variantlar doğrudur

304. Operativ lizinq nədir?

- a) tam olmayan ödəmə ilə lizinqdir
- b) avadanlığın tam fiziki tsiklinə nisbətən daha qısa müddətə bağlanan sövdələşmədir
- c) müqavilə müddəti ərzində tam olaraq amortizasiya olunmayan, sonda isə lizinq verənə qaytarılan və təkrar olaraq icarəyə verilən lizinqdir
- d) doğru variant yoxdur
- e) əmlakın dəyərinin tam ödənildiyi haqdır

305. Maliyyə lizinqi nədir?

- a) lizinq obyektinin normativ istismar müddətinə bərabər müddətə bağlanmış sövdələşmə əsasında və əmlakın dəyərinin tam ödənildiyi lizinqdir
- b) müqavilə müddəti ərzində tam olaraq amortizasiya olunmayan, sonda isə lizinqverənə qaytarılan və təkrar olaraq icarəyə verilən lizinqdir
- c) tam olmayan ödəmə ilə yekunlaşan lizinqdir
- d) avadanlığın tam fiziki tsiklinə nisbətən daha qısa müddətə bağlanan sövdələşmədir
- e) avadanlıqların qısamüddətli icarəsidir

306. Lizinq şəraitində əmlakın istifadəsini nəzərdə tutan investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi xüsusiyyəti nədir?

- a) əmlakın mülkiyyətə alınması əvəzinə onun lizinq layihəsində istifadəsinin nəzərdə tutulması
- b) müqaviləyə uyğun olaraq, ödənilən lizinq ödənişləri məhsulun maya dəyərinin və əməliyyat xərclərinin tərkibinə daxil edilməsi

- c) lizinq şəraitində layihə üzrə müəyyən həcmdə istehsal olunan məhsulun reallaşdırılmasının nəzərdə tutulması
- d) ödənilən lizinq ödənişləri məhsulun maya dəyərinə və əməliyyat xəclərinə daxil edilməsi
- e) əmlakın lizinq layihəsində istifadəsinin əvəzinə mülkiyyətə alınması

307. Lizinq ödəmələri nədir?

- a) lizinq alan tərəfindən lizinq verənə onun əmlakından – lizinq obyektindən istifadə hüququnun verilməsinə görə ödənilən ümumi məbləğdir
- b) lizinq alana ona göstərilən xidmətə görə ödənilən ümumi məbləğdir
- c) istehsalçı tərəfindən lizinq obyektinin mülkiyyətçisinə ödənilən ümumi məbləğdir
- d) lizinqalanın lizinq obyektinin istehsalçısına ödənilən məbləğdir
- e) bütün verilən variantlar doğrudur

308. Təcrübədə əsasən səhmlərin dəyərinin hansı növləri fərqləndirilir?

- a) nominal dəyər, mühasibat dəyəri, bazar dəyəri
- b) girov dəyəri, balans dəyəri, nominal dəyər
- c) investisiya dəyəri, sığorta dəyəri, qalıq dəyəri
- d) mühasibat dəyəri, bazar dəyəri, bərpa dəyəri
- e) əvəzetmə dəyəri, istifadə dəyəri, mühasibat dəyəri

309. Səhmin nominal dəyəri nədir?

- a) səhm kağızı üzərində yazılmış nominal dəyərdir
- b) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyəri arasındakı fərkdir
- c) səhmlərin təkrar bazarda alınıb –satdığı qiymətdir
- d) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyərinin cəmidir

e) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyərinin hasilinə bərabər cəmiyyətdir

310. Səhmin mühasibat dəyəri dedikdə nə başa düşülür?

- a) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyəri arasındakı fərq
- b) səhmlərin təkrar bazarda alınıb-satıldığı qiymət
- c) səhm kağızı üzərində yazılmış nominal dəyər
- d) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyərinin hasili
- e) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyərinin cəmi

311. Səhmin bazar dəyəri nədir?

- a) səhmlərin təkrar bazarda alış-satış qiyməti
- b) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyərinin cəmi
- c) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyərinin hasili
- d) səhmdar cəmiyyətin əmlakının real dəyəri ilə onun nizamnamə kapitalının nominal dəyəri arasındakı fərq
- e) səhm kağızı üzərində yazılmış nominal dəyər

312. Səhmin məzənnəsinin hesablanması aşağıdakı düsturlardan hansında düzgün əks olunmuşdur? (burada, M_s – səhmin məzənnəsi, S_b – səhmin bazar qiyməti, S_n – səhmin nominal qiymətidir).

- a) $M_s = \frac{S_b}{S_n} \times 100$
- b) $M_s = S_b - S_n$
- c) $M_s = S_b + S_n$

d) $M_s = S_b \times S_n$

e) $M_s = (S_b + S_n) \times 100$

313. Səhmlərin cari gəlirliliyinin hesablanması düsturu aşağıdakılardan hansıdır? (burada, G_c – cari gəlirlilik, d – səhmə görə ödənilən dividendin həcmi, R_a – səhmlərin cari bazar qiymətidir).

a) $G_c = \frac{d}{R_a} \times 100$

b) $G_c = d - R_a$

c) $G_c = d + R_a$

d) $G_c = d \times R_a$

e) $G_c = (d + R_a) \times 100$

314. Səhmlərin tam gəlirliliyi aşağıdakı düsturlardan hansı əsasında hesablanır? (burada, G_t – tam gəlirlilik, d_i – i ilində illik dividend məbləği, R_0 – səhmlərin alış qiyməti, R_t – t -ci ildə səhmlərin bazar qiyməti, T – səhmlərin saxlandığı illərin sayıdır).

a) $G_t = \frac{\sum d_i + (R_t - R_0)}{R_0 T}$

b) $G_t = \frac{\sum d_i + R_t}{R_0 T}$

c) $G_t = \frac{\sum d_i + (R_t - R_0)}{R_0}$

d) $G_t = \frac{\sum d_i + (R_t - R_0)}{T}$

e) $G_t = \frac{\sum R_0}{R_0 T}$

315. Səhmlərin gəlirliliyinə təsir göstərən amillərin tam siyahısının əks olunduğu variant hansıdır?

a) dividend ödənişlərinin həcmi, bazar qiymətinin tərəddüdləri, inflyasiya səviyyəsi, vergi güzəştləri

b) yalnız inflyasiya səviyyəsi

- c) inflyasiya səviyyəsi və vergi güzəştləri
- d) dividend ödənişlərinin həcmi, bazar qiymətinin tərəddüdləri, inflyasiya səviyyəsi
- e) inflyasiya səviyyəsi istisna olmaqla qalan digər amillər

316. Kupon gəlirinin hesablanması düsturu aşağıdakılardan hansıdır?

(burada: C_k – kupon gəliri, P_n – istiqrazın nominal qiyməti, r_k – elan edilmiş faiz dərəcəsidir).

- a) $C_k = P_n \times r_k$
- b) $C_k = P_n + r_k$
- c) $C_k = P_n - r_k$
- d) $C_k = (P_n + r_k) \times 100$
- e) $C_k = \frac{P_n}{r_k}$

317. İstiqrazların cari gəlirliyi aşağıdakı düsturlardan hansı əsasında müəyyən olunur?

(burada: C_g – istiqrazın cari gəlirliyi, D_r – illik faiz ödənişlərinin məbləği, P_k – istiqrazların alındığı bazar qiymətidir).

- a) $C_g = \frac{D_r}{P_k} \times 100$
- b) $C_g = D_r - P_k$
- c) $C_g = D_r + P_k$
- d) $C_g = (D_r + P_k) \times 100$
- e) $C_g = D_r \times P_k$

318. İstiqrazların tam gəlirliyi aşağıdakı düsturlardan hansı əsasında müəyyən olunur? (burada, C_t – istiqrazların tam gəlirliyi, G_{mf} – məcmu faiz gəliri, R_n – istiqrazların nominal qiyməti, P_k – istiqrazların alındığı bazar qiymətidir).

- a) $C_t = \frac{G_{mf} + (R_n - R_k)}{R_k} \times 100$

$$b) C_t = \frac{G_{mf} + R_k}{R_k} \times 100$$

$$c) C_t = \frac{(R_n - R_k)}{R_k} \times 100$$

$$d) C_t = \frac{G_{mf} - (R_n - R_k)}{R_k} \times 100$$

$$e) C_t = \frac{G_{mf} \times (R_n - R_k)}{R_k} \times 100$$

319. İnvestisiya portfelinin gözlənilən gəlirliyi aşağıdakı düsturlardan hansı əsasında hesablanır? (burada, M_p – portfelinin gözlənilən gəlirliyi, M_i – i aktivinin gözlənilən gəlirliyi, i – portfeldə olan aktivlərin sayıdır).

$$a) M_p = \sum_{i=1}^n X_i M_i$$

$$b) M_p = \sum_{i=1}^n X_i + M_i$$

$$c) M_p = \sum_{i=1}^n X_i - M_i$$

$$d) M_p = \sum_{i=1}^n X_i \pm M_i$$

$$e) M_p = \sum_{i=1}^n (X_i + M_i) \times 100$$

320. Səhmə görə əldə edilən dividendlərin onun bazar qiymətinə olan nisbəti nədir?

a) səhmin cari gəlirliyi

b) səhmin tam gəlirliyi

c) səhmə görə ödənilən dividendin həcmi

d) səhmlərin cari bazar qiyməti

e) istiqrazların tam gəlirliliyi

321. İstiqraza görə əldə olunan illik gəlirin onun alınmasına çəkilən xərclərə nisbəti nədir?

a) istiqrazın cari gəlirliyi

b) səhmin cari gəlirliyi

c) istiqrazın tam gəlirliyi

d) istiqrazların alındığı bazar qiyməti

e) səhmin tam gəlirliyi

322. İstiqrazın nominalına görə müəyyən edilərək, istiqraz sahibinə hər il əlavə edilmiş gəliri ifadə edən göstərici hansıdır?

- a) kupon gəliri
- b) istiqrazın cari gəlirliyi
- c) istiqrazın tam gəlirliyi
- d) istiqrazların alındığı bazar qiyməti
- e) səhmə görə ödənilən dividendin həcmi

323. Aşağıdakı fikirlərdən hansı yanlıştır?

- a) səhmə görə əldə edilən dividendlərin onun bazar qiymətinə olan nisbətinə səhmə görə ödənilən dividendin həcmi deyilir
- b) istiqraza görə əldə olunan illik gəlirin onun alınmasına çəkilən xərclərə nisbəti istiqrazın cari gəlirliliyi adlanır
- c) kupon gəliri istiqrazın nominalına görə müəyyən edilərək, istiqraz sahibinə hər il əlavə edilmiş gəliri ifadə edən göstəricidir
- d) dividend ödənişlərinin həcmi, bazar qiymətinin tərəddüdləri, inflyasiya səviyyəsi, vergi güzəştləri səhmlərin gəlirliliyinə təsir göstərir
- e) nominal dəyər səhm kağızı üzərində yazılmış dəyərdir

324. Xalis pul axınları aşağıdakı düsturlardan hansı ilə hesablanır? (burada, XPA – xalis pul axınları; X_m – xalis mənfəət; K_h – kapital həcmi; A_x – amortizasiya xərcləridir).

- a) $XPA = (X_m + A_x) - K_h$
- b) $XPA = (X_m - A_x) - K_h$
- c) $XPA = (X_m - A_x) + K_h$
- d) $XPA = (X_m + A_x) + K_h$
- e) doğru variant yoxdur

325. Gəlirlilik nisbəti (G_n) aşağıdakı düsturlardan hansı əsasında hesablanır?

(burada, X_m – xalis mənfəət; A_x – amortizasiya xərcləri; K_h – kapital həcmidir).

a) $GN = (X_m + A_x) \cdot K_h$

b) $G_n = \frac{(X_m + A_x)}{K_h}$

c) $G_n = \frac{(X_m - A_x)}{K_h}$

d) $GN = (X_m - A_x) \cdot K_h$

e) verilənlərdən asılı olaraq hamısından istifadə edilə bilər

326. Əgər qalıq dəyər yoxdursa, orta gəlirlilik nisbəti (OG_n) aşağıdakı düsturlardan

hansı əsasında hesablanır? (burada, $PAOQ$ – pul axınlarının orta qiyməti; K_h – kapital həcmidir).

a) $OG_n = \frac{PAOQ}{K_h}$

b) $OG_n = PAOQ - K_h$

c) $OG_n = PAOQ + K_h$

d) $OG_n = PAOQ \times K_h$

e) doğru variant yoxdur

327. Amortizasiya xərcləri (AX) aşağıdakı düsturlardan hansı ilə hesablanır?

(burada, K_h – kapital həcmi; Q – qalıq dəyər; n – iqtisadi ömür müddətidir).

a) $AX = \frac{K_h + Q}{n}$

b) $AX = \frac{Q - K_h}{n}$

c) $AX = \frac{K_h - Q}{n}$

d) $AX = (K_h + Q) \cdot n$

e) $AX = (K_h - Q) \cdot n$

328. Pul axınlarının xalis cari dəyəri (XCD) necə hesablanır? (burada, $\ddot{ÜCD}$ – pul

axınlarının cari dəyərlərinin ümumi cəmi; K_h – kapitalın həcmidir).

- a) $XCD = \ddot{UCD} - K_h$
- b) $XCD = \ddot{UCD} + K_h$
- c) $XCD = \ddot{UCD}/K_h$
- d) $XCD = \ddot{UCD} \cdot K_h$
- e) $XCD = K_h - \ddot{UCD}$

329. Pul axınlarının gələcək dəyəri (FV) necə hesablanır? (burada, A - hər ilə aid olan sabit pul axını; i – diskontlaşdırma norması; n – illərin sayıdır).

- a) $FV = A \cdot \left[\frac{(1+i)^{n+1}}{i} \right]$
- b) $FV = A \cdot \left[\frac{(1+i)^{n-1}}{i} \right]$
- c) $FV = A \cdot \left[\frac{i}{i(1+i)^{n-1}} \right]$
- d) $FV = A \cdot \left[\frac{(1+i)^{n+1}}{i} \right]$
- e) $FV = A \cdot \left[\frac{(1-i)^{n-1}}{i} \right]$

330. Annuitetlərin gələcək dəyərə görə hesablanması hansı düsturla aparılır? (burada, A - annuitet; FV – pul axınlarının gələcək dəyəri; i – diskontlaşdırma norması; n – illərin sayıdır).

- a) $A = FV \cdot \left[\frac{i}{i(1+i)^{n-1}} \right]$
- b) $A = FV \cdot \left[\frac{i}{i(1+i)^{n+1}} \right]$
- c) $A = FV \cdot \left[\frac{(1+i)^{n+1}}{i} \right]$
- d) $A = FV \cdot \left[\frac{(1+i)^{n-1}}{i} \right]$
- e) $A = FV \cdot \left[\frac{(1-i)^{n+1}}{i} \right]$

331. Xalis cari dəyərə görə hesablamaların müsbət cəhəti nədən ibarətdir?

- a) xalis pul axınlarının gələcək dəyərlərini müəyyən etmək çətindir

- b) iqtisadi ömürləri fərqli olan layihələrin qiymətləndirilməsində doğru nəticə almaq olmur
- c) hesablamalarda zaman amili nəzərə alınır
- d) hesablamalarda zaman amili nəzərə alınmır
- e) iqtisadi ömürləri eyni olan layihələrin qiymətləndirilməsində doğru nəticə almaq mümkündür

332. Müəssisənin investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin pul axınlarının diskontlaşdırılması metodu ilə qiymətləndirilməsinə aid olmayan cəhət hansıdır?

- a) qiymətləndirmə obyektinin fəaliyyət istiqamətinin genişliyi və xüsusilə kommersiya təyinatlı olmaması
- b) qiymətləndirmə obyektinin kommersiya təyinatlılığı və onun fəaliyyət istiqamətlərinin genişliyi
- c) qiymətləndirmə obyektindən gözlənilən pul axınının həcmnin əsaslandırılmasına imkan verən göstəricilərin olması
- d) gələcək pul axınlarının cari göstəricilərdən əsaslı surətdə artıq olacağı barədə dəqiq informasiyaların mövcudluğu
- e) obyektin istifadəyə verilmə tarixi və yaşının nəzərə alınmaması

333. Pul axınlarının diskontlaşdırılması metodunun tətbiq edilməsinə zəmin yaradan amillər və şərtlər hansılardır?

- a) bütün variantlar doğrudur
- b) gələcək pul axınlarının cari göstəricilərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsi
- c) qiymətləndirmə obyektindən gözlənilən gələcək gəlirlərin həcmnin əsaslandırılması barədə informasiya təminatının olması
- d) gözlənilən gəlir və xərclərin qeyri-sabitliyi
- e) qiymətləndirmə obyektinin fəaliyyət istiqamətinin genişliyi və kommersiya təyinatlı olması

334. Pul axınlarının diskontlaşdırılması metodu vasitəsilə hesablamaların aparılması üçün aşağıdakılardan hansı lazımdır?

- a. proqnoz dövrünün müddəti
- b. reversiya (son satış) dəyəri
- c. sadalananların hamısı vacibdir
- d. pul axınının proqnozlaşdırılan artımı
- e. diskontlaşdırma dərəcəsi göstəricilərinin olması

335. Pul axınının diskontlaşdırması metoduna xas olan səbəb hansıdır?

- a. icarə şərtləri və məsrəflər üzrə fərqlərin hesablamalarında nəzərə alınması
- b. kumulyativ quruluş metodundaqı istifadə edilməsi
- c. birbaşa kapitallaşdırma metodundan istifadə edilməsi
- d. investisiya və ya investisiya qrupu texnikası ilə əlaqə
- e. hesablamalarda kapitallaşdırma əmsalından istifadə olunması

336. İnvestisiyanın iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən olunması konsepsiyasında onun mahiyyətinin müəyyən edilməsi üçün seçilən uyğunluq meyarı deyil-

- a. investorun məqsədləri və iqtisadi maraqları
- b. investor üçün məqbul gəlir noirması
- c. minimum gəlir səviyyəsi, inflyasiya və risklərdən itkilərlə bağlı kompensasiya
- d. layihədə öz əksini tapmış marketinq, təşkilati və digər qərarlar
- e. iqtisadi artım və makroiqtisadi tarazlıq

337. Layihələrin müqayisəsinin aparılmasının metodoloji şərtləri hansıdır?

- a. göstəricilərin ümumiliyi və investisiyanın iqtisadi səmərəlilik meyarı
- b. fərdi göstəricilər və vahid səmərəlilik meyarı
- c. statistik göstəricilər və layihənin ödəmə müddəti
- d. mənfəət və rentabellik müddəti
- e. mənfəət norması və ödəmə müddəti

338. Oeyri-iqtisadi informasiyanın iqtisadi informasiyaya çevrilməsinin metodoloji prinsiplərinə aid deyil-

- a.** milli iqtisadiyyatın təşkilati-iqtisadi mexanizminin tələblərinin uçota alınması
- b.** yalnız qarşıda dövrün xərclərinin nəzərə alınması
- c.** layihədə alternativ dəyər üzrə istifadəsi mümkün olan resursların uçotu
- d.** inflyasiyanın uçotu
- e.** layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması fazasında risqin uçotu

339. İnvestisiyanın iqtisadi mahiyyəti investisiyalaşdırma prosesinin hansı aspektlərinin əlaqələndirilməsindən ibarətdir?

- a.** xərclər və nəticələr
- b.** xərclər və onların dinamikası
- c.** xərclər və ekoloji maraqlar
- d.** sosial və ekoloji tələblər
- e.** resurslar və nəticələr

340. Kapitalın artımının əsas mənbəyi və investisiyanın hərəkətverici motivi nədir?

- a.** mənfəət
- b.** amortizasiya ayırmaları
- c.** ödəmə müddəti
- d.** fondverimi
- e.** xüsusi kapital

341. “İnvestisiya bilavasitə istehlak üçün deyil, məhsul istehsalı üçün nəzərdə tutulmuş xərc axınıdır” fikri hansı mənbədə özünə yer almışdır?

- a.** Maksimillanın izahlı lüğətində
- b.** Oksfort izahlı lüğətində
- c.** Ojeqovanın izahlı lüğətində
- d.** Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində
- e.** “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanunda

342. İnvestisiya mahiyyətinin “gələcək istehlak üçün əmtəə istehsalında ötrü maşın və avadlıqları, istehsal vasitələrini alınmasıdır” kimi açıqlaması hası məbədə özüə yer almışdır?

- a. Maksimillanın izahlı lüğətində
- b. Oksfort izahlı lüğətində
- c. Ojeqovanın izahlı lüğətində
- d. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində
- e. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanunda

343. İnvestisiya fəaliyyətinin məzmununa aid olmayan variant hansıdır?

- a. investisiyaləşdirməni reallaşdırılması üzrə praktiki tədbirləri məcmusu
- b. investitorların investisiya obyektlərinin yaradılması, seçilməsi, istismarı və ləğv edilməsi
- c. investisiya obyektinin vergiyə cəlb oluması
- d. zəruri kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsi
- e. zəruri olduqda xarici maliyyələşdirmənin cəlb edilməsi

344. Aşağıdakılardan hansı investisiya sferasında ivestorun təsərrüfat fəaliyyətinin əsas prinsiplərinə aid deyil?

- a. investorun və mənbəyində asılı olmada qoyulmuş kapitalın tam bərabərhüquqlu olması
- b. investisiya fəaliyyətinin iştirakçıları arasında qarşılıqlı münasibətlərin əsasının müqavilənin yaxud kotraktın olması
- c. investorun öz vəsaitlərindən istifadə həcmi və istiqamətlərini seçilməsində müstəsa sərbəstliyi
- d. investorun kredit təşkilatları qarşısında hesabatlılığı
- e. dövlət orqalarının digərləri ilə bərabər şəkildə öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşması

345. Aşağıda göstərilənlərdən hansılar investisiyalaşdırma obyektlərinə aid edilirlər?

- a. pul vəsaitləri və digər qiymətli kağızlar
- b. daşınar və daşınmaz əmlak
- c. müəlliflik hüququndan irəli gələn əmlak hüquqları
- d. torpaqdan və digər resurslardan istifadə hüquqları
- e. sadalananların hamısı investisiyalaşdırma obyektləridir

346. İnvestor ola bilməyən subyektlər hansıdır?

- a. dövlət və bələdiyyə əmlakının idarə olunmasında səlahiyyətli orqanlar
- b. yerli və xarici vətəndaşlar
- c. yerli müəssisələr, sahibkarlıq birlikləri və digər hüquqi şəxslər
- d. xarici hüquqi şəxslər, dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar
- e. dini və xeyriyyə təşkilatları

347. Layihənin mahiyyətinə uyğun olmayan variant hansıdır?

- a. başlanğıcı və sonu olan tədbirlər kompleksidir
- b. resurslar və vaxt üzrə qoyulan məhdudiyyətləri uçota alan tədbirlər kompleksidir
- c. məhdudiyyətsiz vaxt intervalında həyata keçirilən tədbirlər kompleksidir
- d. məhsulun keyfiyyəti və riskin yolverilən səviyyəsi üzrə tələbləri uçota alan tədbirlər kompleksidir
- e. əvvəlcədən müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunmasına yönəldilən tədbirlər kompleksidir

348. Layihələrə aid edilən fəaliyyət növünə xas olmayan xarakterik xüsusiyyət hansıdır?

- a. vaxt məhdudiyyətinin olması
- b. nadir məhsulların və xidmətlərin istehsalı
- c. yüksək nəticələr və nailiyyətlər
- d. ardıcıl işlənilmə

e. səyialı istehsalın təşkili

349. Menecment baxımından vaxt və vəsait xərcləri ilə əlaqədar sistemin ilkin vəziyyətinin dəyişməsi olan layihə hansı ardıcıl elementlərdən ibarətdir?

- a. ideya(problem) – reallaşdırma vasitəsi(qərar) – reallaşdırma məqsədləri(nəticə)
- b. ideya(problem) – reallaşdırma məqsədləri(nəticə) - reallaşdırma vasitəsi(qərar)
- c. reallaşdırma məqsədləri(nəticə) - ideya(problem) - reallaşdırma vasitəsi(qərar)
- d. reallaşdırma vasitəsi(qərar) - ideya(problem) - reallaşdırma məqsədləri(nəticə)
- e. reallaşdırma vasitəsi(qərar) - reallaşdırma məqsədləri(nəticə) - ideya(problem)

350. Aşağıdakılardan hansı layihənin və istehsal prosesinin ümumi xüsusiyyətlərinə aid deyil?

- a. hər ikisi insanlar tərəfindən həyata keçirilir
- b. hər ikisi üçün resusrlara əlçatanlıq məhduddur
- c. hər ikisi planlaşdırılır
- d. hər ikisi icra edilir və idarə olunur
- e. hər ikisi eyni səbəbdən iflasa uğrayır

351. İnvestisiya layihələrinin dəyərlə ifadə oluna bilən məqsədi hansıdır?

- a. prestij və məşhurluğa cəhd
- b. müstəqilliyə cəhd
- c. sosial proqramların həyata keçirilməsi
- d. istehsal həcmnin artırılması
- e. ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması

352. Layihələrin istiqamətinə görə təsnifləşdirilməsi variantı hansıdır?

- a. sosial, ekoloji və kommersiya layihələri
- b. büdcə, ekoloji və kommersiya layihələri
- c. sosial, sinerjik və kommersiya layihələri
- d. sosial, ekoloji və qlobal layihələr

e. qısamüddətli, ekoloji və regional layihələr

353. Aşağıdakılardan hansı layihənin investisiya fazasında yerinə yetirilən işlərin siyahısına aid deyil?

- a. layihə-smeta sənədlərində nəzərdə tutulmuş obyektlərin tikintisi
- b. avadanlığın alınması və quraşdırılması
- c. xammal və komplektləşdiricilərin göndərilməsi üzrə müqavilələrinin bağlanması
- d. istehsalqabağı marketinqin təşkili, heyətin seçilməsi və obyektin istismara verilməsi
- e. layihələşdirmə və elmi tədqiqat işlərinin aparılması

354. Aşağıdakılardan hansı səmərəliliyin mahiyyət açıqlamalarına aid deyil?

- a. səmərəlilik sistemin fəaliyyət nəticələrinin sərf olunan resurslara nisbətidir
- b. səmərəlilik prosesin iştirakçılara məmnunluğunu dərəcəsidir
- c. səmərəlilik etalona uyğunluq dərəcəsidir
- d. səmərəlilik qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq qabiliyyətidir
- e. səmərəlilik məcmu nəticələrlə məcmu xərclərin fərqidir

355. Layihələrin müqayisəsi nəticələrinin iqtisadi davranış qaydaları ilə ziddiyyət təşkil etməməsi üçün hansı tələblər yerinə yetirilməlidir?

- a) monotonluq və sərfəlilik
- b) komplekslik və dinamiklik
- c) sistemlilik və tranzitivlik
- d) monotonluq və tranzitivlik
- e) nadirlik və komplekslik

356. Səmərənin düzgün müəyyən edilməsi hansıdır?

- a) məcmu nəticələrlə məcmu və ya cari xərclərin fərqi kimi
- b) məcmu nəticələrlə məcmu və ya cari xərclərin cəmi kimi

- c) məcmu nəticələrin məcmu və ya cari xərclərə nisbəti kimi
- d) məcmu və ya cari xərclərin məcmu nəticələrə nisbəti kimi
- e) məcmu nəticələrin istehsal həcminə nisbəti kimi

357. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyi hansı vəzifələrin həlli məqsədilə müəyyən edilir?

- a) layihənin reallaşdırılmasının potensial məqsədəuyğunluğunun qiymətləndirilməsi
- b) nəticələrin ümumi xərclərdən yüksək olması şərtlərinin yoxlanılması
- c) verilən layihənin alternativ layihələrlə müqayisədə üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi
- d) layihələrin gələcəkdə investisiya proqramına daxil edilməsi məqsədilə səmərəlilik göstəriciləri üzrə sıralanması
- e) sadalanan bütün vəzifələrin həll edilməsi

358. Müxtəlif vaxt intervallarında sabit gəlirli (annuitetli) layihələr üçün ödəmə müddəti (PP) necə hesablanır? (I_0 – ilkin investisiyanın kəmiyyəti, A – annuitetin ölçüsüdür).

- a. $PP = I_0 : A$
- b. $PP = I_0 * A$
- c. $PP = I_0 + A$
- d. $PP = I_0 - A$
- e. $PP = A : I_0$

359. Layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin dinamik metodların tətbiqi zamanı istifadə olunan dərəcə və ya əmsal hansıdır?

- a) diskontlaşdırma dərəcəsi
- b) daxili gəlir norması
- c) indeksləşdirmə əmsalı
- d) investisiyalaşdırma əmsalı
- e) rentabellik indeksi

İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNƏ DAİR MÜHÜM MƏFHUM VƏ ANLAYIŞLARIN İZAHLI LÜGƏTİ

A

Aktiv (asset) -keçmiş hadisələr nəticəsində müəssisənin sərəncamına (idarəçiliyinə) keçmiş və gələcəkdə ona müəyyən iqtisadi faydalar axınını təmin edə biləcəyi gözlənilən resurslardır. Onlar madd və qeyri-maddi ola bilərlər.

Əsas vəsaitlər aşağıdakı hallarda aktiv kimi qəbul oluna bilər:

- a.** müəssisənin onların istifadəsindən gələcəkdə iqtisadi faydalar əldə edəcəyi ehtimalı yüksək olduqda;
- b.** aktivlərə çəkilən xərclərin müəssisə tərəfindən dəqiq müəyyənləşdirilməsi mümkün olduqda.

Aktivlərin qiymətləndirilməsi (asset valuation) - bu anlayışdan adətən müəssisənin balansına daxil edilən torpağın, binaların, maşın və avadanlıqların qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunur. Belə hallarda aktiv üzərində mülkiyyət hüquqlarının ötürülməsi vacib olmasa da şirkət üzərində nəzarətin ələ keçirilməsi, səhmlərin birjalara çıxarılması və ya ipoteka məqsədilə qiymətləndirmənin aparılması səhmdarlar üçün maraq kəsb edir. Daşınar əmlak bazarlarında bu anlayışdan adətən aktivlərin alış-satışı və başqa məqsədlər üçün qiymətləndirilməsi zaman istifadə olunur.

Aksiz vergiləri– kütləvi istehlak mallarının qiymətinə daxil edilən və alıcılar tərəfindən ödənilən vasitəli (dolayı) vergilərdir. Aksiz vergisinə cəlb olunan məhsulların (iş və xidmətlərin) siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunur. Əsasən insanların normal yaşayışı üçün zəruri olmayan və onların sağlamlığına zərər vuran məhsullar (spirtli içkilərin və tütün məmulatlarının təmsalında) aksiz vergisinə cəlb olunurlar. Aksiz vergisi Azərbaycan Respublikasında 01 yanvar 1992 –ci il tarixdən tətbiq olunur.

Amortizasiya (depreciation) – [hərfi mənada – dəyərsizləşmə, dar mənada - köhnəlmə].

1. Aktivlərin qiymətləndirilməsi nöqteyi-nəzərindən amortizasiya - bazar sövdələşmələrinin aparılması zamanı fiziki, funksional və iqtisadi köhnəlmənin aktivlərin dəyərinə təsirini ifadə etmək üçün əvəz olunma yaxud bərpa xərclərinə edilən düzəlişlərdir. Amortizasiya anlayışı maliyyə hesabatlarında aktivdən müəyyən olunmuş səmərəli istifadə müddəti ərzində onun dəyərinin tədricən hesabdan silinməsi üçün xalis mənfəətdən ayırmaların məbləğini ifadə edir.

2. Aktivdən faydalı istifadə müddəti ərzində onun amortizasiya olunan məbləğinin müntəzəm olaraq bölüşdürülməsidir.

Amortizasiya anlayışından ("ödənilmə" mənasında) borcun vaxtaşırı ödəmələr (ipoteka və başqa maliyyə sxemlərində olduğu kimi) şəklində tədricən qaytarılması prosesini ifadə etmək üçün də istifadə edilir.

Annuitet (annuity) –

- təsbit olunmuş dövr ərzində vaxtaşırı yerinə yetirilən və ya alınan bərabər kəmiyyətli silsiləvi ödənişlər;
- müəyyən zaman ərzində bərabər müddətlərdən sonra alınan bərabər tədiyyələr seriyası;
- müvəqqəti dövrdə bərabər vaxt aralığında alınan bərabər kəmiyyətli ödəmələrdir.

Annuitet metodu-investisiyalaşdırmadan gələcəkdə əldə olunacaq gəlirlərin (pul axınlarının) kapitallaşdırılması metodudur. Bu metodun tətbiqi mürəkkəb faiz düsturuna əsalanır. Həmin düsturda pul axınlarına investisiya edilmiş kapitalın geri qaytarılması və onun gəlirliliyini təmin edən annuitet kimi baxılır.

Annuitetin cari dəyəri-mürəkkəb faizin funksiyasından biri olmaqla, gələcəkdə gözlənilən ödəmə və daxilolmalar seriyasının dəyərini ifadə edir.

Artan annuitet-müntəzəm tədiyyələrin sistematik artımını tələb edən gəlir axınıdır.

Azalan annuitet - müəyyən dövr üzrə tədricən azalan müntəzəm tədiyyələr və ya daxilolmalar seriyasıdır.

Avans annuiteti-ödənilməsi dövrün sonunda həyata keçirilən adi annuitetdən fərqli olaraq, dövrün əvvəlində ödənilən annuitetdir.

Asılılıq prinsipi-bu prinsipə görə qiymətləndirilən obyektin dəyəri onun ətrafında olan digər obyektlərin xüsusiyyətlərindən və dəyərindən asılıdır. Ətraf (iqtisadi) mühitin dəyişilməsi nəticəsində obyektin dəyəri də dəyişir.

Ardıcıl istifadə prinsipi (principle of consistent use) - torpağın və yaxşılaşdırmaların qiymətləndirilməsinin müxtəlif bazalardan istifadə etməklə yerinə yetirilməsinin yolverilməzliyini ifadə edir. Bu prinsip torpaqdan istifadə üsulunun dəyişdiyi və əmlak obyektlərindən müvəqqəti (aralıq) istifadə hallarında tətbiq olunur.

B

Bazar dəyəri (market value) – bazar barədə geniş informaiyası olan satıcının və alıcının müvafiq marketinq tədqiqatı apardıqdan sonra könüllü şəkildə kommersiya müqaviləsi əsasında, sərfəli şərtlərlə qiymətləndirmə tarixində aktivi pula mübadilə etməyə razı olacaqları ehtimal edilən məbləğdir. Bazar dəyəri anlayışı kollektiv qavrayış, bazarın təsirlərini əks etdirir və əksər resursların qiymətləndirilməsi üçün əsas təşkil edir. O, prinsip etibarilə qiymətləndirmə tarixində konkret əmlak üzərində mülkiyyət hüquqlarının obyektiv qiymətidir.

Bazar icarə haqqı-müəyyən edilmiş zaman ərzində bazara çıxarılan və tipik icarədar tərəfindən icarəyə götürülmüş daşınmaz əmlakın gətirəcəyi icarə haqqı şəklində gəlirdir.

Bazar rentası-açıq bazar şəraitində qiymətləndirmə anına əmlakın gətirəcəyi gəlirdir.

Bazara daxilolma əmsalı - qiymətləndirilən mülkiyyətin icarəyə verilməsinin gözlənilən miqyasını ölçməyə imkan verir. İcarə obyektinə üçün bu əmsal dövr ərzində icarəyə verilmiş obyektlərin sayının dövr ərzində bazarda icarəyə verilmiş rəqub (rəqabətli) obyektlərin sayına nisbəti kimi hesablanır.

Beta-əmsal - investisiya portfelinə və ya konkret qiymətli kağızlara rəğmən risk dərəcəsi kimi səhmlərin qiymət tərəddüdləri və bütövlükdə bazar qiymətlərinin dinamikası arasındakı nisbətləri müəyyən edir.

Birbaşa kapitallaşdırma əmlak obyektindən istifadənin birinci ilində əldə edilmiş xalis əməliyyat gəlirinin ümumi kapitallaşdırma əmsalına bölünməsinə əsaslanan hesablama metodudur.

Biznesin qiymətləndirilməsi (business valuation) - biznesin (şirkətin) dəyəri barədə rəyin işlənilib hazırlanması və ya onun hesablanması prosesidir.

Biznesin(şirkətin) qiymətləndirilməsi məqsədləri – aparılan bazar sövdələşmələrindən və qanunvericiliyin tələblərindən asılı olmaqla aşağıdakılardan ibarətdir:

1. müəssisənin idarəetmə səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
2. fond bazarında müəssisənin səhmlərinin dəyərinin müəyyən edilməsi;
3. alqı-satqı zamanı bütövlükdə müəssisənin və ya onun hissələrinin dəyərinin müəyyən edilməsi;
4. müəssisənin struktur yenudən qurulması;
5. müəssisənin inkişaf planının işlənilib hazırlanması;
6. müəssisənin kredit qabiliyyətinin və girov dəyərinin müəyyən edilməsi;
7. müəssisənin əmlakının sığortalanması;
8. müəssisənin əmlakının və gəlirlərinin vergiyə cəlb olunması;
9. biznesin inkişafına dair investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi.

D

“Daxili” dəyər (intrinsic value) - mövcud faktlar əsasında əmlakın qiymətləndirilmiş “həqiqi” yaxud “real” dəyəridir. Bu anlayış qiymətlərin qısamüddətli tərəddüdlərinin təsirini zəiflədən uzunmüddətli qeyri-bazar dəyərini ifadə edir.

Dəyərin qeyri-bazar bazaları (non-market bases of value) - əmlakın bazar iştirakçıları arasında alqı-satqı predmeti kimi qabiliyyətindən fərqli iqtisadi faydalılıq funksiyaları yaxud qeyri-adi bazar şəraitidir.

Diskont (diskontlaşdırma) – (ingilis sözü olan diskont “güzəşt”mənasına uyğundur) qiymətli kağızın cari və nominal qiymətləri arasındakı fərq kimi işlənir. İnvestisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində diskontlaşdırma metodu ilə layihəyə illər üzrə xərclənən pul axını ilə gələcək illərdə

onun reallaşdırılmasından daxil olacaq pul axınının məzənnə fərqləri “ümumi məxrəc”ə gətirilir.

Dekort-vaxtından əvvəl ödənilmiş məbləğə, eləcə də malın kəmiyyəti və keyfiyyəti saziş şərtlərinə uyğun gəlmədiyinə görə onun qiymətindən edilən güzəştdir.

E

Ehtimal – həqiqət kimi qəbul edilən şərtədir. Ehtimal qiymətləndirmə obyektinə aid olan faktları, şəraiti və ya vəziyyətləri, həmçinin qəbul edilməli olan informasiyanı özündə əks etdirir. Qiymətləndirmənin əsasında duran bütün ehtimallar bir-birinə uyğun olmalıdır, çünki onun nəticələri müəyyən dərəcədə irəli sürülmüş ehtimaldan asılıdır.

Ehtimal olunma prinsipi – bu prinsipə görə tipik alıcı əmlakı gələcəkdə gəlir yaxud fayda əldə etmək niyyəti ilə alır. Başqa sözlə, obyektin dəyəri onun gələcəkdə gəlir gətirmək qabiliyyəti kimi müəyyənləşdirilə bilər.

Ə

Ədalətli dəyər (fair value) -

1. Məlumatlı və marağı olan tərəflərin müstəqil sövdələşmə şəraitində aktivləri dəyişdirə yaxud öhdəlikləri yerinə yetirə bildiyi məbləğdir.

Mühasibat uçotunda açıq bazarda aktivlərin adi qaydada satışından fərqlənən alqı-satqı şəraiti və şərtləri müxtəlif olan satışlarının dəyəri ədalətli dəyər hesab edilmir. Qeyd olunan şərait bazar dəyəri anlayışında nəzərə alınmayan qısamüddətli iqtisadi böhranlar yaxud başqa vəziyyətlərdən yarana bilər.

2. “Ədalətli dəyər” anlayışından tərəflər arasında mübahisələrin məhkəmədə həlli zamanı bazar dəyəri baxılan məsələnin mahiyyətinə uyğun olmadığı hallarda da istifadə edilir. Bu baxımdan “ədalətli dəyər” bazar dəyərinin sinonimi kimi qəbul oluna bilməz.

3. Ədalətli dəyər aktivlərin istehsal potensialını, yəni pul vəsaitlərinin yaxud onların ekvivalentlərinin şirkətə birbaşa və dolaylı təsir potensialı baxımından gələcək iqtisadi faydalarını ifadə edə bilər.

Əməliyyat xərcləri (operating expenses [outgoings]) - gəlirin formalaşdırılması zamanı çəkilən xərclərdir. Daşınmaz əmlak bazarında bu xərclər

əmlak vergisini, sığorta haqlarını, təmir və texniki xidmət xərclərini, idarə heyəti üzvlərinə ödənilən mükafatları əhatə edir. Ümumi(həqiqi) gəlirdən əməliyyat xərcləri çıxıldıqda xalis əməliyyat gəliri əldə olunur. “Əməliyyat xərcləri” anlayışından Şimali Amerikada, “məsrəflər” anlayışından isə Böyük Britaniyada istifadə edilir.

Əmlakın ümumi əvəzetmə dəyəri - obyektin təkrar istehsalının müəyyən edilmiş cari dəyəridir.

Ən səmərəli istifadə (highest and best use) - əmlakdan istifadənin fiziki mümkün olan, maksimum məhsuldarlığı təmin edən, hüquqi cəhətdən yolverilən və maliyyə baxımından əlverişli üsuludur. Əmlak qiymətləndirildikdə, bu istifadə üsulu onun ən yüksək dəyərini təmin etməlidir.

Əvəzetmə prinsipi (principle of substitution) - səriştəli alıcı alqı-satqı prosesini mürəkkəbləşdirən yüksək risk və ya narahatlıq amilləri olmadıqda, məhsula (xidmətə) görə onları qane edə bilən oxşar məhsulu(xidməti) əldə etmək üçün ödəyəcəyindən artıq qiymətlə razılaşmayaz. Obyektin yaxud əvəzedicinin seçimində ən yaxşı alternativ daha aşağı olan xərclərdir.

Əmlak vergisi- daşınmaz əmlaka, mal-material qiymətlilərinə və avadanlıqlara görə ödənilən vergilərdir. Bu vergi növü qanunvericiliyə görə dövlət və bələdiyyə büdcəsinə ödənilir. Əmlak vergisinin dərəcələri qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir.

F

Faydalı xidmət(istifadə)müddəti (useful life) – müəssisənin aktivdən istifadə etməsi yaxud istifadə imkanlarının mövcudluğu ehtimal olunan müddətdir.

İcarəyə götürülən aktivin faydalı xidmət müddəti icarə müddətindən başlayan, və onda təcəssüm olunan iqtisadi faydaların şirkət tərəfindən istehlak olunacağına ehtimal edilən hesablanmış qalıq dövrünü əhatə edir.

Faydalılıq (utility) - faydalılıq dərəcəsi üzrə nisbəti yaxud müqayisəliliyi ifadə edən anlayışdır. Faydalılıq, adətən obyektin yaxud əmlak obyektləri qrupunun tam xidmət müddəti ərzində müəyyən edilir. Qiymətləndirmə tarixində əmlakın faydalılıq dərəcəsi dəqiq məlum deyilsə, dəyərin müəyyən edilməsi üsulları, istinad

olunan informasiya bazası, xüsusi mülahizələr və məhdudlaşdırıcı şərtlər tam açıqlanmalıdır.

Fərdi [ötürülməyən] *Qudivil* (personal goodwill) - şirkətə bazarda ehtimal edildiyindən daha çox mənfəət gətirən ixtisaslaşdırılmış ticarət əmlakın başqa şəxsə ötürülməsi zamanı itirilən izafi mənfəətin məbləğidir.

Fiziki aşınma (physical deterioration) – obyektin fiziki vəziyyətinin pisləşməsi nəticəsində onun dəyər itirməsidir. O, aradan qaldırılan və aradan qaldırılmayan ola bilər.

Fiziki xidmət müddəti (physical life) – vəziyyəti, qəbul olunmuş standartlara və qanunla müəyyənləşdirilmiş tələblərə uyğunluğu kimi amillər nəzərə alınmaqla, aktivin istifadə üçün yararlı olduğu dövrüdür.

Funksional köhnəlmə (functional obsolescence) - zövqlərin, bazar standartlarının dəyişməsi, texniki innovasiyalar nəticəsində obyektin öz dəyərini itirməsidir. Onu bəzən texniki köhnəlmə də adlandırılır.

İzafi kapital məsrəflərinin və izafi əməliyyat xərclərinin yaranması da funksional köhnəlməyə daxildir. Funksional köhnəlmə aradan qaldırılan və aradan qaldırılmayan olur.

G

Gəlir multiplikatoru [illər üzrə dəyərlilik] (income multiplier [year's purchase]) - əmlakın satış qiymətinin yaxud dəyərinin onun gözlənilən orta illik gəlirinin məbləğinə olan nisbətidir. O, gəlirin ümumi və ya xalis həcminə əsaslanmaqla kapitalın dəyərini hesablamaq üçün tətbiq edilir. “Gəlir multiplikatoru” anlayışından Şimali Amerikada, “illər üzrə dəyərlilik” anlayışından isə Böyük Britaniyada istifadə edilir.

Gəlir yanaşması (income capitalization approach) - əmlakın dəyərinin müqayisəsinə əsaslanan qiymətləndirmə metodudur. Onun tətbiqi zamanı qiymətləndirilən əmlakdan istifadə ilə əlaqədar yaranan gəlirlər və xərclər nəzərdən keçirilir, kapitallaşdırma üsulu vasitəsilə dəyər hesablanır. Kapitallaşdırılma gəlirin məbləğini dəyərin hesablanmış kəmiyyətinə gətirməklə, xalis gəliri dəyərin müəyyənləşdirilən tipi ilə əlaqələndirir. Bu prosesdə proqnozlaşdırılan dövrün

gəlirlərinə tətbiq edilən diskontlaşdırma dərəcələri nəzərdən keçirilə bilər. Gəlir yanaşması əvəzetmə və gözləmə prinsiplərinə əsaslanır.

Daxili gəlir norması [GDD] (internal rate of return [IRR]) - layihədən əldə olunacaq xalis pul axınlarının hesablanmış dəyərini layihənin həyata keçirilməsi üçün lazım olan əsaslı investisiyaların hesablanmış dəyəri ilə bərabərləşdirən diskontlaşdırma dərəcəsidir. Bu dərəcə üzrə layihənin hesablanmış xalis dəyəri (NPV) sıfıra bərabər olur. GDD investisiyalaşdırılmış ümumi kapitalı və ilkin investisiyalardan əldə olunan gəlirləri ifadə edir.

Girov [ipoteka] (hypothecation, pledge) - öhdəliklərin yerinə yetiriləcəyinə zəmanət formasıdır.

Girov dəyəri – kredit almaq məqsədi ilə girov qoyulan qiymətləndirmə obyektinin dəyəridir.

Gəlir norması üzrə kapitallaşdırma - investorun məqbul hesab etdiyi diskont norması üzrə diskontlaşdırmaqla, gələcək pul axınlarının cari dəyərinin müəyyən edilməsi əsasında əmlakın dəyərinin müəyyənləşdirilməsi metodudur.

Gözləmə prinsipi - bu prinsipə əsasən əmlakın bazar dəyəri tipik alıcı və satıcılar nöqteyi-nəzərindən onun istifadəsindən gələcəkdə əldə olunacaq gəlirlərə bərabərdir.

X

Xalis uçot dəyəri (net carrying amount) - Keçmiş (tarixi) xərclər haqqında razılaşmaya uyğun olaraq, yekun amortizasiya çıxılmaqla, ümumi uçot məbləğidir. Bəzi hallarda onu keçmiş (tarixi) xərclərin indeksləşdirilməsi yaxud dövrü olaraq, aktivlərin qiymətləndirilməsi və yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyənləşdirilən yenidən qiymətləndirilən dəyər adlandırırlar.

Xüsusi dəyər (special value) - dəyərin bazar dəyərindən yüksək olmasını şərtləndirən nadirlik elementinin mövcudluğunu ifadə edən anlayışdır. Xüsusi dəyər nəzərdən keçirilən əmlak obyektinin yaxınlıqda yerləşən başqa əmlak obyektinə fiziki, funksional yaxud iqtisadi əlaqəsinin olması nəticəsində meydana çıxmaqla, ümumiyyətlə bazar üçün deyil, əsasən müəyyən və ya potensial mülkiyyətçi yaxud istifadəçi üçün mövcud ola bilən əlavə dəyərdir, yəni, xüsusi dəyər yalnız

obyektdə yüksək marağı olan alıcı mövqeyindən müəyyən edilə bilər. Əmlakda iki və daha çox şəxsin marağının birləşməsi nəticəsində meydana çıxan dəyər artımı xüsusi dəyərə konkret nümunədir. Xüsusi dəyər fəaliyyət göstərən müəssisənin investisiya dəyəri barədə təsəvvür yarada bilər.

Xüsusi, qeyri-adi və nadir ehtimallar (special, unusual, or extraordinary assumptions) - səriştəli alıcı əmlakı almazdan əvvəl onun barəsində adi (bazar) məlumatları əldə etməklə, kompleks yoxlama (*due diligence*) həyata keçirir. Xüsusi, qeyri-adi və nadir ehtimallar kompleks yoxlama nəticəsində meydana çıxan məsələlər alıcının şəxsi keyfiyyətləri, əmlakın fiziki vəziyyəti, ətraf mühit çirkləndiricilərinin (məsələn, qrunut sularının olması) mövcudluğu, əmlak obyektinin yenidən planlaşdırılması və yeni tikinti aparılmasının mümkünlüyü ilə əlaqədar meydana çıxır.

İ

İqtisadi köhnəlmə (economic obsolescence) - nəzərdən keçirilən aktivdən kənarda olan amillərin təsiri nəticəsində dəyərin itirilməsidir. İqtisadi köhnəlmə ətraf mühit yaxud ərazidə yerləşmə ilə bağlı xarici köhnəlmə də adlandırılır. Rəqabət mühiti yaxud ətraf ərazilərdən istifadədə baş verən dəyişikliklər (məsələn, yaşayış rayonunun yaxınlığında sənaye müəssisəsinin fəaliyyətə başlaması) iqtisadi köhnəlməyə nümunədir. İqtisadi köhnəlmə yaradan amillərin aradan qaldırılmasına xərc çəkilməsi məqsədəuyğun hesab edilmədiyinə görə aradan qaldırılmayan hesab olunur.

İnvestisiya-gəlir və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə qanunla qadağan edilməyən fəaliyyət növlərinə uzunmüddətli kapital qoyuluşudur. İnvestisiyanın mliyyə, real, dövlət, intellektual, regional və s.növləri vardır.

İnvestisiya qrupu texnikası- illik daimi ipoteka və xüsusi kapitalla görə pul daxilolmaları dərəcəsi əsasında ümumi gəlir dərəcəsinin hesablanması metodudur. Bu əmsallar haqqında bazar informasiyalarına əsasən ümumi bazar gəliri dərəcəsinə hesablamaq mümkündür.

İnvestisiya dəyəri (investment value) - əmlakın müəyyən olunmuş investisiya məqsədləri baxımından konkret investor yaxud investorlar qrupu üçün dəyərliyi.

Əsas aktivin investisiya dəyəri onun bazar dəyərindən yüksək və ya aşağı ola bilər. İnvestisiya dəyəri anlayışı investisiyaya yönəldilmiş əmlakının dəyəri anlayışından fərqləndirilməlidir. “İnvestisiya dəyəri” anlayışından Şimali Amerikada, “investisiya dəyərliliyi” anlayışından isə Böyük Britaniyada istifadə olunur.

İnvestisiya metodu (investment method) - nəzərdən keçirilən aktivin bazar dəyərinin gələcəkdə ondan əldə edilməsi gözlənilən gəlirlərin yaxud faydaların kapitallaşdırılması yolu ilə hesablanmasına əsaslanan qiymətləndirmə prosedurudur. Metodun əsas ehtimalı investorun nəzərdən keçirilən aktivi əldə etmək üçün gəlir axınının məbləği, müddəti və müəyyənlik dərəcəsidir.

İnvestisiya riski - investisiya qoyuluşu nəticəsində gözlənilən gəlirlərin itirilməsi və ya zərərin yaranması ehtimalıdır. İnvestisiya risklərinə portfel riski, başqa sözlə qiymətli kağıza investisiya qoyuluşu riski və yeniliklərlə əlaqədar risklər aid edilə bilər.

İnvestisiyaya yönəldilmiş əmlak (investment property)-icarəyə verilməsindən gəlir əldə etmək yaxud dəyərini artırmaq məqsədilə mülkiyyətçisi yaxud maliyyə icarəsi müqaviləsi üzrə icarəçi tərəfindən saxlanılan əmlakdır. İstehsal(xidmət) və ya inzibati məqsədlər üçün istifadə olunan əmlak, habelə adi biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı satılan əmlak investisiyaya yönəldilmiş əmlaka aid edilmir.

İnzibati ekspertiza [“əməl olunmalar”] – administrative [compliance] review - qiymətləndirmənin nəticələrindən anderrayting, əmlakın alqı-satqısı kimi qərarların qəbul edilməsi üçün istifadə olunduğu hallarda, qiymətləndirmə xidmətlərinin istifadəçisinin qiymətləndirmə işlərinin lazımi səviyyədə aparıldığını müəyyənləşdirmək üçün keçirdiyi ekspertizadır. İnzibati ekspertiza yerinə yetirilmiş qiymətləndirmənin konkret bazarların tələblərinə və normalarına, qiymətləndirmənin ümumi qəbul edilmiş prinsiplərinə uyğunluğunun təsdiqi üçün aparılır.

İnvud amili - adi annuitetin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan multiplikatordur. Bu Vilyam Invudun şərəfinə belə adlandırılmışdır və müəyyən dövr ərzində pul vahidinin cari dəyərini ifadə edir.

İnflyasiya-dövriyyədə olan kağız pul kütləsinin iqtisadiyyatın obyektiv tələbatı ilə müqayisədə həddindən çox olması səbəbindən pulların qiymətdən düşməsi, alıcılıq qabiliyyətini itirməsidir. Bu proses bütün ölkələrin iqtisadiyyatı üçün xarakterikdir. O, sanki istisna deyil, qaydadır. İnflyasiya adətən istehlak qiymətləri indeksləri vasitəsilə ölçülür.

İnflyasion risk - qiymətlərin artım templərinin proqnozlaşdırılmayan dəyişməsinin baş verməsi ehtimalıdır.

İpoteka kreditləşməsinin dəyəri (mortgage lending value) - uzunmüddətli istismar şərtləri, yerli bazar şəraiti, cari və münasib alternativ istifadə variantları nəzərə alınmaqla, əmlakın gələcəkdə satılmaq imkanlarının araşdırılması məqsədilə müəyyənləşdirilmiş dəyəridir. İpoteka kreditləşdirməsinin dəyəri müəyyən edilən zaman möhtəkirlik elementləri adətən nəzərə alınmır.

İpoteka kreditləşdirməsinin dəyəri anlayışı Avropa qanunvericiliyində verilmişdir (ECC-in 98/32/EC Göstərişlərinin düzəlişlər edilmiş 89/647/ECC variantı). Bu göstərişlərdə bank tənzimləməsi və əmlakın girov qoyulması ilə kreditorların minimum ödəniş qabiliyyəti üzrə normativlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri aydınlaşdırılır.

İpoteka kreditləşməsinin dəyəri risklərin təhlili metodlarından biri kimi, bankların saxladığı girov obyektlərinin risk dərəcəsinin hesablanması üçün istifadə oluna bilər. Bu metodla risk uzunmüddətli perspektivdə qiymətləndirilir və bu baxımdan cari dövrdə dəyərin müəyyənləşdirilməsi üçün münasib baza kimi qəbul edilə bilməz.

Irs aktivləri və qorunan aktivlər (heritage and conservation assets) - əsasən ekoloji yaxud tarixi əhəmiyyətli aktivlərdir. İrs aktivlərinə tarixi binalar və abidələr, arxeoloji qazıntıların aparıldığı ərazilər, qorunan rayonlar, qoruqlar və incəsənət əsərləri daxildir. Bilavasitə irs aktivlərinə aid olmasalar da onlara xas olan xüsusiyyətlərə aşağıdakılar aid edilir:

- mədəni, təhsil, və tarixi baxımdan onlardan əldə edilən iqtisadi faydaların yalnız bazar qiymətinə əsaslanan maliyyə kəmiyyəti (dəyəri) ilə ifadə olunması ehtimalı aşağıdır;

- qanunvericiliklə onların satışına qadağalar yaxud ciddi məhdudiyyətlər qoyula bilər;
- əksər hallarda əvəzolunmazdırlar və zaman keçdikcə fiziki vəziyyəti pisləşsə də onlardan əldə edilən iqtisadi faydalar arta bilər;
- onların ömür müddətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı qarşıya müəyyən çətinliklər çıxar bilər.

Kapitallaşdırma (capitalization)

1. Müəyyən dövr ərzində faktiki daxil olan yaxud daxil olması gözlənilən xalis gəlirin və ya daxilolmaların konkret tarixdə kapitalın ekvivalent dəyərinə çevrilməsidir.

2. Biznes qiymətləndirilərkən bu anlayış biznes təşkilatının kapitalının strukturunu, həmçinin xərclərin müəyyən müddət ərzində əsas aktiv kimi qəbul olunmasını da ifadə edə bilər.

3. Əmlakın dəyərinin faktiki xalis gəlirlər, gözlənilən faiz gəlirləri yaxud faydalar əsasında hesablanması metodudur. Bəzi ölkələrdə kapitallaşdırma çevirmə prosedurundan istifadə etməklə, gəlir axınlarının kapitalın cari dəyərində çevrilməsinə şamil edilir.

Kapitallaşdırma dərəcəsi [bütün risklər nəzərə alınmaqla gəlirlilik] (capitalization rate [all risks yield]) - Gəlirin dəyərə çevrilməsi üçün istifadə olunan, adətən faizlə ifadə edilən göstərici yaxud müəyyən tarixə investisiyanın kapital dəyərini müəyyənləşdirmək üçün əldə olunan illik xalis gəlirin kapitallaşdırılması üçün istifadə edilən faiz dərəcəsidir.

“Kapitallaşdırmanın məcmu dərəcəsi” (overall capitalization rate) anlayışından Şimali Amerikada, “bütün risklər nəzərə alınmaqla gəlirlilik” anlayışından isə Böyük Britaniyada istifadə olunur.

Kapitallaşdırmanın giriş dərəcəsi [ilkin gəlirlilik] (goingin capitalization rate) [initial yield] - sövdələşmənin həyata keçirilən dövrdə satış qiymətinə və ya qiymətləndirilən dəyərə nisbətən faizlə ifadə olunan ilkin xalis gəlirdir. “Kapitallaşdırılmanın giriş dərəcəsi” anlayışından Şimali Amerikada, “ilkin gəlirlilik” anlayışından isə, Böyük Britaniyada istifadə olunur.

Kapitalaşdırmanın terminal dərəcəsi [reversiyanın gəlirliyi] – (terminal capitalisation rate [reversion yield]) - gəlirin əmlaka sahiblik dövrünün sonunda ehtimal edilən dəyərinə yaxud əmlakın yenidən satış dəyərinə çevrilməsi üçün istifadə olunan əmsaldır. Bu anlayış Şimali Amerikada kapitalaşdırmanın terminal dərəcəsi, kapitalaşdırmanın qalıq dərəcəsi yaxud kapitalaşdırmanın çıxış dərəcəsi, Böyük Britaniyada isə “reversiya dərəcəsi” də adlandırılır.

Kadastr- ölkə ərazisində və ya regionlarda daşınmaz əmlak obyektləri haqda daşınmaz əmlakın sərhədlərinin topoqrafik çəkilişinə əsaslanan sistematik (sistematik işlənən) açıq reyestrdir. Həmin daşınmaz mülkiyyət sahələrinə lazimi ad verilir. Sahələrin sərhədlərinin çəkilməsi və onların icarə edilməsi irimiqyaslı xəritələrdə öz əksini tapır.

Kadastr çəkilişi- daşınmaz əmlak sahələrinin sərhədlərinin topoqrafik çəkilişidir. Yerlərdə sahələrin sərhədlərinin müəyyən edilməsi və irimiqyaslı topoqrafik xəritələrdə sahələrin sərhədlərinin əks olunması kadastr çəkilişinə daxildir.

Kadastr xəritəsi - kadastr çəkilişi nəticəsində yaranan, torpaq sahibliyinin şərti formada işarə edilməsi ilə istifadə edilən torpaq sahələrinin sərhədlərini əhatə edən irimiqyaslı xəritədir. Kadastr xəritəsi vergi sisteminin əsas vasitəsitələrindən biri kimi qədim zamanlardan məlumdur.

Q

Qalıq dəyəri (residual value) - aktivin səmərəli xidmət müddətinin sonunda hazırkı vaxtda satılması ilə bağlı gözlənilən xərclər çıxılmaqla şirkətin əldə edə biləcəyi hesablanmış məbləğdir. Müəyyənləşdirilmiş vaxtın sonunda aktivin qalıq dəyəri bu mənada utilləşdirmə dəyəri ilə eynidir.

Qalıq əvəzetmə dəyəri - obyektin açıq və rəqabətli bazardan alınan, bütün xassələrinə görə deyil, yalnız qalıq funksional, konstruktiv və istismar göstəriciləri üzrə əvvəlkindən pis olmayan analoji obyektə əvəz olunmasına çəkilən minimum (cari qiymətlərlə) xərclərin məbləğidir.

Qiymət – mühüm iqtisadi kateqoriyalardan buru olmaqla-

- məhsulun (işin, xidmətin) dəyərinin pulla ifadəsidir;

- əmtəə vahidini və ya kütləsinin əldə edərkən alıcının satıcıya ödəməli olduğu pulun məbləğidir;
- məhsulun (işin, xidmətin) istehsalı və reallaşdırılması ilə bağlı zəruri xərcləri əks etdirən, iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış səviyyədə mənfəəti təmin edən, tələb və təklif arasındakı nisbi tarazlığa təsir göstərən, elastik dəyişkənlik xassəsinə malik olan iqtisadi kateqoriyadır.

Qiymət taktikası – bazarın qiymətlərə əks təsirini nəzərə almaqla qiymətlərə aşağıdakılar üzrə düzəlişlərin edilməsi qərarlarının məcmusudur:

- standart yaxud dəyişkən qiymətlərin müəyyən edilməsi;
- vahid qiymətin müəyyən edilməsi;
- qiymətin psixoloji həddinin seçilməsi;
- qiymətlərin mərhələli differensiallaşdırılması;
- xərclərin əmtəə nomenklaturası daxilindən yenidən bölüşdürülməsi;
- xərclərin əmtəə çeşidi üzrə yenidən bölüşdürülməsi;
- qiymətlərin müəyyən edilməsində güzəştlərdən istifadə.
- nəqliyyat xərclərinin məhsulun qiymətinə daxil edilməsi;

Qiymət indeksi – təhlil dövrü ərzində qiymətlərin səviyyə və dinamikasının nisbi dəyişməsinə (artımını və ya azalmasını) əks etdirən göstəricidir. Araşdırmalarda daha çox fərdi və ümumi (qrup) qiymət indekslərindən istifadə olunur. Fərdi qiymət indeksi məhsulun hesabat ilindəki qiymətinin baza dövründəki qiymətinə olan nisbətidir. Ümumi qiymət indeksi isə hesabat dövründə satılmış əmtəələrin (əmtəə qruplarının) faktiki və baza dövrü qiymətləri ilə hesablanmış dəyərlərinin nisbətinə bərabərdir.

Qiymətin hesablanması – metodoloji yanaşmaların tətbiqi, müvafiq qanunvericilik aktlarının tələblərinin və normativlərin uçuotu ilə qiymətlərin müəyyən edilməsi prosesidir.

Qiymətin hesablanması metodikası (bəzən buna qiymətəmələgəlmədə markketinq prinsipi də deyilir) aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- qiymətəmələgəlmə məsələsinin qoyuluşu;

- tələbin öyrənilməsi;
- xərclərin qiymətləndirilməsi;
- rəqib əmtəələrinin və qiymətlərinin təhlili;
- qiymətdoyma metodunun seçilməsi;
- ilkin(təklif) qiymətin hesablanması;
- əlavə meyllərin (təsəvvürlərin) uçuotu;
- son qiymətin hesablanması.

Qiymətləndirmə (valuation) – obyektin dəyərinin konkret məqsədlər üçün mövcud yanaşma və metodlardan istifadə etməklə müəyyənləşdirilməsi (estimation) prosesidir.

Qiymətləndirmə fəaliyyəti - sifarişçinin konkret məqsədlərini rəhbər tutaraq əmlakın bazar və ya digər dəyərinin müstəqil qiymətləndirici tərəfindən müəyyən edilməsinə yönəldilən fəaliyyətdir.

Qiymətləndirmənin prinsipləri (valuation principles) - qiymətləndirmədə tətbiq olunan iqtisadi prinsiplər qrupudur. Onlara gözləmə, əvəzetmə, dəyişkəmlilik, tarazlıq, rəqabət, səmərəliliyin artıb-azalması, izafi məhsuldarlıq, uyğunluq, təklif-tələb, daha yaxşı və səmərəli istifadə prinsipləri daxildir.

Qudvill (goodwill) - müəssisənin adını və nüfuzunu ifadə edir. Onu müəssisənin işgüzar əlaqələri, qeyri-maddi aktivlərinin (ticarət markası, müştərilərin sabitliyi və s.), eləcə də təşkilati və texniki resursların, işgüzar aləmdə nüfuzunun, məhsulun reallaşdırılmasına nəzarət mexanizminin və s. dəyəri kimi şərh etmək olar. Qudvill çox vaxt mühasibat balansında əks olunmayan və ya aşağı səviyyədə əks olunan qeyri-maddi aktiv kimi də qəbul edilir.

1. Müəyyən biznesin müvəffəqiyyətlə həyata keçirildiyi yaxud malların satıldığı və xidmətlərin göstərildiyi ərazilərdə normal gəlir əldə etmək perspektivinin olmasına ümid bəsləyən müştərilərin böyük ehtimalla icarəyə götürmək üçün müraciət edəcəkləri qeyri-maddi və ya satıla bilən aktivdir;

2. Qudvill iki tərkib hissədən ibarət ola bilər: daxilən əmlaka xas olan və o, satılarkən onun yeni sahibinə ötürülən qudvill və əmlakın sahibi ilə əlaqələndirilən fərdi qudvill (əmlak satıldıqda qudvillin bu ünsürü itir).

3. Fərdi qaydada eyniləşdirilməsi və ayrı-ayrılıqda təsdiqlənməsi mümkün olmayan gələcək iqtisadi faydalardır.

Qeyri-maddi aktivlər- təsərrüfat fəaliyyətində istifadə olunan və gəlir gətirən obyektlərdir. Onlara təbii resurslardan istifadə, patentlər, lisenziyalar, «nou-hau», proqram məhsulları, təşkilat xərcləri, ticarət markaları, əmtəə nişanları və s. aiddir. Eyni zamanda əmtəə birjasında alınmış yer də qeyri maddi aktivlərə aid edilir. Qeyri-maddi aktivlərə səmərəli istifadə müddəti qoymaq mümkün deyil, lakin istifadə müddət norması on ilə bərabər qəbul olunur. Fiziki əsasları və ya ölçüləri olmasa da insan əməyinin məhsulu və dəyərin daşıyıcıları olduqlarından, onlar da əsas fondlar kimi öz dəyərlərini tədricən itirirlər.

Qeyri-maddi aktivlər ümumi şəkildə intellektual mülkiyyətdən, əmlak hüquqlarından, kənara qoyulmuş və ya təxirə salınmış xərclərdən və firmanın qiymətindən ibarətdir.

Qeyri-sistematik risk – konkret olaraq qiymətləndirilən obyektə və analoq obyektlərlə bağlı olmayan riskdir. Belə risklərə özüldə çatların yaranması, torpağın ictimai ehtiyaclar üçün alınması, icarədarın müflisləşməsi və verilmiş obyektin yaxınlığında onunla birgə yerləşdirilə bilməyən torpaqdan istifadə sisteminin inkişafı aid edilir.

Qəza sertifikatı-sığortalanmış əmlaka dəymiş zərərin xarakterini, miqdarını və səbəblərini təsdiqləyən sənəddir. Qəza sertifikatı qəza komissiyası tərəfindən tərtib olunur və bir qayda olaraq, xərclər ödənildikdən sonra maraqlı tərəfə təqdim olunur.

Qordon modeli - proqnozdan sonrakı dövrdə obyektin dəyərinin qiymətləndirilməsinin riyazi modelidir. Bu model diskontlaşdırma dərəcəsi və gəlirlərin uzunmüddətli artım dinamikası əsasında hesablanan əmsalın köməyi ilə proqnozdan sonrakı dövrün illik gəlirinin kapitallaşdırılmasını ifadə edir.

Qoşa (cüt) satışlar- müqayisəli təhlil yanaşmasında zəruri düzəlişlərin müəyyən edilməsi üsullarından biridir. Onun tətbiqi zamanı qiymətləndirici iki eyni obyekt

satılarkən yalnız əsas fərqləndirici əlamətə görə təshihlər aparmaqla dəyər müəyyən edir.

Multiplikator-şirkətin qiyməti və onun maliyyə göstəriciləri arasında nisbəti əks etdirən əmsaldır. Qiymətləndirmə fəaliyyətində interval və an multiplikatorlarından istifadə edilir. Interval multiplikatoru qiymətin mənfəətə, pul axınına, dividendlərə, satışdan gəlirlərə, an multiplikatoru isə xalis aktivlərə nisbəti kimi hesablanır.

Mürəkkəb faiz- investisiyalaşdırmanın və ya kreditləşdirmənin ikinci addımından başlayaraq, ilkin vəsait qoyuluşunun və ona hesablanmış faizlərin cəminə yenidən faizin hesablanması proseduru ifadə edir. Mürəkkəb faizin altı funksiyası vardır: 1) pul vahidinin yığım məbləği; 2) dövr ərzində pul vahidinin toplanması; 3) ödəmə fondu amili; 4) pul vahidinin cari dəyəri; 5) annutetin cari dəyəri; 6) pul vahidinin amortizasiyası.

L

Ləğvetmə dəyəri-əsas fond obyektlərinin ləğv edilməsindən sonra yararlı tikinti materiallarının, ayrı-ayrı detallar və qovşaqların, metal külçələrinin və s. satışından əldə olunan qazandır. Onu fiziki və mənəvi aşınma nəticəsində sonrakı istismar üçün yararlı olmayan ləğv edilmiş əsas fondlar üzrə də müəyyən edirlər.

Likvidlik- aktivlərin pula çevrilməsinin asanlıq dərəcəsini səciyyələndirən göstəricidir. Likvidlik müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək məqsədilə lazımı anda və məqbul qiymətə kifayət qədər nağd və ya ona ekvivalent məbləğdə nağdsız vəsaitlər əldə etmək qabiliyyətidir.

O

Optimallaşdırma (optimization) – aktivin qalıq istehsal-xidmət potensialının ən aşağı əvəzetmə xərcləri ilə istifadə variantının seçilməsidir. Bu prosesdə aktivin texniki cəhətdən köhnəlməsi, lazım olduğundan artıq gücə malik olması və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, əvəzetmə xərclərini azaldan təshihlər aparılır. Beləliklə, əvəzetmə xərclərinin azaldılmasının alternativ imkanları olarsa, optimallaşdırma dəyərin minimum kəmiyyətinin müəyyən edilməsi ilə nəticələnir.

Ö

Ötürülən Qudvill (transferable goodwill) - spesifik adı, nüfuzu, məhsulları, yerləşdiyi ərazi, müştərilərin loyallığı və iqtisadi faydalar verən digər amillər nəticəsində yaranan qeyri-maddi aktivdir. Bu, ixtisaslaşdırılmış ticarət əmlakı üçün səciyyəvi olan aktivdur və satılarkən yeni mülkiyyətçiyə ötürülür.

Özünümaliyyələşdirmə - müəssisələrin əsas təsərrüfatçılıq prinsipindən biri olmaqla, bütün xərclərin xüsusi vəsaitlər hesabına ödənilməsinin mümkünlüyünü ifadə edir.

R

Renovasiya - müəssisədə fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş, istifadəsi iqtisadi cəhətdən əlverişli olmayan əsas fondların yenilərilə əvəz edilməsi prosesidir.

Risk - əldə olunan gəlirlərin proqnozlaşdırılardan fərqlənməsi və ümumyyətlə, maddi itkilərə səbəb ola biləcək şəraitin yaranması ehtimalıdır. Bazar konyunkturasının dəyişməsi, makroiqtisadi proseslərlə bağlı qeyri-sabitlik və qeyri-müəyyənlik əsas risk amilləri hesab edilirlər. Risk investor üçün əhəmiyyətli olan qiymətləndirmə obyektinə müxtəlif tərəflərdən təsir göstərə bilər. Bu təsirlər əsas məbləğə, gəlirə, icarə haqqının bazar dərəcələrinə, əməliyyat xərclərinə, faiz dərəcələrinə, gəlir vergisinin məbləğinə və pulun alıcılıq qabiliyyətinə daha güclü ola bilər.

Reversiya dəyəri - istifadə müddəti başa çatmış əmlakın satıldığı dəyərdir. Reversiyanın cari dəyəri pul vahidinin yığım məbləğinin qarşılıqlı tərs kəmiyyətidir və bir manatın gələcəkdə alınmalı olan cari dəyərini əks etdirir.

Risksiz dərəcə - investisiyanın risksiz yaxud az riskli qiymətli kağızlara qoyulması nəticəsində əldə oluna bilən mənfəət normasıdır.

Ritorno - sığorta müqaviləsinin sığortaçı tərəfindən pozulması nəticəsində sığortaedənin sığorta mükafatının bir hissəsini saxlamasıdır və adətən ikiqat sığortalama zamanı tətbiq olunur.

S

Səmərəli [həqiqi] yaş (effective age) - obyektin fiziki vəziyyəti və onun faydalı istifadə müddəti ilə müqayisədə uyğun olduğu yaşdır. Obyektin saxlanması

və ona xidmət üzrə işlərin həcmi onun səmərəli yaşını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Məsələn, obyektə xidmətin aşağı səviyyədə olması səbəbindən 5 il öncə tikilmiş binanın səmərəli yaşı 10 il müəyyənləşdirilə bilər.

Servitut (easement) - şəxsin başqasına məxsus olan daşınmaz əmlakdan məhdud istifadə etmək hüququ, imtiyazı yaxud marağıdır. Bu zaman şəxsə daşınmaz əmlakda istifadə etmək hüququ verilir, onun mülkiyyətçisinə isə mülkiyyət hüquqlarını həyata keçirməyə icazə verilmir. Servitut daşınmaz əmlak mülkiyyətçisinin digər mülkiyyətçiyə qonşu torpaq sahəsindən elektrik və rabitə xətlərinin çəkilməsi, piyada və avtomobil keçidinin salınması, boru kəmərlərinin çəkilişi və istismarı, su təchizatının aparılması üçün qoyduğu məhdudiyyətdir.

Ssuda təminatı (loan security) - borclunun ödəniş qabiliyyətini itirməsi zamanı kreditorun ona verdiyi borcu geri qaytarmaq və əvəzini ödəmək üçün qanuna əsasən alacağı aktivdir.

Sistematik risk- bazarda üstünlük təşkil edən risk növüdür. Riskin bu növünə rəqib obyektlərin sayının artması, regional məşğulluğun təmin olunmasında əhəmiyyətli payı olan sənaye müəssisəsinin bağlanması, ətraf mühitin mühafizəsi və icarə haqqının səviyyəsi ilə bağlı məhdudiyyətin qoyulması misal olaraq, göstərilə bilər.

Statik qiymətləndirmə- investisiya layihəsinin səmərəliliyinin layihə pramaetrlərinə vaxt amilinin təsirini uçota almadan qiymətləndirilməsidir. O, əsasən xərclər metodu, mənfəət metodu və ödəmə müddəti metodu vasitəsilə reallaşdırılır.

Statik risk- təbii olaraq gözlənilə bilən fiziki və ya humanitar amillərdən itkilərin mümkünlüyü ehtimalıdır.

T

Təsviyə dəyəri [məcburi satış dəyəri] (forced sale [liquidation] value)- bazar dəyərini müəyyənləşdirmək üçün lazımi marketinqin aparılmasına vaxtın çatışmağı şəraitdə əmlakın məcburi satışından əldə oluna biləcək real məbləğdir. Bəzi ölkələrdə əmlakın alqı-satqısında marağı olmayan tərəflər arasında, həmçinin satıcının çətin vəziyyətdə olduğunu bilən alıcılarla aparılan əməliyyatlar məcburi satış hallarına aid edilir.

Təsviyəçi (liquidator) - şirkətin ləğv olunması üçün məhkəmə, şirkətin kreditorları yaxud üzvləri tərəfindən təyin olunan şəxsdir.

Təshihlər- aktivlərin qiymətləndirilməsinə müqayisə yanaşması zamanı istifadə edilir. Bunlar analoq və qiymətləndirilən obyektlər arasında fərqləri nəzərə alan, mütləq kəmiyyətlərlə və faizlə ifadə edilən düzəlişlərdir.

Təshih olunmuş mühasibat dəyəri (adjusted book value) - mühasibat hesabatlarında göstərilən məbləğə bir yaxud bir neçə aktivin yaxud öhdəliyin kəmiyyətinin əlavə olunması yaxud çıxılması nəticəsində əldə olunan mühasibat dəyəridir.

Y

Yaxşılaşdırmalar (improvements) - əmlakın dəyərini və faydalılığını yüksəltmək üçün əmək və kapital sərf olunması yolu ilə torpaqda daimi xarakter daşıyan dəyişikliklər, bir sözlə torpaqda aparılan tikinti-abadlıq işləridir. Yaxşılaşdırmalardan istifadənin müxtəlif sxemləri vardır və onların iqtisadi ömür müddəti fərqlənir.

“Yetmiş səkkiz” qaydası - əlavə olunmuş faizin hesablanması tətbiq olunur və vaxtından əvvəl ödənilən kreditlər üzrə faiz güzəştlərinin hesablanması üçün istifadə edilir. 78 ədəd 1-dən 12-yə qədər olan ədədlərin cəmidir. 1 aydan sonra vaxtından əvvəl ödənilən aylıq ödənişli illik kredit üzrə faizin $12/78$ hissəsi ödənilir, qalan $66/78$ hissəsi güzəşt edilir. Əgər kredit 2 aydan sonra ödənirsə, onda faizin $23/78$ ($11 + 12 = 23$) hissəsi ödəniləcəkdir.

Tövsiiyə olunan əsa ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” AR qanunu, Bakı 1992.
2. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” AR qanunu, Bakı 1995.
3. X.H.Kazımlı. Qiymətləndirmənin əsasları, dərslik, Bakı–2008,497 s.
4. Q.Ə.Əliyev.“İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi”, dərslik. Bakı-2008, 273 s.
5. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili, dərslik, Bakı, CBS, 2011,312 s.
6. X.H.Kazımlı, Ş.A.Ağabəyov, Ə.X.Kazımova. “Əmlakın qiymətləndirilməsi”. Bakı -2010,378 s.
7. X.H.Kazımlı,İ.Q.Quliyev.”İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması”,dərs vəsaiti, Bakı, 2011,186 s.
8. G.Ə.Əzizova.“Dövlərin investisiya-innovasiya siyasəti”, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı - 2012, 212 s.
9. C.B.Namazova. İnvestisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya, Bakı-2012, 200 s.
- 10.C.B.Namazova. İnvestisiyalar,dərslik, Bakı -2014, 423 s.
- 11.İ.Q.Quliyev,S.İ.Hümbətova.”Biznesin(müəssisənin)qiymətləndirilməsi”, metodik vəsait, Bakı-2015,151 s.
- 12.İ.Q.Quliyev.İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, dərs vəsaiti, Bakı - 2020, 279s.

Rus dilində

- 13.М.И.Пример, А.Д.Касатов, Н.Н.Матиенко «Экономическая оценка инвестиций»,Питер 2008, 473с.
- 14.Н.Г.Кокшарова. «Экономическая оценка инвестиций», Сыктывкар 2012.
- 15.В.Е.Есипов, Г.А.Маховикова и др. Коммерческая оценка инвестиций. Кнорус, Москва, 2012, 697с.

- 16.**С.А.Савина,Т.А.Дугина,Д.В.Калашников.«Экономическая оценка инвестиций», Волгоград 2013
- 17.**Р.М.Мельников.«Оценка эффективности общественно значимых проектов методом анализа издержек и выгод. Учебное пособие, издательство Проспект 2016
- 18.**М.Подкопаева, О.Федорищева.«Экономическая оценка инвестиций», ЛитРес 2017
- 19.**Н.Воротилова, М.Каткова, Ю.Мальтсева, Г.Шерстнева. «Управление инвестициями» 2017
- 20.**В.Найденков. «Инвестиции». Учебное пособие.2017
- 21.**А.Рукосуев,К.Балдин,И.Передряев,Р.Голов.«Инвестиционное проектирование», «Дашков и Ко» 2020